

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

8

Ніна Міляновська

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти**

**Тернопіль
Астон
2021**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ВСТУП. Література і культура	7

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ І ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

ВЕ́ДИ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	11
БІБЛІЯ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	16
Про Старий Заповіт	16
Створення Всесвіту	19
Каїн та А́вель	20
Заповіді Божі	22
Про Новий Заповіт	23
Відвідини мудреців зі Сходу. Втеча в Єгипет і вбивство немовлят. Повернення з Єгипту до Назарéта	24
Нагірна проповідь. Нова справедливість	26
<i>Теорія літератури. Притча</i>	<i>28</i>
КОРА́Н ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	30

АНТИЧНІСТЬ

ДАВНЬОГРЕЦЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА	37
ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ	38
Паріс викрадає Єлену	40
Троянський кінь	41
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	46
Давньогрецький епос	47
Гомер	48
Іліада	52
<i>Теорія літератури. Віршовий розмір. Гекза́метр</i>	<i>61</i>
Давньогрецька лірика	64
<i>Теорія літератури. Еле́гія. Пента́метр</i>	<i>67</i>
<i>Теорія літератури. Лірика</i>	<i>72</i>
Давньогрецький театр	73
<i>Теорія літератури. Дра́ма як літературний рід</i>	<i>76</i>

Есхіл	77
Прометей закутий.....	80
<i>Теорія літератури. Трагедія як драматичний жанр</i>	89
ДАВНЬОРИМСЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА	91
Публій Вергілій Марон	94
Енеїда	98
Квінт Гораций Флакк	107
До Мельпомени	111
<i>Теорія літератури. Ода</i>	111
Публій Овідій Назон	113
Життя поета	116
ЛІТЕРАТУРА СХОДУ VIII–XV СТОЛІТЬ	
ІЗ КИТАЙСЬКОЇ ЛІРИКИ	121
Лі Бо	123
Печаль на яшмовому ґанку	127
Сосна біля південної галереї	127
Призахідне сонце навіює думки про гори	127
Ду Фу	129
Пісня про хліб і шовк	133
Думки під час нічної подорожі	133
Весняні надії	134
ЗОЛОТА ДОБА ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКОЇ ЛІРИКИ	135
Омар Хаям	137
Рубаї	140
<i>Теорія літератури. Рубаї</i>	141
ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ	
Література Раннього Середньовіччя	145
Література Зрілого Середньовіччя	145
ГЕРОЇЧНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ЕПОС	148
Пісня про Роланда	151
<i>Теорія літератури. Середньовічний героїчний епос</i>	161
Данте Аліґ'єрі	163
Сонет 11	165
<i>Теорія літератури. Терцет. Катрен</i>	165

ЗЛЕТ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ	169
Франческо Петрарка	171
Сонет 61	174
Сонет 132	174
<i>Теорія літератури. Сонет</i>	175
Вільям Шекспір	177
Сонет 66	181
Сонет 116	181
Сонет 130	181
Ромео і Джульєтта	184
Мігелі де Сервантес Сааведра	214
Премудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі	219
<i>Теорія літератури. Вічний образ</i>	229

БАРОКО І КЛАСИЦИЗМ

БАРОКО ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ	232
Луїс де Гонгора	232
«Родилась вчора ти...»	233
Галерник.....	233
Джон Донн	234
«Пішов останній акт моєї драми...»	235
Сонет 19	235
КЛАСИЦИЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ	237
Мольєр	240
Міщанин-шляхтич	244
<i>Теорія літератури. Комедія як драматичний жанр</i>	262

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

Антуан де Сент-Екзюпері	265
Маленький принц	267
Річард Бах	280
Чайка Джонатан Лівінгстон	282
Марина Аромштам	290
Повість «Коли відпочивають ангели»	282
Барбара Космовська	293
Роман «Буба»	294
Роман «Буба: мертвий сезон»	295

ДРУЗИ-ВОСЬМИКЛАСНИКИ!

Коли ми беремо до рук художню книгу, то очікуємо від неї цікавих розповідей про надзвичайні події, що трапилися з особливими людьми. Водночас у літературних творах ми можемо знайти для себе і безліч історичних фактів, згадок про важливі події культури, які розширюють наш світогляд і лягають у фундамент нашої освіти на все життя.

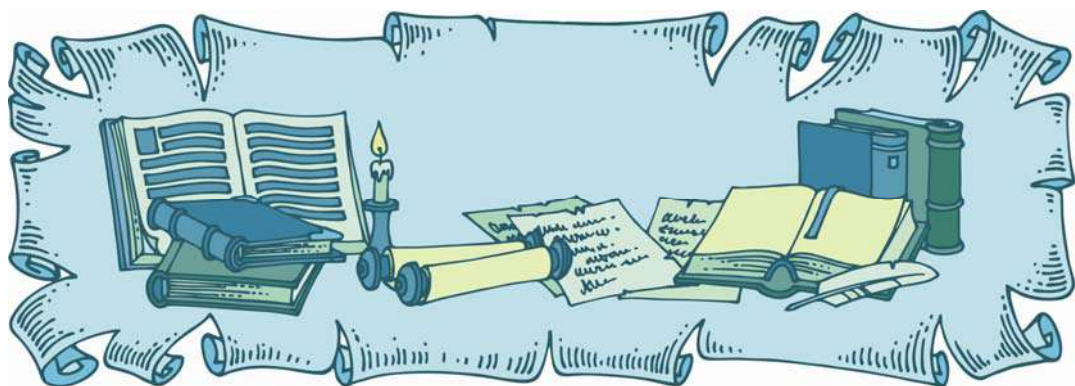
У 8 класі ми ознайомимося з художніми творами, у яких знайшли своє втілення найдивовижніші ідеї, найрізноманітніші світогляди та культурні досягнення різних народів. Ми вчитимемося сприймати ці безцінні надбання людства через призму мистецтва і чути в них голоси письменників як давнини, так і сьогодення. І не тільки чути, а й розуміти те, що намагалися сказати нам митці: що їх тривожило та що викликало в них гордість за культуру свого народу.

Ми почуємо голос давнини і зрозуміємо, що в ті далекі часи люди страждали й раділи з тих самих причин, із яких страждають і радіють наші сучасники. Усвідомлення зв'язку часів, єдності людей і різних народів у різні історичні епохи справді зачаровує та створює відчуття якоїсь магії.

Тож у 8 класі є всі шанси стати одним із тих, хто може завдяки літературі долати відстані й часові межі та збагачувати свій розум і пам'ять. Для цього потрібно лише вчитатися в кожний рядок, у кожне слово художнього твору, дослухатися до кожної його думки. Треба довіритися митцеві та йти за ним від образу до образу, від епохи до епохи...

*Афінська школа
(фрагмент фрески Рафаеля Санті в Апостольському палаці Ватикану, 1511 рік)*

ВСТУП. ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Література як мистецтво слова почала розвиватися ще в давнину: із виникненням писемності, на основі *усної народної творчості* та *міфології*. У літературних пам'ятках відобразилися і релігійні вірування, і моральні цінності, і багатовіковий досвід різних народів. Сам термін *література* (*litteratura* від латинського *littera* — буква, написане) почав широко використовуватись у XVIII столітті у зв'язку з активним розвитком книгодрукування.

Із минулих часів нам у спадок залишилося чимало літературних творів, які дотепер мають величезне значення в історії розвитку всієї світової культури і які ввійшли до скарбниці *духовних культурних надбань*. Кожний період розвитку цивілізації і кожна історична епоха характеризуються особливими здобутками *культури* (у господарській, політичній, освітній, творчій та в багатьох інших сферах діяльності). Оскільки *культурою називають усі духовні та матеріальні надбання людства*, то й література є великою частиною світової культури.

Ви вже знаєте, що література як вид мистецтва є художнім відображенням дійсності й тісно пов'язана з життям. Вона, як й інші види мистецтва (живопис, музика, архітектура тощо), не може існувати поза *історичними епохами*, поза подіями та ідеями, що визначали шляхи людства. Тому відповідно до європейської традиції визначення історичних епох та типів культури зазвичай розглядають такі *етапи розвитку літератури*:

- *міфологія*;
- *антична література* (література Давньої Греції та Давнього Риму) — від VIII століття до нашої ери до V століття нашої ери;
- література *доби Середньовіччя* — від V століття до XIV століття;
- література *доби Відродження* — від другої половини XIV століття до початку XVII століття;
- література *Нового часу* (від XVII століття до початку XX століття): література XVII століття;

література доби Просвітництва — XVIII століття;
література XIX століття;

- література *Новітнього часу* — від початку XX століття до наших днів.

Літературам різних народів у кожному історичному епоху властиві як спільні, так і свої характерні риси, які визначаються національними особливостями. Це зумовлено, з одного боку, постійним взаємовпливом літератур, а з другого — бажанням багатьох митців створити щось окреме, властиве національному духу саме їхнього народу.

Світова література — це сукупність національних літератур в усій їх унікальності та взаємодії. *Історичний розвиток як світової, так і національних літератур називають літературним процесом.*

На розвиток літературного процесу впливають не тільки економічні, політичні та соціальні чинники, а й інші види мистецтв, культурні традиції і новаторські явища. У такому міцному зв'язку суспільних і культурних процесів з'являлися та розвивалися літературні *напрями*, що відображали ідейну та естетичну єдність митців.

Танець бога Аполлона та його муз. Кожна муза уособлює певний вид мистецтва (картина художника Джуліо Романо, близько 1540 року)

Літературні напрями формувалися митцями, які жили і творили в певний історичний період та мали спільні погляди на життя й мистецтво. Проте певні напрями не є властивими для всіх національних літератур, а історичні межі їхнього функціонування визначають умовно.

Найяскравішими літературними напрямами стали:

• <i>бароко і класицизм</i>	XVII століття
• <i>просвітницький класицизм і сентименталізм</i>	XVIII століття
• <i>романтизм</i>	кінець XVIII – початок XIX століття
• <i>реалізм</i>	XIX – XX століття
• <i>модернізм</i>	кінець XIX – XX століття
• <i>постмодернізм</i>	друга половина XX – початок XXI століття

На уроках зарубіжної літератури ви докладніше ознайомитеся з творами, в яких відобразилися традиції того чи іншого літературного напрямку. Ви зможете безпосередньо на конкретних прикладах художніх текстів побачити зв'язок літератури та історії, зрозуміти характерні для різних етапів літературного процесу особливості зображення дійсності й навіть збагнути причини переважання певних *літературних родів і жанрів* у тому чи іншому мистецькому напрямі.

Слід згадати, що художню літературу поділяють на три роди:

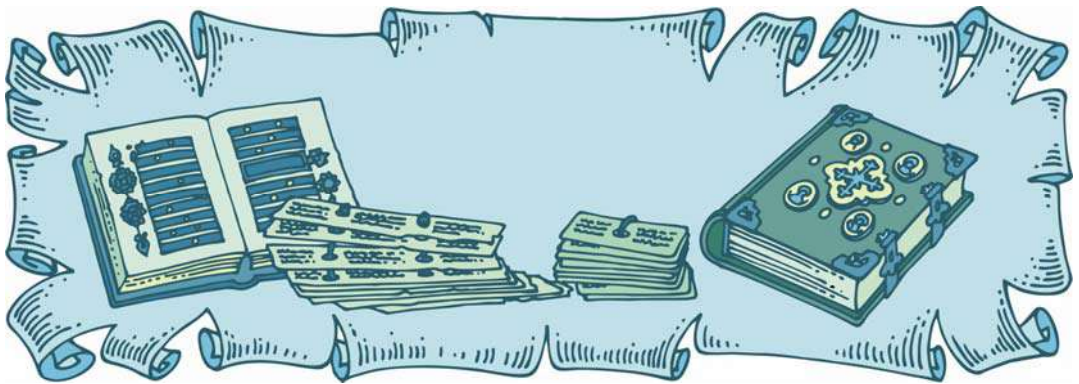
епос	жанри: роман, повість, оповідання, новела, казка тощо;
лірика	жанри: пісня, романс, гімн, дружні й любовні послання тощо;
драма	жанри: комедія, трагедія, драма тощо

З літературними родами ви вже ознайомилися в попередніх класах, і тепер ми поглиблюватимемо знання про різноманітні літературні жанри та історію їхнього виникнення й розвитку.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. На уроках зарубіжної літератури в 6 класі ви вивчали тему «Література як вид мистецтва». Розкажіть, що вам відомо про *мистецтво літератури*.
2. Чим література відрізняється від інших видів мистецтва?
3. Прокоментуйте визначення культури, подане в попередній статті.
4. Доведіть, що і фольклорні, й літературні твори належать до *культурних надбань*.
5. У чому, на вашу думку, полягає особливе значення літератури як виду мистецтва в історії культури людства?
6. Дайте визначення *літературного процесу*. Запишіть його в робочий зошит.
7. Пригадайте, які історичні епохи ви вже вивчали на уроках історії.
8. Назвіть основні *етапи розвитку літератури*.
9. Назвіть відомі вам *роди і жанри* літератури.
10. Згадайте вивчені в попередніх класах художні твори і спробуйте визначити, до якого літературного роду й жанру вони належать.
11. Розгляньте ілюстрацію на сторінці 8. Знайдіть у міфологічних словниках або в інтернеті імена всіх муз. У робочих зошитах складіть таблицю і вкажіть, яка муза опікується яким мистецтвом.

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ І ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

Усі великі релігії мають свої *святихні книги*, у яких викладено основні ідеї та заповіді віровчень. Тексти релігійних книг мають величезне значення в історії людства. У них сформульовано систему моральних цінностей, норми поведінки, відображені певні історичні події.

До видатних пам'яток літератури належать, зокрема, *Веди* (II тисячоліття до н. е.), *Біблія* (XIII століття до н. е. – II століття н. е.) і *Коран* (VII століття н. е.). Водночас для мільйонів людей вони є священними книгами: *індуїзму* (Веди), *християнства* (Біблія) та *ісламу* (Коран).

Хоча Веди, Біблія і Коран виникли як релігійні книги, вони увібрали весь попередній досвід народів, які їх створювали, – *міфи, легенди, перекази, фольклорні твори* (зокрема пісні, прислів'я, загадки, байки), *історичні хроніки, філософсько-релігійні трактати*¹, а також *законодавчі кодекси*, де особливе місце посіли вимоги до моральної поведінки людей.

Уже в давні часи досконала форма викладу Вед, Біблії та Корану незмінно викликала захоплення. Усі ці книги називають *богонатхненними* – мудреці, царі та пророки, яким традиційно приписується авторство, лише передали людям те, що почули від Бога.

Святихні книги започаткували багаті літературні традиції в середовищі народів, які прийняли індуїзм, християнство та іслам. Літератури народів Індії, Європи і мусульманських країн на ранніх етапах розвитку були тісно пов'язані з Ведами, Біблією та Кораном. Більшу частину тогочасних творів склали нав'язані ними *вірші й поеми* релігійного змісту, *притчі, проповіді, повчання, оповіді про чудеса*, а також прямі перекази священних книг.

¹ Трактат (з латини *обговорювати, розглядати*) – науковий твір.

ВЕДИ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Веди — одна з найдавніших пам'яток світової літератури. Виникли вони в Давній Індії, і початок їх створення вчені відносять до *середини II тисячоліття до нашої ери*. Веди — це релігійні збірки віршованих текстів, де в поетичній формі викладені основи релігії *індуїзму*.

Релігію індуїзму сповідує більшість населення сучасної Індії та Непалу. Вони визнають Веди найавторитетнішою частиною всієї індуїстської релігійної літератури. Однак із Вед розпочалася не лише індуїстська релігія, а й уся література та культура народів Індії.

Слово *веди* в перекладі з давньоіндійської мови (санскриту) означає *знання*. Індуїсти вважають усе, сказане у Ведах, священним знанням. Понад три тисячоліття право вивчати Веди мали лише *жерці*¹, які передавали їх усно від покоління до покоління. Ця традиція усної передачі Вед продовжує існувати в Індії і сьогодні. За індуїстськими уявленнями, Веди ніким і ніколи не були створені, а вічно існували як божественне одкровення.

Веди – священні книги індуїзму

Походження *індуїзму* губиться у сивій давнині — ім'я його засновника не відоме. Індуїзм — релігія *політеїстична*, тобто його прихильники вірять у багатьох богів. Зараз індуїзм налічує понад 3 мільйони богів (!). Богом поклоняються в храмах, які їм присвячені. Попри все різноманіття богів і відсутність єдиної обрядовості, існує обов'язкова умова, за якої людину вважають індуїстом — це визнання нею Вед священними книгами.

На початку I тисячоліття до нашої ери священні тексти різних племен Давньої Індії були впорядковані в чотири священні книги індуїзму — «*Ріг-веду*», «*Самаведу*», «*Яджурведу*» та «*Атхарваведу*». Ці книги разом називають *Ведами*. У

Храм бога Вішну в південно-східній Індії, якому понад 1000 років. Відвідати цей храм хоча б раз у житті повинен кожен індуїст

своєму завершеному вигляді чотири книги Вед пов'язані з обрядом жертвопринесення, під час якого були задіяні чотири жерці.

«*Рігведа*» (веда гімнів) і «*Самаведа*» (веда співів) — це збірки тисяч гімнів. Їх декламували й наспівували під час жертвопринесень. Більшість текстів

¹ Жерці — у давніх цивілізаціях служителі богів, посередники між людьми, богами і духами.

звеличує богів, а також містить прохання до них про допомогу (наприклад, для перемоги над ворогами, для досягнення успіху чи життєвих благ):

Дітей без ліку дайте нам, богині!
Небесні дочки, дайте нам багатства!
Прокинувшись у захисті безпечнім,
Батьками станемо синів хоробрих!

Пожертву даючи, до вас звертаюсь,
Блискучі дочки неба, й закликаю:
Славетними зробіть нас серед людства!
Нам це дадуть боги, Земля і Небо.

(Із гімну «До світової Зорі¹», «Рігведа»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

«*Яджурведа*» (веда жертвопринесень) — це збірка правил жертвопринесень і жертвних замовлянь. До складу «*Атхарваведи*» (веди заклинань) увійшли магичні замовляння, спрямовані на відвернення злих духів (демонів), які вважалися уособленням ворожих сил природи, хвороб та нещастя:

Як думки разом з бажанням,
Що летять далеко й швидко,
Так лети і ти, о кашлю,
За думками геть, далеко!

Як ті стріли найгостріші,
Що летять далеко й швидко,
Так лети і ти, о кашлю,
Згинь, щоб сліду не лишилось!

(Із замовляння «До кашлю», «Атхарваведа»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

«Атхарваведа» була упорядкована найпізніше (у VIII столітті до нашої ери) і початково не входила до складу Вед. Однак із часом її також почали використовувати під час жертвопринесень, щоб відвернути демонів, які могли зашкодити здійсненню обряду, і запобігти злу, що загрожувало людині. Наприклад, у гімні «*До великої Матері Землі*» є такі рядки:

На матері оцій, що всі рослини родить,
Землі тривкій, широкій і могутній,
На цій міцній землі живім щасливо!

¹ Вранішній зорі Ушас — одній із найпопулярніших і найдавніших богинь Вед — у «Рігведі» присвячено понад 20 гімнів. Вона зображується як вродлива, одягнена у світло діва, яка їздить на колісниці, запряженій пурпуровими кінями (або волами). Ушас відчиняє небесні ворота п'ятьма і наповнює Всесвіт світлом.

Житлом великим стала ти, зросла велика,
Великим є твій тиск і рух невтримний. [...]
Твій дух принадний є у людях, Земле,
Він є в чоловіках, жінках, героях, конях
І є в птахх, слонах, є в диких сарнах.
Оту красу, що є в дівчатах, Земле,
Дай і мені, щоб ненависті не підпадав ніколи! [...]

Нехай твоє нутро, не підлягаючи хворобам,
Усе для нас народжує, як мати діток, —
Усе життя своє ретельно і пильно
Ми шануватимем тебе по жертвами, о Земле!

(Із гімну «До великої Матері Землі», «Атхарваведа»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

У Ведах викладено уявлення давніх індійців про будову світу, про можливість й обов'язки різних богів, про походження й життєве призначення людини. Ці уявлення відображено в окремих невеликих сюжетах, що без визначеної послідовності розпорошені в книгах, причому деякі сюжети повторюються і навіть суперечать один одному.

Наприклад, поява Всесвіту в «Рігведі» описана в кількох різних сюжетах. Найпростіший із них — це шлюб Неба (батька) і Землі (матері), унаслідок якого народилося все суще у Всесвіті.

Найнаочнішим є сюжет про появу Всесвіту в результаті жертвопринесення гігантської тисячоокої і тисячоголової першоістоти на ім'я Пуруша, що займала весь існуючий простір. З очей Пуруші виникло Сонце, з голови — небо, з розуму — Місяць, з дихання — вітер тощо; з рота — жерці, з ніг — воїни, зі стегон — землероби.

Кількість богів у Ведах чітко не визначена, їхнє число коливається від 33 до 3339. Найголовніші боги Вед уособлюють природні стихії. Наприклад, *Індра* — це повелитель грому і блискавок, бог воїнів. Його, як давньогрецького Зевса, часто називають царем богів. *Варуна* — бог світових вод, повелитель землі і неба, охоронець істини і справедливості. *Агни* — бог вогню, *Вію* — бог

Бог Індра на білому слоні
(малюнок початку ХІХ століття)

Багаторукий бог Шива
(статуетка IX століття)

Увесь світ мені здається
Наче крихітка маленька...
Бо ж мені земля і небо
І по пояс не сягають.
Я одним плечем все небо,
Другим — землю підпираю.
Найвеличніший з великих,
Аж до хмар я піднесуся.
(Із «Рігведи»)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

Богу Індри присвячено чверть усіх гімнів «Рігведи», і в них Індра виступає як безстрашний воєвник. Особливо часто описується перемога Індри над демоном Врітру, який закрити в горах усі ріки і позбавив світ води. Вбивство Врітри відкрило води й відновило родючість землі.

Багато місця у Ведах також відведено Варуні та А́гні, у багатьох випадках вони описуються як суперники Індри і не менш могутні та важливі для людей боги.

За своїм літературним характером ведичні тексти дуже різноманітні, серед них можна виокремити *епічні оповіді*, *поетичні роздуми* та *драматичні діалоги*, з яких сформувалися три роди давньоіндійської літератури — *епос*, *лірика* і *драма*. Більшість ведичних текстів мають релігійний і героїчний зміст, утім є і сатиричні сюжети; неперевершені ліричні замальовки:

вітру, *Сур'я* — бог Сонця, *Со́ма* — бог Місяця, покровитель рослин, *Рудра* (пізніше отримав назву Шіва) — бог буревіїв, *Вішну* — бог сонячної енергії (згодом борець зі злом і захисник скривджених).

Проте не всі давньоіндійські боги пов'язані з природними стихіями. У Ведах обожнюються також психічні стани (бог гніву, бог віри) та різні види людської діяльності (бог творчості, бог захисту).

Водночас із прославлянням богів Веди розповідають про їхні пригоди та боротьбу з демонами і ворожими племенами. Найпопулярніший ведичний герой — це *Індра*, неймовірно сильний і величезного зросту бог:

Синьошкірий бог Вішну
верхи на царівному орлі
(фрагмент картини XIX ст.)

ДО НОЧІ

Ніч зійшла і оглядає
Все навкруг чарівним зором,
Закосичившись в оздобі.

Простяглася на весь простір —
По долинах та по горах.
Пітьму геть жене зірками.

Світла Ніч коли настала,
Світло денне заступила.
Хай від неї морок згине!

Всі оселі вже поснули,
Всі пташки, і всі тварини,
І орли, лишивши здобич.

Пітьма нас перемагає,
І заковує нас морок,
А Зоря своє все ж візьме.

Шлю пісні я, мов корови,
Вибирай же, донько неба,
Гімн собі, як на змаганні! (Гімн, «Рігведа», X, 127)

Переклад із санскриту Павла Ріттера

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які книги ми називаємо *священими книгами* людства?
2. Що вам відомо про виникнення *Вед*? Яка релігія лягла в їхню основу?
3. Із яких книг складаються Веди? Випишіть у робочий зошит назви цих книг.
4. На основі вивченого спробуйте стисло схарактеризувати *індуїзм* як релігію.
5. Випишіть у зошит імена головних індуїстських богів.
6. Згадайте вивчені у 6 класі *індійські міфи* про створення світу, дня і ночі та інші. Як у цих ведичних міфах відобразилися уявлення індійців про світ?
7. Розкажіть про зміст і призначення *гімнів*, що містяться у священних Ведах.
8. На прикладі прочитаних фрагментів зробіть висновок, про що люди з давніх-давен просять богів.
9. На прикладі фрагмента з гімну *«До великої Матері Землі»* поясніть, як ставляться до Землі індійці. У чому полягає єдність людини і природи?
10. Виразно прочитайте ведичний гімн *«До Ночі»*. Якою зображується Ніч, сестра богині Зорі? Чи відчуває співець до неї страх? Доведіть, що в цьому творі відображено одну з головних ідей індуїзму — єдність людини і Всесвіту (а не протистояння).
11. Знайдіть у тексті гімну *«До Ночі»* приклади *персоніфікації*.
12. Прокоментуйте молитву з Рігведи *«Боже, пробуди нас веселими і дай нам знання!»*

БІБЛІЯ ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Біблія для *християн* усього світу є священною книгою, де викладено основи їхньої віри. Це культурна, історична та літературна пам'ятка, яка відіграла визначну роль у формуванні європейської цивілізації.

Слово *біблія* в перекладі з давньогрецької мови означає *книги* або *збірка книг*. Біблія справді складається з багатьох книг, створених у різний час, різними мовами і різними авторами. Вона поділяється на дві великі частини — *Старий Заповіт* та *Новий Заповіт*.

Старий Заповіт — це також і священна книга *іудеїв* (вони називають її *Танах*), які не визнають другої частини Біблії — Нового Заповіту. Старий Заповіт створювався *від XIII до II століття до н. е.* До нього увійшли найрізноманітніші тексти: *міфи, народні перекази, фрагменти давньоєврейських історичних хронік, законодавчі пам'ятки, пісні, філософські твори*.

Спочатку найдавніші частини Старого Заповіту побутували в усних переказах євреїв, і лише з IX століття до нашої ери їх почали записувати.

Новий Заповіт створювався *від 50 до 120 року н. е.* Окремі частини Нового Заповіту також спершу побутували в усній формі. Найчастіше це були притчі релігійно-повчального змісту, які сприяли поширенню нового *християнського* віровчення. До середини II століття н. е. притчі разом з оповідями про життя *Ісуса Христа* і творами його учнів-апостолів були записані та утворили Новий Заповіт.

Обидві частини Біблії — Старий і Новий Заповіти — об'єднані образом єдиного і всемогутнього Бога, з волі якого відбувається все у світі. Віра в єдиного Бога називається *монотеїзмом*.

ПРО СТАРИЙ ЗАПОВІТ

Наскрізна ідея всіх книг Старого Заповіту (або Завіту) — це *необхідність виконувати Божу волю*. Якщо люди вірять у Бога і дотримуються його настанов, то Бог їм допомагає. Якщо ж вони нехтують його вимогами — Бог посилає їм випробування. Бог Старого Заповіту втручається в земні справи дуже рідко. Знарядям його волі найчастіше виступають обрані ним люди, які є видатними особистостями. З'являлися вони, зазвичай, у найважчі періоди єврейської історії. Біблійні оповіді, присвячені життю обраних Богом людей, — це літературні шедеври, наповнені образами, мотивами, сюжетами, які досі мають величезний вплив на світову літературу.

Старий Заповіт складається з чотирьох розділів: *«Книги законоустановчі»*, *«Книги історичні»*, *«Книги поетичні»* та *«Книги пророчі»*¹.

Розділ *«Книги законоустановчі»* (або ж *«П'ятикнижжя»*) — це головний розділ Старого Заповіту, тому що в ньому викладено *Закон* — Божі вимоги до

¹ Пророк (із давньогрецької) — провісник Божественної волі; посередник між людьми і Богом.

поведінки людей. Закон охоплює всі сфери давньоєврейського життя — богослужіння, судочинство й побуту поведінку людей. Основою Закону є **Заповіді Божі**. Автором «П'ятикнижжя» традиційно вважають пророка **Мойсея**. Під час його правління євреї згуртувалися в один народ і отримали Боже законодавство.

Однак «П'ятикнижжя» — це не лише сухий перелік Божих законів, а й цікаві оповіді, у яких яскраво змальовано створення світу, появу перших людей Адама і Єви, історію Каїна й Авеля, Всесвітній потоп, будівництво Вавилонської вежі. Серед них найважливіше місце посідають оповіді про виникнення єврейського (обраного) народу.

Незважаючи на міфологічний характер, оповіді цього розділу відповідають *наскрізній ідеї Старого Заповіту* — *Бог справедливо оцінює вчинки людей, заслужено винагороджуючи чи караючи їх*. Уже перші люди **Адам** і **Єва**, які порушили Божу волю, спокусившись плодами з «дерева пізнання добра і зла», були покарані вигнанням із раю. Згодом старший син Адама і Єви **Каїн**, який через заздрощі вбив свого брата **Авеля**, був проклятий Богом і приречений стати «втікачем і волоцюгою на землі». І, навпаки, **Ной** за праведне життя був винагороджений спасінням під час Всесвітнього потопу.

Розділ **«Книги історичні»** складається з фрагментів давніх *хронік*. Історичне підґрунтя цього розділу Старого Заповіту — утворення єврейської держави (Ізраїлю). Найяскравіше в «Книгах історичних» змальовано богатира **Самсона**, царів **Давида** і **Соломона**, правління яких привело до розквіту Ізраїлю.

Усі вони обрані Богом. Наприклад, Давид і Соломон могли спілкуватися з ним особисто, вони до нього зверталися й отримували від нього поради.

Проте розквіт єврейської держави був недовгим, уже після смерті царя Соломона нові правителі та їхні підданці занедбали віру в Бога. Розпочався занепад, який завершився тим, що у VI ст. до нашої ери армія вавилонського царя захопила столицю Іудейського царства. Місто Єрусалим було зруйновано, а значну частину євреїв виселено до Вавилонії.

Розділ **«Книги поетичні»** — це збірка творів найрізноманітнішого спрямування: від філософських роздумів про сенс людського життя (**«Еклезіаст»**, **«Книга Іова»**) до любовних пісень (**«Пісні Пісень»**):

«10. Мій любий білий та рум'яний, його з десяти тисяч розпізнати.
11. Голова у нього з золота, із щирого; кучері у нього закручені, чорні, мов

Мойсей (скульптура Мікеланджело Буонарроті, 1515 рік)

ворон. 12. Очі його, мов голубки край водяних потоків, що, викупавшись у молоці, на березі сідають. 13. Щоки його, немов пахуча грядка, неначе квітники рослин запахущих. Уста його — лілеї, що крапають міррою дорогоцінною. 16. Розмова його — самі солодощі, увесь він — розкіш. Такий мій любий, такий отой друг мій, о дочки Єрусалима!» (Із «Пісні Пісень», розділ 5).

Переклад отця Івана Хоменка

Більшість книг цього розділу мають релігійний зміст. Найемоційнішими є *псалми* — натхненні молитви, призначені для співу, і *притчі* — своєрідні настанови до богоугодного життя. Автором багатьох псалмів названо царя Давида, а притч — царя Соломона.

Розділ «*Книги пророчі*» складається з творів, написаних у різний час різними єврейськими *пророками*. Пророками в Біблії називають проповідників, здатних передбачати майбутнє, але головна їхня риса — це богонатхненність. Тобто все, що пророки говорять і пишуть, насправді сказано Богом, вони ж лише «уста Божі».

Мова Книг пророчих яскрава, образна й алегорична. Пророки віщують про лиха, які прийдуть, коли єврейський люд не навернеться до віри в єдиного Бога, та описують блага, які він отримає після навернення:

18. Господь справедливий,
бо я не слухав його слова.
О, вчуйте, благаю, всі народи,
гляньте на мою муку!
Мої дівчата й мої хлопці
поволоклися в неволю. [...]
20. Зглянься, о Господи, бо мені сумно!
Горить у нутрі в мене,
серце моє в мені перевернулось,
бо я, впертий, завжди був проти тебе.
У полі меч забрав моїх дітей,
А вдома — смерть.

(Із Книги Плач Єремїї¹, пісня «Горе Єрусалима», розділ 1)

Переклад отця Івана Хоменка

Серед пророцтв, зроблених у книгах цього розділу Біблії, найважливішими були пророцтва про майбутній прихід *Спасителя (Месїї)*, який візьме на себе гріхи єврейського народу і, принісши себе в жертву, дасть йому очікуване очищення.

¹ Пророк Єремїя народився близько 650 р. до н. е. Пророкував зруйнування Єрусалима вавилонським царем і страждання єврейського народу. Пісня «Горе Єрусалиму» написана також від імені зруйнованого міста.

СТВОРЕННЯ ВСЕСВІТУ

*Бог створює світ
(мініатюра XIII століття)*

Напочатку сотворив Бог небо й землю. Земля ж була пуста й порожня та й темрява була над безоднею, а дух Божий ширяв над водами. І сказав Бог: «Нехай буде світло!» І настало світло. І побачив Бог світло, що воно добре, та й відділив Бог світло від темряви. Назвав же Бог світло — день, а темряву назвав ніч. І був вечір, і був ранок — день перший. Тоді сказав Бог: «Нехай посеред вод буде твердь і нехай вона відділяє води від вод!» І зробив Бог твердь, і відділив води, що під твердю, від вод, що над твердю. Тож сталося так. І назвав Бог твердь — небо. І був вечір, і був ранок — день другий.

Тоді сказав Бог: «Нехай зберуться води, що під небом, в одне місце і нехай з'явиться суша.» І так сталося. І назвав Бог сушу — земля, а збір вод назвав морями. І

побачив Бог, що воно добре. Бог сказав: «Нехай земля зростить рослини: траву, що розсіває насіння, і плоді дерева, що родять плоди з насінням, за їхнім родом на землі.» І так сталося. І вивела земля з себе рослини: траву, що розсіває насіння за своїм родом, і дерева, що родять плоди з насінням у них, за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір, і був ранок — день третій.

Тоді сказав Бог: «Нехай будуть світила на тверді небесній, щоб відділяти день від ночі й нехай вони будуть знаками для пір (року), для днів і років; нехай будуть світила на тверді небесній, щоб освітлювати землю.» І так сталося. І зробив Бог два великі світила: світило більше — правити днем, а світило менше — правити ніччю, і зорі. І примістив їх Бог на тверді небесній, щоб освітлювати землю та правити днем і ніччю і відділяти світло від темряви. І побачив Бог, що воно добре. І був вечір, і був ранок — день четвертий.

Тоді сказав Бог: «Нехай закишать води живими створіннями й нехай птаство літає над землею попід твердю небесною.» І сотворив Бог великих морських потвор і всілякі живі створіння, що повзають та кишать у воді, за їхнім родом, і всіляке птаство крилате за його родом. І побачив Бог, що воно добре; і благословив їх Бог, кажучи: «Будьте плідні і множьте та наповняйте воду в морях, і птаство нехай множитися на землі.» І був вечір, і був ранок — день п'ятий.

Тоді сказав Бог: «Нехай земля виведе з себе живі створіння за їхнім родом: скотину, плазунів і диких звірів за їхнім родом.» І сталося так. І сотворив Бог диких звірів за їхнім родом, скотину за родом її і всіх земних плазунів за їхнім родом. І побачив Бог, що воно добре. Тож сказав Бог: «Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу, і нехай вона панує над рибою морською, над птаством небесним, над скотиною, над усіма дикими звірями й над усіма плазунами, що повзають на землі.» І сотворив Бог людину на свій

*Бог створює тварин
(фреска художника Рафаеля Санті, 1511 рік)*

образ; на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх. І благословив їх Бог і сказав їм: «Будьте плідні й множтеся, і наповняйте землю та підпорядкуйте її собі; пануйте над рибою морською, над птаством небесним і над усяким звірем, що рухається по землі». По тому сказав Бог: «Ось я даю вам усяку траву, що розсіває насіння по всій землі, та всяке дерево, що приносить плоди з насінням: вони будуть

вам на поживу. Всякому ж дикому звірові, всякому небесному птаству, всьому, що повзає по землі й має в собі живу душу, я даю на поживу всяку зелень трав». І так сталося.

І побачив Бог усе, що створив: і воно було дуже добре. І був вечір, і був ранок — день шостий.

*(Старий Завіт, П'ятикнижжя, Книга Буття, розділ 1)
Переклад отця Івана Хоменка*

КАЇН ТА АВЕЛЬ

Адам спізнав Єву, свою жінку: вона зачала й породила Каїна та й сказала: «Я придбала людину з Господньої ласки». Потім вродила також брата його Авеля. Абель був вівчар, а Каїн порав землю. По якомусь часі Каїн приніс Господеві жертву з плодів ріллі. Та й Абель приніс жертву — з первістоків свого дрібного скоту, і то з найгладкіших. І споглянув Господь на Авеля і на його жертву, на Каїна ж і на його жертву не споглянув. Розсердився Каїн вельми і похмурнів. І сказав Господь до Каїна: «Чого ти розсердився? Чому похмурнів? Коли чиниш добре, будь погідний, а коли ні — гріх на порозі чи-

гає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати». І сказав Каїн до Авеля, свого брата: «Ходімо-но в поле.» І коли вони були в полі, Каїн напав на Авеля, свого брата, й убив його. Тоді Господь сказав до Каїна: «Де Авель, брат твій?» Той відповів: «Не знаю. Хіба я сторож брата мого?» А Господь промовив: «Що ти вчинив? Ось голос крові брата твого кличе до мене з землі. Тепер же проклятий ти від землі, що відкрила свої уста, щоб прийняти кров брата твого з твоєї руки. Коли оброблятимеш землю, вона вже більше не дасть тобі свого врожаю. Втікачем і волоцюгою будеш на землі». І сказав Каїн до Господа: «Кара гріху мого занадто велика, щоб її винести! Проганяєш оце мене сьогодні з цієї землі, й від лица твого мушу ховатись, і втікачем та волоцюгою маю бути на землі; і перший, хто мене зустрине, вб'є мене». Тоді Господь сказав до нього: «Якщо хтось уб'є Каїна, то зазнає помсти всемеро». Та й поклав Господь на Каїні знак, щоб не вбивав його той, хто зустрине його. І відійшов Каїн від лица Господа й оселився в краю Нод, на схід від Едему. [...]

(Старий Завіт, П'ятикнижжя, Книга Буття, розділ 4: 1-16)

Переклад отця Івана Хоменка

*Каїн та Авель
(середньовічна мозаїка, XII століття)*

Історична енциклопедія

Пророк Мойсей

У Старому Заповіті з-поміж інших біблійних подій згадується переселення єврейського (або ізраїлевого) народу з рідних палестинських земель до Єгипту. Історики вважають, що це «переселення» відбулося приблизно в 1700 – 1680 роках до нашої ери. Євреї, тікаючи від жахливого голоду, оселилися в багатому та миролюбному Єгипті, де і прожили понад 400 років.

Однак із часом ставлення до ізраїльтян у Єгипті змінилося – колись гостинна країна перетворилася для них у «дім рабства». Єгипетський фараон злякався, що чисельність євреїв стала надто великою і загрозливою для його держави. Він вирішив зменшити їхню кількість через виснажливу фізичну працю та вбивства.

Опинившись перед реальною небезпекою знищення, євреї почали говорити про повернення на залишену колись їхніми предками батьківщину. Шлях до неї лежав через пустелю і тривав 40 років.

Очолив *вихід* євреїв із Єгипту пророк *Мойсей*, його вів сам Бог Ягве. Також своєю особливою місією Мойсей бачив повернення ізраїльтян до віри в єдиного іудейського Бога, яку вони занедбали в Єгипті, і відмову від поклоніння поганським божествам («*тесаним кумирам*»).

Бог іудеїв *Ягве* (або *Єго́ва*) не тільки допоміг своєму улюбленому народові позбутися рабства, а й передав йому через Мойсея *Зако́ни*, серед яких були і такі Заповіді Божі:

ЗАПОВІДІ БОЖІ

«Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе з землі Єгипетської, з дому неволі. Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене.

Не робитимеш собі ніякого тесаного кумира, ані подобини того, що вгорі, на небі, ні того, що внизу, на землі, ні того, що попід землею, в водах.

Не падатимеш перед ними ниць і не служитимеш їм, бо я Господь, Бог твій, Бог ревнивий, що караю беззаконня батьків на дітях до третього й четвертого покоління тих, хто ненавидять мене, і творю милосердя до тисячного покоління тим, хто люблять мене і бережуть заповіді мої.

Не прикликатимеш імени Господа, Бога твого, марно, бо не пустить Господь безкарно того, хто прикликає його ім'я марно¹.

Пам'ятай на відпочинковий день, щоб святити його.

Шість днів працюватимеш і робитимеш всяке діло твоє.

День же сьомий — відпочинок на честь Господа, Бога твого; не робитимеш ніякого діла сам, ані син твій, ані дочка твоя, ані раб твій, ані рабиня твоя; худоба твоя, ані чужинець, що перебуває в твоєму дворі.

Бо шість днів творив Господь небо і землю, й море, і все, що в них, а сьомого дня відпочив; тим і благословив Господь сьомий день і освятив його.

Шануй твого батька і матір твою, щоб довголітній був ти на землі, що Господь, Бог твій, дасть тобі.

Не вбиватимеш.

Не чужоложитимеш.

Не крастимеш.

Не свідкуватимеш ложно на ближнього твого.

Не зазіхатимеш на дім ближнього твого; не пожадатимеш жінки ближнього твого, ані раба його, ані рабині його, ані вола його, ані його осла, ані чого-небудь, що належало б ближньому твоєму».

(Старий Завіт, П'ятикнижжя, Книга Вихід, розділ 20: 2-17)

Переклад отця Івана Хоменка

¹ Також заборонялося згадувати ім'я Бога і без належної поваги.

ПРО НОВИЙ ЗАПОВІТ

Новий Заповіт — збірка релігійно-повчальних книг, головним завданням яких було викласти основи *християнства*. Центральне місце в Новому Заповіті посідають чотири *Євангелія*, написані апостолами Матвієм, Марком, Лукою та Іваном. Створені вони у формі життєпису *Ісуса Христа* — засновника християнської релігії.

Слово *євангеліє* в перекладі з давньогрецької означає *блага вість* («добра звістка, добра новина»). За задумом авторів Євангелій, їхнім головним завданням було донести благу вість про те, що Ісус Христос і є давно очікуваний єврейським народом *Месія* (посланець Божий, Спаситель). Водночас у Євангеліях підкреслено, що Ісус Христос — Син Божий, посланий Богом-Отцем для порятунку всього людства.

Усі основні події Ісусового життя — від чудесного народження до смерті на хресті й воскресіння, — відповідають пророцтвам про Месію. Проте найважливіше в Євангеліях не біографічні дані, а Ісусові *притчі* та *проповіді*:

«Вийшов сіяч сіяти своє зерно. І як він сів, одне впало край дороги й було потоптане, і птиці небесні його видзьобали. Друге упало на камінь і, зійшовши, висохло, бо вогкості не мало. Інше впало між тернину, і тернина, вигнавшись з ним вкупі, його заглушила. Врешті, інше впало на добру землю і, зійшовши, сторицею вродило.» Кажучи це, Ісус голосно мовив: «Хто має вуха слухати, нехай слухає».

Учні його спитали, що б вона могла значити, оця притча. Він сказав їм: «Вам дано знати тайни Божого Царства; іншим же в притчах, щоб вони, дивлячись, не бачили, і слухаючи, не розуміли.

Ось що значить оця притча: зерно — це слово Боже. Тії, що край дороги, — це ті, що слухають, та потім приходять диявол і вириває геть з їх серця слово, щоб вони не увірували та й не спаслися. Ті ж, що на камені, — це тії, що, почувши, з радістю приймають слово, але не маючи коріння, вірують до часу й під час спокуси відпадають. А те, що впало між тернину, — це ті, що, вислухавши, ідуть, та клопоти, багатства і життєві розкоші їх душать, і вони не дають плоду. Нарешті, те, що на землі добрій, — це ті, що, чувши слово серцем щирим, добрим, його держать і дають плід у терпінні».

(Новий Заповіт, Євангеліє від Луки, розділ 8, Притча про сіяча 5-15)
Переклад отця Івана Хоменка

У своїх проповідях Ісус доводить, що просте виконання Закону, викладеного в П'ятикнижжі, не робить з людини праведника. Щоб стати праведним, потрібно внутрішньо відповідати головним Божим вимогам (тобто *десяти Заповідям*), вірити в Страшний суд і у відплату за земне життя. Тоді людина, яка *вірить у Бога і любить ближнього як самого себе*, після смерті потрапить у Царство Небесне.

Європейські народи, які прийняли християнство, отримали не лише нове віровчення, а й новий ідеал життя, пов'язаний із внутрішнім самовдосконаленням. Принципи *любові* і *прощення* стали частиною духовного і культурного

Іуда цілує Ісуса Христа
(фреска художника Джотто ді Бондоне, 1305 рік)

життя: новозавітне «*хто вдарить тебе в праву щоку, оберни до нього й ліву*» замість старозавітного «*око за око і зуб за зуб*»; перевага духовного над матеріальним («*шукайте багатство не на землі, а на небі*»).

У європейському мистецтві (як у літературі, так і в живописі) знайшли відображення євангельські мотиви жорстокості заради влади (вбивство царем Іродом немовлят), зрада свого вчителя (тридцять срібляків Іуди), страждання, прийняте за інших людей (Ісус на хресті) та багато інших.

Упродовж усіх наступних століть *євангельські оповіді* впливали на літературний процес

— вони стали основою сюжетів багатьох художніх творів, присвячених життю євангельських героїв. В українській літературі до біблійних мотивів зверталися Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леся Українка, Пантелеймон Куліш.

ВІДВІДИНИ МУДРЕЦІВ ЗІ СХОДУ. ВТЕЧА В ЄГИПЕТ І ВБИВСТВО НЕМОВЛЯТ. ПОВЕРНЕННЯ З ЄГИПТУ ДО НАЗАРЕТА

Коли Ісус народився у Вифлеємі Юдейським, за днів Ірода царя, мудреці прийшли в Єрусалим зо Сходу і спитали: «Де цар юдейський, що оце народився? Бо ми бачили його зорю на сході й прийшли йому поклонитись». Почувши це, цар Ірод стривожився, і весь Єрусалим з ним. Зібравши всіх первосвящеників та книжників народних, він випитав у них, де Христос має народитися. Вони йому сказали: «У Вифлеємі Юдейським, бо так написано пророком:

І ти, Вифлеєме, земле Юди, нічим не менша між містами Юди, бо з тебе вийде вождь, що буде пасти мій народ, Ізраїля».

Тоді Ірод, покликавши тайкома мудреців, випитав у них пильно про час, коли зоря з'явилась, і відіслав їх у Вифлеєм, кажучи: «Ідіть та розпитайтесь пильно про дитя, і коли знайдете, сповістіть мені, щоб я теж пішов йому вклонитись». Вислухали вони царя і пустилися в дорогу. І ось зоря, що її

бачили на сході, йшла перед ними, аж поки не підійшла й не стала зверху, де було дитячко. Побачивши зорю, зраділи радістю вельми великою. Увійшли до хати й побачили дитячко з Марією, матір'ю його, і, впавши ниць, поклонились йому; потім відкрили свої скарби й піднесли йому дари: золото, ладан¹ і миро². І, попереджені вві сні до Ірода не завертати, пустились іншою дорогою у край свій.

Як же вони вирушили в дорогу, ангел Господній з'явився вві сні Йосифові й каже: «Устань, візьми дитячко і його матір, і втікай в Єгипет, і перебувай там, поки я тобі не скажу, бо Ірод розшукуватиме дитя, щоб його вбити». Вставши, Йосиф узяв уночі дитячко та його матір і пішов у Єгипет, де перебував до смерті Ірода, щоб збулося сказане Господом через пророка: «З Єгипту я покликав мого сина». Тоді Ірод, побачивши, що мудреці з нього насміялись, розлютився вельми й послав повбивати у Вифлеємі й по всій його окрузі всіх дітей, що мали менше, ніж два роки, згідно з часом, що пильно вивідав був від мудреців. Тоді справдилося те, що сказав був пророк Єремія:

«В Рамі чути голос, плач і тяжке ридання: то Рахіль плаче за дітьми своїми й не хоче, щоб її втішити, бо їх немає».

Як же вмер Ірод, ангел Господній з'явився вві сні Йосифові в Єгипті і каже: «Встань, візьми дитячко та його матір і повернись в Ізраїльську землю, бо вмерли ті, що чигали на життя дитячка».

Устав він, узяв дитячко та його матір і прийшов в Ізраїльську землю, але, почувши, що в Юдеї царює Архелай замість Ірода, батька свого, побоявся іти туди. Попереджений же вві сні, він пішов у галилейські сторони і, прибувши туди, оселився в місті, що зветься Назарет, щоб збулося сказане пророками, що Назорей назветься.

*Мудреці прийшли до Ісуса Христа
(картина художника Теодора ван Лона,
перша половина XVII століття)*

*(Новий Завіт, Євангеліє від Матвія, розділ 2)
Переклад отця Івана Хоменка*

¹ Ладан — запашна речовина, яку використовували різні народи ще в давні часи. До складу ладану входять смоли та соки різних рослин. Зараз ладан використовують під час богослужінь.

² Миро — по-особливому виготовлена запашна олія. Уперше миро згадується в книзі «Вихід», у якій Бог Ягве дає вказівки Мойсею, як приготувати миро.

Цар Ірод

Цар Ірод (кадр із фільму
«Божественне народження», 2006 рік,
США, режисер Кетрін Хардвік)

Цар **Ірод Великий** був історичною особою. Припускають, що він жив від 73 року до н. е. до 4 року до н. е. Правив цар Ірод 44 роки і представляв в **Іудеї** владу Риму, оскільки ця земля в ті часи залежала від Римської імперії.

Ірод не був популярним серед місцевого населення і вважався чужинцем. Його предки не були іудеями, і трон йому дістався не спадково. Фактично Ірода призначила правителем Іудеї влада Риму.

Цар Ірод був видатним державним діячем. Він багато років правив на благо країни, боронив її від загарбників, рятував населення у неврожай від голоду, збудував храм у Єрусалімі, привів країну до процвітання. Але талант правителя поєднувався у цій особі з неабиякою жорстокістю. В останні роки Ірод став дуже підозріливим і, боячись втратити владу, навіть наказав стратити своїх старших синів.

НАГІРНА ПРОПОВІДЬ. НОВА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Побачивши ж народ, зійшов на гору. І коли він сів, підійшли до нього його учні; а він, відкривши уста, почав навчати їх:

«Блаженні¹ вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні тихі, бо вони успадкують землю.

Блаженні засмучені, бо будуть утішені.

Блаженні голодні та спрагли справедливости, бо вони наситяться.

Блаженні милосердні, бо вони зазнають милосердя.

Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога.

Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.

Блаженні переслідувані за правду, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні ви, коли вас будуть зневажати, гонити та виговорювати всяке лихо на вас, обмовляючи мене ради.

Радійте й веселіться, бо нагорода ваша велика на небі; так бо переслідували пророків, які були перед вами.

Ви чули, що було сказано давнім: не вбивай; і коли хтось уб'є, той підпаде судові. А я кажу вам, що кожний, хто гнівається на брата свого, підпаде

¹ Блаженний — щасливий, сповнений радості.

судові. Хто ж скаже братові: «Нікчема!» — той підпаде Верховному Судові. А хто скаже: «Дурень!» — той підпаде під вогонь пекельний. Коли, отже, приносиш на жертовник дар твій і там згадаєш, що твій брат має щось на тебе, зостав там перед жертовником твій дар; піди, помирись перше з твоїм братом і тоді прийдеш і принесеш дар твій.

Мирися з твоїм противником швидко, коли ти ще з ним у дорозі, щоб противник часом не віддав тебе судді, а суддя вóзному¹, щоб тебе не вкинули в темницю. Істинно кажу тобі: не вийдеш звідти, доки не заплатиш останнього шага².

Ви чули, що було сказано: не чини перелюбу. А я кажу вам, що кожний, хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив перелюб з нею в своїм серці. І коли твоє праве око тебе спокушає, вирви його й кинь геть від себе: ліпше тобі, щоб один твій член загинув, аніж щоб усе твоє тіло вкинуто в пекло.

Ви чули теж, що було сказано давнім: не клянись неправдиво, і виконаєш твої клятви Господеві. А я кажу вам не клястися зовсім: ні небом, бо це престол Бога; ні землею, бо це підніжок стіп його; ні Єрусалимом, бо це місто великого царя. Та й головою своєю теж не клянися, бо не можеш ані одного волоска зробити білим або чорним. Хай буде ваше слово: так, так; ні, ні, — а що більше цього, те від лихого.

Назірна проповідь (картина художника Гюстава Доре, друга половина XIX століття)

¹ Вóзний – судовий виконавець, слідчий.

² Шаг – грошова одиниця.

Ви чули, що було сказано: око за око, зуб за зуб. А я кажу вам: не про- тивтеся злому. Хто вдарить тебе в праву щоку, оберни до нього й другу. Хто хоче позиватися з тобою і взяти з тебе одягу, лиши йому і плащ. І хто тебе силуватиме йти милу, іди з ним дві. Дай тому, хто в тебе просить, а хто хоче позичити в тебе, не відвертайся.

Ви чули, що було сказано: люби ближнього свого й ненавидь ворога сво- го. А я кажу вам: любіть ворогів ваших і моліться за тих, що гонять вас; та- ким чином станете синами Отця вашого, що на небі, який велить своєму со- нцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних. Бо коли ви любите тих, що вас люблять, то яка вам за це нагорода? Хіба не те саме й митарі роблять? І коли ви вітаєте лише братів ваших, що надзви- чайного чините? Хіба не те саме й погани роблять?

Тож будьте досконалі, як Отець ваш небесний досконалий».

(Новий Завіт, Євангеліє від Матвія, розділ 5: 1-12, 21-48)
Переклад отця Івана Хоменка

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ПРИТЧА

Притча (з давньослов'янської мови — особливий випадок, незвичайна по- дія) — невеликий розповідний (епічний) твір повчального змісту.

Притча на прикладі життєвих ситуацій в алегоричній формі пояснює норми поведінки і моральні цінності. Часто в притчах міститься роз'яснення алегорії, філософської ідеї та пряме тлумачення повчальної думки твору.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть, що вам відомо про **Біблію** та про її значення у світовій культурі.
2. Поясніть відмінність між **політеїзмом** та **монотеїзмом**. Наведіть приклади політеї- стичних релігій. Доведіть, що Біблія проповідує монотеїзм.
3. У який історичний період створювався **Старий Заповіт**? Яка головна ідея Старо- го Заповіту?
4. Назвіть книги Старого Заповіту. Які тексти лягли в основу цієї частини Біблії?
5. Як у Старому Заповіті пояснюється виникнення світу?
6. Як сприймав Господь створений ним світ? Прокоментуйте слова «*І побачив Бог, що воно добре; і благословив...*»
7. Що є спільного і відмінного в оповідях про створення світу у **Ведах** і **Старому Заповіті**?
8. Які моральні висновки можна зробити з оповіді про **Каїна** та **Авеля**?
9. Як ви розумієте слова Господа, звернені до Каїна: «*Гріх на порозі чигає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати*»?
10. Назвіть норми поведінки, закладені в головних заповідях Закону Божого, які приніс **Мойсей** євреям.

11. Що ви знаєте про *Новий Заповіт*? Хто став центральною постаттю цієї частини священної книги?
12. Чому в *Євангелії* Ісуса називають *Месією*? Що вам відомо про його життя?
13. На прикладі *Нагірної проповіді* поясніть, у чому полягає відмінність християнського *принципу любові* від іудейського *принципу справедливості*.
14. Що, за Новим Заповітом, потрібно робити, щоб потрапити в Царство Небесне?
15. На прикладі оповіді про сіяча доведіть, що притчам *Ісуса Христа* притаманний *алегоризм*.
16. Із якою метою Ісус удавався не лише до *проповідей*, а й до жанру *притчі*?
17. Зробіть висновок, який вплив мала на світову літературу Біблія.
18. Розгляньте картину французького художника *Гюстава Дорé* «*Нагірна проповідь*». Як художник зумів передати особливу силу вчення Ісуса Христа?
19. Згадайте вивчений у 6 класі міф про Прометея. Що спільного і відмінного між образами Ісуса Христа і титана? Доведіть, що ідея жертвності була близька і давнім грекам.

Для тих, хто хоче знати більше

Сторінки Пересопницького Євангелія

Перший відомий переклад Біблії на українську мову — так зване *Пересопницьке Євангеліє*. Роботу над ним було розпочато у 1556 році в Новотроїцькому монастирі, що на Волині, а завершено у 1561 році в Пересопницькому монастирі (тепер Рівненська область).

Євангеліє має надзвичайну історичну і культурну цінність. Кни-

га вражає багатством художнього оформлення: чудові орнаменти в українському стилі, ретельно виписана на пергаментних сторінках кожна літера, безцінні взірці перекладу на староукраїнську писемну мову з вкрапленнями живої народної лексики. Пересопницьке Євангеліє стало свідченням високого розвитку тогочасного українського книговидання.

Реліквія зберігається у Києві в Національній бібліотеці України імені Володимира Вернадського. Ця священна книга стала важливим духовним атрибутом у житті нашої країни. З 1991 року вона лежить поряд з Актом проголошення незалежності України та Конституцією під час церемонії прийняття присяги новим Президентом України.

КОРАН ЯК ПАМ'ЯТКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Коран (арабською *кур'ан*, що означає *читання, декламація*) — це священна книга **мусульман**, у якій викладено основи їхньої віри — **ісламу** (арабською — покора).

Дві сторінки з найдавнішого рукопису Корану
(записаний не пізніше 645 року)

Згідно з уявленнями мусульман, Коран ніколи не був створений, а існував вічно і продовжує існувати донині. Він зберігається під «священним престолом» **Аллаха** (так мусульмани називають Бога), і лише Аллах у цій небесній книзі «стирає, що забажає», і вписує, що вважає за потрібне.

На землі Коран з'явився завдяки Божим одкровенням, які архангел Гавриїл (Джабраїль)

передавав богообраному пророкові Мухаммеду.

Водночас Коран — це визначна культурна, літературна та історична пам'ятка. На відміну від інших священних книг, поява Корану чітко датована і пов'язана з іменем конкретної особи — **пророка Мухаммеда**, який жив приблизно у 570–632 роках. Пророк Мухаммед — історична особистість. Він жив у містах **Мекка** і **Медіна** (Ясріб), що розташовані на Аравійському півострові, і за походженням був арабом.

Життя пророка Мухаммеда і поява Корану

У часи Мухаммеда арабські племена кочували пустелями Аравійського півострова. Вони не мали єдиної держави і постійно ворогували між собою. Лише незначна частина племен вела осілий спосіб життя, пов'язаний із землеробством і торгівлею. Найбільшими торговельними та культурними осередками Аравійського півострова на той час були міста Мекка і Ясріб, розташовані на перетині караванних шляхів. Окрім того, Мекка була релігійним центром усіх арабських племен, які сповідували *язичницькі культури*.

Мухаммед народився в **Мецці** та належав до збіднілого роду. Він ще дитиною осиротів і рано почав працювати — спочатку пастухом, а згодом погоничем верблюдів у караванах. Власники караванів оцінили його добросовісність і почали доручати юному Мухаммеду супровід караванних вантажів. У 25 років майбутній пророк одружився й сам став успішним торговцем. Незважаючи на безбідне життя, Мухаммеду не давали спокою думки про несправедливість оточуючого світу. Особливо його обурювала ворожнеча між арабськими племенами. Її витоки він вбачав у багатобожжі.

Мухаммед часто усамітнювався в печері на околиці Мекки, старанно постився і молився, щоб розібратися в своїх думках. І ось уже в зрілому віці (вважається, що це відбулося 610 року в місяці рамадані), він почув голос, який передав йому перші одкровення. З тих пір **Рамадан**¹ — священний місяць для всіх мусульман.

Мухаммед не одразу наважився повірити в те, що сповіщав йому голос. Але з часом утвердився в думці — одкровення, які він чує, не що інше як настанови **Аллаха** (єдиного Бога), передані через архангела Гавриїла (Джабраїля).

5. Навчив його (Мухаммеда) архангел Джабраїл, міцний силою
6. Могутній. Ось він став прямо перед ним.
7. І був він на найвищому небосхилі,
8. Потім наблизився і зійшов на землю.
9. І стояв на відстані двох пострілів з лука або іще ближче,
10. І відкрив він своєму рабові те, що відкрив. (*Сура 53. Зоря*)

Переклад з арабської Гната Крачковського

Виконуючи волю голосу, Мухаммед почав проповідувати в рідній Мецці. Він переконував своїх земляків відкинути язичницьких божків й увірувати в єдиного Бога.

Мухаммед засуджував надмірне багатство, закликав допомагати бідним, сповіщав про майбутнє воскресіння із мертвих і Страшний суд над усіма неправедними.

Мешканці Мекки, добробут яких був заснований на торгівлі й лихварстві, не сприйняли проповідей Мухаммеда. Йому почали погрожувати і навіть намагалися вбити. 16 липня 622 року пророк із невеликим гуртом своїх прихильників змушений був переселитися в **Ясріб** — місто-конкурент Мекки. Дата цього *переселення* (арабською *хіджри*) стала першим днем мусульманського літочислення, чинного досі.

*Мухаммед і архангел Джабраїль
(мініатюра з середньовічного рукопису, 1307 рік)*

¹ Рамадан (або ж Рамазан) — дев'ятий місяць за мусульманським місячним календарем. У Рамадан мусульмани дотримуються посту від сходу і до заходу сонця.

У Ясрібі, невдовзі перейменованому в Медіну (арабською *місто пророка*), проповідь Мухаммеда отримала цілковиту підтримку — усі жителі міста перейшли в іслам, утворивши єдину релігійну спільноту. А сам він став їхнім духовним керівником, суддею і правителем.

Упродовж цих десяти років (з 622 до 632) Мухаммед продовжував отримувати одкровення і проповідувати їх своїм прихильникам. Кожне слово пророка вірні учні завчали напам'ять, а згодом почали записувати.

Після смерті пророка Мухаммеда у 632 році спадкоємці його влади — *халіфи* — вирішили впорядкувати прижиттєві записи та проповіді. Вони уклали книгу, куди увійшло все, що говорив пророк. Так з'явився **Коран**. У середині VII століття текст священної книги був канонізований¹ і з тих пір не змінювався.

За сто років (до середини VIII століття) іслам поширився на величезні території: Іран, Афганістан, країни Середньої Азії і Закавказзя, Північно-Західну Індію, Північну Африку і майже весь Піренейський півострів у Європі. Підкорені неарабські народи прийняли іслам й активно долучилися до розбудови мусульманської культури, засвоївши арабську мову як мову науки та літератури і визнавши Коран священною «книгою книг».

Побудова Корану

Коран — перший значний писемний твір арабською мовою. Початково — це запис промов пророка Мухаммеда, проголошених римованою прозою, часто настільки яскравою та образною, що вона сприймається як вірші. У Корані є також багато притч і повчальних порівнянь.

Канонізований текст Корану складається зі **114 розділів**, які називаються *сурами*. В перекладі з арабської *сура* означає *кладка каменю у стіні* — так сам пророк Мухаммед називав завершені фрагменти своїх одкровень. Кожна сура має назву і, своєю чергою, поділяється на окремі вірші — *аяти* (аят означає *знамення, чудо*). Кожен аят Корану для мусульман — це не просто вірш, а вірш, посланий Аллахом, бездоганний за формою і змістом настільки, що жодна буква, жодне слово в ньому не можуть бути замінені.

Незалежно від теми, сури в Корані розташовані *від більших за розміром до менших*. Відповідно на початку книги розташовані найдовші сури, а в кінці — найкоротші. Із цього правила є лише кілька винятків, найпоказовіший із них — перша сура Корану під назвою **«Аль-Фатіха»** (арабською означає *та, що відкриває Книгу*).

«Аль-Фатіха» складається лише із семи аятів (друга сура — 286 аятів), і кожен мусульманин повинен знати її напам'ять з дитинства, тому що цю суру промовляють під час *намазу* — обов'язкової мусульманської молитви, яку здійснюють п'ять разів на добу:

¹ Канонізувати — у перекладі з грецької *регулювати, узаконювати*. Тут: визнати законом.

1. В ім'я Аллаха Всемилоствого, Всемилосердного Бога.
2. Слава Аллахові, Господу всього суцього.
3. Всемилоствому, Всемилосердому.
4. Володареві Судного дня!
5. Тобі ми поклоняємося й у Тебе благаємо допомоги!
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали.

(Сура 1. Та, що відкриває Книгу)

Переклад з арабської Гната Крачковського

Коран — великий за обсягом твір (у сучасних друкованих виданнях понад 500 сторінок), який за жанром є збіркою *проповідей, притч, сказань, релігійних, правових і моральних норм, окремих висловлювань* (клятв, закликів, благословень).

Релігійні та моральні приписи Корану

Мухаммед не вважається автором Корану, а лише пророком, який без змін передав слова Аллаха, тому текст Корану — це пряма мова самого Бога. Відповідно святість Корану для мусульман беззаперечна, а кожен його аят — це прямий припис Бога, який треба виконувати без обговорень. Найголовнішими приписами Корану є віра в Аллаха, у його посланців (пророків), у його ангелів, у його писання (тобто в сам Коран) і в Страшний суд.

Аллах, згідно з Кораном, — творець усього суцього (неба, землі, сонця, місяця, зірок, рослин, тварин, людей, ангелів тощо):

6. Чи не Ми сотворили землю рівною,
7. А гори високими?
8. І вас Ми сотворили парами,
9. А ваш сон сотворили заспокійливим,
10. І ніч сотворили покровом,
11. А день сотворили як час для того, щоб жити.
12. І над вами Ми сотворили сім міцних сфер.
13. І сотворили світило, яке яскраво палає.
14. І Ми спустили з дощових хмар щедрі зливи.
15. Водою Ми змусили прорости злаки та інше зілля
16. І буйні сади. *(Сура 78. Вістка)*

Переклад з арабської Яреми Полотнюка

Згідно із задумом Аллаха, цей світ створено саме для людини. Натомість люди мають виконувати волю Аллаха і його настанови. Крім релігійних, Коран вимагає виконувати і моральні приписи. Головні з них — не вбивати, не красти, не зраджувати, платити добром за зло, стримувати гнів, пробачати, не бути гордовитими і хвалькуватими, не вживати вино.

*Мечеть Султанахмет у Стамбулі (1616 рік).
Одна з найбільших мечетей світу, може одночасно
прийняти понад десять тисяч вірян*

Мусульманин, який не виконує приписів Корану, — грішник, і на нього чекає покарання. У Корані сказано, що кожному людину від дня народження і до смерті супроводжують два ангели. Вони записують у спеціальну книгу її вчинки, як добрі, так і погані, здійснені протягом життя. У день Страшного суду, коли мертві воскреснуть, вони постануть перед лицем Аллаха із цими книгами в руках, і Аллах оцінить їхні вчинки. Праведники потраплять в райські

сади, а грішники — навіки в пекло, «у вогняну геєну»:

В ім'я Всемилоствого, Всемилосердного Бога.

1. Коли небо розколеться,
2. І коли зорі розсипляться,
3. І коли моря переповняться,
4. І коли могили спорожніють,
5. Тоді душа довідається, що вона чинила раніше і що робитиме згодом.
6. О людино! Що змусило тебе збунтуватися проти твого Господа прещедрого,
7. Який сотворив тебе, зробив тебе досконалим, зграбним,
8. Надавши тобі такої подобі, якої Він сам захотів?!
9. Так ні! Вони вважають Страшний суд вигадкою!
10. Але ж над вами є охоронці,
11. Шляхетні писарі¹.
12. Вони знають усе, що ви чините...
13. Адже праведники, звичайно, перебуватимуть у блаженстві,
14. А нечестиві, воістину, перебуватимуть у пекельному вогні.

(Сура 82. Розколювання)

Переклад з арабської Яреми Полотнюка

Щоб Божі настанови були почуті людьми, Аллах, за Кораном, постійно посилав до них своїх пророків. Таких пророків було тисячі («кожному народу був свій посланець»). У Корані їх згадується 28, із них головні — Адам, Ной (арабською Нух), Авраам (Ібрахім), Мойсей (Муса́), Ісус (Іса́) та Мухаммед.

¹ Тут: ангели, що записують добрі й злі вчинки людей.

КОРАН

СУРА 92. НІЧ

В ім'я Все милостивого, Все милосердного Бога.

1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, —
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бога боявся,
6. І шанував істину,
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скупий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гібити.
12. Воістину, нам належить вести людей праведним шляхом.
13. І нам належить життя майбутнє і теперішнє.
14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. В ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,
16. Який вважав оманю наші знамення і відвернувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує —
18. Тому, хто жертвує своїм майном, щоб очиститися.
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від Божої карі.
20. Аби тільки побачити обличчя Всевишнього Господа.
21. І він буде задоволений цим.

Переклад з арабської Яреми Полотнюка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що вам відомо про *Коран* та історію його виникнення?
2. Розкажіть про пророка *Мухаммеда* та його роль у створенні цієї книги.
3. Якою є будова Корану? За яким принципом розташовані розділи?
4. Розкажіть про головні моральні засади *ісламу*.
5. Що, на вашу думку, є спільного у віровченнях мусульман і християн?
6. Сформулюйте моральні настанови, викладені у сурі 92 «*Ніч*».
7. Порівняйте суру 78 «*Вістка*» з Корану і розділ 1 з Книги «*Буття*» Старого Заповіту. Знайдіть спільні мотиви.
8. Яку роль відіграє Коран у житті мусульман?
9. Зробіть висновок про роль священних книг в історії людства.

АНТИЧНІСТЬ

Античною літературою називають літературу давніх греків і давніх римлян, яка створювалася в період від VIII століття до н. е. до V століття н. е. Слово *античність* походить із латинської мови й означає *давній*.

Історично першою виникла *давньогрецька література*. Вона зберегла своє панівне становище протягом всієї доби античності. *Римська література* була літературою народу, який сформувався пізніше за греків, через що і потрапив під грецький культурний вплив. Римські автори вважали себе учнями греків, наслідували їх і доволі часто писали свої твори давньогрецькою мовою.

Незважаючи на те, що антична література проіснувала понад тисячу років, змінювалася вона надзвичайно мало. Основними її рисами були широке використання *міфологічної тематики* в художніх творах, панування *поетичної форми* в літературі (прозою писали лише історичні твори або твори ораторського мистецтва) та незмінна *система жанрів*.

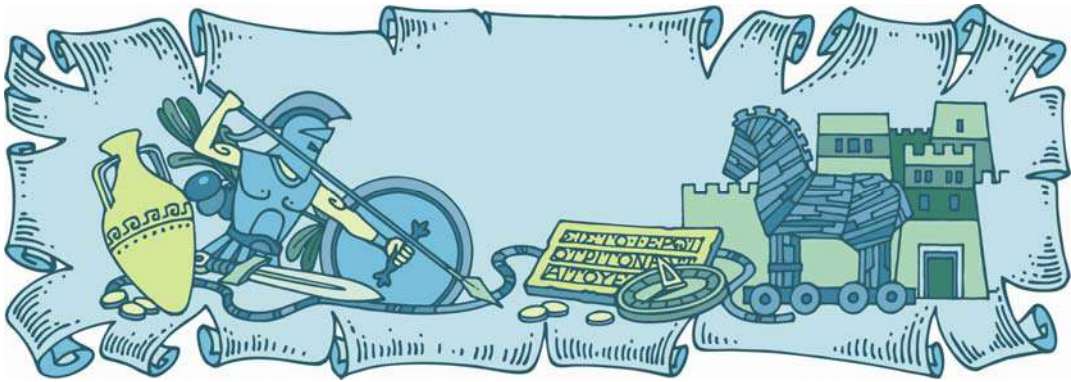
Визначальною рисою античної літератури стало *усвідомлення цінності людської особистості*. Ця риса притаманна не лише літературі, а й усій античній культурі, досягнення якої до сьогодні вражають нашу уяву.

Вивчення літератур Давньої Греції та Риму опирається на найрізноманітніші джерела: тексти, які дійшли до нас, уривки з них або їхні перекази у творах пізніших письменників і вчених, а також на археологічні відомості. На жаль, більшість пам'яток античного мистецтва і літератури були назавжди втрачені внаслідок численних воєн та пожеж. Але ті, що дійшли до нас, свідчать про гуманізм і надзвичайно високу художню майстерність античних митців. Антична культура вважається *класичною* (з латини — *взірцевою*).

Античну літературу називають колискою європейського словесного мистецтва, адже її жанри, багату систему віршування та засобів виразності згодом засвоїли молоді європейські літератури. До тем і сюжетів античної літератури зверталися європейські митці усіх наступних епох. Навіть у добу Середньовіччя, для якої характерне зниження цікавості до людини, знання давньогрецької мови й мови давніх римлян — *латини* — було ознакою вченості.

Практично всі європейські народи поклали в основу своїх національних абеток латинське написання букв (тільки деякі, зокрема й українці — грецьке). Значна кількість наукових термінів, абстрактних слів, географічних назв тощо була прямо запозичена з латини або давньогрецької мови.

За століття, які минули з часу їх появи, твори давньогрецьких та римських митців не втратили своєї художньої цінності й продовжують захоплювати читачів. Давні міфологічні та літературні образи надихали і продовжують надихати художників усього світу своєю глибиною і різноманіттям. Трагедії та комедії античних авторів не лише стали ґрунтом для виникнення нових творів, а й донині ставляться на сценах сучасних театрів. Кіномистецтво звертається як до літературних джерел, так і до історії античності.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА

Давньогрецька культура — найвизначніше явище стародавнього світу. Її попередницею була культура *перших грецьких племен* — *ахейців*. Вони прийшли з-за Дунаю і захопили весь Балканський півострів. Поступово перетворившись із диких кочівників на землеробський народ Середземномор'я, ахейські племена створили високорозвинене суспільство, яке мало свою писемність, чудову архітектуру та настінний живопис.

Культуру ахейських племен, що сягнула свого розквіту *у 1400–1200 роках до н. е.*, вчені називають *мікенською культурою* (від назви найбільшого та найбагатшого ахейського міста Мікени).

У період розквіту мікенської культури на Балканському півострові існували рабовласницькі держави, лідером серед яких було Мікенське царство — його політична, військова та культурна першість визнавалися беззаперечно.

Усі ахейські держави зберегли племінний устрій, їх очолювали племінні ватажки — царі (басилевси) та племінна знать, що володіли значною частиною земельних угідь. У господарстві широко використовувалася праця рабів. Жили заможні ахейці в містах-фортецях.

Ахейські держави мікенської епохи мали добре підготовану армію, великий флот і вели постійні війни з іншими середземноморськими народами. Збагатившись у військових походах, ахейська родова знать відчула смак до розкошів — у містах почали зводити величні палаци, а в повсякденне життя увійшли вишукані предмети побуту.

Однак мистецтво цього войовничого народу, як і вся його цивілізація, було мужнім і стриманим. Фрески, якими розписували стіни в палацих, зображували сцени війни та полювання, а найвишуканішими речами, знайденими в ахейських похованнях, були бронзові мечі, золоті й срібні кубки, а також посмертні маски могутніх владарів.

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

У *давньогрецькій міфології* відобразилося ахейське минуле давніх греків, а сюжети і образи мікенської доби стали основою для розвитку їхньої культури. Наприклад, саме в ті далекі й легендарні часи остаточно сформувався давньогрецький *пантеон богів*, яких стали уявляти не як твариноподібних істот, а як уже відомих нам олімпійців (згадайте вивчене в 6 класі).

Події, змальовані в більшості давньогрецьких міфів та епічних пісень, відбуваються в мікенську епоху, а найпопулярніші цикли — *Фіванський, Троянський, про подвиги Геракла, про похід аргонавтів* — детально відображають ситуацію XIII століття до н. е., яка склалася в ахейських державах.

Не менш точно відображено і *місце подій* — міфологічні боги та герої діють у місцевостях, що були центрами мікенської культури. Герої давньогрецьких міфів та епосу — це ахейські царі та царевичі, тісно пов'язані між собою родинними зв'язками. Навіть такий, здавалося б, народний герой, як *Геракл*, належав до царського роду. Як ви вже знаєте, він був безпосередньо пов'язаний з Мікенами, оскільки змушений був служити мікенському цареві Еврісфею і звершити 12 подвигів.

Золота посмертна маска правителя мікенської доби

У міфологічному *циклі про аргонавтів* центральною постаттю став *Ясон* (або Язон) — також ахейський царевич. Його дядько, незаконно захопивши владу, пообіцяв Ясону повернути трон за умови, якщо той привезе з Колхіди¹ золоте руно². Ясон зібрав у похід найушлавленіших ахейських героїв, серед яких був і сам Геракл. На кораблі «*Арго*» Ясон зі своїми товаришами-аргонавтами вирушив у далеку путь через Чорне море до Кавказьких гір.

У міфах цього циклу йдеться про надзвичайні пригоди аргонавтів протягом важкої подорожі; про випробування, які влаштував Ясону підступний цар Колхіди; про викрадення золотого руна з допомогою колхідської царівни-чаклунки *Медей*; про втечу Ясона з нею на «*Арго*»; про повернення трону законному спадкоємцеві. Історія шлюбу Ясона і Медей та їхньої трагічної загибелі лягла в основу багатьох творів світового мистецтва.

¹ Колхіда — давньогрецька назва Західної Грузії. Колхідська культура існувала впродовж XIII–VII століть до нашої ери.

² Золоте руно — руно (вовна, зістрижена суцільним шаром) чудесного золотого барана, який був принесений у жертву верховному богові Зевсу. Руно охороняв невиспний дракон царя Колхіди.

Фіванський цикл міфів пов'язаний з ахейським містом *Фіви*, цар якого отримав жахливе пророцтво, що його вб'є власний син. Злякавшись, він наказав слuzі умертвити новонародженого царевича. Проте раб, пожалівши безневинне дитя, таємно відніс його в сусіднє царство, сподіваючись, що і хлопчик буде врятований, і пророцтво не здійсниться. Немовля потрапило до бездітного правителя Поліба, який назвав його *Едіпом*. Поліб із дружиною виростили хлопчика в любові, як рідного сина.

Утім щасливе життя юнака завершилося тоді, коли йому провістили, що він не може жити на батьківщині, бо стане вбивцею рідного батька. Вражений пророцтвом, Едіп, не знаючи свого справжнього походження, залишив землю Поліба і вирушив світ за очі. Дорогою йому зустрівся ошатний старший чоловік із почтом слуг. Його під час запеклої суперечки Едіп убив, не здогадуючись, що це і був його рідний батько.

Мандруючи, юнак прийшов до стін рідних Фів. Місто потерпало від *Сфінкса*, крилатого чудовиська з тілом лева і головою жінки, яке кожному, хто хотів увійти до Фів, загадувало загадку. Якщо перехожий не знав правильної відповіді, Сфінкс його пожирав (або скидав у провалля). Едіп відгадав загадку і звільнив місто від потвори, а вдячні фіванці обрали його своїм правителем.

У наступних міфах фіванського циклу розповідається про страшну кару, що чекала жителів міста, які, самі не знаючи того, віддали трон убивці їхнього царя, та про жахливі нещастя Едіпа. Міфологічний образ царя Едіпа, мотиви невідворотності долі й страждань стали надзвичайно поширеними як в античному, так і новітньому мистецтві.

Едіп і Сфінкс (розпис на давньогрецькій вазі, IV ст. до н. е.)

Найпопулярніший *троянський цикл* міфів присвячений військовому походу ахейців на малоазійське місто *Трою*, який має реальну історичну основу. Багатство образів, сюжетне і тематичне різноманіття міфів троянського циклу досі залишається невичерпним джерелом для світової літератури.

Міфологічна передісторія Троянської війни та десятирічної облоги міста Трої почалася на весіллі могутнього царя ахейського племені мірмідонців Пеллея та безсмертної німфи Фетіди. На їхнє весілля було запрошено всіх богів, окрім богині чвар та розбрату Еріди. Ображена Еріда швидко знайшла спосіб помститися. Вона посварила богиню шлюбу і подружньої вірності Геру, богиню мудрості й справедливості Афіну та богиню кохання і вроди Афродіту, кинувши на стіл золоте яблуко з надписом «Найвродливіший» (так зване

«яблуко розбрату»). Владар богів і людей Зевс відправив бога-вісника Гермеса та посварених богинь у Малу Азію, щоб син троянського царя Пріама *Паріс* розсудив їх. Юний Паріс віддав яблуко Афродіті, яка пообіцяла йому найвродливішу жінку у світі — *Єлену*, дружину спартанського царя *Менелая*.

Богиня кохання стримала своє слово і допомогла легковажному Парісу викрасти прекрасну спартанку з дому її чоловіка. Ахейці були обурені чорною невдячністю молодого троянця за щирю гостинність ахейського царя. Вони зібрали величезне військо під проводом *Агамемнона*, мікенського царя та рідного брата скривдженого Менелая, і припливли на численних кораблях під стіни Трої.

Війна між ахейцями й троянцями тривала **10 років**. І завершилася вона лише після того, як ахейці подарували троянцям величезну дерев'яну фігуру коня, у якій сховалися воїни. Завдяки цим хитрощам ахейці проникли в неприступне місто. Вони розграбували і знищили багату Трою.

Утім переможний похід об'єднаного війська ахейців у Малу Азію став останнім в історії мікенської цивілізації — *у XII столітті до нашої ери* племена *дорійців* спустошили ахейські землі.

Ахейське населення було або витіснене в гори, або підкорене, значна його частина емігрувала в Малу Азію. Настали *«темні сторіччя»* в історії Давньої Греції. Завойовники, знищивши мікенську культуру, на її місці не створили нічого. Втрачено було не лише політичні та економічні здобутки, а навіть писемність.

ПАРІС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ

Минуло багато днів відтоді, як повернувся Паріс у дім отця свого Пріама. Здавалось, що та зміна, яка сталася в його житті, змусила його забути про дар, обіцаний йому Афродітою. Тепер він був царевичем, а не звичайним, нікому не відомим пастухом. Але Афродіта сама нагадала йому про прекрасну Єлену й допомогла своєму улюбленцеві збудувати чудовий корабель. Він зійшов на корабель і вирушив у путь безкраїм морським простором у Спарту, де жила Елена. Розпач охопив Кассандру¹, коли побачила вона, як швидкохідний корабель Паріса віддалявся від рідних берегів. Простерши до неба руки, вигукнула віща Кассандра:

— О, горе, горе великій Трої і всім нам! Бачу я: охоплений полум'ям священний Іліон, скривавлені лежать розбиті вщент його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці плачучих троянських жон і дів!

Так вигукувала Кассандра, але ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса. А він плив усе далі й далі. Причалив Паріс у гирлі Евроту і

¹ Кассандра — донька троянського царя Пріама. Бог Аполлон, покровитель віщунів і митців, наділив її даром передбачати майбутнє. Однак за те, що дівчина знехтувала його кохання, Аполлон покарав її: віщуванням Кассандри ніхто не вірив.

вийшов із своїм другом Енеєм на берег. З ним пішов він до царя Менелая як гість, що не замишляв нічого злого.

Радо привітав Менелай Париса та Енея. На честь гостей приготував він багату трапезу. Під час цієї трапези вперше побачив Парис прекрасну Єлену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою. Похопилася красою Париса і Єлена, він був прекрасний у своєму багатому східному вбранні. Минуло кілька днів. Менелаєві треба було їхати на острів Крит. Відїжджаючи, просив він Єлену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть йому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Парис зараз же вирішив скористатися з його відїзду. За допомогою Афродіти він умовив ніжними словами прекрасну Єлену покинути дім чоловіка і втекти з ним у Трою. Дала згоду Єлена Парисові. Потай повів Парис прекрасну Єлену на свій корабель; викрав він у Менелая дружину, а з нею і його скарби. Усе забула Єлена – чоловіка, рідну Спарту і дочку свою Герміону – заради любові до Париса.

Покинув корабель Париса гирло Евроту, повівши з собою багату здобич. Швидко нісся корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Парис – з ним була найвродливіша зі смертних жінок, Єлена. Щасливо прибув він до троянських берегів.

(Із книги Миколи Куна «Легенди і міфи Стародавньої Греції»)

ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ

Та все ж ніяк не могли греки оволодіти містом. Тоді Одисей¹ умовив їх діяти хитрощами. Він порадив спорудити такого величезного дерев'яного коня, щоб у ньому могли сховатися наймогутніші герої греків. Усе ж інше військо мало відплисти від берега і заховатися за островом Тенедосом. Коли троянці ввезуть коня в місто, тоді вночі вийдуть герої, відкриють браму міста грекам, які таємно повернуться назад. Одисей запевняв, що тільки таким способом можна здобути Трою.

Нарешті, погодились греки на пропозицію Одисея. Знаменитий митець Епей зі своїм учнем за допомогою богині Афіни Паллади спорудив величезного дерев'яного коня. Усе нутро коня наповнилось озброєними воїнами. Епей так щільно закрив отвір, яким увійшли герої, що не можна було навіть подумати, що в коневі є воїни. Потім греки спалили усі будівлі у своєму таборі, посідали на кораблі і відійшли у відкрите море.

З високих мурів Трої обложені бачили незвичайний рух у грецькому таборі. Довго не могли вони зрозуміти, що там таке діється. Раптом на велику свою радість побачили вони, що з табору греків здіймаються густі клуби диму. Збагнули вони, що греки покинули Трою. Радіючи, повиходили усі троянці з міста й пішли до табору. Табір справді був покинутий, тільки де-не-де догоряли ще

¹ Одисей – цар острова Ітака; уславився гострим розумом; був учасником походу на Трою.

будівлі. З цікавістю бродили троянці по тих місцях, де стояли недавно шатра Діомéда, Ахілла, Агамемнона, Менелая та інших героїв. Вони були певні, що скінчилася тепер облога, минули всі біди і можна взятися до мирної праці.

Раптом здивувано спинилися троянці: вони побачили дерев'яного коня. Дивились вони на нього і ніяк не могли здогадатися, що це за дивовижна споруда. Одні з них радили кинути коня в море, а інші — везти в місто й поставити на акрополі¹. Почалася суперечка. Тут перед сперечальниками з'явився жрець бога Аполлона Лаокоон. Він палко почав умовляти своїх співгромадян знищити коня. Певний був Лаокоон, що в коневі заховані грецькі герої, що це якась воєнна хитрість, вигадана Одиссеєм. Не вірив Лаокоон, що назавжди покинули греки Троаду. Благов він троянців не довіряти коневі. Що б там не було, а Лаокоон побоювався греків, навіть якби вони приносили дарунки Трої. Схопив величезний спис Лаокоон і кинув ним у коня. Здригнувся кінь від удару, і глухо забряжчала всередині нього зброя. Та затьмарили боги розум троянців — вони все-таки постановили везти коня у місто. Мало здійснитися веління долі.

Лаокоон
(копія скульптури 200 року до н. е)

Коли троянці стояли навколо коня, все тісніше обступаючи його, раптом почувся голосний крик. Це пастухи вели зв'язаного полоненого. Він добровільно віддався їм у руки. Цей полонений був грек Сінон. Обступили його троянці і почали знущатися з нього. Мовчки стояв Сінон, боязко поглядаючи на троянців, що його оточили. Нарешті заговорив він. Тяжко нарікав він, проливаючи сльози, на гірку долю. Зворушили Сінонові сльози Пріама і всіх троянців. Почали вони роз-

питувати його, хто він і чому zostався. Тоді розповів їм Сінон вигадану історію, яку придумав для нього Одиссей, щоб обдурити троянців. Сінон розповів: коли греки вирішили припинити облогу, провидець Калхас оголосив, що боги за щасливе повернення на батьківщину вимагають людської жертви. І Калхас вказав на Сінона як на жертву богам. Зв'язали греки Сінона і повели до жертовника. Але Сінон розірвав мотуззя і врятувався від неминучої

¹ Акрополь (давньогрецькою *верхнє місто*) — укріплена частина давньогрецького міста, розташована зазвичай на пагорбі.

смерті втечею. Довго переховувався в густих заростях очерету Сінон, вичікуючи відплиття греків на батьківщину. Коли ж вони відплили, вийшов він зі свого сховища і добровільно віддався в руки пастухів.

Повірили троянці хитрому грекові. Пріам звелів звільнити його і запитав, що значить цей дерев'яний кінь, залишений греками у таборі. Тільки цього запитання й чекав Сінон. Прикликавши богів за свідків того, що говорить він правду, Сінон сказав, що коня залишили греки для того, щоб уласкавити грізну богиню Афіну Палладу. Кінь цей, за словами Сінона, буде могутнім захистом Трої, якщо троянці ввезуть його в місто. Повірили троянці Сінонові. Спритно зіграв він роль, яку доручив йому Одисей.

Ще ж дужче переконало троянців у тому, що Сінон говорив правду, велике диво, послане Афіною Палладою. На морі з'явилися два дивовижні змії. Швидкопливли вони до берега, звиваючись незчисленними кільцями свого тіла на хвилях моря. Високо здіймалися червоні, як кров, гребені на їхніх головах. Очі їхні блискали полум'ям. Виповзли змії на берег коло того місця, де Лаокоон приносив жертву богу моря Посейдонові. З жаху розбіглися усі троянці, а змії кинулись на двох синів Лаокоона і обвилися навколо них. Поспішив на допомогу синам Лаокоон, але й його обвили змії. Своїми гострими зубами терзали вони тіла Лаокоона і двох його синів. Силкується зірвати з себе зміїв нещасний і визволити від них дітей своїх, та марно. Отрута проникала все глибше. Усе тіло зводить корчами. Страждання Лаокоона і синів його жахливі. Голосно скрикнув Лаокоон, чуючи наближення смерті. Так загинув Лаокоон, бачачи жахливу смерть своїх ні в чому не винних синів, загинув тому, що хотів, всупереч волі богів, врятувати рідну землю. А змії, зробивши своє жахливе діло, поповзли геть і зникли під щитом статуї Афін Паллади.

Загибель Лаокоона ще дужче переконала троянців, що вони повинні везти дерев'яного коня в місто. Розібрали вони частину міського муру, бо величезного коня не можна було провезти через браму, і з тріумфом, співами й музикою потягли коня канатами у місто. Чотири рази зупинявся, вдаряючись об мур, кінь, коли тягли його через пролом, і грізно гриміла в ньому від поштовхів зброя греків, але не чули цього троянці. Нарешті, притягли вони коня в акрополь. Віща Кассандра вжахнулася, побачивши в акрополі коня. Вона віщувала загибель Трої, але сміхом відповіли їй троянці — адже її провіщенням ніколи не вірили.

У глибокій мовчанці сиділи в коні герої, пильно прислухаючись до кожного звуку, який доносився ззовні. Чули вони, як кликала їх, називаючи на ймення, пишнокудра Елена, наслідуючи голоси їхніх дружин. Насилу вдержав одного з героїв Одисей, затиснувши йому рота, щоб він не відповів. Чули герої тріумфування троянців і шум веселих бенкетів, що справлялися по всій Трої з нагоди закінчення облоги.

Нарешті, настала ніч. Усе змовкло. Троя поринула в глибокий сон. Біля дерев'яного коня почувся голос Сінона — він дав знати героям, що тепер можуть вони вийти.

Сінон встиг уже розпалити й велике вогнище біля брами Трої. Це був знак грекам, які заховались за Тенедосом, щоб швидше спішили вони до Трої. Обережно, намагаючись не робити шуму зброєю, повиходили з коня герої; першими вийшли Одиссей з Епеєм. Розсипалися по заснулих вулицях Трої герої. Запалали будинки, кривавою загравою освітлюючи гинучу Трою. На допомогу героям з'явилися й інші греки. Через пролом вдерлись вони у Трою. Почалася жахлива битва. Троянці захищалися, хто чим міг. Вони кидали в греків палаючі колоди, столи, начиння, билися рожнами,

Найдавніше зображення троянського коня (рельєф на давньогрецькій вазі, 670 рік до н. е.)

на яких щойно смажили м'ясо для бенкету. Нікого не щадили греки. Із зойками бігали по вулицях Трої жінки й діти. Нарешті, підступили греки до палацу Пріама, захищеного муром з вежами. З мужністю відчаю захищалися троянці. Вони перекинули на греків цілу вежу. З іще більшою запеклістю пішли на штурм греки. Вибив сокирою браму палацу син Ахілла Неоптолём і перший вдерся в нього. За ним вдерлися до палацу й інші герої та воїни. Сповнився палац Пріама зойком жінок і дітей.

Загинув Пріам у тому палаці, де жив стільки років, правлячи великою Троєю. Не врятувався ніхто з синів Пріама. Навіть онук його, син Гектора — Астіанакс був убитий: його скинули з високих мурів Трої.

Убив Менелай у палаці сплячого Деїфоба, дружиною якого після смерті Паріса стала Єлена. У гніві убив би і прекрасну Єлену Менелай, але стримав його Агамемнон. А богиня Афродіта знову пробудила в грудях Менелая любов до Єлени. З тріумфом повів він її до свого корабля.

З усіх героїв Трої врятувався тільки Еней, який виніс на руках з Трої свого старого батька Анхіза і маленького сина Асканія. Пощадили греки і троянського героя Антенора. Його пощадили греки за те, що він завжди радив троянцям віддати грекам пишноволосу Єлену і викрадені Парісом скарби Менелая.

Довго палала ще Троя. Клуби диму здіймалися високо до неба. Оплакували боги загибель великого міста. Далеко видно було пожежу Трої. По стовпах диму і величезній заграві вночі дізналися довколишні народи, що впала Троя, яка довго була наймогутнішим містом в Азії.

(Із книги Миколи Куна «Легенди і міфи Стародавньої Греції»)

Готуємося до роботи з текстами

1. Дайте визначення **античної літератури**. Схарактеризуйте її основні риси.
2. Які перші грецькі племена стояли біля витоків давньогрецької цивілізації? Як назвали історики культуру цих племен?
3. Розкажіть про особливості **мікенської культури**. Доведіть, що мікенська епоха стала основою для формування культури давніх греків.
4. Що вам відомо про **міфологічні цикли**, які виникли в мікенську епоху?
5. Які з давньогрецьких міфів ви пам'ятаєте з вивченого у 6 класі?
6. Поясніть, із чим пов'язаний занепад мікенської культури. Чому з XII століття до нашої ери настали «темні сторіччя»?

Працюємо над змістом міфів

7. Які події лягли в основу **троянського** циклу міфів?
8. Скільки років тривала Троянська війна і що стало її причиною?
9. Чому вчинок царевича **Паріса** є негідним?
10. Назвіть імена відомих вам героїв троянського міфологічного циклу.
11. Розкажіть, що вигадав хитромудрий **Одіссей**, щоб заволодіти Троєю.
12. Що розповів полонений Сінон про коня, щоб переконати троянців?
13. Від чого застерігав **Лаокоон** співвітчизників і яка доля спіткала жерця та його синів?
14. Розкажіть про загибель могутньої Трої та її царя. Як троянці могли уникнути цієї трагедії?
15. Розкажіть, що сталося з винуватицею війни – прекрасною **Еленою**.
16. Доведіть, що Одіссей цілком заслуговує, щоб його називали «хитромудрим».

Узагальнюємо і підсумовуємо

17. Що **символізує** «яблуко розбрату»?
18. Вислів «троянський кінь» має позитивне чи негативне значення? Що, на вашу думку, він означає?
19. Хто в давньогрецьких міфах керує життями та почуттями людей і навіть визначає долі цілих народів? Аргументуйте свою думку.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

20. Згадайте із вивченого у 6 класі, що таке **міф**.
21. Які групи міфів вам відомі?
22. Доведіть, що **троянський цикл** міфів належить до міфів **про героїв**.

Виконуємо творчі завдання

23. У міфології різних народів є багато богів війни і мало богів миру. У давніх греків були боги війни Арес і Афіна, миру – Ейрена. Придумайте своїх бога чи богиню миру. Поміркуйте, якими мають бути їхні характери, зовнішність, коло обов'язків.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Упродовж «темних сторіч» відбулися дві надзвичайно важливі зміни в житті племен, що заселяли Давню Грецію. Перша — завойовники дорійці та завойовані ахейці злилися в один народ і стали називати себе *еллінами*, а свою країну — *Елладаю* (звичні нам назви *Греція* та *греки* прийшли пізніше від римлян). Другою зміною стала поява незалежних *міст-держав (полісів)*.

Невеликий розмір полісів дозволив створити систему управління, яка враховувала думку вільних громадян, — всі органи влади обиралися шляхом голосування на певний термін. Такий високий рівень політичної свободи, якого не знала жодна давня країна, створив вільну особистість. Це стало головною передумовою наступного злету культури та літератури давніх греків.

Давня Греція XII – VIII століть до нашої ери

У *VIII столітті до нашої ери* почалося нове економічне і культурне піднесення, від якого починає свій відлік власне *давньогрецька культура*. Це піднесення охопило не лише територію Балканського півострова, а й узбережжя Малої Азії та острови в Егейському морі.

Найяскравішим явищем давньогрецької культури стала література, в якій сформувалися головні літературні роди, що існують і донині, — *епос, лірика* та *драма*. Основи епічної, ліричної і драматичної традицій були закладені ще в усній народній творчості та в обрядових дійствах давньогрецьких племен, однак як літературні явища вони послідовно виникли у *VIII, VII і VI століттях до нашої ери*.

Давньогрецький героїчний епос

Епічну традицію в Давній Греції започаткували *героїчні пісні* — твори усної народної творчості, в яких оспівували подвиги могутніх героїв. Невеликі за обсягом, вони, зазвичай, описували одну подію і зосереджувалися на одному подвигові окремого героя. Достеменно відомо, що ці пісні під супровід ліри виконували в палацах правителів ще в мікенську епоху. Їх виконавцем міг бути будь-хто з оточення правителя і навіть сам правитель — таке проведення вільного часу вважалося гідним ахейського аристократа.

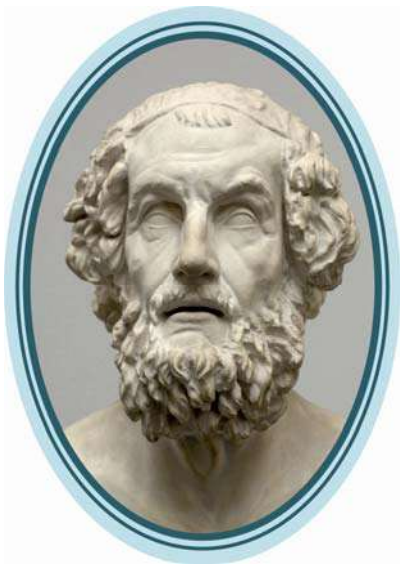
Пізніше з'явилися професійні співці-*аеди*, для яких виконання пісень стало ремеслом. Аеди в мікенську епоху користувалися неабияким авторитетом. У ті часи лише віщуни й лікарі були настільки близькими до царів та племінної знаті. І в цьому нема нічого дивного, адже головним завданням аеда було зберегти для майбутніх поколінь славному пам'ять про діяння легендарних героїв, яких ахейські вожді вважали своїми предками.

Після навали дорійців у XII столітті до н. е. епічна традиція не перервалася, а разом із розгромленими ахейськими племенами поступово перемістилася в Малу Азію. Аеди, її вірні хранителі, продовжували протягом всіх «темних сторіч» передавати з покоління в покоління героїчні пісні, які стали для вигнанців на тлі загального занепаду пам'яттю про славне минуле.

З часом на зміну співцям-аедам прийшли нові виконавці, яких називали *рапсодами*. Вони вже не співали під ліру героїчні пісні, оспівуючи одиничний подвиг воїна, а декламували великі *героїчні поеми*. Героїчні поеми — це масштабні оповіді про видатні подвиги героїв та важливі історичні події, які змінили долю цілих народів і в яких брало участь багато дійових осіб. Дослідники давньогрецької літератури схиляються до думки, що деякі рапсоди не були простими виконавцями, а створювали власні епічні поеми, використовуючи фольклорний матеріал: легенди, перекази і пісні.

Слава давньогрецьких рапсодів значно перевищила славу ахейських аедів. Якщо звичним місцем виступу аеда був царський палац, то рапсод, як правило, виступав на центральній площі міста перед великою кількістю людей. У багатьох давньогрецьких містах, зокрема й в Афінах, стало традицією під час великих свят влаштовувати змагання рапсодів.

Найпочеснішим на таких змаганнях було виконання творів *Гомера*. Його поеми «Іліада» та «Одіссея» викликали такий захват і таке поклоніння, що стали для давніх греків чимось на взірць священних книг, каноном поведінки та скарбницею мудрості. У *VI столітті до нашої ери* тексти обох поем за наказом афінського правителя записали та впорядкували. Твори Гомера стали викладати в давньогрецьких школах; їх почали вивчати і роз'яснювати дослідники. У них навіть знаходили алегоричні передбачення майбутнього.

Гомер (VIII – VII століття до н. е.)

Малоазійський грек *Гомер* з античних часів вважається автором *героїчних поем* «*Іліада*» та «*Одіссея*» — визначних пам'яток давньогрецької літератури. Їх створення відносять до *другої половини VIII століття до н. е.* І грецькі, й римські автори в усі періоди розвитку античної літератури беззаперечно визнавали велич і бездоганність Гомерових поем, вважаючи їх взірцями, які неможливо перевершити.

Давні греки не сумнівалися, що всі події, змальовані в давніх поемах, відбувалися насправді. Не сумнівалися вони і в існуванні Гомера, який ці події описав, хоча не знали ніяких вірогідних подробиць із його життя.

Найчастіше Гомера змальовували як сліпого мандрівного *рапсода*, і навіть його ім'я, на думку дослідників, означає в перекладі *сліпий*. Сліпота в давнину вважалася невід'ємною ознакою виконавців героїчних пісень та поем. Поширеним було уявлення, що замість зору аеди та рапсоди наділені даром богині Музи. Існує і більш приземлене пояснення — для сліпців у ті часи спів чи декламація епічних творів стали єдиним можливим заняттям (порівняйте зі сліпими кобзарями в Україні).

Біографічних відомостей про Гомера нема. Є лише перелік семи давньогрецьких міст, що претендували на право називатися батьківщиною славетного поета (сучасні дослідники схиляються до думки, що це було малоазійське місто Смірна — нинішній турецький Ізмір).

У XIX столітті питання авторства героїчних поем «*Іліада*» та «*Одіссея*» стало предметом гострих дискусій. Одні дослідники, які звертали увагу на традиційні фольклорні витоки поем, стверджували, що «*Іліада*» та «*Одіссея*» є лише поєднанням різних героїчних пісень і Гомер може бути тільки їхнім упорядником. Інші дослідники обстоювали цілісність поем та авторство Гомера. Вони звертали увагу на свідомо симетричну побудову «*Іліади*» та «*Одіссеї*», прискіпливий відбір матеріалу для оповіді, докладний опис окремих епізодів тощо.

Незважаючи на відсутність прямих доказів існування Гомера та його авторства щодо героїчних поем «*Іліада*» та «*Одіссея*», сучасна наука визнала, що у VIII столітті до нашої ери видатний поет (його і надалі для зручності можна називати Гомером), використовуючи існуючу *фольклорну традицію*, відібрав із відомих йому епічних творів потрібний матеріал та створив на його основі дві великі героїчні поеми.

Гомерова поема «Іліада»

Поема «Іліада»¹ — це епічна розповідь про війну об'єданого війська племен, що жили на території Греції і називали себе ахейцями, з об'єднаним військом племен, що жили на території Малої Азії. За основу поеми взято *троянський цикл міфів*.

Проте Гомер в «Іліаді» не переказує міфи і не відтворює історичну дійсність далекого для нього XII ст. до н. е. Він навіть не описав похід ахейського війська на чолі з мікенським царем *Агамемноном* під мури Трої та її десятирічну облогу. Хронологічні межі поеми охоплюють *лише 53 дні десятого року війни*, тобто ті події, що стали наслідком гніву *Ахілла*, сина мірмідонського царя Пелєя та безсмертної німфи Фетіди (згадайте «яблуко розбрату»).

Гнів Ахілла викликав верховний вождь усього ахейського війська *Агамемнон*, який забрав у нього полонянку Брісеїду. Натомість Ахілл — наймогутніший серед воїнів, відмовився виходити на поле бою. Це призвело до низки важких військових поразок ахейців. У якийсь момент уже не вони тримали в облозі Трою, а троянці оточили їхній табір і штурмували захисний вал, намагаючись підпалити кораблі.

Ахілл (фрагмент розпису давньогрецької вази, V століття до н. е.)

Більшу частину поеми складають розлогі описи боїв. І хоча докладно описано лише *9 днів* війни, авторові вдалося розгорнути широке епічне полотно. Гомер не просто змальовує поєдинки між ахейськими та троянськими вождями — він через опис подій і діалоги дає характеристику героям.

Так, наприклад, *Ахілл* у поемі — запальний, не надто розумний, але вірний друг і чудовий воїн; *Агамемнон* — пихатий і жадібний; цар Ітаки *Одіссей* — розумний та хитрий. Серед троянців вирізняється брат *Паріса* царевич *Гектор* — наймогутніший троянський воїн, він сміливий, але нерозважливий. Характери цих героїв чітко окреслені й упродовж твору не змінюються.

Окремо потрібно зауважити загострене почуття власної гідності та честі, яким воїни керуються і в бою, і в повсякденному житті. Чудовою ілюстрацією цьому є гнів Ахілла, спричинений зовсім не тим, що цар Мікен Агамемнон забрав у нього полонянку, а тим, що було ображено його честь. Ахейські воїни після вдалих боїв ділили здобич відповідно до військових заслуг, тому кількість полонених та

¹ Назва поеми «Іліада» походить від слова Іліон — ще однієї назви міста Трої.

цінних речей наочно демонструвала доблесть героя. Забрати бодай щось зі здобичі воїна означало принизити його гідність і применшити заслуги. Для відновлення честі герой міг вдаватися до будь-яких засобів. Саме тому жоден ахеець не побачив ознак зради у відмові Ахілла воювати під стінами Трої.

Вийти на поле бою змусила Ахілла лише смерть його побратима *Патрокла*, який загинув у поєдинку з *Гектором*. Ахілл легко переміг Гектора і забрав його тіло до ахейського табору. Лише за великий викуп вдалося

*Ахілл, який готується до помсти за Патрокла
(картина художника Дірка ван Бабюрена, 1624 рік)*

троянському цареві *Пріаму*, який уночі таємно під захистом бога Гермеса пробрався в табір ахейців, викупити тіло загиблого сина.

І ахейських, і троянських *вождів* зображено як ідеальних епічних воїнів; кожен із них здатен, якщо буде на те воля богів, сам розгромити все вороже військо. Племінні вожді у Гомера — це могутні воїни, вони найкра-

ще озброєні й саме між ними спалахують основні сутички у війні.

Сам спосіб ведення бойових дій підносив їх над іншими воїнами — будь-яка битва відразу розпадалася на окремі двобої, які вели між собою супротивники. У таких двобоях чудово озброєний і спеціально підготований воїн вивищувався над погано озброєним загалом племені. Він виступав могутнім і непереможним сином бога. З ним могли зрівнятися лише такі самі, як він, вожді, «паростки Зевса», влада яких освячена богами.

Герої наділені нелюдською відвагою і силою, якої немає в рядових воїнів. Цю відвагу й силу в них вдихають боги. Програти бій герой може лише в тому разі, коли боги від нього відвертаються. Найвищою нагородою для такого ідеального воїна є посмертна слава, найбільшою карою — забуття.

Чільне місце в поемі посідають *боги*, вони беруть активну участь у протистоянні між ахейцями та троянцями — застерігають від небезпеки, дають мудрі поради, надихають своїх улюбленців або ж перешкоджають тим, хто їм не подобається. Троянська війна поділила і богів-олімпійців на два табори. Так, ображені Парісом Гера та Афіна, а також Посейдόν, Гефест і Гермес ста-

ли на бік ахейців, а Аполлón, Афродіта, Артеміда, Арей¹ і бог річки Скамандр — троянців.

Крім безсмертя і всемогутності, боги в поемі Гомера нічим не відрізняються від людей. Чвари та інтриги на Олімпі, які вирішують долі людей та хід бойових дій, є ключовими в тексті «Іліади». У своїх діях боги керуються лише особистими симпатіями чи антипатіями. А «волею Зевса» неодноразово змінюється хід подій у поемі.

За обсягом «Іліада» — твір надзвичайно великий, вона складається з 15 693 рядків і композиційно поділена на **24 пісні**. Початково поділу на пісні не було, його зробили за кількістю букв у грецькому алфавіті давньогрецькі вчені у III столітті до н. е.

Характерними для «Іліади» є традиційні епічні прийоми — *повтори*, уповільнення оповіді з *детальними описами* та постійними *відступами* від основної сюжетної лінії; широке використання *постійних епітетів* та *розгорнутих порівнянь*. Поема неримована і написана специфічним віршовим розміром — *гекзаметром*, довгий рядок якого підсилює урочистість оповіді.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як утворився народ *еллінів*? Що стало передумовою нового культурного злету Давньої Греції? Розкажіть про літературні досягнення Давньої Греції. Якими із цих досягнень ми послуговуємося досі?
2. Назвіть основні жанрові особливості *героїчних пісень ахейців*. Якою здебільшого була тематика цих фольклорних епічних творів?
3. Доведіть, що героїчні пісні мікенської доби відповідали войовничому духу ахейських народів.
4. Як виконували героїчні пісні мікенської доби? Поясніть, чому *аєди* були у великій пошані в ахейських вождів.
5. Чому побутування героїчних пісень перемістилося в Малу Азію? Якого особливого значення набули ці епічні твори для греків, що змушені були оселитися в Малій Азії?
6. Як змінилася епічна традиція в часи *Гомера*? Що спільного і відмінного між давніми героїчними піснями аєдів та епічними поемами *рапсодів*?
7. Поясніть, чому дослідники називають героїчні пісні колективними *фольклорними* творами, а *епічні поеми* — індивідуальними *авторськими*.
8. Що свідчить про надзвичайне значення Гомерових поем у культурі давніх греків?
9. Поясніть, у чому полягає сутність дискусії щодо гомерівського питання.
10. Які реальні *історичні події* стали основою троянського циклу міфів та епічної поеми «Іліада» Гомера? Знайдіть на карті (сторінка 46) міста Трою, Мікени та Спарту. Простежте маршрут ахейського війська від Мікен і Спарти до *Трої*.

¹ Гера — дружина Зевса, богиня шлюбу; Афіна — богиня мудрості та справедливої війни; Посейдон — бог морів й океанів; Гефест — бог вогню і ковальства; Гермес — бог торгівлі й злодійства; Аполлон — бог сонця, покровитель мистецтв; Афродіта — богиня краси і кохання; Артеміда — богиня диких лісів і полювання; Арей — бог жорстокої війни.

ІЛІАДА

Двобій Ахілла й Гектора

Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,
Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику.
Мечеться там на всі боки, а сокіл із клекотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл¹ уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор, тікаючи, дужими рухав коліньми.
Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва вони шляхом битим.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той — здоганявши...
Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних²:

«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
Серце моє засмутилося!.. Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду³
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».

В відповідь мовить богиня йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні». [...]

Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,
І по середині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:

«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,

¹ Велетень Ахілл володів нелюдською силою, тому усіх, хто виходив із ним на двобій, вважали приреченими. Гектор, прийнявши виклик, хотів захистити честь царської сім'ї.

² Тобто верховний бог Зевс.

³ Пелід, або Пелеон — Ахілл, син Пелєя.

Гектора, хоч і який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилятися.
Тож зупинись на хвилину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».

Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.
От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Дейфоба прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:

«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімося, заждім його й будемо вдвох боронитись!»

В відповідь Гектор великий промовив їй, шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.
Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».

В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
В січі завзятій, — побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»

Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:

«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз — дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само й зі мною ти вчиниш».

Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних, —

Так і між нами не бути любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже [...]»

Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухиливсь осяйливий Гектор,
Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:

«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати! [...]»

Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
Кинув і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І, розсердившись,
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно,
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
Щоб йому ратище дав, а того уже не було й близько.
Все зрозумів тоді Гектор. і так він до себе промовив:

«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він із піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важенний, що при стегні його дужім був завжди.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Але ховалося Гектора тіло в озброєнні міднім,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову¹ силу.
Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,
Горло біліло, — найшвидше душі там сягає загибель, —

Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжнюю шию навиліт.
В криваву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:

¹ За тогочасними законами зброя й обладунок переможеного ворога ставали власністю переможця. Ахілл лютує ще більше, бачачи на Гекторові обладунок мертвого друга Патрокла.

«Гекторе, вбивши Патрокла, невже врятуватись самому Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко? Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишився — Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають Птахи з ганьбою і пси, а його поховують ахеї».

*Бій Ахілла та Гектора
(картина художника Пітера Пауля Рубенса, 1630 рік)*

Весь змагаючи, Гектор одрік йому, шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали¹».

Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Псе, не блай мене задля колін і батьків моїх рідних.

¹ Тут згадується давній обряд поховання через спалення тіла, інакше душа померлого, страждаючи, не знаходила спокою.

Нині ніхто вже від псів не врятує голови твоєї,
пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»

Смертю конаючи, Гектор одрік йому, шоломонісний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний
Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий¹».

Мовив він так, і смерть йому пільмою очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда,
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:

«Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські
І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:

«Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
Нині, коли мені вічні богові дали подолати
Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом...
Слави сягли ми великої — Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»

Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славну зброю убитого взявши,
Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина

¹ Ахілл справді загине від стріли Паріса, спрямованої Аполлоном в єдине вразливе місце на його тілі — в п'яту (Ахіллесова п'ята).

Глянувши, стала ридати й, далеко від себе жбурнувши
Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.
Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся негасимим од верху до низу палала.

Викуп Пріаmom тіла Гектора

На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив
І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.
Там він застав його й друзів, що одаль сиділи [...]
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
Здивувався Ахілл, боговидого старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:

«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Все ж він принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий — Гектор.
Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, —
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»

Мовив це, й пам'ять про батька збудив і викликав сльози.
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва, — той Гектора-мужезвитажця,
Плакав невітшно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклom

Тяжко журився, — і стогін їх сумно лунав по покоях.
 А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
 З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
 З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
 Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,
 І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:

*Пріам просить Ахілла віддати тіло Гектора
 (картина художника Олександра Іванова, 1824 рік)*

«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти! [...] Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне. Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам, Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу. Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання. Долю таку вже богове нам, смертним, направили, нещасним. [...] Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий: Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством. Та як наслали на тебе це лихо богове небесні, Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства». В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий: «Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор

Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
Хай я на власні очі побачу. А сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість
Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо». [...]

Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
Та не один, за ним поспішили соратників двоє.
Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.
Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканний,
Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
Тіло помили служниці і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
З товаришами поставив на добре гембльованім возі. [...]
Знов до намету вернувсь Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, і так до Пріама промовив:

«Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь, як велів ти, —
Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш. [...]
В Трою привізиши, і там, многослізний, він буде для тебе!
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїв стримав».

В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку велику цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі
І поховать на десятий та справити тризну для люду.
На одинадцятий — пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятий — бій відновити, якщо вже так треба».

Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
«Хай так і буде, старче Пріама, як ти того хочеш.
Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».

Мовивши це, правицею руку він біля зап'ястя
Стиснув ласкаво, щоб острах у нього розвіяти в серці. [...]

В шатах шафранних Еос над всією простерлась землею.
Коней з плачем і стогнанням вони до міста погнали,
Вбитого ж мули везли. Та тільки ніхто не побачив
Їх ні з мужів, ні з жінок, підперезаних пишно, раніше,
Аніж Кассандра¹, на золоту Афродіту подібна.
Вздріла вона із твердині пергамської любого батька
На колісниці й міського при ньому окличника з Трої.
Мулів побачила далі і Гектора тіло на марах.
Заголосила вона і на весь Іліон заводала:
«Швидше, троянські мужі і троянки, на Гектора гляньте:
З радістю ви зустрічали, коли він живий повертався
З битви, — він завжди був радістю міста й цілого народу!»
Мовила так. І ніхто із жінок і мужів тоді в місті
Не залишився, велика людей огорнула скорбота.
В брамі вони оточили Пріама, що віз його тіло.
Перед всіма його люба дружина і мати шановна,
Коси рвучи на собі, до бистрих коліс припадала,
Щоб хоч обнять його голову. Й плакав народ весь навколо.

Як досягли вони славного дому Пріама та мертве
Тіло поклали на ложе різьблене, навкруг посадили
Заводіїв голосіння, і з стогоном ті і риданням
Спів почали похоронний, і в тузі жінки голосили.
Перша плачем із них білораменна зайшла²,
Голову Гектора-мужезвитяжця обнявши руками:

«Рано ти, мужу мій любий, пішов із життя і вдовою
В домі мене залишаєш. Тож син наш — мале ще дитятко,
Що породили його ми, бездольні, — квітучого віку
Не досягне він, гадаю. Раніш-бо наш город дощенту
Буде зруйновано. Сам-бо загинув ти, наш оборонцю,
Що рятував його, й вірних дружин, і дітей нетямущих.
Скоро відціль повезуть їх усіх в кораблях глибодонних.
З ними й мене. А ти, мій синочку, або вслід за мною
Підеш до краю чужого роботу робить примусово
Немилосердним владикам, або тебе хтось із ахейв
Схопить за руку і з башти жбурне на загибель жорстоку³

¹ Кассандра (Олександра) — дочка Пріама і Геку́би. Закоханий у неї Аполлон наділив її даром провидиці. Але красуня не відповіла йому взаємністю, за що була покарана: її віщуванням ніхто не вірив. Кассандра пророкувала, що Паріс принесе Трої нещастя і місто загине.

² Андромаха — дружина Гектора. Ця подружня пара у світовому мистецтві стала символом вірності й скорботи за втраченим коханням.

³ Андромаха передбачає, що їхнього з Гектором сина ахейці скинуть із мурів палаючої Трої.

В гніві за те, що брата забив у боях йому Гектор.
Батечко твій неласкавий до них був у січі жорстокій,
Тим-то й оплакують так його люди усі в Іліоні!»
Мовила так кризь ридання, і в тузі жінки голосили.

Переклад із давньогрецької Бориса Тена

Для тих, хто хоче знати більше

Багато століть була поширена думка, що місто **Троя** й усі події, пов'язані з **Троянською війною**, — це лише втілена у міфах та поемі Гомера вигадка, яка не має історичного підґрунтя. Проте в 1871 році німецький археолог-любитель **Генріх Шліман**, який був упевнений, що все описане в «Іліаді» — правда, розпочав розкопки на пагорбі Гисарлік у Туреччині.

На його думку, це місце повністю відповідало опису розташування міфологічної Трої. І, несподівано для всього світу, він справді розкопав руїни давнього багатого міста. Дослідники виявили, що знайдене поселення неодноразово знищувалося, але його знову відбудовували на тому самому місці. За характером руїн археологи з'ясували, що **на початку XII століття до нашої ери** воно вкотре було спалене. Це місто ідентифікували як **Трою Гомера**.

Окрилений дослідник-любитель, а разом із ним і професійні археологи розпочали розкопки інших міст, про які йдеться в «Іліаді». Так було знайдено стародавні міста Мікени та Пілос, де вчені відкопали глиняні таблички з написами, які вдалося розшифрувати. Їх здивуванню не було меж, коли вони прочитали на цих табличках імена багатьох богів та людей, про яких ідеться в поемах Гомера.

Стало зрозуміло, що в XIII–XII ст. до н. е. на території сучасної Греції існували могутні держави. Вони справді в XII ст. до н. е. вели війну на території Малої Азії, взявши в облогу та знищивши малоазійське місто Трою.

Географічне положення Трої було надзвичайно вигідним. Вона панувала над важливим морським шляхом — протокою Дарданелли. Це могло стати причиною військових нападів на багате місто. Один із таких нападів, вочевидь, ліг в основу давньогрецького **троянського циклу**, отримавши в міфі нове тлумачення історичних причин війни.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ВІРШОВИЙ РОЗМІР. ГЕКЗАМЕТР

Із вивченого у попередніх класах ви вже знаєте, що в літературі є **прозові** і **віршові** твори. Віршовим творам властива **ритмічність** мови. Вона досягається певним порядком чергування наголошених складів із ненаголошеними. Таке чергування складів у віршових творах може здійснюватися за різними схемами, які називають **віршовими розмірами**.

Ритмічний принцип побудови тексту зберігається впродовж усього твору.

Гекзаметр — основний віршовий розмір в античній літературі. Слово **гекзаметр** перекладається з грецької як **шестимірник** (hex — шість, metros — міра), оскільки у віршорядку налічується **6 наголошених складів**¹. Схема гекзаметра (чергування наголошених і ненаголошених складів) така:

— ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — | | ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — ∪

— означає *наголошений* склад;

∪ означає *ненаголошений* склад.

У гомерових **епічних поемах** використано **гекзаметр**:

«Там же й до берега ми з кораблём потаємно пристали
В затишній бухті, якимось до неї приведені богом» («Одіссея»).

«А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнівсья.
Наче на оленя юного пєс по узгір'ях полює...» («Іліада»).

В епоху античності цей віршовий розмір був надзвичайно поширений. Твори, написані гекзаметром, виконувалися наспівним **речитативом**. Вони відрізнялися повільністю й особливою урочистістю мови.

У наступних епохах цей віршовий розмір використовувався як наслідування античним авторам.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з текстом

1. Розкажіть, що вам відомо про **Гомера**.
2. Який міфологічний цикл ліг в основу «Іліади» Гомера?
3. Що вам відомо про історичну основу описаних у поемі Гомера подій?
4. Який епізод Троянської війни зображено в поемі «Іліада»?

Працюємо над змістом твору

5. Назвіть імена персонажів, зображених у поданих фрагментах.
6. Чому **Гектор** не сховався за мурами Трої, щоб уникнути смерті від руки Ахілла?
7. Розкажіть про двобій Гектора та Ахілла. Які **епітети** і **порівняння** використовує автор, зображуючи героїв?
8. Доведіть, що Гомер не принижує царевича Гектора, якому притаманні, як звичайній смертній людині, також і слабкості.
9. У чому виявилася підступність богині **Афіни**?
10. Спробуйте уявити, що переживали батьки і дружина Гектора, спостерігаючи з міських мурів за двобоєм. Чому образи Пріама, Геку́би й Андрома́хи викликають співчуття?
11. Що вчинив Ахілл із тілом троянського царевича? Чому долю Гектора можна назвати символічною для Трої та її мешканців?

¹ Літературознавці вказують на довгі й короткі склади.

12. Чому для давніх воїнів важливо було не залишити тіла вбитих на полі бою?
13. Із якою метою цар **Пріам** прийшов до Ахілла? Що вражає в словах Пріама «*Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!*»?
14. Порівняйте, яким постає Ахілл у сцені двобою з Гектором і в сцені зустрічі з Пріамом.
15. Колись Гектор сказав Андромасі: «**Війна — чоловіча турбота**». У чому, на вашу думку, з ним можна погодитися, а в чому — ні?
16. Якою у голосінні дружини передбачається доля сина після смерті батька?
17. Які види зброї й обладунків описано в поемі? Доведіть, що герої твору надають їм особливого значення.

Міркуємо самотійно

18. Як у поемі Гомера пояснюються причини військових перемог і поразок, людського щастя і горя? Чому люди в цій поемі створюють враження іграшок?
19. Якими людськими рисами наділено античні божества? Чи завжди боги-олімпійці справедливі до людей? Доведіть, що в поемі «Іліада» боги не ідеалізовані.
20. Які звичаї та обряди описано в «Іліаді»? Поясніть, якого значення надають герої твору обряду поховання.
21. Доведіть, що в поемі подано чоловічий погляд на війну. Спробуйте уявити, яким був би зміст цієї поеми, якби автором твору була жінка.

Узагальнюємо і підсумовуємо

22. Схарактеризуйте образ Ахілла. Доведіть, що Ахілл був ідеальним воїном.
23. Схарактеризуйте образ Гектора. Які ідеальні риси втілено в його образі?
24. Що вас вразило в образі Пріама? У чому полягає трагізм цієї постаті?
25. Схарактеризуйте жанрові особливості **героїчної поеми «Іліада»**, створеної давньо-грецьким рапсодом.
26. Поясніть, як виконувався цей твір в античні часи.

Застосовуємо теоретичні поняття

27. Поясніть особливості героїчної поеми як **жанру**.
28. Що таке **гекзаметр**?
29. Доведіть, що поема Гомера написана гекзаметром.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

30. Прокоментуйте, що є спільного між образами міфологічних героїв **Ахілла** і **Геракла**.
31. Поясніть відмінність між **авторською** і **народною** творчістю. Чому поему «Іліада» називають авторським, тобто **літературним** твором?
32. Згадайте з вивченого у 7 класі, які твори ми називаємо **героїчними піснями**.
33. Що є спільного і відмінного в образах, наприклад, **билинних** богатирів та **міфологічних** героїв?
34. У чому, на вашу думку, відмінність між героїчними піснями та епічними поемами?

Виконуємо творчі завдання

35. Спробуйте уявити, як давні співці зобразили б у героїчних піснях подвиги наших українських військових — учасників АТО.
36. На яких рисах вдачі давні митці акцентували б увагу насамперед?
37. Придумайте назву для героїчної пісні, присвяченої подіям минулого або сучасності.

Давньогрецька лірика

Із розвитком ремесел та торгівлі влада земельної аристократії, яка відіграла провідну роль в Гомерові часи, була підірвана, а *поліси* із землеробських поселень перетворилися на потужні промислові та торговельні центри. У зв'язку із зародженням у Давній Греції нового устрою життя *епос* починає занепадати. Монументальні твори героїчного змісту, які розлого оповідали про діяння богів та надзвичайні подвиги героїв далекої давнини, не могли відобразити проблем нової дійсності.

Поступово в літературу післягомерівських часів увійшли невеликі *ліричні твори*, які у *VII – VI століттях до н. е.* завоювали неабияку популярність. Вони безпосередньо відгукувалися на проблеми повсякденності, політичні події в полісі та могли передати найтонші душевні переживання звичайної людини.

Хоча детальне зображення душевного стану людини в *ліриці* протиставилося підкресленій відстороненості у зображенні подій в *епосі*, грецькі поети не відкинули досягнень попередньої епохи. Вони широко використовували художні прийоми, розроблені епосом, та постійно зверталися до *міфологічної тематики*.

Давньогрецька лірика, як і епос, виникла з *народних пісень* і, ставши *авторською*, тривалий час зберігала фольклорні традиції. Її виконували під акомпанемент музичних інструментів (ліри, кіфари, флейти, труби, сопілки тощо), тому давньогрецький поет одночасно був ще й композитором.

Проте деякі ліричні жанри з часом утратили зв'язок із музикою і з пісенних перетворилися в суто *декламаційні*. Водночас у грецькій літературі продовжували розвиватися і *пісенні* ліричні жанри.

На жаль, чимало ліричних творів *VII – VI століття до н. е.* втрачено назавжди, а деякі залишилися тільки у фрагментах. Тому, як вважають вчені, ми можемо мати лише приблизне уявлення про тогочасну поезію.

Декламаційні жанри давньогрецької поезії

Декламаційна поезія народилася і розвинулася в Малій Азії – на батьківщині гомерівського епосу, звідки поширилася на інші території Греції.

До декламаційних жанрів належать *ямби* та *елегії*, найбільшого розквіту вони набули у *VII столітті до нашої ери*. Ці твори спочатку виконувалися у *пісенній формі*, а пізніше *декламувалися*. У центрі уваги елегій та ямбів було громадське життя греків, тому автори багатьох таких творів – політичні діячі, філософи чи воєначальники.

Елегії розвинулися з народних поховальних пісень і плачів, які виконували під супровід флейти. Проте в літературі ці твори набули доволі бадьорого настрою. У них ми можемо зустріти повчання, політичну агітацію, патріотичні заклики, військові настанови, життєві поради, приклади, гідні наслі-

дування, тощо. Для елегій, як і для всіх жанрів давньогрецької лірики, були властиві певні закони віршування, а велична тематика та урочиста мова цих поезій перегукувалася з епічною традицією.

Одним із найвідоміших авторів елегійної поезії став *Тірте́й*. Відомостей про цього поета майже нема. Припускають, що його батьківщина – або Афіни, або Спарта, і жив він, імовірно, *у середині VII століття до нашої ери*.

У творах Тіртея звучать заклики до захисту рідної землі й народу, оспівується мужність воїнів, виражена *активна позиція громадянина міста*. Ці мотиви стали новими в літературі, оскільки їх ще не знали в часи гомерівського епосу, коли насамперед відстоювали інтереси вождів й оспівували подвиги окремих родовитих героїв, а не всього воїнства.

*Давньогрецькі воїни, які йдуть у бій у супроводі флейтиста
(розпис на давньогрецькій вазі VII століття до н. е.)*

З іменем Тіртея пов'язана легенда, яка ілюструє надзвичайно важливе значення поезії в житті давніх греків. Під час важкої війни із сусідньою Месенією спартанці за порадою віщуна попросили військової допомоги в афінян. Афіняни, які завжди зверхньо ставилися до грубого спартанського вояцтва, на посміх відіслали до них лише одного кульгавого шкільного вчителя і поета Тіртея¹. Але пророцтво виявилось правдивим: Тіртей склав для воїнів настільки запальну патріотичну елегію, що зумів піднести бойовий дух спартанців і вже у першій битві привів їх до перемоги.

Дослідники вважають, що насправді Тіртей був спартанським поетом і вождем-воїном. У своїх патріотичних елегіях і маршових піснях-закликах він патетично оспівував військову звитягу і славну смерть в ім'я батьківщини, давав настанови воїнам, як поводитися в запеклому бою, та засуджував слабкодушних боягузів.

¹ У Спарті забороняли мистецтва та не визнавали людей із фізичними вадами.

Спартанський поет для більшої виразності використовував *міфологічні образи* (наприклад, в одному з віршів він називає спартанців нащадками Геракла), а щоб підкреслити вояцьку згуртованість, Тіртей часто говорить «*ми*».

Піднесені вірші Тіртея стали своєрідним кодексом воїнської честі й набули популярності за межами Спарти. Їх легко запам'ятовували і виконували в походах та перед битвами. Воїни навіть змагалися у їх кращій декламації. Є відомості, що елегії Тіртея аж до IV століття нашої ери надихали війська і як взірцево патріотичні твори їх вивчали у школах.

* * *

*Спартанець
(статуетка
500 рік до н.е.)*

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати в світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить,
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє,
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
Будемо батьківщину і дітей боронити відважно,
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.
О юнаки, у рядах тримайтесь разом серед бою,
Не утікайте ніхто, страхом душі не скверніть.
Духом могутнім і мужнім ви груди свої загартуйте,
Хай життєлюбних між вас зовсім не буде в бою.
Віком похилих, у кого слабі вже коліна, ніколи
Не покидайте старих, з битви утікши самі.
Сором несвітський вам буде тоді, як раніше за юних
Воїн поляже старий, в перших упавши рядах, —
Голову білу безсило схиляючи, сивобородий,
Дух свій відважний оддасть, лежачи долі в пилу,
Рану криваву свою не забувши руками закрити, —
Страшно дивитись на це, соромно бачить очам
Тіло старе без одежі! А от юнакові — все личить,
Поки ще днів молодих не осипається цвіт.
Чоловікам він був милий, жінок чарував за життя він —
Буде прекрасний тепер, впавши у перших рядах.
Отже, готуючись, кожен хай широко ступить і стане,
В землю упершись міцніш, стиснувши міцно уста.

Переклад із давньогрецької Григорія Кочура

Елегія (грец. — *очеретяна сопілка, тужлива пісня, скарга*) — жанр ліричного твору сумного характеру.

Елегія як жанр давньогрецької лірики характеризувався тематичним розмаїттям і поєднанням двох віршових розмірів. Такий **елегійний двовірш** складався з **гекзаметра** (*шестимірника*) і **пентаметра** (*п'ятимірника*).

Пентаметр, своєю чергою, утворюється подвоєнням першого піввірша гекзаметра. Відповідно схема цього віршового розміру така:

— ∪ ∪ | — ∪ ∪ | — | | — ∪ ∪ | — ∪ ∪ | —.

У наступні літературні епохи елегії втратили чітку побудову, проте визначальним став сумний настрій цих творів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про причини занепаду **епосу** і розвитку **лірики** (поезії) у Давній Греції.
2. Що стало основою для виникнення **авторської поезії**?
3. Назвіть головні особливості **декламаційної** і **пісенної поезії**.
4. Що вам відомо про **елегію** як жанр давньогрецької літератури?
5. Розкажіть про особливості елегій давньогрецького поета **Тіртея**. Яка тематика переважала в його творах?

Працюємо над текстом твору

6. Виразно прочитайте елегію Тіртея «Добре вмирати тому...».
7. Які вчинки поет вважає ганебними для чоловіка?
8. Який ідеал воїна проповідує поет у своїх творах? Що є найважливішим в особистості воїна?
9. Наведіть приклади **антитези** у творі. Яку думку підкреслює поет за допомогою цього прийому?
10. Літературознавці називають елегію «Добре вмирати тому...» **маршовою**. Доведіть або спростуйте цю думку.
11. Поясніть, чому елегії Тіртея були такими популярними серед воїнів-спартанців.

Узагальнюємо і підсумовуємо

12. Зробіть висновок про роль митця в історичній долі країни.
13. Поміркуйте, чим сучасні армійські маршові речівки нагадують елегії Тіртея.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

14. У 7 класі ви вивчали вірші («Пісня солдатів з Вестерпльятте» Константі Ільдефонса Галчінського, «До побачення, хлопчики» Булата Окуджави та інші). Порівняйте твори європейських поетів ХХ століття та давньогрецького поета Тіртея VII століття до нашої ери.
15. Визначте, що є спільного у віршах різних епох на **воєнну тематику**.

Виконуємо творчі завдання

16. Спробуйте скласти свою невеличку *елегію* патріотичного змісту.

17. Які заклики ви використовуєте у своїй елегії?

Для тих, хто хоче знати більше

У сучасній українській армії для піднесення військового духу, крім патріотичних пісень, використовують речівки:

Ми любим свій народ
І нашу рідну мову.
Вперед усі ідем,
Як браві вояки.
І мова наша ллється
Чудова, солов'їна.

І знов уже давно
Протоптані стежки.
Ідуть сини твої,
Кохана рідна ненько!
Своїх дідів нащадки
На захист твій йдемо!..

Ця речівка, розміщена на воєнно-історичному форумі, виконується вояками **26-ї артилерійської бригади**.

Пісенна лірика

Водночас із декламаційною у Давній Греції розвивалася *пісенна поезія*. Вона зберігала зв'язок із музикою й отримала назву *меліка* (від грецького слова *мелос* — *пісня*¹). Виникла мелічна поезія на острові *Лесбос*, що розташований неподалік від західного узбережжя Малої Азії. Впродовж VII – VI століть до нашої ери Лесбос був музичним і літературним осередком Давньої Греції.

Меліка представлена *гімнами* на честь богів, святковими й обрядовими піснями, а також творами на любовну, військову і навіть політичну тематику. Пісенна поезія, яку виконував сам поет чи соліст, отримала назву *сольної*, а ту, що виконував *хор*, стали називати *хоровою*.

Сольна лірика походить від народних любовних, весільних і застільних пісень, тому вона переважно *відображала особисті переживання* окремої людини й характеризувалася простотою мови, різноманіттям жанрів та тематики.

Натомість *хорова* поезія, витоками якої були народні величальні пісні та обрядові гімни, оспівувала події загального значення. Вона набула більш *урочистого характеру* і супроводжувалася не тільки музикою, а й танцями. Завдання поета полягало в тому, щоб досягти найбільшого емоційного впливу на публіку гармонійним *поєднанням музики, поезії і танцювальних рухів*. До наших часів збереглися лише деякі тексти меліки, а яким був музичний і хореографічний

¹ Від грецького слова *меліка* походить слово *мелодія*.

супровід — можна лише здогадуватися. Дослідники вважають, що, втративши музику, ми, на жаль, втратили більшу частину мелічної поезії.

Сапфо
(фреска з давньоримського міста Помпеї)

Найяскравішою поетесою античності називають авторку мелічних віршів *Сапфо*. Ця аристократка з острова Лесбос жила наприкінці VII – у першій половині VI століття до н. е.

Про Сапфо відомо, що вона заснувала для дівчат школу, яку називала «домом муз» і де навчала їх поетичного мистецтва, музики, танців і співу. Вона прагнула пробудити у своїх вихованках усвідомлення жіночності, витонченості почуттів і краси навколишнього світу. Деяким зі своїх учениць вона присвятила неперевершені поезії, сповнені ніжних переживань.

Дослідники з'ясували, що Сапфо була авторкою 8-ми книг, але нам відомі лише кілька її віршів та окремі уривки.

На відміну від сучасників, які у віршах велику увагу приділяли війні й політиці, поетеса головною темою своєї *сольної меліки* обрала кохання, утверджуючи ідеал жіночої краси. Сапфо створила чудову мову витончено-пристрасної лірики.

Для любовних переживань Сапфо обрала надзвичайно ошатне тло: весна, рожевий захід сонця, ніжні трави, квітучі ниви. Яскраві картини природи доповнені чудовим «ароматом мира», «запашних вінків і з троянд, і з фіалок», запахом «солоного моря» і «солодкої медуниці». Картини природи передають стан душі закоханої, її прагнення насолоджуватися життям:

Жереб мені
Випав такий:
Серцем палким
Любити

Ласку весни,
Розкіш, красу,
Сонця ясне
Проміння.

Переклад із давньогрецької Андрія Содомори

Сапфо у своїй ліриці звертається до мотивів *народних пісень*, використовує *міфологічні сюжети* та *образи*. Наприклад, вона зображує весілля Гектора й Андромахи, викрадення Єлени троянцями; звертається з молитвою-благанням про допомогу до богині кохання і вроди Афродіти, а її сина — бога любові Ероса (або Ерота) — називає «гіркотно-сладісним непереможним» чудовиськом. Поетеса сприймає кохання як джерело щастя і мук та вперше в Давній Греції оспівує всеохопну жіночу пристрасть.

На відміну від авторів епічних творів, які описували вчинки героїв, а не їхні психологічні стани, Сапфо більше уваги приділяє внутрішньому світу людини. З небувалою щирістю й емоційністю вона передає стан любовного томління, ревнощів, глибокого смутку у відомому фрагменті, який вчені вважають весільною дівочою піснею:

ЛЮБОВ

Мов боги, здається мені щасливий
Муж оцей, що, сівши напроти тебе,
Сміх принадний твій і солодкий голос
З уст твоїх ловить.

Гляну я — серце моє то стихне,
То заб'ється так, що тамує віддих,
Трачу голос я — на губах розкритих
Слово німіє.

Раптом жар тонкий пробігає тілом,
В білий день мені ув очах темніє,
Слів не чую, тільки дзвенить у вухах
Дзвін невгамовний. [...]

Переклад із давньогрецької Андрія Содомори

Сапфо вдихнула новий струмисько у поетичне мистецтво, збагатила лірику темами та віршовими розмірами, змогла віднайти пристрасну поетичну мову щемливих і болісних почуттів, які мають над людиною величезну владу. Сапфо вважають однією із найталановитіших поетес в історії людства, а митці досі використовують її творчі досягнення.

* * *

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смуги мені ти

Серця, богине,

Але знов прилинь, як колись бувало:
Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала й до мене

На колісниці

Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина згряя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,

Мчала в ефірі.

Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясним на лиці безсмертнім:

Ποικιλόθρον' ἀθάνατ' Ἀφροδίτα,
παῖ Δίος, δολόπλοκε, λίσσομαί σε,
μή μ' ἄσαισι μήτ' ὀνίαισι δάμνα,
πότνια, θῦμον·

ἀλλά τυίδ' ἔλθ', αἶ ποτα κἀτέρωτα
τᾶς ἔμας αὔδασ αἰοῖσα πήλοι
ἔκλυες, πάτρος δέ δόμον λίποισα
χρῦσιον ἦλθες

ἄρμ' ὑπασδεύξαισα· κάλοι δέ σ' ἄγον
ὤκεες στρουῖθοι περὶ γὰρ μελαίνας
πύκνα δίνεντες πτέρ' ἀπ' ὠράνω αἴθε-
ρος διὰ μέσσω,

αἴψα δ' ἐξίκοντο· σὺ δ', ὦ μάκαιρα,
μειδιάσαισ' ἀθανάτω προσώπῳ

«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?

І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто¹ повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?

Хто тікає — скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв — сам дари вестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»

О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

Переклад із давньогрецької Григорія Кочура

Співвітчизники шанували Сапфо, увічнюючи поетесу в живописі та скульптурі, і навіть карбували її зображення на монетах. Проте настали похмурі середньовічні часи — і поезію Сапфо назвали надто відвертою і грубо-чуттєвою. Усі її книги спалили, а нам залишили тільки згарище...

ἤρ' ὅττι δηῦτε πέπονθα κῶττι
δηῦτε κάλημι,
κῶττι μοι μάλιστα θέλω γένεσθαι
μαινόλα θυμῶ· «τίνα δηῦτε πείθω
μαῖς ἄγην ἔς σὰν φιλότατα ; τίς σ', ὦ
Ψάπφ', ἀδίκηει;
καὶ γάρ αἰ φεύγει, ταχέως διώξει·
αἰ δὲ δῶρα μὴ δέκετ', ἀλλὰ δώσει·
αἰ δὲ μὴ φίλει, ταχέως φιλήσει
κῶύκ ἔθέλοισα.»
ἔλθε μοι καὶ νῦν, χαλεπᾶν δὲ λῦσον
ἐκ μερίμναν, ὅσσα δὲ μοι τέλεσσαι
θῦμος ἰμέρρει, τέλεσον, σὺ δ' αὐτα
σύμμαχος ἔσσο.

*Сапфо і давньогрецький поет Алкей
(картина художника Лоуренса Альма-Тадема, 1881 рік)*

¹ Пейто́ (з грецької мови — *переконання*) — супутниця богині кохання Афродіти; богиня, яка володіла даром переконувати.

Поняття *лірика* не було відоме в Давній Греції, воно виникло вже пізніше — у період еллінізму, тобто у IV столітті до н. е. — I столітті н. е. У цей період лірикою називали тільки ті поетичні твори, які виконували під супровід музичного струнного інструмента *ліри*. Поступово словом *лірика* стали позначати всю пісенну поезію, яку раніше в Давній Греції називали *мелікою*.

У наш час, як вам відомо, лірикою називають: 1) поетичні твори невеликого обсягу, які відображають почуття і настрої ліричного героя; 2) один із трьох літературних родів (*епос*, *лірика* і *драма*).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про особливості *мелічної* поезії. У чому полягала відмінність у виконанні мелічної і декламаційної лірики?
2. Що вам відомо про *сольну меліку*?
3. Розкажіть про особливості меліки *Сапфо*.

Працюємо над текстом твору

4. Прочитайте вірш «*Барвношатна владарко, Афродіто...*».
5. Згадайте з вивченого у 6 класі (міф про Пігмаліона і Галатею), хто така Афродіта. Яким постає образ давньогрецької богині у вірші-молитві Сапфо «*Барвношатна владарко, Афродіто...*»?
6. Які *епітети* використовує поетеса в зображенні богині?
7. На вашу думку, про що хоче просити Афродіту лірична героїня твору?
8. Знайдіть приклади *метафори*.

Узагальнюємо і підсумовуємо

9. Поясніть відмінність у тематиці творів Сапфо та Тіртея.
10. У чому *реалістичність* зображення нерозділеного почуття у вірші?
11. Поміркуйте, якби в наш час існували мелічні поети, то як би виконували *сольні й хорові* поетичні твори?

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

12. Згадайте з вивченого у 5 класі, які твори ми називаємо *віршами*.
13. Згадайте вірші про кохання з програми 7 класу («Моя любов» Роберта Бернса, «Чуєш, ти чекай мене...» Костянтина Симонова та інші). Що спільного, а що відмінного у цих творах? Чи у всіх віршах присутні міфологічні мотиви?

Виконуємо творче завдання

14. Опишіть картину художника Л. Альма-Тадема, на якій зображені *Сапфо* та *Алкей* — автори *сольної меліки*.
15. Як художник передав особливості сольної мелічної поезії?
16. Сапфо писала вірші на еолійському діалекті давньогрецької мови (див. сторінку 70). Поміркуйте, чи можуть сучасні греки читати вірші Сапфо мовою оригіналу.

Давньогрецький театр

Як епос у VII столітті до н. е. поступився поезії, так і поезія у V столітті до н. е. відійшла на другий план із розквітом давньогрецького театру. Він став одним із найбільших надбань європейської та світової культури.

Драма як театральне мистецтво найбільшого розквіту набула у V столітті до нашої ери в одному з наймогутніших міст Давньої Греції — **Афінах**.

Головними жанрами у давньогрецькому театрі стали **трагедія** і **комедія**. У них поєдналися властива для епосу **розгорнута дія**, **емоційність** сольної меліки і **видовищність** меліки хорової.

Основою побудови драматичного твору стали **діалоги**. Їх використання було започатковане в епосі (зокрема, у творах Гомера) та в урочистих піснях (діалоги між двома хорами або хором та заспівувачем).

Походження афінського театру

Витоки давньогрецької драми сягають кінця **III тисячоліття до н. е.**, коли в **Мікенах** та в багатих містах острова **Крит** влаштувалися велелюдні святкові видовища. Під час археологічних розкопок було знайдено глиняний посуд із зображеннями святкових процесій, музикантів і танцюристів. Настінний розпис будинків зберіг зображення глядачів, які сидять на підвищеннях перед площадкою, що нагадує театральну.

У давніх містах Криту було виявлено і самі площадки, оточені на зразок сучасних стадіонів місцями для глядачів (на 500 і більше місць). На жаль, це прадавнє театральне мистецтво зникло разом з ахейською цивілізацією, яку знищили дорійці.

Витоками власне афінського театрального дійства стали **святкові обряди**, пов'язані з давнім культом бога виноградарства **Діоніса**. Слово **театр** учені вважають дуже давнім і тлумачать як **місце для вшанування Діоніса**.

Із VI століття до н. е. театром називали місце, призначене для виконання хорами урочистих пісень на честь бога Діоніса та для інсценізацій, пов'язаних із ним міфів.

Культ бога виноградної лози і покровителя простолоду вшановували на святах, які називали **Діонісіями**. Їх проводили декілька разів на рік. Урочистою частиною релігійного культу керували жерці, і полягала вона у виконанні **гімнів** про страждання Діоніса.

Діоніс
(фрагмент розпису на давньогрецькій вазі, 400 рік до н. е.)

Народні гуляння, які можна порівняти з карнавалом або вертепом, також були важливою складовою Діонісій. Юрми селян уславлювали воскреслого бога. Переодягнувшись у цап'ячі шкури, вони зображували лісових та гірських божеств родючості й інсценізували міфи про Діоніса, супроводжуючи дію піснями і танцями.

Під час обряду в жертву богам приносили цапа. До речі, саме слово *трагедія* перекладається з давньогрецької як *пісня цапів*.

Із часом діонісійське дійство, яке побутувало впродовж *VIII – VI століть до н. е.*, почало втрачати зв'язок з міфами про бога Діоніса. Давні греки оспівували в хорах уже й інших міфологічних персонажів і навіть героїв-співвітчизників. Народне дійство, запозичивши в епосу і лірики найяскравіші риси, у *V ст. до н. е.* переросло в афінський театр.

Для тих, хто хоче знати більше

Образ бога *Діоніса* й справді є не тільки одним із найпопулярніших, а й одним із найтрагічніших у грецькій міфології. Його батьками були верховний бог Зевс та смертна жінка Семела. Громовержець Зевс приходив на побачення до своєї коханої у вигляді смертного чоловіка.

Гера, ревнива дружина Зевса, вирішила помститися суперниці. Вона підмовила вагітну Діонісом жінку попросити Зевса, щоб він явив їй усю свою велич і блиск.

Зевс виконав бажання Семели і жахнувся: він забув, що його кохана — проста смертна, і спопелив її своїми блискавками. Громовержець устиг врятувати недоношене дитя. Та Гера почала переслідувати сина своєї суперниці й наслала на нього безумство.

Син Зевса поневірявся на чужині та, зрештою, зазнав жахливої смерті, роздертий на шматки титанами. Але Діоніс воскрес і став заступником людей, даруючи їм радість і життєву наснагу.

Основні жанри давньогрецької драми

Театр відіграв величезне значення в житті давніх греків і мав неабияку підтримку держави та меценатів. Для постановок виділяли величезні кошти на костюми, декорації та сценічні ефекти. Давньогрецькі *вистави поєднували в собі спів, декламацію, танці й музику*. Причому поети були й авторами, і постановниками, й акторами.

Трагедія і комедія як *драматичні жанри* сформувалися в Давній Греції у *V столітті до нашої ери*. Давньогрецьким *трагедіям* були притаманні серйозність, урочиста декламація, монументальність образів та пишне вбрання. Катастрофічність подій і сила характерів героїв вражали уяву тогочасних глядачів. У *комедіях* все підпорядковувалося нестримній стихії сміху: жарти, пародії, а замість театральних костюмів — кумедне лахміття.

В Афінах у V–IV століттях до н. е. *трагедія* вважалася найдосконалішим літературним жанром. Її шанували більше, ніж комедію, оскільки, на думку греків, страждання героїв твору викликало в глядачів чимале психологічне потрясіння — *катарсис*¹ — і таким чином очищувало їхні душі. Також величні образи героїв трагедій ставали для афінян взірцями мужності й незламності перед важкими ударами долі.

Без вистав не обходилося жодне свято. У кожному місті був свій театр, а професійних акторів, яких називали майстрами Діоніса, дуже шанували. Видатні актори вважалися недоторканими навіть під час війни. Траплялися випадки, коли вони ставали видатними політичними діячами, виконували особливо важливі посольські доручення.

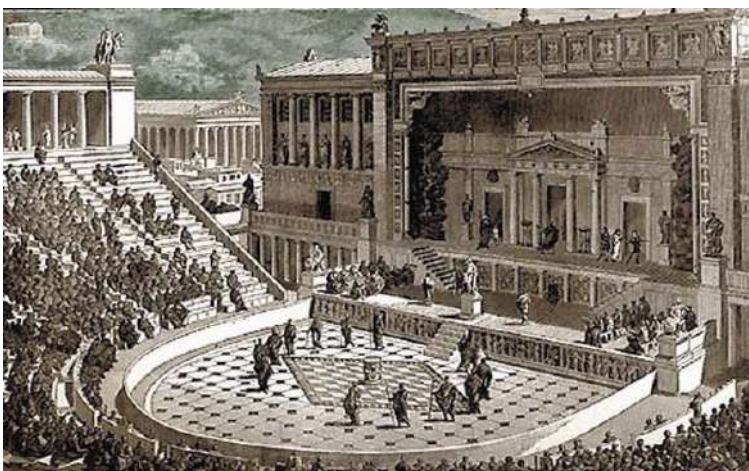
ЛК Літературний коментар

Організація дії в давньогрецькій трагедії

Класичний грецький театр — це споруда під відкритим небом. У театрі для більшої видовищності та сильнішого емоційного впливу використовували різноманітні машини, за допомогою яких актори могли «літати» в повітрі та «провалюватися» в безодню.

Спеціальні пристрої створювали звукові ефекти (шум хвиль, вітру, гуркіт грому) та забезпечували воду, дим і вогонь.

Початково в давньогрецькій трагедії провідну роль відіграв хор, який складався з *хоревтів* та заспівувача — *корифея*. Хор знайомив глядачів із розвитком сюжету тво-

Давньогрецький театр Діоніса в Афінах
(гравюра-реконструкція XIX століття)

ру, оплакував численні нещастя, що ставалися під час розвитку дії, радів перемогам героїв, коментував усе, що відбувалося на сцені. Поступово роль хору зменшилася, але він залишився обов'язковим персонажем давньогрецького театру.

¹ Катарсис (з давньогрецької) — очищення, оздоровлення, просвітлення.

Грецький театр спершу був театром одного актора. Другий і третій актори були введені пізніше відповідно Есхілом і його сучасником Софоклом. Інколи на сцені з'являлися ще й ляльки, якими підміняли на певний час людину. Мати чотирьох акторів вважалося марнотратством.

Акторами могли бути тільки чоловіки, тому жіночі ролі доручали юнакам. Під час вистави використовували **трагічні маски**. Щоб передати почуття персонажа без використання міміки, актори мали володіти неабиякою майстерністю з декламування і виразної пластики рухів.

Бронзова акторська маска для виступів у трагедіях (IV століття до н. е.)

Самих масок-настроїв, що відображали психологічний стан героїв трагедії (страждання, страх, злоба), налічувалося до 28. До того ж маски, які закривали не тільки обличчя, а й усю голову, фарбували в певний колір, що також мало символічне значення: червоний означав гнів, жовтий — хворобу і т. под.

Ще одним завданням маски було підсилення голосу актора, що досягалося її особливою будовою. Щоб поновити порушену пропорцію між головою (маска значно збільшувала її) і тілом актора, Есхіл увів котурни (взуття на дуже товстій підшві, часом із підставками), що могли збільшити зріст актора навіть на 25-30 см.

До акторів висувалися високі вимоги: вони повинні були мати гучний голос, чітко декламувати, вміти танцювати і грати на музичних інструментах.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ДРАМА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ РІД

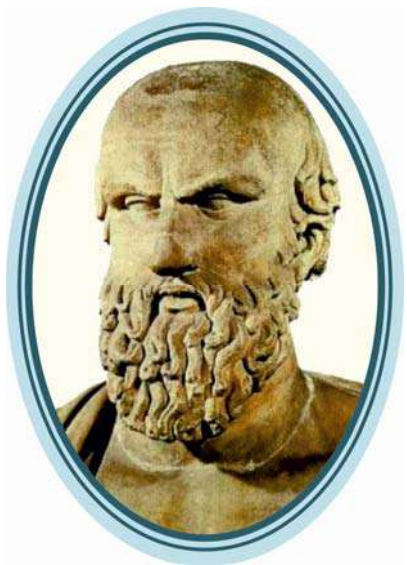
Драматичні твори призначені **для сценічного втілення** і створюються передусім для театрів. Тому автори, працюючи над твором, ураховують сценічні та акторські можливості. Якщо в романі письменник може вивести багато персонажів, розтягнути тривалість дії на роки, переносити її в різні куточки планети, то в драматичному творі, погодьтеся, зробити це важко.

Слово **драма** в перекладі з грецької означає **дія**. Драма як літературний рід відрізняється від епосу й лірики тим, що **події та характери розкриваються через дію і розмови дійових осіб**, а не через авторські описи.

Найбільше навантаження в драматичних творах несуть **монолоґи і діалоґи**, у яких персонажі можуть висловлювати душевні переживання, своє ставлення до зображуваних подій та до інших дійових осіб. Наприклад, у трагедії Есхіла «Прометей закутий» Зевс не з'являється жодного разу, але у нас уже з перших сторінок твору виникає до нього певне ставлення завдяки характеристиці, яку йому дають герої твору, а не автор. Особа автора ніби відсутня, і здається, що дія розгортається сама по собі.

Есхіл

(525 – 456 роки до н. е.)

Видатний давньогрецький драматург *Есхіл* жив в епоху небувалого культурного та політичного підйому міста-держави Афіни. У VI столітті до н. е. відбулися серйозні реформи, які зміцнили становище селян та ремісників і змусили аристократію поступитися багатьма інтересами. В *Афінах* завдяки зміні порядків почали активно розвиватися ремесла, сільське господарство, торгівля, мистецтво. Тиран Гіппій зробив спробу зосередити у своїх руках усю владу, однак був скинутий у 510 році. Таким чином, в Афінах встановилася (і в V столітті до н. е. зміцніла) рабовласницька демократія.

Проте афінська демократія зазнала серйозних випробувань. У VI столітті до н. е. в Азії сформувалася могутня перська держава, яка спочатку захоплювала грецькі міста, розташовані в Малій Азії, а пізніше — міста материкової Греції. Жителі завойованих міст потерпали від важких податків, і у 500 році почалися повстання, які перси жорстоко придушували. Наприклад, місто Мілёт, що брало найактивнішу участь у повстаннях, було зруйноване, а мешканці або вбиті, або продані в рабство.

Ці події справили гнітюче враження на греків. Проте напади персів у 490, 480 і 479 роках були відбиті, що сприяло особливому патріотичному піднесенню афінян, які героїчно боролися за свою незалежність і демократію. Ці важливі історичні події вплинули на формування світогляду Есхіла.

Про життя Есхіла відомо мало. Народився він у 525 році до н. е. недалеко від Афін у містечку Елевсін. Він був сучасником подій, пов'язаних із поваленням тиранії Гіппія, і як воїн брав участь у найважливіших битвах греко-перських воєн. Воювали також і брати Есхіла, один із яких загинув.

Існує легенда, що Есхілові, коли він був ще хлопцем, доручили стерегти батьківський виноградник. Проте юний сторож заснув, уві сні до нього прийшов сам бог виноградарства Діоніс і наказав йому писати трагедії. Цей сон нібито визначив подальше театральне майбутнє Есхіла. Перший виступ Есхіла як поета-трагіка відбувся на змаганнях митців під час Діонісій у 500 році, але перемогу він здобув аж через 16 років — у 484 році до н. е. Відтоді він перемагав як автор трагедій у драматичних змаганнях усі наступні 12 років.

Есхіл став першим автором, чії твори збереглися. Відомо, що він написав 70 трагедій, але з його творчої спадщини повністю вціліли лише одна трилогія, чотири окремі трагедії та понад чотириста фрагментів. У своїх тво-

Афінський воїн
(фрагмент розпису на давньо-грецькій вазі, V століття до н. е.)

рах митець уславлював справжніх патріотів, оспівував свободу та особливу увагу приділяв проблемам справедливості й деспотії.

Есхіл був автором багатьох сценічних нововведень, які поліпшили видовищність трагедії. До Есхіла трагедія існувала як літературна обробка міфів і обрядів, що стосувалися культу Діоніса, та як хоровий твір, виконуваний біля жертовника. Есхіл звільнив трагедію від релігійного дійства. У театрах Афін він почав ставити трагедії, сюжетно не пов'язані з культом бога Діоніса.

Есхіл акцентував увагу на діалогах хору й актора, ввів у дію другого актора. Відтак поживався розвиток дії і з'явилася можливість представляти більшу кількість дійових осіб — два актори могли грати відразу кілька ролей.

Уважається, що Есхілові належить ідея використання котурнів, сценічних ефектів за допомогою технічних пристосувань (наприклад, скинення Прометей з скелі під землю у трагедії *«Прометей закутий»*). Він удосконалив полотняні маски, зробивши їх твердими, широко використовував у виставах танці, до яких сам придумував музику та рухи.

Для Есхіла, який дотримувався демократичних переконань, особливе значення мав образ титана Прометей, до якого він звернувся у грандіозній трагедії *«Прометей закутий»*. Сюжет твору запозичений із міфу про покарання Прометей, який, усупереч волі Зевса, викрадає з гори Олімп вогонь і дарує його людям.

Досі люди вели напівтваринний спосіб життя, а боги-олімпійці зовсім не зважали на їхні бідування. Прометей не тільки приніс вогонь, а й подарував людям пам'ять, навчив їх обробляти землю, будувати житла, лікувати, читати й писати, приносити богам жертви.

За непослух Зевс, якому Прометей колись допоміг здобути владу над богами і людьми, наказав прикувати титана до скелі на краю світу. Зевс звелів орлові щодня прилітати до Прометей і клювати печінку, завдаючи мук.

Перські воїни
(давньоперське кахляне панно, IV століття до н. е.)

Образ прихильного до людей титана користувався надзвичайною повагою серед афінян у період розквіту ремісництва, торгівлі, мистецтва і медицини. Попередник Есхіла, видатний грецький поет VII століття до н. е. *Гесіод*, у своєму творі «Теогонія» («Походження богів») змальовував Прометея хитрим і підступним. На його думку, Зевс справедливо карає Прометея, який обманув його. Натомість Есхіл створив образ титана-правдолюбця, здатного терпіти муки заради високої ідеї.

Трагедія починається з того, що Гефест, Сила і Влада за наказом Зевса приковують Прометея до скелі. Але гордий титан не лякається тортур і мужньо відхиляє всі поради примиритися із Зевсом. Під загрозою нових тортур у Прометея як у мудрого віщуна, якому відома таємниця загибелі Зевса, вимагають розкрити майбутнє громовержця. Але титан відмовляється, через що Зевс ударом блискавки у скелю скидає Прометея на довгі віки в Аїд — похмуре підземне царство мертвих.

Протистояння між Зевсом і Прометеєм розумілося афінянами як протистояння між деспотом і правдоборцем. Титан обрав свій мученицький шлях й не звертає з нього, усвідомлюючи всі жахливі наслідки свого вибору.

Есхіла як прихильника афінської демократії цікавила проблема вибору, проблема громадянського обов'язку та відповідальності за свої вчинки, розв'язання яких, на його думку, під силу лише видатним героям. У них відчувається сила й велич духу, монолітність характеру.

Есхіл використовує урочисту мову, сповнену архаїзмів, рідковживаних і складних слів. Для підсилення драматизму та емоційного напруження митець звертається до *трагічного мовчання*.

У своїх величних творах, запозичивши сюжети давніх суворих міфів, Есхіл оспівує патріотизм, зображує боротьбу з тиранією та деспотією. Есхіла називали *«батьком трагедії»*, його творчість мала надзвичайний вплив не тільки на його сучасників, а й на наступні покоління митців.

Гефест заковує Прометея в присутності Гермеса (картина художника Дірка ван Бабюрена, 1623 рік)

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(скорочено)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Влада й Сила — слуги Зевсові. *Гефест* — бог-коваль. *Прометей* — титан.
*Океан*¹ — титан. *Хор океанід* — дочок Океанових. *Гермес* — вісник Зевсів.

ПРОЛОГ

Скеляста гірська пустеля. Три божества — *Гефест* із молотом і ланцюгом у руках,
Влада і *Сила* — підводять в'язня Прометея до скелі.

Влада От і прийшли ми аж на самий край землі,
В безлюдну далеч Скіфії пустельної.
Пора, Гефесте, повеління виконать
Отцеве і до кручі стрімковерхої
Оцього міцно прикувать зухвалого
Нерозривніми ко́вами залізними.
Твій квіт укравши, на усе придатного
Вогню він сяйво смертним дав, — за гріх оцей
Повинен карі від богів зазнати він,
Щоб навчився Зевсові коритися
І так прихильно до людей не ставився.

Гефест О Владо й Сило, волю вже ви Зевсову
Вчинили, — більше вам робити нічого.
А я прикути бога чи наважуся
Родимого до кручі буревійної?
Та зважитись повинен неминуче я, —
Отцевим страшно повелінням нехтувать...

(До Прометея) Високодумний сину велемудрої Феміди²!
Хоч недоброхіть, кайданами
Тебе припну я до бескету голого,
Де ти людського не почувеш голосу
Й обличчя не побачиш; сонцем палений,
Увесь ти почорнієш і радітимеш,
Що світло дня барвистошáтна вкрила ніч...
Та знову сонце ранню росу висушить,
І знов тебе ця вічна мука гризтиме —
Бо ще й не народився визволитель твій.

¹ Океан — дядько Зевса; повелитель морів і всієї водної стихії під час володарювання Кроноса. Зевс, захопивши владу, призначив володарем морів Посейдона, а Океан зачинився у своєму палаці, що стояв на краю світу, і ніколи з нього не виходив.

² Феміда — богиня правосуддя і порядку, яка володіла даром віщувати майбутнє.

Ось плід твоєї до людей прихильності.
Ти, богом будши, гніву не боявсь богів
І понад міру смертним ти пошану дав. [...]

Влада (до Гефеста) Для чого час на марні жалі гаєш ти
І бога не сахаєшся, ворожого
Богам, що видав людям твій почесний дар?
...Ти ланцюгами швидше прив'яжи його,
Щоб батько твого не побачив гаяння.
Вклади злочинця руки в них і, молотом
Їх заклепавши, міцно до скали прикуй.

Гефест Готово, — недаремно потрудився я.

Влада Тепер ці груди простроми загостреним
Клином залізним і прибий міцніше їх.

Гефест Ой леле, з мук я плачу Прометеєвих!

Влада То ти над ворогом ридаєш Зевсовим?
Не довелось би й над тобою плакати.
Прикуй тепер і ноги процвяховані, —
Суддю в цій справі матимеш суворого.

Гефест Ходімо звідси, — тож увесь у путах він.

Влада Тепер зухвальствуй і кради богів дари
Для тих недовгоденних¹! З тяжких мук твоїх
Здолають, може, смертні увільнять тебе?
Даремно Прометея прозорливого²
Ім'я ти маєш — сам-бо потребуєш ти
В недолі Прометея-визволителя.

Гефест, Влада й Сила відходять.

Прометей (сам) О бистрокрилі вітри й незліченної
Морської хвилі гомін! Земле, мати всіх,
І всевидючий сонця круг, — вас кличу я,
Погляньте, що — сам бог — я від богів терплю!
Подивіться, ганебне яке
Мордування довгі тисячі літ
Терпітиму я!
Ой горе! З теперішніх мук і майбутніх
Я ридаю... Коли ж буде край

¹ Тобто смертних людей.

² Прометей має здатність провіщувати майбутнє, тому Влада називає його «прозорливим». Саме ім'я Прометей грецькою мовою означає «провидець»; той, що передбачає майбутнє».

*Прометей дає людям вогонь
(картина художника Генріха
Фюгера, 1817 рік)*

Безбережному цьому стражданню?
Що мовлю я! Прийдешнє все виразно я
Передбачаю завжди, й несподіваних
Нещасть нема для мене, — отже, легко
Повинен долю зносити присуджену:
То — нездоланна сила Неминучості.
Та як мені мовчати й як повідати
Про долю нещасливу! Дав-бо смертним я
Почесний дар — за це мене й засуджено:
В сухім стеблі сховавши, джерело вогню
Я переніс таємно, й людям сталося
Воно на всі мистецтва їх навчителем.
Оцей-бо злочин я тепер покую, —
В кайданах лютих просто неба висячи.

Чути шелест у повітрі. На крилатій
колісниці з'являється хор океанід.

ПАРОД

ХОР (океаніди) Антистрофа I

О Прометею! Хмарою жах
Нам оповив сповнені сліз
Очі ясні — бачимо ми,
Як на скелі в муках тяжких
Сохне твоє в сором і глум
Сталі міцної вповите тіло.
Небом новий править стернік¹ —
Силою Зевс право нове
Завів на Олімпі, святі прадавні
Закони злочинно зламавши нині. [...]

Прометей

Хай у путах ганебних, знеславлений, я
Знемагаю тепер, — я іще знадоблюсь
Блаженних владареві, щоб перед ним
Прозорливо викрити змову нову,
Що берло й пошану йому відбере.
Та мене не облестить розмовами він
Медяними, погрози суворої страх
Таємниці від мене не вирве, аж поки
З кайданів жорстоких мене звільнить,

¹ Тут: той, хто здійснює управління.

І за цю нестерпну ганьбу
Побажає сам заплатити.

ЕПІСОДІЙ ПЕРШИЙ

Хор [...] З заліза треба серце мати, з каменю,
З тобою щоб не мучитись стражданнями
Твоїми, Прометею! Їх не бачити
Воліли б ми — палає серце в жалощах!

Прометей На мене друзям гірко вже й дивитися.

Хор Крім цього, більше не вчинив нічого ти?

Прометей Позбавив смертних прозирання долі я.
...Я їх сліпими наділив надіями.
Вогонь, крім того, дав я їм в супутники.

Хор Вогнистий промінь — тим недовгоденним дав!

Прометей Вогонь навчить їх багатьох уміlostей.

Хор Невже твій недолі і кінця нема?

Прометей Не буде, якщо сам не схоче Зевс того. [...]

СТАСИМ ПЕРШИЙ

ХОР

Строфа I

Плачемо ми, о Прометей,
Смуток і жаль — доля твоя!..
Лицями нам струмені сліз,
Мов з джерела, з ніжних очей
Буйно біжать... Нині-бо Зевс,
Повен злоби, власну пиху
За керівний взявши закон, богам прадавнім
Згорда списом грозить могутнім.

Антистрофа I

Стогін і зойк чути кругом —
Повна ридань ціла земля:
Давніх часів велич твою,
Долю і честь кривих твоїх
Славлять гірким смертні плачем, —
Всі, що живуть на цілині
Азійській, всі зойком в один злилися стогін,
Жаль за твої страждання люті. [...]

*Океаніда (фрагмент
розпису давньогрецької
вази, 400 рік до н.е.)*

Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, —
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розкакую, —
Лише щоб силу показати дарів моїх.
Вони раніше й, дивлячись, не бачили
І, слухавши, не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
Я віжколюбних коней в колісниці впряг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

*Гермес
(розпис на давньогрецькій вазі,
V століття до н.е.)*

Та вислухайте далі — і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, — з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загивав лікарської, —
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщунання способи
Установив, і перший сні я визначив,
Що справджуються: роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів.
Я показав, якими мають нутроці
У жертви бути, щоб богам подобатись,
Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмлість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе, —
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всевладна Доля вирок не такий дала.
Ще безліч муки й катувань ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмлість перед Неминучістю...

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти. [...]

ЕКСОД

Прометей

Хоч Зевс і гордий серцем — злагіднішає,
До шлюбу він такого-бо ладнається,
Який його із трону скине й царської
Позбавить влади. Отоді-то батькове
Кляття справдиться, що наклав на кривдника,
З престолу Крон упавши стародавнього.
А як з біди такої Зевсу вимкнути —
З богів нікому не добрати способу.
Лиш я це знаю. Хай, на троні сидючи,
Він тішиться громами піднебесними,
Хай сипле з рук вогнями-блискавицями,
Та вже не допоможе це ніяк йому —
Впаде безславно і не підведеться він.

Хор

Як слів цих вимовляти не боїшся ти!

Прометей

Чого ж боятись? Смерті неспідлеглий я.

Хор

Наслати муки ще лютіші може він.

Прометей

Шануйте ви владущих і улещуйте,
Для мене ж менше від нічого важить Зевс, —
Хай робить, що захоче, цей короткий час,
Недовго він богами керуватиме.
Та он від Зевса, бачу, посланець біжить —
Прийшов він, певно, із новою звісткою,
Оцей служник тирана новочасного.

З'являється *Гермес*¹.

Гермес

До тебе, мудрія гостроязикового,
Богів зрадливця, а людей шановника,
До тебе, вогнекрадця, промовляю я!
Звелів отець все розказать про шлюб отой,
Що через нього, похвалявсь ти, влади він
Позбудеться. Докладно і виразно все
Ти, Прометею, розкажи без загадок!
Цю путь удруге не примушуй міряти, —
Сам знаєш-бо, цим Зевса не власкавити.

Прометей

Яка зарозуміла й гордовита вся
Розмова ця прислужника богівського!
Недавно ви при владі стали й мислите

¹ Гермес — вісник богів, покровитель мандрівників, доріг, торгівлі, провідник душ померлих.

У замках безпечальних домувать повік?
Падіння двох тиранів чи не бачив я?
Побачу, як і третій, що при владі є,
Впаде ганебно й скоро. Сподівався ти,
Що цих богів новітніх я злякаюся?
Далеко ще до цього. Поспішай назад
Дорогою, якою і прийшов сюди, —
Нічого ти від мене не дізнаєшся.

*Прометей та Гермес
(ілюстрація художника Бориса Пашкова)*

- Гермес* Отож-бо цим зухвальством і сваволею
Себе й завів ти в безвихідь страждань оцих.
- Прометей* Свого нещастя на негідне рабство я
Не промінюю — це запам'ятай собі.
- Гермес* Ти муками своїми мовби тишишся?
- Прометей* Я тішуся? Такої ворогам моїм
Жадав би я утіхи, й серед них — тобі.
- Гермес* Нічого, видно, батькові не скажеш ти?
- Прометей* Ні мук таких немає, ані хитрощів,
Щоб ними Зевс присилював сказати це,
Аж поки пут ганебних не розв'яже він.
Нехай палючим кидає він полум'ям,
Завіє все снігами білоперими,
Громами хай загрожує підземними, —
Нічим мене сказати не присилує,
Кому його належить з трону скинути.
- Гермес* Багато, але марно розмовляв я тут.
Ні, цього серця не зм'якшить блананнями.
Як словам моїм

*Орел рве печінку Прометейя
(скульптура Ніколаса Адама,
1762 рік)*

Ти не скорися — глянь, якою бурею
Хвилішна хвиля муки неминучої
Тебе настигне. Склі стрімковёрхі ці
Розтрощить батько громом-блискавицею
Полум'яною, і обійми каменю
Твоє сховають тіло. Довгі сповняться
Віки, аж поки вийдеш знов на світло ти
Й орел кривавий, цей крилатий Зевсів пес,
Шматки великі рватиме пожадливо
Від твого тіла, і щодня приходити
Цей буде гість незваний і печінкою
Живитися твоєю почорнілою.
Стражданням цим не дожидай закінчення,
Покіль з богів котрий у тяжких муках цих
Тебе заступить і в Аїд безпрёмінний
За тебе зійде, в глиб сумного Тартару.
Над цим подумай. Не хвальба порожня то,
А вирок найсворіший, бо в Зевсових
Устах нема неправди, свого слова він
Додержує. Тож роздивись, роздумайся.

Прометей

Все я знав наперед, що звістив він мені.
Мук зазнати ворогу від ворогів —
Не ганьба. Хай же ринуть на мене вогню
Дволёзого кучері; неба ефір
Хай від грому, від натиску буйних вітрів
Розірветься на частки: землю важку
Аж до самих основ, до коріння її,
Переможний хай похитне буревій;
В вирівому колóвертні долі нехай
Закинуть в Тартару чорну глибіню
Моє знесилене тіло — на смерть
Ніколи мене не вбити!

Гермес

Такі розмови, такий рішенець
Лише від безумця можна почути!
Та й чи довго йому збожеволіти в цій
Недолі й шаленість послабити чим?

Прометей

Не в розмовах нікчемних, а справді земля
Захиталась, і грому луни глухі
Вже ревуть недалеко, грізних блискавиць
Вже спалахують завитні полум'яні,

Все змішалось — повітря і хвилі морські!
Всю цю бурю наслав розлючений Зевс,
Щоб мене вжахнути.
О пречесна мати моя, о ефіре,
Що світлом усіх обіймаєш, поглянь —
Я страждаю безвинно.

При громі й блискавицях скеля з *Прометеем* провалюється в безодню.

Переклад із давньогрецької Бориса Тена

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ТРАГЕДІЯ ЯК ДРАМАТИЧНИЙ ЖАНР

В основу *трагедійного жанру* закладається гострий, непримиримий *конфлікт*, який часто приводить героя до загибелі. У центрі трагедії незвичайний герой, який характеризується особливими душевними якостями і намагається протистояти нездоланним силам.

Грецькі трагіки, поставивши своїх героїв у безвихідь, намагалися викликати у глядачів співчуття та жалість до них. Адже, як вірили давні греки, через переживання та співчуття очищувалися їхні душі.

Класичній афінській трагедії, розквіт якої припав на V–IV століття до н. е., була притаманна суворість і нерозгалуженість сюжету. Події, що відбувалися в одному місці, та характери, які не змінювалися впродовж твору, мали нагнітати напруженість і цілеспрямовано вести до швидкої трагічної розв'язки. Напруженості дії сприяло й те, що події розвивалися протягом короткого часу (від сходу до заходу сонця). Таким чином, найстрашніше горе за один день безповоротно руйнувало все життя героїв.

Класичній давньогрецькій трагедії було властиве розгортання сюжету не через зображення вчинків персонажів, а через їхні розмови (діалоги та монологи). Тобто дія у давньогрецькій трагедії зводилася до мінімуму. У розмовах персонажі повідомляли про те, що вже відбулося чи відбувається в цей час в іншому місці, і навіть передбачали майбутнє. Так розширилися часові та просторові межі трагедії.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

🔥 Готуємося до роботи з твором

1. Які давні обряди стали підґрунтям для виникнення *драматичного* мистецтва в Давній Греції?
2. Як упродовж лише одного століття з обрядових дійств розвинулося театральне мистецтво? Автором яких театральних нововведень є *Есхіл*?
3. Розкажіть про хор та акторський склад давньогрецького театру часів Есхіла. Поміркуйте, чому на сцені одночасно не могло перебувати більше трьох акторів.
4. Якими пристосуваннями користувалися актори?
5. Поясніть, чому давні греки особливого значення надавали *трагедії*.

6. Що вам відомо про життя і творчість Есхіла?
7. Який переказ про драматурга Есхіла свідчить про те, що міфологія відігравала значну роль у житті давніх греків?

Працюємо над змістом твору

8. Згадайте вивчений у 6 класі міф про **Прометей**. Чим пояснюється те, що афінянина Есхіла особливо приваблював образ тираноборця Прометей?
9. У чому полягає нове тлумачення Есхілом міфу про Прометей?
10. За яку провину **Зевс** покарав Прометей? Чому титан вважає покарання несправедливим, а верховного бога називає невдячним?
11. Чому, крім бога-коваля **Гефеста**, волю Зевса виконують його слуги **Влада** і **Сила**? Як ви гадаєте, чому Сила мовчить? Схарактеризуйте Владу.
12. Як титан і океаніди характеризують Зевса? Що радять Прометейові **океаніди**?
13. Що провіщує Прометей своєму ворогові Зевсу? З якою метою до титана з'явився Гермес? Як ці персонажі характеризують один одного?
14. Знайдіть у **пародії** слова Прометей про те, що є для нього справжньою ганьбою і яким є його найбільше бажання. Як Прометей спровокував Зевса виконати його бажання?
15. Чи можемо ми стверджувати, що в протистоянні з верховним богом титан переміг? Відповідь обґрунтуйте.

Узагальнюємо і підсумовуємо

16. Поясніть, чому образ **Прометей** мав особливе значення для давніх греків. Як у трагедії, в основі якої лежить міф, пояснюється розвиток людської цивілізації?
17. Поміркувавши над інтонаціями, прочитайте за ролями фрагмент діалогу Гермеса і Прометей. Як ви розумієте слова титана: «**Свого нещастя на негідне рабство я не проміню...**»?
18. Виразно прочитайте монолог Прометей з **ексоду** «**Все я знав наперед, що звістив він мені...**» Як монолог характеризує героя?
19. Випишіть із цього монологу **епітети** та **метафори**.
20. Зробіть висновок про значення творчості Есхіла у розвитку давньогрецького театру.
21. Поясніть, чому драматурга називали «**батьком трагедії**» і «**вихователем народу**».

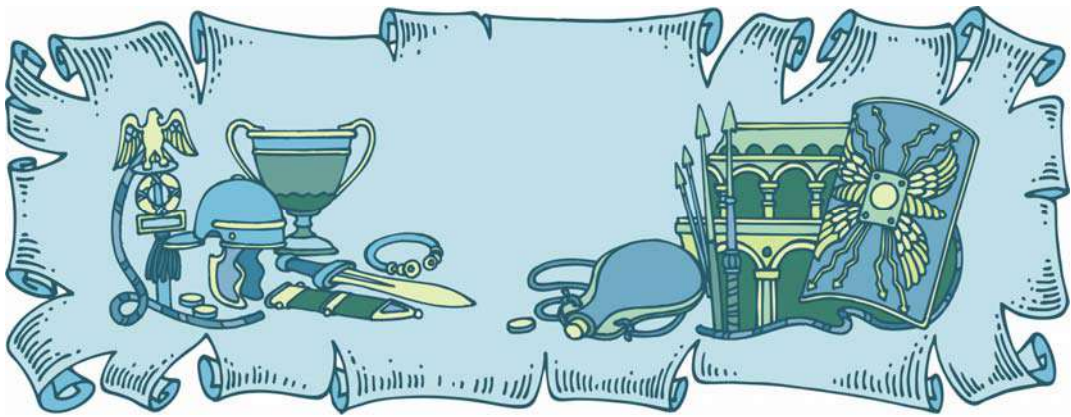
Застосовуємо теоретичні поняття

22. Доведіть, що твір Есхіла належить до **жанру трагедії драматичного роду літератури**.
23. Назвіть усіх дійових осіб трагедії. Назвіть ролі, які б міг виконувати один актор, періодично переодягаючись. Яку роль у цьому творі виконував **статист**?
24. Спробуйте визначити, які особливі **сценічні ефекти** ввів у постановку Есхіл. Як їх можна було б показати на сцені?
25. Доведіть, що «Прометей закутий» належить до **класичної афінської драми** і відповідає її основним принципам.
26. Опираючись на приклад «Прометей закутого» і на матеріал статті «**Трагедія як драматичний жанр**», зробіть висновок про особливості давньогрецької трагедії.

Радимо прочитати

Софокл «Антигона»

ДАВНЬОРИМСЬКА КУЛЬТУРА ТА ЛІТЕРАТУРА

На відміну від греків, римляни в ранній період існування своєї держави, коли **Рим** був ще невеликим полісом, не створили оригінальних культурних пам'яток. Головною причиною цього були постійні війни, які вів Рим, розширюючи свій вплив на Апеннінському півострові.

Перша хвиля **грецького впливу** на римську культуру припала на **VI – IV століття до н. е.**, що привело до поєднання грецьких та римських релігійних вірувань — римські боги стали людиноподібними і знайшли своїх відповідників у грецькому пантеоні. Визначальну роль у цьому процесі відіграли грецькі поселення на півдні Італії, які вихідці з Греції почали засновувати на Апеннінському півострові ще у VIII столітті до н. е. Грецька міфологія увійшла в релігійну самосвідомість та побут римлян, створивши передумови для наступної **еллінізації** всього римського культурного життя.

Епоха швидких та радикальних історичних змін настала для Риму в **III – II століттях до н. е.**, коли він із невеликого полісу перетворився на могутню державу. Завоювавши грецькі поселення на півдні Італії (272 рік до н. е.), а згодом і саму Грецію (146 рік до н. е.), римляни остаточно потрапили під вплив значно розвиненішої грецької культури. Із завойованих грецьких земель у Рим потяглися ремісники, скульптори, архітектори, вчителі, письменники та філософи. Саме їм судилося здійснити культурну революцію в Римі. Після їх прибуття місто стало забудовуватися в грецькому стилі, у ньому повсюдно відкривали театри і школи за грецьким взірцем, а знати грецьку мову стало престижно навіть для аристократів.

На цей період припадає і виникнення римської літератури — першим художнім твором латинською мовою став переклад **Гомерової «Одіссеї»**, здійснений у 240 році до н. е. Подальший розвиток римської літератури був відзначений наслідуваннями і прямими запозиченнями з давньогрецької літератури. Найважливішим досягненням цього періоду вважають засвоєння розвинутої **системи жанрів**, які грецька література виробляла понад п'ятисот років.

Золота доба Августа

Давньоримська статуя Августа

І століття до нашої ери стало для римської держави, яка, здавалося, сягнула піку своєї могутності, часом кривавих громадянських воєн. Після десятиліть боротьби за владу, масових убивств, конфіскацій майна та занепаду економіки країна була на межі повної руйнації.

У цей складний час на чолі Римської держави став молодий і талановитий політик *Гай Юлій Цезар Октавіан* (63 рік до н. е. — 14 рік н. е.). Йому вдалося замирити країну та поступово вивести її з кризи. У 27 році до н. е. за встановлення «римського миру» Октавіан прийняв почесний титул *Август* (латинською мовою слово *augustus* означає *звеличений богами*), і з тих пір римські історики час його правління стали називати «*золотою добою Августа*».

«*Золота доба Августа*» була надзвичайно плідним періодом як для римської держави, так і для римської культури. Мир, спокій та зростання добробуту населення були очевидними. Завдяки зваженим рішенням та енергійним зусиллям молодого правителя швидко відновилися зруйновані війнами сільське господарство і торгівля. Це поклало початок економічного розквіту, якого Рим не досягав ні до, ні після правління Августа.

Тривалий мир, економічна стабільність створили можливості і для культурного відродження. Але нове мистецтво «золотої доби Августа» суттєво відрізнялося від римського мистецтва всіх попередніх епох — йому були притаманні невідомі раніше *монументальність* та *піднесеність* як в архітектурі, скульптурі, так і в літературі.

Грецька класика стала для римських митців естетичним ідеалом — гармонія і простота панували в усіх видах мистецтва. Найочевидніше свідчила на користь нового мистецького ідеалу повністю перебудована в класичному стилі столиця Римської держави. Сам Август пізніше казав, що отримав Рим глиняним, а залишає мармуровим.

Найважливішим видом мистецтва для нового правителя, без сумніву, була *література*. Досягнувши значних успіхів у всіх починаннях, Август бачив головною метою свого правління відновлення давньоримських чеснот — благочестя, високої моральності та доблесті, втрачених, на його думку, у попередню епоху. Ця частина його програми була не надто популярною і вимагала

пропагандистської підтримки. Август щиро вважав, що найважливішим елементом пропаганди мають стати літературні твори — адже вони звертаються не лише до розуму, а й до серця людини. Саме тому сприяння талановитим поетам стало складовою його політики. Так уперше за всю історію Риму література набула суспільного значення.

Роль організатора літературної підтримки широких задумів Августа взяв на себе його давній друг *Гай Цільній Меценат* — високоосвічений та багатий аристократ, який і сам писав вірші. Він створив літературний гурток, члени якого підтримували нове правління й готові були оспівати його досягнення. Зі свого боку керівник гуртка надавав їм значну матеріальну допомогу (від його імені пізніше утворилося слово *меценат* — покровитель мистецтва), і вони без страху за хліб насущний могли повністю присвятити себе літературі.

Прихильне ставлення влади до літературної творчості та підтримка нею талановитих письменників дозволили римській літературі в найкоротші терміни сягнути свого найвищого злету, який не був перевершений у жоден наступний період її існування. Найвидатніші поети цієї епохи — *Вергілій*, *Горацій* та *Овідій* — стали класиками античної літератури, а їхні твори перетворилися на джерело натхнення та взірць для наслідування, доповнивши в цій ролі твори давньогрецької літератури.

Головним родом римської літератури стає *епос* — велика і монументальна форма. Навіть ліричні поети (такі як Горацій та Овідій) не писали окремих віршів, а укладали їх у великі збірки, об'єднані однією темою.

Найбільшою заслугою Вергілія та Горація стало впорядкування літературної латинської мови. Вони реформували поетичні розміри, зробивши вірші чіткими й енергійними, і замінили складні синтаксичні конструкції, притаманні попередньому стилю, на короткі, ніби карбовані, фрази, якими згодом почала славитися вся римська поезія, — кожен рядок часто сприймається як афоризм.

Створена двома геніями римської літератури досконала система художніх засобів надовго пережила своїх творців, залишаючись незмінною до кінця античності, а теоретичні положення Вергілія та Горація про літературну мову були актуальними ще у XVIII столітті.

Форум (площа в центрі Рима) часів Августа
(реконструкція з інтернет-ресурсу *Viaje Italia*)

Публій Вергілій Марон

(70 – 19 роки до н. е.)

Найушлюбленіший римський поет *Публій Вергілій Марон* народився на півночі Апеннінського півострова в містечку Анди поблизу великого міста Мантуя. Його батько був простого роду і, найімовірніше, займався гончарним ремеслом та розписом ваз, але вже в часи Вергілієвого дитинства розбагатів і купив невеликий маєток. Родинні статки підтверджуються і хорошою освітою поета. Він вчився не лише в найкращих навчальних закладах півночі Італії — наприкінці 50-х років до н. е. він прибув до столиці, щоб удосконалити свої знання в Римській школі красномовства. Ви-

пускники таких закладів зазвичай присвячували себе юридичній кар'єрі, але Вергілій, як з'ясувалося, не мав ораторського хисту, ніяковів перед публікою, тому, лише раз виступивши в суді, полишив свої заняття.

У Римі освічений та заможний провінціал потрапив у гурток молодих людей із найшанованіших римських родин, які захоплювалися поезією і самі охоче писали вірші. Поетична творчість припала Вергілію до душі, а його твори сподобалися новим друзям. Однак поезії майбутнього класика римської літератури відзначалися песимізмом — ніщо з навколишньої дійсності не здавалося йому привабливим. Тихий і спокійний меланхолік, Вергілій дуже гостро переживав суспільні негаразди, які випали на долю його покоління, — розбрат у Римській республіці та постійні громадянські війни.

За кілька років Вергілій отримав визнання як талановитий поет-початківець, але радість була затьмарена особистими негараздами. У 42 році до н. е. *Гай Юлій Цезар Октавіан* провів конфіскації земель в Італії, щоб роздати ділянки солдатам зі своїх легіонів, які підтримали його в громадянській війні. Під час цих конфіскацій у Вергілія несподівано відібрали маєток у Північній Італії. На щастя, його підтримали друзі-поети — усі вони стали впливовими політиками й змогли повернути втрачене, звернувшись до самого Октавіана. Обурення беззаконням, але водночас і радість порятунку стали для Вергілія поштовхом до написання першого великого твору «*Буколіки*» (в перекладі з грецької «*Пастуші вірші*»).

«Буколіки» складаються з десяти невеличких поем (еклог), у яких поет оспівує безтурботне ідилічне життя пастухів на лоні природи та їхні любовні переживання. Проте повністю витримати ідилічний тон поетові не вдалося — відгуки на грізну сучасність з'являються в «Буколіках» раз за разом. Так, у

1-й та 9-й еклогах, які розповідають про пастухів, позбавлених земель, можна легко впізнати історію поета, позбавленого маєтку.

Особливе місце в «Буколіках» посідає 4-та еклога, написана в 40-му році до нашої ери. У ній автор урочисто віщує народження хлопчика — майбутнього справедливого правителя оновленого світу, який з'явиться, щоб виконати давні пророцтва. Його прихід завершить *«залізну добу»*, і найближчим часом для людства настане нова *«золота доба»*.

Творчість Вергілія в «золоту добу Августа»

Після виходу «Буколік» на Вергілія звернув увагу Меценат. Ця поема свідчила, що Вергілій прихильно ставиться до нового правителя — коли в 1-й еклосі пастух прославляє доброго царя, який повернув йому несправедливо відібрану землю, усі сучасники чудово розуміли, кого поет має на увазі. Август та його оточення потребували відомого поета, який би поставив свій талант на службу державі, і Вергілій став таким поетом.

Останні десять років свого життя (29–19 роки до н. е.) Вергілій віддав монументальній *геройчій поемі «Енеїда»*. Безпосереднім поштовхом до її написання стало бажання Августа, який мріяв, щоб якийсь видатний поет створив про нього і його правління великий епічний твір. Передбачалася хвалебна поема з міфологічним прологом, у якій сучасні події будуть описані з погляду славного міфологічного минулого.

Вергілій як головний прославитель нової епохи відгукнувся на це замовлення, але фактично його не виконав. Замість сучасної поеми з міфологічним прологом він написав повністю міфологічну поему і прославив у ній не Августа, а Рим, хоча підкреслив, що історична місія Августа та Риму збігаються.

Над новою поемою, як і над іншими своїми творами, Вергілій працював тяжко й самовіддано. Чорновий варіант твору був готовий у 19 році до нашої ери, залишалися невеликі пропуски та суперечності, які поет розраховував усунути в остаточній редакції тексту. Проте спочатку він вирішив

Вергілій читає «Енеїду» Августу та його дружині
(картина Жана-Жозефа Тейясона, 1787 рік)

здійснити подорож місцями, описаними в «Енеїді». Під час цієї подорожі Вергілій тяжко захворів і помер, так і не завершивши поеми. Перед смертю він попросив знищити рукопис «Енеїди». Але Август заборонив друзям поета це зробити, відтак твір був опублікований посмертно практично без змін.

Час показав, що Август мав рацію. «Енеїда» стала національним римським епосом і новим видатним взірцем для наслідування, який, на думку деяких латиномовних авторів, перевершив навіть Гомерові поеми.

Літературний коментар

Вергілієва поема «Енеїда»

Сюжет «Енеїди» присвячений мандррам та подвигам *Енея* — легендарного троянського царевича, який вважався *родоначальником римського народу*. Після загибелі Трої, долаючи численні перепони, він привів кораблі троянців, що врятувалися, у землі навколо гирла річки Тибр, де заснував нове царство.

У цій важкій місії йому сприяла мати — римська богиня кохання та вроди Венера, а перешкоджала дружина Юпітера¹ богиня Юнона², яка була прихильна до карфагенців — у майбутньому головних суперників римлян.

Міф про троянське походження Рима був дуже старим, але офіційне визнання отримав лише *в III столітті до н. е.* У часи Вергілія вірогідність описаних у ньому подій ні в кого не викликала сумнівів. Чимало вельможних римських родин вважали, що походять від троянських героїв, імена яких були відомі з давньогрецьких епосів. Рід Юліїв, до якого належав і сам Август, вважав, що походить від сина Енея Іула (Юла). А це означало його божественне походження, адже матір'ю Енея була богиня Венера (Афродіта). Давній міф про Енея ніби освячував законність претензій роду Юліїв на владу. Август навіть карбував монети із зображенням Енея, який виносить свого батька Анхіза з палаючої Трої.

Уже античні дослідники говорили, що «Енеїда» — це «Іліада» й «Одіссея» в одному творі. Перша частина поеми (1–6 книги), наслідуючи «Одіссею», розповідає про блукання Енея, а друга частина (7–12 книги), у якій описано бої в Італії, нагадує «Іліаду». Вергілій, узявшись за епічний твір, вступив, за античними уявленнями, у змагання із самим Гомером, адже Гомер дав *взірець* змісту і форми епічного твору.

Однак в «Енеїді», на відміну від Гомерових творів, нема розлогих відступів. Кожен рядок поеми підпорядкований головній ідеї — *ушляхенню величі Риму*, яка була визначена долею, закладена Енеєм, але найбільшої повноти досягнула за правління Августа. Прямою декларацією величі Риму у творі стало пророцтво, яке Еней отримав про свою майбутню державу в підземно-

¹ Юпітер — у римській міфології верховний бог-громовержець (у давніх греків Зевс).

² Юнона — у римській міфології покровителька шлюбу і сім'ї (у давніх греків Гера).

му царстві мертвих. Там троянському царевичу було провіщено, що його нащадки правитимуть світом. Але водночас пророцтво містило попередження: влада — це не право, а нелегкий обов'язок, який під силу лише бездоганним героям.

Саме розуміння бездоганного, ідеального героя у творі Вергілія кардинально відрізняється від гомерівського. В «Іліаді» ідеальний герой — це могутній воїн, який, не вагаючись, готовий кинути виклик долі та богам. В «Енеїді» ж — це розсудливий політик, який повністю підпорядковується долі, навіть якщо має внутрішні сумніви щодо правильності такого рішення.

Відповідно, і характеристика персонажів, і їхній поділ на *позитивних* та *негативних* у поемі Вергілія залежать лише від бажання чи небажання кожного з них виконати присуд долі. Сам Еней готовий виконати своє призначення за будь-яку ціну (через що й отримав у поемі постійні епітети *благочесний, благочестивий і побожний*). Повною його протилежністю, а водночас і суперником, виступає рутульський царевич **Турн**.

Еней — значно яскравіша особистість, ніж будь-який гомерівський герой. Він не лише могутній воїн, а й чудовий полководець, дипломат, люблячий син, батько і чоловік. Узагальнюючи в характері свого героя всі позитивні моральні якості, притаманні героям римської давнини, Вергілій створив образ ідеального римлянина, для якого готовність виконати волю богів — не сліпа забаганка.

*Еней виносить свого батька Анхиза з палаючої Трої
(картина художника Помпео Батоні, 1756 рік)*

Еней намагається досягти своєї мети наймиролюбнішим способом, із найменшою кількістю жертв. Він майже ніколи не гнівається, не втрачає контроль над собою і завжди шкодує, коли доводиться вбивати ворогів. Еней ніколи не потурає своїм бажанням (навіть найблагороднішим!), а, навпаки, переборює їх. Так він поборов свою любов до карфагенської цариці Дідони, тому що це заважало виконувати його життєве призначення. На відміну від Енея, його суперник Турн, не бажаючи стримувати свої пристрасті, кидає виклик долі, зазнає життєвої поразки і, зрештою, гине.

Зовсім інша в «Енеїді», ніж у гомерівському епосі, і роль богів. Олімпійці перетворюються з активних учасників, що можуть змінити хід подій, на прискорювачів (Венера) або сповільнювачів (Юнона) неминучого присуду долі. Навіть Юнона — головний недоброзичливець Енея — не ставить перед собою нездійсненої мети змінити хід історії. Вона лише намагається відтягнути в часі заснування ненависними троянцями нового царства і робить усе, щоб за це царство вони пролили якнайбільше крові.

Юпітер, на відміну від свавільного гомерівського Зевса, перетворився на послідовного захисника присуду долі. Він у найкритичніші моменти забороняє богам втручатися в справи людей, дозволяючи подіям розвиватися природним чином.

«Енеїда» композиційно чітко побудована, її мова емоційна, у міру піднесена, злегка забарвлена архаїзмами. У поемі Вергілій узагальнив багату епічну традицію, поєднавши у своєму творі гомерівські досягнення та римський літературний досвід.

«Енеїду» високо оцінили сучасники Вергілія. Після появи цього видатного твору вся наступна римська література розвивалася під його потужним впливом. Культ творів Вергілія як зразка та джерела мудрості успадкувала література Середньовіччя та доби Відродження.

З «Енеїдою» Вергілія пов'язане таке явище, як пародіювання класичних творів, що виникло у XVII столітті в західноєвропейській літературі. Автори пародій, здебільшого дотримуючись сюжетної лінії «Енеїди», знижували піднесений стиль поеми до побутового, а героїв твору зображували приземлено. Така ж пародія під назвою «Вергилиева “Энеида”, на малоросийский язык переложенная» була створена класиком української літератури *Іваном Котляревським* і вперше видана в 1798 році. В Україні кінця XVIII — початку XIX століття Вергілій був чи не найпопулярнішим римським автором.

ЕНЕЇДА

Заспів

Ратні боріння й героя вславляю, що перший із Трої,
Долею гнаний, прибув до Італії, в землі лавінські.
Довго всевишня по суші і морю ним кидала сила,
Бо невблаганна у гніві Юнона була безпощадна.
Досить натерпівся він у війні, поки місто поставив,
Переселивши у Лацій¹ богів, звідки рід був латинський,
Родоначальники Альби² й мури походили Рима.

¹ Лацій — область у центральній Італії на нижній течії річки Тибр.

² Альба-Лонга — місто в нижній течії Тибру, яке, за переказом, заснував син Енея Іул.

Му́зо, про всі ті причини згадай нам, чию він образив
Волю божисту і що так царицю богів осмутило,
Що навіть мужа такого побожного змусила стільки
Витерпіть бід і пригод; чи такі вже боги неблаганні?
Місто старинне було, Карфаген, поселенці тірійські
Там оселились, далеко навпроти Італії й гирла
Тибру; було воно повне багатств і до бою завзяте.

Місто те, кажуть, Юнона найбільше з усіх полюбила,
Більше, ніж Сámos. Тут зброя її, тут її колісниця,
Тут, якщо доля дозволить, і влада над світом найвища
Має постати, — вона і тоді вже про це турбувалась.
Чула, одначе, нащадки такі із троянської крові
Вийдуть, що вирвуть колись із корінням твердині тірійські,
Вийде й народ відтіля, цар могутній, в боях переможець,
Лівії всій на загибель: цю нитку вже випряли па́рки¹.
З острахом, щоб не збулось це. Сатурнія ще й пригадала
Давню війну, що вела біля Трої за любих аргейців.
Ще не затерлись-бо в пам'яті й гніву причини, жорстокий
Біль не ушух, у серці десь тліли й про присуд Парісів
Згадка, і жаль за зневагу краси; й те ненависне плем'я,
Й шана, яку Ганіме́д тепер має. За все це горіла
Гнівом важким до троянців, що скрізь їх морями носило,
Тих, що данайці ще не доби́ли й Ахілл неблаганний
Не докінчив. Не впускала їх довго у Лацій, і довгі
Роки ще, долею гнані, вони десь морями блукали.
Стільки зусиль було треба, щоб римський народ утворити!

Пророцтво Анхиза в Аїді про майбутню славу Риму

Так промовляє Анхиз, і разом і сина, й Сивілу
Тут же до гурту запрошує він, у юрму гомінливу,
І на узгір'я виходить, щоб звідти пильніше оглянуть
Всіх було можна у довгій черзі і з лица їх пізнати.

«Ну, а тепер розповім я тобі про дардан покоління,
Що то за слава чекає його і які це нащадки
Із італійського племені, з душ тих преславних, що з нашим
Іменем прийдуть на світ; я розкрию тобі твою долю.

Бач, он юнак той, що сперся на спис неокутий, — до світла
Ближче він став випадково, — із темряви перший на світ цей

¹ Па́рки (у греків мійри) — у давньоримській міфології богині долі.

Римський воїн
(барельєф
III століття
до н.е.)

Вийде він, із італійською кров'ю змішавшись, — це буде Сільвій, альбанське ім'я, твій останній нащадок, якого В лісі тобі, вже старому, Лавінія-жінка породить. Стане царем він колись і наступних царів буде предком, Звідси і над Альба-Лонгою рід наш держатиме владу...

Дідові до товариства ще Ромул, син Марса, увійде, Мати Ілія його з ассаракської крові¹ породить. Бачиш ті китиці дві², що шолом прикрашають у нього? Батько, як бога, його у свої вже відзнаки вбирає. З благословення його розростеться, мій сину, славетний Рим, що зрівняє свої володіння і дух свій з Олімпом...

Але поглянь-но очима сюди обома і на плем'я Римлян своїх подивися: Цезар і рід весь Юлійський, З'явиться тут він колись попід віссю великого неба. Це той герой, про якого чував ти оракулів стільки, Цезар то Август, син божества; золотую епоху В Лації наново він установить, на землях, що перше Царством Сатурна були, і до гарамантів та індів Владу поширить, — земля та за межами наших сузір'їв, Поза шляхами щорічними сонця...

Інші зуміють ніжніші істоти із міді кувати; Вірю, що з мармуру навіть добудуть живії обличчя; Кращі промовці з них будуть в судах; вони неба крутіння Циркулем визначать, скажуть, ясным коли сходити зорям. Запам'ятай, римлянине! Ти владно вестимеш народи. Будуть мистецтва твої встановляти умови для миру, Милувать, хто підкоривсь, і мечем підкорять гордовитих».

Двобій Енея і Турна

Батько Еней, ім'я Турна почувши, свій замок лишає,
Мури лишає високі, і всі на путі перепони
Геть усуває і, всякі свої відкладаючи справи,
Радості стримать не може, лиш брязкає зброєю грізно,
Наче Афон, або Ерікс, або й Апеннін сам, наш батько,
Буйно дубами шумить і веселе чоло, оповите
Снігом, до неба підносить. Уже і рутули, й троянці
Навперегін, уже очі й італи на нього звернули,

¹ Ассарак — другий син царя Троади Троса, від якого пішла лінія дарданських царів. Він був дідом Анхиза і прадідом Енея. Тут ідеться про те, що мати Ромула буде з роду Енея.

² Дві китиці на шоломі — ознака хоробрості.

Й ті, що на мурах високих були й їх згори боронили,
Й ті, що внизу тараном розбивали твердиню, всі разом
Скинули зброю із себе. Могутній Латин із героїв
Дуже дивується, що хоч у різних околицях світу
Десь народились, а тут ізійшлися боротись залізом.

Ті ж, коли вільно відкрилося поле широке, списками
З віддалі кинули й наскоком в бій рукопашний вступили —
Аж задзвеніли їх мідні щити і земля застогнала;
Вої ж удари мечів ще подвоюють, — щастя і мужність
Разом сплелись тут в одно. Так часом на Сілі високій
Чи на верхів'ях Табурна бики два, в бою десь зустрівшись,
Чола ворожі один проти одного звернуть, і з жаху
Їх пастухи відступають, і вся череда заніміє;
В страху телиці стоять і чекають усі, бо не знають,
Хто буде в лісі хазяїн, за ким череда попрямує.
І з величезною міццю вони себе ранять взаємно
Й колють рогами, впираючись, дужими; кров'ю рясною
Шиї змивають і груди, а рев їх по лісу лунає.
Так поміж себе й троянець Еней, і син Давна геройський
Вдарили спершу щитами, що гуркіт пішов аж до неба,
Сам же Юпітер, зрівнявши вагу, терези встановляє
Й долі дві різні обох їх кладе, кого бій цей погубить,
Смерть в який бік переважить. Тут кинувся Турн — він гадає,
Що це безкарно обійдеться все, — і вгору піднісши
Меч, цілим тілом подався за ним і рубає; троянці
Ахнули тут, і латини злякались, в напрузі чекає
Військо обабіч. Та меч віроломний зламався і був би
В розпалі бою бійця на загибель лишив, якби втечі
Він рятівній не віддався. Тікає він швидше за Евра,
Щойно побачив меча незнайому йому рукоятку
У безборонній правиці своїй. Чутка є, що коли він,
Вперше у бій вирушавши, сідав на запряжених коней,
То залишив, поспішаючи, батьківський меч свій удома
Й зброю Метіска, візниця, захопив, і її вистачало,
Поки розсіяні тевкри тікали; в бою ж як зустрів він
Зброю Вулкана божисту, меч людський розбивсь від удару,
Наче крижина, на жовтім піску лиш поблискують друзки.
Турн, мов безумний, тікає зі страху по полю розлогім,
І то сюди, то туди він непевні заточує кола;
Бо навкруги уже тевкри густими рядами замкнули
Шлях перед ним, — і звідси — болото велике, а звідти —

Мури стрімкі оточили. Еней, хоч коліна, стрілою
Ранені, недомагають, а часом і біг зупиняють,
Розгарячившись, кинувсь в погоню й сягає ногами
В п'яти того, що зі страху тікає. Як гончий собака
Оленя в закруті річки догонить, або в загороду
З пір'я червоного гавкотом вже зажене безугавним,
Той же, засади злякавшись і кручі над берегом річки,
Тисячу раз навмання то у цей, то у той бік стрибає.
Скорий умбрієць, проте, біля нього, вже дише на нього,
Ось-ось ухопить, здається, вхопив, уже клацнув зубами, —
Клацнув усе ж таки марно. І от тоді вереск великий
Зчиниться, берег і озеро аж відгукнуться, аж небо
Галасом тим залунає. Так Турн утікає й при цьому
Лає рутулів усіх, поіменно їх кличе, благає,
Щоб хтось подав йому меч його, всім їм відомий. Еней же
Смертю на місці загрожує кожному, хто лиш підійде.
Всім їм, у жах оповитим, грозить він, що місто зруйнує,
Й Турнові вже наступає на п'яти, хоч сам весь у ранах.
П'ять раз оббігли туди вже й сюди і назад завернули.
Не про малу нагороду-бо тут, не про жарти ідеться:
Бій за життя і за Турнову кров тут ведеться завзятий.

А до Юнони тим часом, яка на бої споглядала
З хмар золотих, так промовив Олімпу володар могутній:
«Де ж бо, дружино, кінець цьому? Й що тут лишається, врешті?
Знаєш ти добре сама й признаєшся у тому, що богом
Рідним цієї країни судилось Енеєві бути.
Доля його понад зорі аж винесе. Що ж ти готуєш?
Що за надію ти маєш, закликавши в хмарах холодних?
Чи випадало, щоб ранили бога смертельно, чи дати
Турнові вирваний меч, — бо Ютурна чи має без тебе
Силу яку, щоб знов переможені сил набирали?
Все це, нарешті, облиш і послухай могого прохання:
Хай твого серця не сушить прихований біль, із солодких
Уст твоїх хай не виходять до мене сумні оці скарги.
Все до межі вже дійшло. Могла ти троянців гонити
Всюди, по землях, по морю, і війни страшні учиняти,
Дім руйнувати, весілля мішати зі смутком, — цього я
Більш не дозволю». Так мовив Юпітер. Сатурнова ж донька
Очі додолу спустила та й каже: «Тому, що я знала,
Можний Юпітере, цю твою волю, нерадо я Землю
Й Турна лишила. Не бачив би ти, як сиджу я самотна

На небесах і зношу тут правду й неправду. В вогненну
Хмару сповита при самих рядах я б стояла й тягнула
Тевкрів у битви нещасні. Я бідному братові поміч,
Правда, Ютурні порадила дати, дозволила й більше —
Зважитись, щоб рятувати життя нещасливому брату;
Та не веліла я їй, щоб лук натягала й пускала
Стріли. Що так воно є — клянусь джерелом невблаганним
Стікса самого. Для нас же, небесних богів, це єдина
Клятва священна. Але відтепер я усім поступаюсь
І ненависні лишаю бої. Одного лиш прошу я, —
Й жодним одвічним законом тут доля не в'яже нікого, —
Лиш задля Лацію й гідності влади твоїх же підданих.
Скоро вже мир укладуть між собою щасливим подружжям, —
Хай вже так буде, — як згоду й закони складуть, не наказуй
Ти самобутнім латинам змінити старе своє ймення,
Мову й одержу, стати троянцями й тевкрами зватись.
Лацій хай буде й альбанські царі хай будуть тут вічно,
Римський хай рід італійською доблестю буде могутній.
Троя пропала, дозволь їй пропасти із іменем разом».
Каже, всміхнувшись, творець і людей, і всієї природи:
«Справді, сестра ти Юпітера й друга Сатурнова парость,
Гніву-бо в грудях твоїх аж цілі клекочуть потоки!
Але вгамуйся і викинь із серця цю лютість даремну.
Дам, чого хочеш, і сам, переможений, здамся охоче.
Батьківську мову і звичаї рідні задержать авзонці,
Й зватися будуть, як звались. Лиш кровно із ними змішавшись,
Тевкри поселяться тут. Лиш закони й священні обряди
Дам їм усім і в мові єдиних зроблю з них латинян.
Вийде відціль таке плем'я, з авзонською змішане кров'ю,
Що благочестям, побачиш, богів і людей перевищить.
Жоден народ тебе так, як вони, шанувати не буде».
Згоду Юнона дала на це радо й свій погляд змінила,
Й, хмари лишаючи, вийшла вона із небесних просторів.

Та не вгаває Еней і виблискує ратищем довгим,
Мов ціла жердь, і так промовляє із гнівом у серці:
«Турне, чого тут чекати, чому зволікаєш? Змагатись
Треба не в бігу, а зброєю гострою зблизька. Зміняйся,
В що лиш захочеш, зроби все, що вдієш відвагою й хистом,
Хочеш на крилах злетіть аж до зір чи у землю заритись?»
Той же, лише головою хитнувши: «Не грізне, зухвальче,
Це твоє слово гаряче, а грізні бо́гове для мене,

Грізний Юпітер». І більше ні слова, оглянувся на давній
Камінь великий, — він в полі межею стояв випадково,
Щоб суперечку за ниву рішати. Взяло б його ледве
Шість пар на плечі добірних мужів, що земля їх зродила.
Він же у руку тремтячу вхопив і, розбігшись, підскочив
Вгору, і кинув на ворога. Та не пізнав себе зовсім
Ані у бігові, ані в ході, коли скелю велику
Кидав, вхопивши з землі, — затремтіли коліна, й застигла
Кров, наче лід той холодна, і камінь, що Турн у повітря

Бій Енея і Турна (картина художника Джакомо дель По, 1700 рік)

Кинув ним, не пролетів всього поля між ними, не вдарив
Так, як належить. Неначе у сні, як нічний відпочинок
Зліплює втомлені наші повіки, й здається нам, ніби
Хочемо бігти кудись, у розгоні і серед напруги
Падаєм ми у безсиллі; язик нам не служить, і більше
В нашому тілі знайомої не вистачає нам сили,
Голос із уст не виходить, не можемо й слова промовить.
Так ото й Турнові, в чім не шукав би дороги рятунку

Він у своєму завзятті, то злюща богиня відмовить
Успіху. Всякі чергуються в серці його почування.
То на рутулів подивиться він, то на місто; зі страху
Він зволікає й тремтить, неминучого ждучи удару.

Стежки до втечі не видно, ні сили на ворога стати,
Ні колісниці нема, ні сестри, що піклується нею.
Поки вагавсь він, Еней замахнувся і спис смертоносний,
Простір очима відмірявши, кинув, вперед нахилившись
Тілом усім. Не свище так камінь, із праці на мурах
Кинутий, ані від грому не йде такий гул у просторі, —
Спис той летить, наче вихор із чорної хмари, й несе він
Смерть неминучу. Він панцира край пробиває і крайні
Кола щита семирядні, й стегно він із свистом проймає.
Збитий ударом із ніг, підломивши коліна, на землю
Турн величезний звалився. Із зойком зірвались рутули,
Зойк цей аж гори відбили, і гомін його розійшовся
Ген по високих горах. Від землі він тепер у покорі
Очі підвів і, з благанням правицю до нього простягнувши,
Так промовляє: «На що заслужив я, приймаю, не буду
Ласки просить, покористуйся правом. Проте, якщо, може,
Згадка про батька зворушить тебе, то благаю, — у тебе
Теж був старий такий батько Анхиз, — ти над старістю Давна
Май милосердя, й мене, чи як хочеш, лише моє тіло,
Світла позбавлене, рідним віддай моїм. Бо переміг ти, —
Свідки авзонці, як я простягав, переможений, руку.
Буде тобі за дружину Лавінія; далі не йди вже
В злобі своїй». Суворий Еней зупинивсь, озирнувся
Й збройну затримав правицю. І стала поволі ця мова
Серце м'ягчити йому, коли зверху плеча він побачив
Ремінь злощасний і блиснули пояса бляшки знайомі
З хлопця Палланта, що Турн йому рани завдав, перемігши,
Й в себе на плечах носив цю з ворога зняту відзнаку.
Щойно очима Еней упізнав оту здобич воєнну,
Пам'ятку бою гіркого, розпалений гнівом шаленим,
Грізно він скрикнув: «То звідси ти в зброї, що зняв з мого друга,
Вирватись хочеш? Палланта тебе в жертву приносить цією
Раною, мститься Палланта, випускаючи кров цю злочинну».
Так промовляє і з люттю в наставлені груди ворожі
Меч заганяє. А в Турна ослабло й застигло все тіло,
Дух застогнав і до тіней понурих подався неохоче.

Переклад із латини Бориса Тена

✧ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про вплив *грецької* цивілізації на *римську*.
2. Схарактеризуйте *золоту добу Августа*. Як економічне процвітання Риму вплинуло на розвиток мистецтв?
3. Якою бачилася Августу роль мистецтва в житті суспільства?
4. Що вам відомо про життя видатного римського поета *Вергілія*?
5. Розкажіть історію створення *епічної поеми «Енеїда»*. Яку мету переслідував Вергілій, працюючи над цим видатним твором?
6. Які сюжети лягли в основу поеми Вергілія? Поясніть, чому міфи про троянців та одного з їхніх вождів Енея були надзвичайно популярними в Римі.
7. Поясніть зв'язок Вергілієвої *«Енеїди»* з Гомеровими поемами *«Іліада»* та *«Одіссея»*.

✧ Працюємо над змістом твору

8. Хто такий *Еней* і яка доля спіткала його після падіння *Трої*?
9. Яку роль суджено було виконати легендарному Енею в історії Риму?
10. Прочитайте пророцтво Анхиза. Як у творі автор доводить, що правителі Риму Юлій Цезар і Август є нащадками Енея, а отже, мають божественне походження?
11. Проведіть паралель між сценами двобоїв Ахілла і Гектора та Енея і *Турна*.
12. Поясніть роль богів у розвитку подій поеми.

✧ Узагальнюємо і підсумовуємо

13. Як у поемі Вергілія *«Енеїда»* пояснюється зв'язок римлян і троянців?
14. Прокоментуйте, як міфологія стала підґрунтям для римської державності.
15. Чому, на вашу думку, для володарів Риму було важливо вивести свій родовід від богів і давніх героїв?
16. Доведіть, що Вергілій своєю поемою уславив Рим.
17. Доведіть, що на творчість Вергілія мали вплив давньогрецька і давньоримська *міфології* та *поеми Гомера*.
18. Поясніть значення творчості Вергілія для розвитку давньоримської культури.

✧ Застосовуємо теоретичні поняття

19. Визначте *віршовий розмір*, використаний у поемі Вергілія.
20. Поясніть, чому твір римського митця називають *героїчною поемою*.

✧ Виконуємо творчі завдання

21. Уявіть, що перед вами завдання уславити свій рід. Придумайте невеличку оповідь, згідно з якою ви походили б від славних предків.
22. Якого емоційного забарвлення набуде ваша оповідь: іронічного, радісного, урочистого, сумного тощо? Відповідь обґрунтуйте.
23. Запишіть свій вигаданий міф у робочому зошиті.

Квінт Горацій Флакк
(65 – 8 роки до н. е.)

Видатний римський поет-лірик *Квінт Горацій Флакк* народився на півдні Апеннінського півострова у невеличкому місті Венузія. Своєї матері він не пам'ятав, вона дуже рано померла. Батько ж майбутнього поета був вільновідпущеником (колишнім рабом).

Йому вдалося не лише отримати волю, а й набути статок — маєток біля міста. І хоча рабське походження, за уявленнями того часу, плямувало репутацію людини, Горацій ніколи його не соромився і часто згадував про це у творах.

Батько зробив усе, щоб дати Квінту найкращу, тобто аристократичну освіту, яка відкрила б перед сином шлях у вищі кола римського суспільства. Навчання у Венузії довелося покинути: діти місцевої еліти любили поглузувати із сина колишнього раба. Єдиним місцем, де можна було, на думку Горація-старшого, продовжувати навчання, був Рим. У такому величезному місті і вчителі кращі, і походження школяра мало кого цікавитиме.

Так дев'ятирічний Горацій потрапив у столицю, де за десять років здобув чудову освіту, яка передбачала бездоганне знання латини, творів римської літератури, тонкощів ораторського мистецтва та римських законів. Під час навчання в школі талановитий хлопчина взявся за вивчення грецької мови і дуже скоро зміг прочитати *«Іліаду» Гомера* в оригіналі. Твір давньогрецького генія справив на нього сильне враження, і рідна римська література якось відразу здавалася йому недосконалою. Горацій настільки захопився грецькою літературою, що навіть сам почав писати вірші грецькою мовою.

Вінцем римської освіти було вивчення філософії. Найпрестижнішим вважалося поїхати в Грецію і прослухати курс філософії саме там. Батько Горація не пошкодував коштів і відправив сина в Афіни — місто, яке славилось своїми філософськими школами й найвищим рівнем освіти. Проте завершити навчання Горацію не вдалося, на заваді стали бурхливі політичні події — розпочалася чергова громадянська війна. До Греції прибув Марк Юній Брут, очільник римлян-республіканців, які розпочали війну проти прихильника диктатури *Гая Юлія Цезаря Октавіана*. Під гаслом захисту республіки патріотично налаштована римська молодь, яка навчалася в грецьких школах, масово вступала до республіканської армії.

Горацій особисто познайомився з Брутом і справив на нього настільки сильне враження, що той призначив юнака командиром одного з легіонів. Не останню роль у рішенні двадцятидворічного Квінта вступити до армії респу-

бліканців відіграло захоплення давньогрецькою історією, де було достатньо прикладів доблесної боротьби з тиранією.

Вирішальна битва між військом цезаріанців і республіканськими легіонами відбулася в Північній Греції поблизу містечка Філіппи в 42 році до н. е. У цьому кривавому побоїщі гору взяли цезаріанці, армія яких складалася з досвідчених і професійних воїнів, а не з поспіхом набраних студентів. Юній Брут, усвідомивши поразку, покінчив життя самогубством, а залишки його війська врятувалися втечею. Утік із поля бою і командир легіону Квінт Горацій Флакк, для якого битва під Філіппами стала переломним моментом у житті — поразка республіканської армії морально його надломила. Пізніше він так описав цю доленосну для себе подію:

Згадай Філіппи, звідки тікали ми,
Де щит я кинув... Зламано мужність там.
А ті, хоробрі перед боєм,
Потім лягли — до землі обличчям.

Усі республіканці — учасники війни — були оголошені в розшук як небезпечні злочинці. Понад рік юнак не наважувався повернутися додому, він поневірявся грецькими островами і містами Малої Азії, зазнаючи справжніх злиднів. Лише в 40 році до н. е., скориставшись амністією, оголошеною Октавіаном, Горацій «з підрізаними крилами» прибув до Риму. Тут на нього чекала жахлива звістка — за час його відсутності помер батько. Ще одним болючим ударом стала конфіскація маєтку у Венузії і майна в Римі на користь ветеранів Октавіана. Тепер він залишився без опіки близької людини і без шматка хліба на вулицях величезного міста. Потрібно було починати нове життя, більше опікуючись не вільнолюбними ідеями, а виживанням.

Щоб не померти з голоду, Горацій влаштувався переписувачем рахункових книг до скарбниці міста, водночас все своє дозвілля він присвячував написанню віршів. До літературної діяльності його спонукали життєві розчарування, «зухвала вбогість» і небажання померти звичайним писарчуком. Поетичний досвід у нього вже був, щоправда, грекомовний, і тепер молодий поет звернувся до рідної латини. Своє рішення він пізніше пов'язував із дивним сном. Одного разу йому наснився Квірін — римський бог народних зборів, який сказав: «Хочеш примножити загін грецьких поетів? Коли так, то краще вже носи дрова до лісу: це куди менша дурниця».

Літературна діяльність Горація

Завдяки сформованим мистецьким уподобанням двадцятип'ятирічний Горацій уже на початку своєї літературної діяльності виступив не як юнак-початківець, а як достатньо зрілий митець. Він ретельно і наполегливо працював над удосконаленням своїх творів, добиваючись простих, майже розмовних інтонацій. У 38 році до н. е. на Горація звернув увагу *Вергілій* — уже

відомий автор «Буколік», поет, наближений до Октавіана. Вергілій оцінив поетичну майстерність новачка і, незважаючи на його республіканське минуле, представив Меценату.

Могутній покровитель мистецтва і особистий друг «тирана» Октавіана, на великий подив Горація, зацікавився віршами, а не подробицями його участі у битві поблизу Філіпп. Проникливий Меценат, як і у випадку з Вергілієм, одразу побачив, що римська література отримала ще одного генія. Він позбавив Горація матеріальних клопотів, постійно заохочував до літературної праці, а в 33 році до н. е. подарував йому невеликий маєток поблизу Рима.

Невдовзі після знайомства з Меценатом Горацій був представлений Гаю Юлію Цезарю Октавіану. Правитель виявився спокійною, стриманою, дуже скромною в побуті людиною і щиро переймався благом Рима. Результати діяльності Октавіана на той момент були очевидними — незважаючи на продовження громадянських воєн, кожна нова його перемога робила життя стабільнішим і спокійнішим.

Із часом Горацій почав сприймати Октавіана як видатного політика, здатного відновити рівновагу у величезній Римській державі й встановити порядок.

Під впливом успіхів Октавіана Августа Горацій звернувся до *політичних тем*. Поет почав оспівувати оновлену Римську державу, успіхи римської зброї і безпосередньо особу римського правителя.

Головну заслугу Августа Горацій бачив у закінченні кривавих громадянських воєн, встановленні довгоочікуваного миру і відновленні порядку в державі. У доробку зрілого періоду творчості видатного поета чільне місце посідають хвалебні *оди*.

Проте навіть славлячи Августа, поет не надто зближувався з римською верхівкою, багато часу проводив у своєму маєтку і більшість приємних для правителя віршів писав на його ж замовлення.

Горацій читає вірші
(картина Адальберта фон Рьосслера, 1922 р.)

Чотири книги од Горація — це вершина його творчості, у них він повністю розкрив свій ліричний талант.

Взірцем для своїх од Горацій обрав творчість давньогрецьких ліриків, зокрема *Сапфо*. Він відтворив будову, поетичні розміри і стиль їхніх віршів, збагативши римську поезію новими й для неї ще невідомими поетичними формами. Майстерність Горація викликала захват уже в сучасників. Та навіть після його смерті жоден римський поет не досяг такої досконалості віршування. Давньогрецький досвід Горація не вичерпувався лише формальними запозиченнями. Образність його віршів також значною мірою побудована на давньогрецьких досягненнях — він широко використовує міфологічні мотиви (наприклад, із міфів про Трою і Троянську війну), часто згадує імена давньогрецьких героїв (наприклад, Геракла і Паріса).

Пісні Горація — це майже завжди звернення до певної особи, як до сучасника («До Мецената», «До Торквата»), так і до давнього героя («До Паріса»). Деколи поет звертається до групи осіб («До римського народу»), до когось із богів («До Меркурія», «До Мельпомени»). Використовуючи безпосереднє звернення, Горацій вільно і невимушено висловлює свої думки та почуття, дає поради й настанови.

Тематично оди Горація дуже різноманітні. Частина з них — офіційні замовні вірші, за своїм звучанням урочисті й піднесені. У них поет висловлює ненависть до громадянських воєн, гордість за процвітання Риму і за повернення багатьох чеснот суспільного життя завдяки правлінню Августа.

Значно більше в його книгах любовних та дружніх віршів-звернень. Поет оспівує веселі розваги, легкі захоплення. Проте найважливішою складовою чотирьох Горацієвих книг стали оди-роздуми на морально-філософські теми. Завдяки їм поет увійшов в історію як учитель життя, який проповідує душевний спокій, байдужість до життєвих негараздів, зневагу до багатства, помірність і скромність.

Горацій усвідомлював своє значення як видатного римського поета. Цю думку повністю поділяли й сучасники Горація — ще за життя він став класиком, його твори вивчали в школах, і сам Август був переконаний, що вони «збережуться навіки». Найповніше відчуття власної обраності висловлене в оді «До Мельпомени». На думку Горація, його поезії подолають «часу біг» і в них продовжуватиме жити його «краща частка», долаючи таким чином навіть неблаганну смерть. Це твердження видатного поета справдилося. Протягом двох тисячоліть його твори вивчали в школах, а переклади впливали на розвиток усіх європейських літератур. Серед українських класиків Горація перекладали *Григорій Сковорода* та *Іван Франко*.

ДО МЕЛЬПОМЕНИ¹

Звів я пам'ятник свій. Довше, ніж мідь дзвінка,
Вищий од пірамід царських, простоїть він.
Дощ його не роз'їсть, не сколихне взимі,
Впавши в лють, Аквілон²; низка років стрімких —
Часу біг коловий — в прах не зітре його.
Смерті весь не скорюсь: не западе в імлу
Частка краща моя. Поміж потомками
Буду в славі цвісти, поки з Весталкою³
Йтиме понтифік-жрець до Капітолію⁴.
Там, де Авфід⁵ бурлить, де рільникам колись
Давн⁶ за владаря був серед полів сухих, —
Будуть знати, що я — славний з убогого —
Вперше скласти зумів по-італійському⁷
Еолійські пісні⁸. Горда по праву будь,
Мельпомено, й звінчай, мило всміхаючись,
Лавром⁹ сонячних Дельф¹⁰ нині й моє чоло.

Переклад з латини Андрія Содомори

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ОДА

Ода — вірш хвалебного змісту, в якому уславлюються видатні діячі та події. У перекладі з грецької **ода** означає **пісня**.

Початково ода існувала як хоровий твір, який виконували з музичним супроводом. Тематика од могла бути найрізноманітнішою. З часом ода набула урочистого звучання, піднесеного настрою, її присвячували богам, правителям, полководцям, спортсменам і навіть явищам природи. Ода дуже близька до **гімну**, однак в античному гімні, крім уславлення великих діянь і видатних особистостей, яскравіше виражене спонукання до їх наслідування.

¹ Мельпомена — у часи Сапфо її вшановували як музу (богиню) пісень.

² Аквілон — північний вітер.

³ Весталки — жриці Вести, римської богині домашнього вогнища та родинного життя. Весталками обирали дівчаток з аристократичних родин віком від 6 до 10 років.

⁴ Понтифік — головний жрець, який щороку зі старшою жрицею (весталкою) підіймався на Капітолійський пагорб до храму бога Юпітера, щоб помолитися за благоденство Риму.

⁵ Авфід — річка на батьківщині Горація (південь Апеннінського півострова).

⁶ Давн — міфічний цар, який начебто правив на батьківщині Горація.

⁷ Мається на увазі латинською мовою.

⁸ Еолійські — мається на увазі грецькі (Еолія — історична область Греції).

⁹ Лавровий вінок в античні часи був почесною відзнакою за особливі заслуги.

¹⁰ Дельфи — давньогрецьке місто на схилах гори Парнас. В античні часи славилися своїм храмом на честь Аполлона — бога мистецтв і покровителя муз.

✧ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, ким був за походженням *Квінт Горацій Флакк*.
2. Що вам відомо про вплив грецької культури на формування світогляду Горація?
3. Як політичні події в житті Риму позначилися на долі молодого поета?
4. Розкажіть про особливості *ранньої творчості* Горація.
5. Яку роль у житті Горація відіграли *Вергілій* і *Меценат*?
6. Як змінилося світобачення поета після знайомства з Октавіаном?
7. Розкажіть про особливості *зрілого періоду* творчості Горація. Коротко схарактеризуйте *оди* Горація.

✧ Працюємо над текстами творів

8. Виразно прочитайте оду «*До Мельпомени*». Як у цьому вірші поет вирішує для себе філософську проблему смерті й безсмертя?
9. Прокоментуйте рядки: «Смерті весь не скорюся: не западе в імлу частка краща моя».
10. На вашу думку, поезії «*До Мельпомени*» властиве відчуття приреченості чи оптимістичний настрій? Відповідь обґрунтуйте.
11. Поміркуйте, що розуміє поет під образом пам'ятника. У чому полягає алегоричний зміст цього твору?
12. Поясніть, як пов'язані з біографією Горація слова «*я — славний з убогого*».
13. Прокоментуйте рядки «*я... вперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні*».
14. Чому в поезії згадуються *Мельпомена* й *Аполлон*?
15. Що у творі свідчить про усвідомлення поетом надзвичайного значення власної творчості?
16. Який давній обряд згадується в останніх рядках вірша «*До Мельпомени*»?

✧ Узагальнюємо і підсумовуємо

17. На основі давньогрецької і давньоримської міфологій та вивчених вами літературних творів спробуйте пояснити тогочасні уявлення про смерть.
18. Хто визначав долю людини й тривалість її життя?
19. Аргументуйте думку, що поезія справді принесла Горацію безсмертя.
20. Зробіть висновок про значення творчості Горація в римській літературі.

✧ Застосовуємо теоретичні поняття

21. Які твори ми називаємо *одами*?
22. Доведіть, що вірш Горація належить до од.
23. Поміркуйте, з якою інтонацією потрібно читати оду Горація «*До Мельпомени*».

✧ Виконуємо творчі завдання

24. Опишіть, що ви бачите на картині А. фон Рьосслера «*Горацій читає вірші*».
25. Яким постає перед нами римський поет? Що свідчить про його великий поетичний хист?
26. Як художник зобразив на картині тогочасну матеріальну культуру Риму?

Публій Овідій Назон

(43 рік до н. е. – 18 рік н. е.)

Видатний поет «золотої доби Августа» *Публій Овідій Назон* належав до іншого покоління, ніж Вергілій і Горацій. Він не застав громадянських воєн, тому в його творчості відсутні серйозні роздуми на громадсько-політичні й морально-філософські теми. Овідій — вишуканий лірик, який головну увагу приділяв змалюванню людських почуттів.

Народився Публій Овідій Назон у місті Сульмон, розташованому за 140 кілометрів на північ від Рима, у родовитій і заможній сім'ї. Предки Публія досягли високого суспільного становища на державній та військовій службі,

тому його батько дуже пишався своїм походженням і вважав, що всі Овідії Назони повинні йти одним шляхом — чесно служити Риму. Для досягнення цієї мети Овідій-старший не шкодував коштів на освіту сина.

У початковій школі Публій виявив надзвичайну поетичну обдарованість. Під впливом творів давніх поетів хлопець просто марив поезією. Будь-яка, навіть побутова, фраза якось сама по собі складалася в нього у вірш. Батько вкрай дратівливо сприйняв синове захоплення. Єдине, що втішало його, це синові успіхи в навчанні. Найкращі римські вчителі відзначали його чудові знання з історії, міфології, права та неабиякий ораторський хист.

Як було прийнято серед заможних римлян, завершувати освіту Овідій поїхав у Грецію. Упродовж трьох років, проведених за межами Італії, майбутній поет не лише вчився в афінських школах, а й здійснив кілька подорожей, відвідавши прикметні міфологічні місця, зокрема давні руїни Трої на узбережжі Малої Азії та багату на міфологічні події Сицилію.

Навчання в Греції та мандрівки лише зміцнили бажання Публія стати поетом, однак після повернення додому на вимогу батька йому довелося вступити на державну службу дрібним чиновником у суді. Змиритися допомогло приємне життя в столичному Римі. Овідій регулярно відвідує театр, перегони колісниць, а вечори проводить серед римських поетів, які збиралися, щоб почитати своїм шанувальникам вірші. Йому пощастило почути всіх поетів доби Августа, навіть живих класиків Вергілія та Горація.

У цей час Овідій здобуває славу найкращого поета свого покоління. Читачі Овідія — молоді люди із заможних родин — не бажали слухати розлогі епічні твори чи віршовані моральні настанови Вергілія і Горація. Нове покоління відкидало державну службу як обтяжливий обов'язок і хотіло жити в своє задоволення, насолоджуючись тими благами, які дає їм багатство.

Римський період творчості Овідія

У 25-річному віці Публій, засмутивши батька, покинув службу і вирішив повністю присвятити себе літературі. Перша ж поетична збірка Овідія «*Любовні вірші*» принесла йому гучний успіх. Вірші ранньої збірки — легкі, дотепні, вишукані, сповнені тонкого гумору та іронії — започаткували моду на любовну поезію в римській літературі. Великим успіхом поета стало звернення в «Любовних віршах» до декламаційного *жанру елегії*, відомого з часів Тіртея. У римській поезії попередники Овідія вже зверталися до елегії, однак лише в його творчості вона досягла свого розквіту як твір емоційного, часто сумного звучання.

Слава Овідія росла, і після смерті Вергілія та Горація він став найвизначнішим римським поетом. Статус провідного митця епохи спонукав Овідія створити монументальне полотно, велику поему, де лише міфологічні сюжети визначатимуть зміст твору.

Так з'явилася книга Овідія «*Метаморфози*» (дослівно *перетворення*) — видатне явище в римській літературі, поема, яка за своїм масштабом стоїть поряд з «Енеїдою» Вергілія. За своїм обсягом вона — найбільший твір в історії римської літератури, а в усій античній літературі її випереджають лише поеми Гомера. «Метаморфози» — це 11998 рядків, упорядкованих у 15 книг, написаних, як і поеми-попередниці, *гекзаметром*. Та, на відміну від творів Гомера і Вергілія, «Метаморфози» — зовсім не героїчна поема, а збірка, в яку входить понад 200 оповідей з грецької та римської міфологій. Більшість із них закінчується перетворенням міфологічного чи історичного героя на тварину, рослину, предмет або навіть у сузір'я.

Для написання «Метаморфоз» Овідій використав величезну кількість міфологічного матеріалу (до речі, часто збереженого для нащадків лише завдяки його переказам). Він звернувся до всіх відомих йому міфів — у поемі представлено фіванський і троянський цикли, міфи про Геракла, міфи про похід аргонавтів, міфи про Енея і заснування Рима тощо.

Композиційно поема дуже складна. Щоб упорядкувати величезну кількість міфів, Овідій виклав їх в історичній послідовності, визначаючи цю послідовність на свій розсуд. На його думку, перетворення розпочалися вже на початку існування світу, коли безформний хаос перетворився на гармонійний порядок. Згодом перетворення супроводжували всю історію людства.

Овідій зобразив життя перших людей як чудову «золоту добу», коли панувала справедливість, не було воєн та голоду. На зміну «золотій» прийшли «срібна», «мідяна», а згодом і «залізна». З кожною добою життя ставало важчим, а люди зіпсованішими. Сучасну йому «залізну добу» поет зображує як час повного морального падіння. Такий погляд не відповідав офіційним уявленням про римське життя і був відверто полемічним до 4-ої еклоги «Буколік» Вергілія, який пророкував швидке повернення «золотої доби».

Овідій у вигнанні

Овідій працював над «Метаморфозами» сім років. Списки ще незавершеної поеми стали відомими поціновувачам поезії і збільшили славу поета, поставивши його в один ряд з класиками — Вергілієм та Горацієм. Завершену працю Овідій хотів присвятити правителеві *Августу*, щоб показати йому зміну напряму своєї творчості.

Овідій у вигнанні серед скіфів (картина художника Ежена Делакруа, 1859 рік)

Серед причин, що змусили Овідія стати прихильнішим до Августа, називають його одруження з родичкою правителя, а також бажання посісти місце офіційно визнаного поета, вільне після смерті Вергілія та Горація. Та якими б не були мотиви Овідія, у своєму бажанні сподобатися Августу він запізнився. У 8 році н. е. його життя несподівано і драматично змінилося — спеціальним указом правителя він був засланий із комфортного Рима в найсхіднішу точку Римської держави — місто Томі (сучасна Констанца в Румунії). Звістка про заслання шокувала Овідія, він намагався накласти на себе руки і спалив текст «Метаморфоз», який потребував лише чистового опрацювання. Поема збереглася тільки завдяки копіям, що були у друзів.

Багатий дім, кохана дружина, творче спілкування залишилися в минулому, у майбутньому його очікували холодні зими, варварське населення, яке не говорило латиною, повна відсутність затишку і приязного оточення. Причини такого суворого покарання Овідія — уже немолодої і, як усі поети, вразливої людини — невідомі.

Єдине, що залишилося вигнанцю, — це писати вірші. Уже на шляху до Том, який розтягся аж на два місяці, він уклав першу книгу своїх *«Сумних*

елегій». Усі твори, що увійшли до книги, — автобіографічні елегії, сповнені неприкритого душевного болю і суму. У засланні Овідій не раз говорив, що нічого не може писати, крім сумних віршів. У нових елегіях відчувається велике емоційне напруження і відвертість.

До збірки «Сумні елегії» увійшло 5 книг (разом 50 елегій). Незважаючи на час, що минув від початку заслання, душевний біль не відпускав Овідія, його продовжували обтяжувати незвичний побут, самотність, відірваність від рідних та друзів, мучили спогади про Рим і минуле. Однак у цих книгах з'явилися подробиці перебування в Томах — він описує картини життя на чужині, суворий клімат, варварів, поряд з якими йому доводиться жити. Спокійніший тон пізніших елегій не має вводити в оману, за ним ховається відчай, який сягнув останньої межі — поет почав усвідомлювати, що ніколи вже не повернеться на батьківщину і ніколи не побачить Рим.

ЖИТТЯ ПОЕТА

(СУМНІ ЕЛЕГІЇ, Книга IV, елегія X)

Любощів ніжний співець, як свій шлях життєвий перейшов я, —
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила вітчизна моя — Сульмón, на джерела багатий;
Дев'ятдесят туди миль треба від Рима пройти.
Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той затамив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді¹.
З діда і прадіда рід наш поважний із вершників римських, —
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
Парость не перша в сім'ї, — коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший від мене на рік;
Але зірниця одна привітала народження наші,
День святкувався один, тільки на два пиріжки.
Був то один із п'яти, зброєносній Мінерві відданих²
Днів, коли перші бої в цирку кривавлять пісок.
В ранніх зелених літах нас виховують пильно й дбайливо:
В Рим до найкращих знавців батько обох нас послав.
Брат мій від літ молодих вінець красномовства вподобав,
Фóрума сварки гучні вабили серце його.
Серцю ж моєму з дитинства подобались святощі неба,
Муза до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мій батько мовляв: «Не за хлібне ти діло берешся,

¹ Консул — найвища виборна посада в Римі, передбачала вибори двох консулів одночасно строком на один рік. У 43 р. до н. е. обидва консули не добули своїх повноважень до кінця.

² Поет народився 20 березня, на другий день п'ятиденного свята богині мудрості Мінерви.

Славний Гомер, але й він так і помер нуждарем».
 Батькове слово узяв до душі я і, Муз призабувши,
 Спробував прозу писать, кинув я метри дзвінкі, —
 Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
 Що б не почав я писать, вірші складались самі.
 Роки тим часом минали — нечутною перше ходю,
 Вільної тоги настав день для обох юнаків,
 Туники наші прикрасив широкий рубець пурпуровий¹.
 Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
 Брат мій подвоїти встиг у житті своїм десять лиш років, —
 Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
 Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
 Членом колегії трьох² деякий час я пробув.
 Курія далі чекала; та звузив я рубчик червоний³,
 Не до снаги бо мені був той почесний тягар:
 Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
 А честолюбство мені завжди огидне було;
 Сестри до того ж аонські⁴ шептали про творче дозвілля,
 Що уявлялось і так даром найкращим мені.
 Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів⁵!
 В кожнім улюбленці муз бога я серцем вчував.
 Слухав я Макра старого читання — про «Птахів» поему
 Та про отрутих гадюк, та про цілюще зело.
 Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь вогненну:
 Щира й правдива приязнь нас сполучала обох.
 Басе, славнозвісний сатирою, славний гекзаметром Понтік —
 Спільники любі були тих товариських зібрань,
 І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
 Пісні химерно-тонкій рідну навчивши струну.
 Тільки на образ Вергілія знав я, і смерть передчасна
 Вирвала раптом з життя приязнь, Тібулле, твою.
 Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець — Проперцій,
 Я в тому колі з'явивсь вже як четвертий співець.
 Як я старіших колись, так мене привітали молодші;

¹ То́гу мали право носити лише повнолітні громадяни Риму. Широкий «рубець» (пурпурова облямівка тоги) означав, що юнаки мають право виступати кандидатами на державні посади.

² Одним із трьох посадовців низького рангу, які займалися наглядом за тюрмами.

³ Засідання римського сенату відбувалися у споруді під назвою *курія* Юлія (на честь Гая Юлія Цезаря). «Звузив рубчик червоний» — тобто відмовився від державної служби.

⁴ Сестри аонські (або ж Аоніди) — музи мистецтва.

⁵ Із перелічених Овідієм творів, якими він захоплюється, збереглися до наших днів лише твори Горація, Вергілія, Проперція, Тібулла.

Хутко Талія моя¹ стала відомою всім.
А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, —
Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна,
Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
Сам я — суворий співець — кидав в огонь без жалю...
Правда, тоді як я йшов на вигнання, багато спалив я
Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
Часто з найменших причин поломеніло воно.
Але хоч був я такий, хоч займався од найменшої іскри,
Та на іменні моїм плям і чуток не було.
Мало не хлопцем мене одружили; немила та жінка
Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.
Друга її заступила; не смію догани їй скласти,
Але недовго й вона ложе ділила моє.
Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
Та й на заслання мене випало їй виряджати.
Мав і дочку я єдину, і внуків од неї діждався,
Двох вона мала дітей, але і шлюб не один.
От уже шлях свій промірявши, батько помер мій спокійно,
Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
Гірко я плакав за ним, так оплакував сина свого він.
Матері скоро своїй шану останню я склав.
Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
Що мого вислання день їх в домовині застав.
Щастя й моє, що недоля мене не при них перестріла.
Не довелося старим гірко за мною тужити.
Та як від мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
І від високих кострів тінь одлітає легка,
І як про горе моє прилине до вас поголоска,
І понад Стіксом мутним будуть судити мене, —
Знайте, кохані, тоді, що причина мого вигнання —
Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.
Мертвим належне віддав я; для тебе, читачу сердечний,
Знову продовжую я повість скорботну свою.
Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
І переможний їздець на моєму віку олімпійський

¹ Талія — муза комедії.

Десять вже взяв нагород і завітчався вінком¹, —
Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
Кари моєї причина і так аж занадто відома,
Але про власну біду свідчить не вільно мені.
Зрада супутників, прикrostі слуг — що я згадувать маю?
Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
Тільки ж дух мій не стих, не скорився лихий я негоді,
Скупчив всі сили свої — перетерпіти біду.
Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,
Скільки зрок золотих в небі високім горить.
Давнє дозвілля, солодке життя довелося забути
І в непривичній руці зброю належну підняти.
Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким,
Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
На самотині свою пісню складаю сумну.
І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
Але скорочує день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу я, страждання я зношу.
І що це трудне життя не підломило мене.
Ти-бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.
Вождь і супутник есі: пориваєш мене від Дунаю,
На Геліконі мені місце почесне даєш;
Ти — це не часто буває — мені за життя ще з'єднала
Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.
Заздрість, що все сьогочасне принижує завжди і ганить,
В пащі неситій моїх не поглинула пісень.
І хоча наша доба породила великих поетів,
Але прихильні були людські й до мене уста.
І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
Передчування ж співецьке говорить мені — та чи правда? —
Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, —
Дякую красно тобі, любий читальнику мій.

Переклад з латини Миколи Зерова

¹ Тобто за життя Овідія, якому на момент написання елегії було вже за 50 років, десять разів відбулися Олімпійські ігри і десять разів були нагороджені їхні переможці. Овідій помилився — Олімпійські ігри відбувалися (і відбуваються) раз на 4, а не раз на 5 років.

✧ Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про життя **Овідія**? У чому полягало його розуміння ролі поета в суспільному житті?
2. Розкажіть про особливості ранньої та зрілої творчості римського поета.
3. Чим пояснюється вплив на творчість Овідія грецької літератури та міфології?
4. Коротко схарактеризуйте поему Овідія «**Метаморфози**». У чому особливість поеми Овідія порівняно з поемами його попередників Гомера та Вергілія?

✧ Працюємо над текстом твору

5. Які почуття зображені у вивченій **елегії X** Овідія?
6. Що у вигнанця з теплої Італії, столичного мешканця, звичного до розкошів, викликає подив і розпач?
7. Які небезпеки поет згадує у своєму вірші?
8. Описуючи чужі краї, Овідій подумки **протиставляє** їх своїй батьківщині. Спробуйте розповісти про його життя в Римі.
9. Які **міфологічні образи** є у творі?
10. Знайдіть у творі **риторичний вигук** і **риторичне запитання**. Поясніть їхній художній зміст.

✧ Узагальнюємо і підсумовуємо

11. Розкажіть про історію написання «**Сумних елегій**».
12. Знайдіть в інтернеті або у довідковій літературі, які твори ми називаємо **автобіографічними**. Поясніть, у чому автобіографічність «Сумних елегій» Овідія.

✧ Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

13. Згадайте особливості давньогрецької **елегії**.
14. Назвіть найяскравіших авторів давньогрецьких елегій.
15. На конкретних прикладах поясніть відмінності між елегіями греків і римлян.

Літературний коментар

Українські перекладачі

Початок української перекладацької традиції сягає X століття, часів Ярослава Мудрого. Тоді князь зібрав у Києві в Софійському соборі фахівців для перекладу релігійних текстів на старослов'янську мову. У наступні століття перекладалися також давні наукові та літературні твори.

На сучасних перекладачах лежить особлива місія – вони збагачують і світову, і національну літературу. Професія перекладача поєднує у собі кропітку працю, творчість, глибокі знання з найрізноманітніших сфер людської діяльності та досконале володіння мовами оригіналу. Перекладачі творів давньої літератури мають знати не тільки сучасні, а й давні мови, якими зараз ніхто не розмовляє. Ми знайомимось з найкращими взірцями мистецтва слова завдяки видатним фахівцям. Серед них *Борис Тен, Григорій Кочур, отець Іван Хоменко, Микола Зеров, Андрій Содомора* та інші.

ЛІТЕРАТУРА СХОДУ VIII–XV СТОЛІТЬ

ІЗ КИТАЙСЬКОЇ ЛІРИКИ

Китайська культура — одна з найдавніших культур світу, її історія налічує понад три тисячі років. Давня усна народна творчість Китаю не створила грандіозних епічних поем. Єдиними віршовими формами були невеликі *ліричні пісні*, перші з яких відносять до *XI століття до нашої ери*. Їх, за переказом, зібрав і впорядкував у збірку «Шицзин» («Книга пісень») *Конфуцій* (VI століття до н. е.), засновник офіційної релігії Китаю — *конфуціанства*¹.

До книги увійшли народні пісні та ритуальні гімни, у яких відобразилися прагнення простих людей. У них розповідалося про бідкування народу та засуджувалися недостойні правителі. Народні пісні «Шицзин» вирізнялися простотою і стали зразком для китайських поетів наступних століть.

Китайська *авторська поезія до III ст. н. е. була безпосередньо пов'язана з народними піснями*. Поети писали свої вірші, використовуючи форму народної пісні. Основа авторської китайської поезії була закладена ще Конфуцієм. Він стверджував, що вірш має відображати те, що людина бачить і відчуває, автор повинен бути гранично щирим. Тому китайська поезія не знала вимислу в європейському значенні цього слова. Вона була абсолютно правдивою в зображенні подій, думок та почуттів поета: «*Китайська поезія — це документ*». Для китайського поета дійсність була багатшою за будь-який вимисел.

Незважаючи на те, що в Китаї розвивалися й інші жанри літератури, *головним літературним родом була лірика*. Вірші пронизували весь побут Китаю. Наприклад, щоб стати державним службовцем, треба було скласти іспити, серед яких був й іспит зі складання віршів. Віршами писали послання друзям, відгукувалися на важливі події суспільного та особистого життя.

¹ Конфуціанство, засноване філософом Конфуцієм, було офіційною релігією Китаю. Воно визначало, як мають поводитися люди в суспільному і особистому житті, щоб відповідати ідеалу високоморальної поведінки. Вивчення конфуціанських книг було основним елементом класичної освіти в тогочасному Китаї.

Із III століття в Китаї поряд із віршами традиційної народної форми — «старого стилю», — поступово розвивається *придворна поезія*. Лірична поезія імператорського двору, яка досягла розквіту *в V – VI століттях*, була відірвана від повсякденних проблем простолюду. Придворні поети «*нового стилю*» прагнули вишуканості мови. Вірші стали барвистими та вигадливими, втративши простоту народної поезії.

Розквіт ліричної поезії епохи Тан (618 – 906 роки н. е.)

Конфуцій
(портрет XVIII століття)

У 618 році після періоду роздробленості, громадянських воєн та повстань Китай об'єднала імператорська *династія Тан* (618 – 906 роки). Перші імператори династії активно проводили реформи, щоб відбудувати зруйновану країну. Відновилося землеробство, почала процвітати торгівля та активно розвивалися міста. Економічне піднесення, розвиток культури спричинили розквіт поезії, яку тепер називають *поезією епохи Тан*.

Танські поети повертаються до простоти народної пісні, намагаючись подолати внутрішню порожнечу та зовнішню барвистість придворної поезії попередньої доби. Однак лише видатним поетам танської епохи вдалося досягти органічного поєднання найкращих досягнень двох традицій: простоти і глибокої поетичної думки віршів «старого стилю» та досконалої форми віршів «нового стилю».

Основними темами танської поезії були *теми природи, дружби, кохання, туги за давниною, вигнання, швидкоплинності людського життя, самотництва*. Ці теми поети розвивали і поглиблювали, спираючись на ідеї та світогляд трьох великих релігій Китаю: *конфуціанства, даосизму*¹ й *буддизму*.

Література, що тяжіла до конфуціанства, характеризувалася реалістичністю зображення життя і стриманістю переживань. Літературі, що тяжіла до даосизму, притаманні змалювання внутрішнього світу людини, звернення до образів китайської міфології та до мотивів містичного єднання людини і природи. Найяскравіше це протиставлення втілювалося у творчості геніальних поетів-сучасників *Лі Бо* та *Ду Фу*.

¹ Даосизм — друга велика релігія Китаю, заснована філософом Лао-цзи (VI ст. до н. е.). Згідно із цією релігією, людина є частиною природи і Всесвіту, тому вона має розвивати в собі інтуїцію та містичну чутливість, щоб гармонійно злитися з ними. Закон загального розвитку природи і Всесвіту, за яким має жити й людина, отримав назву Дао (буквально *шлях, дорога*). Даоська релігія включає в себе китайську міфологію.

Лі Бо
(701 – 762)

Видатний китайський поет *Лі Бо* (друге ім'я — Тай-бо¹) був непересічною особистістю і вважав, що саме він покликаний відродити, «очистити і передати» дух старих народних пісень.

Його вірші — бездоганні за формою, пройняті *даоським* світовідчуттям — були відразу визнані надзвичайним явищем у китайській поезії. Лі Бо ще за життя став класиком, його віршами захоплювалися, їх цитували та переписували.

Усебічна обдарованість Лі Бо, сина успішного торговця, виявилася рано. У п'ять років він тримав пензлик як дорослий², у вісім знав напам'ять конфуціанські книги, у десять бездоганно володів літературним стилем і писав вірші, які викликали захоплення довоколишніх. Лі Бо отримав конфуціанську освіту, однак ще в юності почав вивчати священні даоські книги.

Вияткові знання відкривали перед юнаком можливість успішної кар'єри на державній службі. Але він відмовився складати іспити на посаду чиновника і в 718 році вирушив у гори, щоб знайти там даоського самотника й стати його учнем. Однак життя зробило несподіваний поворот, і в 719 році Лі Бо приєднався до ватаги «героїв» (женьсе), як називали в Китаї народних лицарів, що заступалися за бідних і скривджених, розправлялися з багатими та кривдниками. За першим покликом герої кидалися в бій, щоб відновити порушену справедливість. Їх вирізняло прагнення свободи, сміливість і безмежна широта натури. Ці якості повною мірою були притаманні Лі Бо, й він провів із женьсе кілька років, відзначившись як мужністю, так і нечуваною щедрістю (юнак роздав бідним більшу частину батьківського спадку).

У 721 році Лі Бо вдруге йде в гори до даоського наставника і проводить там п'ять років. Це були роки напруженого внутрішнього самовиховання — «вирощування духу», як говорили наставники-даоси. Однією з умов такого самовиховання була повна відмова людини від свого «я» і злиття із приро-

¹ У китайців першим пишеться прізвище, а другим ім'я, тобто прізвище поета — Лі, а ім'я — Бо (або Тай-бо).

² Ієрогліфи писали (власне малювали тушшю) точними і швидкими рухами стовпчиками справа наліво, двічі не проводячи пензлем по одному і тому самому місцю. Щоб написати бездоганний ієрогліф, потрібні тверда рука, тривала практика («протерти до лисини тисячу пензлів» — казали китайці) та естетичний смак, аби засвоїти різні стилі написання («кітти тигра», «цибулини, що впали», «листок, який об'їла гусінь»). Професійно написана сторінка сприймалася як витвір мистецтва, а каліграфія була окремим видом мистецтва.

дою. За словами поета, йому вдалося досягти такого єднання з природою, що навіть птахи і звірі перестали його боятися. Так остаточно сформувався світогляд поета. Лі Бо, прагнучи «природності», не зважав на умовності та обставини, був вільним і натхненним у творчості.

У 25 років, завершивши навчання в даоського наставника, Лі Бо вирушив у мандри країною, які тривали 16 років. У цей час у Китаї вже гриміла його поетична слава — вірші Лі Бо були відомі й селянинові, й князеві. Знайомий поет князь Хе Чжичжан, ознайомившись із творчістю Лі Бо, вражено вигукнув: «*Ти безсмертний геній, з небес в покарання на землю скинутий*».

Молодий Лі Бо усвідомлював власну геніальність і бачив, як легко йому дається те, на що інші клали ціле життя, — він був видатним знавцем конфуціанських та даоських книг, мудрецем, який міг годинами вести філософські бесіди, бездоганим каліграфом, чудовим музикантом, майстром меча та рукопашного бою. Водночас у його стосунках із людьми не було ані краплі зарозумілості чи пихи. Виділяючись навіть зовні величезним зростом (деякі біографи вважають, що його зріст був 2 м 10 см) і надзвичайно гучним голосом, поет завжди вирізнявся простою, демократичною поведінкою.

Лі Бо при імператорському дворі

Коли Лі Бо був уже знаменитим поетом та зрілим 40-річним «мужем», його в 742 р. запросили до імператорського двору. За указом імператора Сюань-цзуна — покровителя мистецтв і літератури — було засновано Академію

Імператор
Сюань-цзун
в одязі ханліня

Ханлінь¹, куди після іспитів зараховували найталановитіших вчених і поетів. Вони мали повне державне забезпечення і повинні були займатися своїми дослідженнями, писати вірші, а за потреби — консультувати імператора. Кількість ханлінів не перевищувала двохсот чоловік, і вони були найшанованішими членами суспільства. Крім того, імператор був прихильником даоського вчення, і Лі Бо зацікавив його ще й як знавець даосизму.

Коли поет прибув до імператорського палацу, придворні з цікавістю чекали, як поведеться цей дивний південець. Освіченість Лі Бо виявилася відразу ж — ніхто з мудрих ханлінів не зміг прочитати листа, якого привіз посол одного з прикордонних племен. Лі Бо, який під час мандрівок вивчив багато мов, не лише переклав лист, а й написав гідну відповідь на нього. Це послання поета відвернуло неминучий військовий конфлікт на кордоні.

¹ Ханлінь — у перекладі «Ліс пензлів»; назва походить від назви парку, в якому була розташована Академія.

Імператор був вражений мудрістю та знаннями Лі Бо. Вони проводили цілі дні в бесідах. За поетичний талант, довершену каліграфію імператор призначив його членом Академії і подарував синій халат, пояс із золотими підвісками та мішечок із вишитою золотою рибкою, що було найбільшою відзнакою й найбільшою імператорською милістю. Однак поет уславився не лише своїми віршами, а й незалежним характером.

Прямо висловлюючи свою думку та нікому не лестячи, Лі Бо відразу нажив собі багато ворогів. Говорили, що в нього у спині є особлива кістка — кістка гордості, яка заважає поетові вклонятися. Він спав на ліжку зі слонової кістки, їв із золотого посуду, їздив на дорогих скакунах з імператорської конюшні, однак, на подив придворних, зовсім не цінував ці милості, понад те, поводився навіть зухвало і міг сперечатися із самим імператором.

*Прогулянка придворних в епоху Тан
(картина художника Чжан Сюаня, VIII століття)*

Імператор під тиском дружини та найближчого оточення із жалем змушений був розлучитися з Лі Бо, щедро винагородивши його. У 744 році поет знову повернувся до мандрівного життя.

Лі Бо та Ду Фу

На 744 рік припадає і його знайомство з молодим поетом *Ду Фу* — вони зустрілися випадково в місті Лоян, хоча Ду Фу, безумовно, знав про Лі Бо й захоплювався його віршами. Лі Бо побачив, що Ду Фу цікавий співрозмовник, вони часто зустрічалися, читали один одному свої вірші та навіть промандрували разом дві осені.

Лі Бо тлумачив другові даоські книги, навчив його розумітися на травах (даоси чудово знали властивості трав), робив разом із ним фізичні та дихальні вправи. Вони часто обмінювалися віршованими посланнями, які збереглися до наших днів.

Все завмерло в будинку. Серед книг
Усю ніч до світанку думав про вас.
Всю ніч повторюю безсмертні строфи Лі Бо.
Або в книгах шукаю оповідь про дружбу, —

пише Ду Фу («Зимового дня думаю про Лі Бо»).

З осені 745 року шляхи поетів більше не перетиналися.

Заколот Ань Лу-шаня та доля Лі Бо

755 рік був переломним у долі Китаю. Ань Лу-шань, намісник імператора в північних провінціях країни, почав заколот і оголосив себе імператором. Сюань-цзун утік на південь і зрікся престолу. Новим імператором став його син Су-цзун, який очолив вірні присязі війська. Між Су-цзуном та самопроголошеним імператором Ань Лу-шанем почалася війна.

Безладом у країні скористався шістнадцятий син імператора Сюань-цзуна — принц Лі Лінь, який командував флотом на річці Янцзи і повинен був захищати південь країни від заколотників. Лі Бо прийняв запрошення принца стати його радником. Однак швидко з'ясувалося, що Лі Лінь збирається не воювати із заколотниками, а створити в місті Нанкін власний уряд й оголосити себе імператором. Це було зрадою, і проти принца вислали війська. У березні 757 року самозванця та його спільників стратили.

Така ж доля чекала і на Лі Бо, якого також заарештували й кілька місяців тримали у в'язниці. Однак, на його щастя, урядовими військами командував генерал Го Цзи-і, якого поет, коли ще був «героєм» (женьсе), врятував від смерті. Простий солдат Го Цзи-і за ці роки став воєначальником і зміг пом'якшити вирок Лі Бо. Страту замінили на заслання в Єлан — місцевість на крайньому півдні Китаю, де лютувала малярія. Перед засланням державний злочинець Лі Бо указом був позбавлений «тіні, імені та оголошувався нічим». Однак на півдорозі до місця заслання Лі Бо наздогнала звістка про помилування всіх учасників заколоту Лі Ліня.

Через кілька років після цих подій, у 762 році, Лі Бо помер у місті Данду в будинку свого двоюрідного дядька Лі Ян-біня. За легендою, поет потонув, спробувавши впіймати відображення повного місяця в річці (за іншим варіантом легенди, — спробувавши пройти місячною доріжкою). Завдяки Лі Ян-біню збереглося понад дев'ятсот віршів знаменитого поета.

Літературний коментар

Лірика Лі Бо

Лі Бо писав про все, що входило в коло тем танської поезії. У його творчості є пейзажна лірика та вірші, прийняті тугою за старовиною; він писав про вино і дружбу, про старість і тлінність людського життя. Вірші відображають даоське бачення світу, ідею злиття з природою. Тема старовини (як епохи великих діянь і видатних людей) та даоська тема тлінності всього земного у творчості Лі Бо підняті на нечувану висоту.

Поет сповнений світової печалі та розуміння всього суцього, які ведуть його за межі буденного. У своїй поезії він створює несподівані, гіперболізовані образи, спираючись на даоську міфологію. Сила його образності вражала

захоплених сучасників: поет хоче прив'язати драконів, що тягнуть колісницю із сонцем, і наповнити Ківш (сузір'я Великої Ведмедиці) вином («Пісня про тлінність людського життя»), просить хвилі Янцзи принести пригорщу сліз від рідних, а його волосся має довжину три тисячі джанів (10 км) («Пісні з осіннього берега»).

Твори китайського поета Лі Бо вирізняються простотою, лаконічністю, задушевністю і витонченістю почуттів. Бездоганно володіючи технікою віршування, Лі Бо відкинув обмеження, які накладав «новий стиль», звернувшись до традиції народної пісні. Його віршам властиві внутрішня свобода та політ фантазії.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

На яшмових¹ сходах
біліє холодна роса.

Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.

Дивлюсь крізь фіранку
на місяць осінній печальний —
на тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

Переклад із китайської Леоніда Первомайського

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Поблизу галереї
росте сосна²-одиначка —

в такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколишній
навіть на хвилику не вщухне:

йому тут воля —
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покритися плямами моху.

А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?

Це ж треба рости
аж декілька тисяч чі³!

Переклад із китайської Геннадія Туркова

ПРИЗАХІДНЕ СОНЦЕ НАВІЮЄ ДУМКИ ПРО ГОРИ

Опісля дощу
заяріла паруюча зелень.

Західним рум'янцем
взялося розчахнуте небо.

¹ Яшма — напівкоштовний камінь. У Китаї він символізував таємниці буття, безсмертя і владу. Даоси називали яшму каменем безсмертя і вважали, що вона володіє магичними властивостями.

² У Китаї сосна — символ довголіття, стійкості перед складними обставинами. Також сосна є емблемою Конфуція.

³ Чі — приблизно 30 см.

Весни будівничі —
тепло і вітрець зі сходу —
Пишаються квітням,
найкращим своїм творінням.
Та квіт опаде
і настане глибокий вечір

Це так зрозуміло! —
І я не тамую зітхання.
Одна тільки мрія —
відвідать прославлені гори,
Щоб там, окремившись,
пізнати Велике Дао!

Переклад із китайської Геннадія Туркова

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Що свідчить про те, що китайці з особливою шаною ставилися до свого фольклору?
2. Які особливості китайської поезії до III століття н. е.? Назвіть основні принципи, виведені Конфуцієм для поезії.
3. Що свідчить про надзвичайно важливе значення поезії в житті Китаю?
4. У чому полягала відмінність віршів «старого стилю» від віршів «нового стилю»?
5. Назвіть основні теми поезії епохи Тан. Як релігійні течії вплинули на розвиток китайської лірики?
6. Що вам відомо про життя і творчість видатного китайського поета VIII ст. *Лі Бо*?
7. У чому особливості поетичного таланту Лі Бо?

Працюємо над текстами творів

8. Який настрої навіюють картини природи у вірші Лі Бо «Печаль на яшмовому ганку»?
9. Поміркуйте, ліричний герой відчуває до себе ворожість природи чи усвідомлює своє єднання з нею? Відповідь обґрунтуйте. А якби ви ввійшли в осінню воду, чи думали б про красу тихої води?
10. У вірші «Печаль на яшмовому ганку» знайдіть приклади персоніфікації.
11. Випишіть у робочий зошит приклади *епітетів*. Яку роль у створенні настрою вірша відіграють ці епітети?
12. Як у вірші «Сосна біля тівденної галереї» створюється образ самотності й стійкості?
13. Прочитайте вірш «Призахідне сонце навіює думки про гори». Знайдіть зв'язок цієї поезії Лі Бо з даосизмом
14. Доведіть, що природа і людина у віршах Лі Бо становлять єдине ціле.

Узагальнюємо і підсумовуємо

15. Чому лірику китайського поета Лі Бо називають філософською?
16. Як *даосизм* вплинув на творчість Лі Бо?
17. Визначте теми віршів Лі Бо, поданих у підручнику.

Виконуємо творчі завдання

18. А якби ви склали вірш про природу, якою б вона постала? Який настрої ви прагнули б передати в ньому? Чому?
19. Які міфологічні образи можна було б використати у вашому вірші?
20. Спробуйте скласти невеликий вірш, наслідуючи Лі Бо.

 Радимо прочитати

Оса Ган Шв'єдер «Сни шовкопряда»

Ду Фу
(712 – 770)

Видатний китайський поет *Ду Фу* народився в сім'ї з міцними конфуціанськими традиціями, яка пишалася своїм давнім походженням та знаменитими предками. Однак рід Ду давно збіднів, і батько поета був лише дрібним чиновником. Від колишньої величі залишився невеликий спадковий маєток.

Незважаючи на скромні статки, батько майбутнього поета вважав ганебним для нащадка видатних предків займатися прибутковою торгівлею. Лише державна служба, яка розцінювалася як служіння батьківщині, вважалася справою почесною.

Хлопчик рано залишився без матері, тому малого Ду Фу відвезли в місто Лоян до тітоньки Пей, у якої він жив до початку навчання в школі. Тітонька приділяла його вихованню багато уваги, бажаючи виконати свій обов'язок перед родиною.

Ду Фу виправдав надії своєї виховательки, він ріс гречним та дуже обдарованим. У семирічному віці хлопець написав вірш про чарівного птаха Фенікса¹, який віщує мир та благополуччя. Вірш був чудовим, і знавці дійшли висновку, що дитина обдарована Небом².

Майбутній поет, як і його предки, отримав класичну китайську освіту — він вивчав книги Конфуція. Моральні засади конфуціанства століттями регулювали суспільне життя Китаю, тому їх вивчення було обов'язковим для людини, яка прагнула присвятити себе державній службі.

Молоді люди з шанованих сімей, здобувши освіту, вирушали в подорож країною. Вважалось, що життєвий досвід, набутий не із книг, допоможе в майбутньому на службі. У 731 році вирушив у дорогу і Ду Фу. Його мандрювання розтяглося на 8 років. Цей період поет пізніше назвав «роками щасливої свободи». Юнак, сповнений життєвої енергії, почувався мандрівним філософом, таким як Конфуцій чи Лао-цзи. Ранні вірші цього періоду були сповнені радості спілкування з природою і захоплення життям.

Повернувшись додому з першої мандрівки в 735 році, юнак вирішив складати іспити. Рівень його підготовки не викликав сумнівів, він чудово знав конфуціанські книги, бездоганно володів пензлем і писав чудові вірші.

¹ Фенікс (Фен-хуан) у китайській міфології — чарівний птах із різнобарвним пір'ям, який живе в «східному царстві досконалих людей». Поява фенікса віщувала мир і процвітання.

² У китайській міфології Небо обожнювалося. Імператор вважався провідником волі Неба і мав офіційний титул — Син Неба. Сам Китай називали Піднебесною імперією.

Проте, найкраще склавши іспити першого етапу, він єдиний з усіх учасників провалив у Чан'ані заключний імператорський іспит. Цей дивний і несподіваний провал пояснюють тим, що незвичайний талант молодого поета не вкладався в межі екзаменаційних правил, на яких вимагалось лише показати знання книг, стилістичну та каліграфічну вправність. Свою невдачу Ду Фу сприйняв спокійно і знову вирушив у мандри.

«Роки щасливої свободи» закінчилися несподівано і трагічно — у 740 році помер його батько. За конфуціанськими правилами жалоба мала тривати 27 місяців, протягом яких не можна пити вина, їсти м'яса та грати на музичних інструментах. Вражений смертю батька, Ду Фу збудував на родинному кладовищі невелику хатину і в скорботній самотності відбув час жалоби. Не встигла закінчитися жалоба за батьком, як надійшла звістка з Лояна про смерть тітоньки Пей.

Біографи вважають, що саме в цей період у Лояні Ду Фу зустрівся з **Лі Бо**. Молодий поет ще не знайшов свого шляху в літературі й беззастережно захоплювався поезією старшого товариша: *«Опустить пензлик — і викликає страх у вітру та зливи. А напише вірш — і викличе сльози у добрих і злих душах»*. Час дружби з Лі Бо був учнівським періодом у творчості Ду Фу.

Вплив знаменитого друга на Ду Фу був настільки сильним, що він навіть на якийсь час зрадив своєму конфуціанському вихованню — у його віршах почали звучати даоські мотиви. Однак цілісна натура Ду Фу не могла довго перебувати під впливом навіть геніального Лі Бо. Він і далі ним захоплювався, але зрозумів, що в них різні шляхи в поезії. Восени 745 року Ду Фу вирішує влаштуватися на службу і вирушає в Чан'ань.

У столиці поет прожив десять років. Влаштуватися на посаду чиновника йому не вдалося. Ду Фу голодує і перебивається випадковими заробітками: уроками і дрібними літературними замовленнями надмогильних написів для багатих клієнтів. Він стає «гостем» у багатих чиновників і за винагороду розважає їх віршами.

Ду Фу не покидає Чан'ань, сподіваючись на щасливий випадок, який допоможе йому влаштуватися на службу. Поет упевнений, що його здібності та знання зможуть принести користь батьківщині. Однак життя Ду Фу стає все важчим і важчим: у Чан'ані він захворів на туберкульоз та переніс малярію.

У 751 році спеціально для Ду Фу влаштували екзамен, який він блискуче витримав, і його ім'я занесли до списків «тих, хто шанобливо очікує призначення на посаду». Ду Фу, роками очікуючи призначення, ще двічі (у 754 і 755 роках) посилав свої оди імператору. І, зрештою, отримав посаду. Ду Фу дуже зрадів призначенню, адже до того часу він уже одружився й став батьком, а нужда була нестерпною. Радісний, з імператорським указом у дорожній скриньці, він прибув у містечко Фенсянь, де жила його сім'я. Однак тут на нього чекала страшна звістка — від голоду помер його маленький син.

Призначення відбулося занадто пізно. Приголомшений поет пише *«Вірш у п'ятсот слів про те, що було в мене на душі, коли я йшов зі столиці у Фенсянь»*, у якому звучать знамениті рядки:

Біля входу запах вина і м'яса.
На дорозі кості людей, що замерзли.

Поет піднімається над своїм горем і звертається до зображення долі простого народу:

Все життя я був вільним від податків¹,
Мене не посилали у військовий похід.
І якщо моя дорога така гірка,
То як же бідує простий народ?

Ду Фу довелося пережити ще чимало важких випробувань, поет став очевидцем заколоту і громадянської війни. Якщо раніше він був ліриком, який писав про свої особисті переживання, то тепер у творах поета з'являються картини розореної війною країни, а його особисті страждання стають невіддільними від страждань народу.

Імператорський палац епохи Тан, реконструкція 2010 року (фотографія з інтернет-журналу «Fanday»)

У 757 році Ду Фу несподівано призначають радником імператора. Це було найзаповітнішою мрією для людини конфуціанського виховання — стати відданим радником мудрого монарха і «творити добро, виправляючи зло». Однак дійсність виявилася прозаїчнішою — імператор Суцзун любив поради, які збігалися з його думкою.

Тому в 759 році Ду Фу покинув службу, розчарувавшись у можливості приносити користь людям та бути чесним на державній службі.

Наприкінці 759 року поет разом із сім'єю перебрався до міста Ченду і в південному передмісті на березі річки Ста Квітів збудував солом'яну хижку, яку не раз згадував у своїх віршах. Губернатором провінції Сичуань був давній друг поета Янь У, який захоплювався віршами Ду Фу. Він, як міг, почав допомагати поетові, зокрема й фінансово. Здавалося, життя поступово почало налагоджуватися: Ду Фу займався городництвом і писав вірші. Саме в цей період поезія стала головною справою його життя. Він пише багато і легко: сотні віршів, що

¹ Чиновники та вихідці з їхніх сімей не платили податків.

викликають захоплення китайців до сьогодні. Поетичний геній Ду Фу утвердився, але його здоров'я було підірване.

Навесні 765 року Янь У помер. Ду Фу, залишившись без дружньої підтримки, вирішив покинути місто і разом із сім'єю поплисти джонкою¹ на схід. У нього не було грошей, щоб винаймати житло, тому його родина жила у джонці, якою мандрувала. Узимку 770 року здоров'я Ду Фу погіршилося, і він помер.

ЛК Літературний коментар

Лірика Ду Фу

Вірші Ду Фу називають «поетичною історією»: він був першим китайським поетом, у творчості якого з такою повнотою відобразилося життя країни в усій його багатогранності. Творчість Ду Фу дуже особиста, однак пронизана суспільними та побутовими проблемами. Він — *конфуціанський поет реальної дійсності*, у якій нема місця позахмарним образам та нестримним фантазіям даосистів.

Основною заслугою Ду Фу вважають те, що він уперше по-справжньому ввів у китайську поезію *тему знедолених*. Новизна *народної теми* виявилася і в тому, що Ду Фу писав голосом самого народу. Поет сміливо *наблизив мову своїх віршів до розмовної.*, використовував просторіччя, вводячи їх у пряму мову персонажів — селян, воїнів та міських бідняків. Ду Фу прагнув зобразити не піднесені поетичні постаті, а реальних, живих людей — своїх сучасників. Змальовуючи життя, поет часто звертався до традицій народної пісні, наповнюючи її сучасним змістом.

Оселившись у солом'яній хатині на околиці Ченду (759 рік), поет звертається також і до тем танської поезії. У своїх ліричних віршах він оспівує *мирну працю, красу природи та красу речей*. Однак, на відміну від Лі Бо, в усіх його творах особливу роль відіграє *художня деталь*. Поет описує реальний світ навколо себе і події свого життя, не кваплячись, крок за кроком, із документальною точністю: війна палає «три місяці поспіль», волосся поета рідке і куче, «і шпильками — не заколоти» («Весняні надії»); «в Ченду обробляю му³ поля» («У човні»).

Реконструйована хатинка поета в Ченду
(фотографія Надії Кайденко)

¹ Джонка (від кит. *чунь* — судно) — різновид вітрильного човна.

² Китайські чоловіки заколювали шпильками скручене на маківці волосся.

³ Му — близько 6,7 ара (1 ар — це 0,01 гектара, або ж 100 м²).

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів могуть?
А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з блискучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь¹ поля запусілого улад?
Гіркі ридання вже не поливали б
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад із китайської Ярослави Шекери

ДУМКИ ПІД ЧАС НІЧНОЇ ПОДОРОЖІ

Дрібну травицю берега
овіяв вітерець,
Висока щогла чаплею
Над крихітним човном;
Дрімають зорі в далечі
Над степом осяйним,
І на Янцзи промінчики
лє місяць — срібний гном.
Хіба мета в житті моя —
То слава віршів цих?
Коли посаду втратив я,
Пішов блукальцем жить;
І нині в мандрах вештаюсь,
мов чайка та сумна,
Що мчить поміж планетою
І піднебесним склом.

Переклад із китайської Ярослави Шекери

¹ Цунь — найменша одиниця китайської міри довжини (приблизно 3 см).

ВЕСНЯНІ НАДІЇ

Країна в руїнах, та гори і ріки живуть,
У місті весна зеленіє співочо-строкато;
Засмучено мислю (аж квіти в сльозах)
про вітчизни майбутть;
І птахи журливі... З родиною жаль розлучатись.

Три місяці поспіль палає запекла війна;
Листи з батьківщини для мене дорожчі від злота.
Волосся коротша, на скроні лягла сивина;
Рідке воно й куце, і шпильками — не заколоти.

Переклад із китайської Ярослави Шекери

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з творами

1. Розкажіть про формування світогляду видатного китайського поета *Ду Фу*.
2. Що вам відомо про його дружбу з Лі Бо?
3. Поясніть відмінність у зображенні дійсності у віршах Лі Бо та Ду Фу. Впливом яких *релігій* це пояснюється?
4. Як історичні події та особисті негаразди змінюють тематику віршів Ду Фу?

Працюємо над текстами творів

5. Поясніть назву вірша «*Пісня про хліб і шовк*».
6. Знайдіть приклади *антитези* у творі.
7. У цьому вірші оспівується чи засуджується війна? Відповідь обґрунтуйте.
8. *Символом* чого у творі є лати, рала і хліб? А що символізує шовк?
9. Доведіть, що ідеєю вірша є засудження війни.
10. Як у вірші «*Думки під час нічної подорожі*» стан природи перегукується із внутрішнім станом ліричного героя?
11. За допомогою яких образів передається почуття смутку та самотності?
12. Як картини природи протиставляються душевному стану поета?
13. Порівняйте, як мотив поетичної слави тлумачиться китайцем *Ду Фу* і римлянином *Горацієм* в оді «До Мельпомени».
14. Які засоби виразності використав Ду Фу в своєму вірші?
15. Поясніть значення *художньої деталі* у віршах Ду Фу.

Узагальнюємо і підсумовуємо

16. У чому полягає *реалістичність* зображення дійсності у віршах Ду Фу?
17. Які настрої переважають у вивчених вами творах Ду Фу? Чи відчуває поет себе гармонійною частиною світу? Відповідь обґрунтуйте.
18. Зробіть висновок про особливості поезії Ду Фу. У чому полягає його *новаторство*?
19. На прикладах творів поетів Лі Бо та Ду Фу розкажіть про особливості китайської поезії VIII століття.

ЗОЛОТА ДОБА ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКОЇ ЛІРИКИ

Персько-таджицька література — це література споріднених іранських народів (персів), *яка зародилася наприкінці VIII і розвивалася до XVI століття.*

У той період всі іранські народи користувалися спільною літературною мовою — **фарсі**. Зараз найбільше представників іранських народів проживає в Ірані (стара назва — Персія) і Таджикистані. Кожна з цих країн має свою сучасну мову (в Ірані її продовжують називати фарсі, у Таджикистані — тоджикі), сучасну літературу та своїх письменників. Але давня література мовою фарсі залишається спільною для цих двох народів, тому її часто називають *персько-таджицькою*.

Історична енциклопедія

Культура Ірану та Середньої Азії VIII – IX століть

Давнє Перське царство, історія якого налічувала тисячі років і яке займало територію сучасного Ірану та частину Середньої Азії, до кінця **VII століття** було повністю завойоване військами Арабського халіфату.

Під час арабського завоювання загинула величезна кількість освічених людей та були знищені культурні цінності попередніх епох: араби руйнували міста та палили бібліотеки. Настав двохсотрічний період, коли іранські народи не мали державності.

Араби послідовно впроваджували серед завойованих народів свою релігію (**іслам**). Офіційною мовою стала арабська, яка оголошувалася вищою за перську, тому що саме арабською мовою написано Коран і арабською Бог спілкується зі своїми ангелами. Давньоперська літературна мова та писемність були втрачені.

У VIII столітті людина, яка хотіла присвятити себе науці чи літературі, була змушена користуватися **арабською мовою** і дотримуватися арабо-мусульманських традицій. Тому видатні представники іранського народу — математики, фізики, астрономи, філософи та поети — писали свої твори арабською, яка стала тогочасною міжнародною мовою.

У другій половині VIII століття виник народний рух, учасники якого вимагали рівності персів та арабів в Арабському халіфаті. До цього руху приєдналася іранська інтелектуальна еліта. Представники освічених прошарків населення згадали, що перси — народ із давньою та багатою культурою, і в них прокинулася гордість за своє минуле. Учені та поети почали з ентузіазмом збирати фольклор та віцілілі старовинні рукописи.

Разом із фольклором у цей час стала поширюватися і жива розмовна іранська мова, на основі якої почала складатися нова літературна мова. Ця мова отримала назву **фарсі**. У ній було багато запозичень з арабської, а для письма використовувався арабський алфавіт. Перші твори, написані мовою фарсі, з'явилися наприкінці VIII століття.

Література доби Східного Відродження (X – XV століття)

З початку IX століття правителі Ірану виявили значну прихильність до науки і мистецтва. Їхнє заступництво вченим та поетам сприяло поширенню в суспільстві *гуманістичних ідей*. Настав період розквіту культури, науки та літератури іранських народів, який розпочався під знаком *відродження рідних традицій* і отримав назву *Східне (або Іранське) Відродження*. Цей період тривав шість століть (X – XV ст.) і був ознаменований творчістю багатьох видатних гуманістів: учених, філософів та поетів. Серед них почесне місце посідають поети *Рудакі, Омар Хаям та Гафіз*.

Особливістю періоду Східного Відродження було збереження арабської мови як мови науки, однак мовою літератури стала фарсі, причому фарсі стала міжнародною мовою вишуканої поезії, нею користувалася більшість поетів мусульманського Сходу незалежно від національності.

Поезія мовою фарсі поєднала в собі іранську народну та арабську поетичні традиції. Найважливішим запозиченням в арабів була система віршування. Вона базувалася на чергуванні складів із довгими і короткими голосними (а не наголошених і ненаголошених, як було у персів до арабського завоювання). Це нововведення зробило вірші мовою фарсі надзвичайно милозвучними, і саме ця милозвучність захопила поетів інших країн.

Поезія мовою фарсі періоду Східного Відродження вважається класичною. У X столітті остаточно сформувалися жанри поезії, які виникли ще в IX столітті на основі арабської та іранської усної народної поезії.

До цих поетичних жанрів належать: *месневі* – великі епічні поеми, *касиди* – урочисті вірші (оди), у яких зазвичай оспівувалися визначні події чи видатні особи, *газелі* – невеликі ліричні вірші, *рубай* – лірико-філософські чотиривірші, *бейти* – двовірші, які, незважаючи на свій невеликий розмір, повинні містити завершену думку¹.

Бесіда вчених (мініатюра художника Кемаледдіна Бехзада, 1496 рік)

¹ Бейтами також називали дворядкову строфу, з якої складаються месневі, касиди і газелі.

Омар Хаям
(1048 – 1131)

Омар Хаям — видатний перський вчений, дослідження якого випередили свій час. Енциклопедичні знання Хаяма вражали сучасників, які називали його Імамом (*духовним вождем*), Знавцем грецької науки, Доведенням Істини, Царем філософів Сходу і Заходу¹.

Мусульманська Азія часів Омара Хаяма й економічно, і культурно, і науково значно випереджала Європу. Відкриття Хаяма з математики європейцям вдалося повторити лише в XVII сторіччі. В історію Сходу він увійшов як видатний учений, проте зараз увесь світ знає Омара Хаяма як поета — автора *рубаї*, бездо-

ганних за формою та сповнених філософського змісту *чотиривіршів*.

Хоча сучасники Хаяма не визнавали рубаї серйозною поезією, він надав цій віршовій формі класичної довершеності — остаточно утвердив його будову і збагатив тематично. «Хаямівські чотиривірші» стали дуже популярними і викликали безліч наслідувань. До нашого часу дійшло близько двох тисяч рубаї, автором яких вважається Хаям, але впевнено можна стверджувати, що його перу належить не більше ста чотиривіршів.

Справжнє ім'я поета — *Гіясаддін Абу-аль-Фатх Омар ібн Ібрагім*. Народився він 18 травня 1048 року в місті Нішапурі. Давній Нішапур² був одним із найбільших культурних та економічних центрів Ірану. У місті процвітали торгівля та ремесла, воно було ярмарковим осередком багатьох провінцій. Вважається, що поет народився в сім'ї заможного ремісника, який, імовірно, займався пошиттям наметів. Батько віддав Омара навчатися до Нішапурського медресе, хоча навчання коштувало дорого і тривало довго.

Медресе в Нішапурі було елітним закладом, який готував вищих чиновників для державної служби. Під час навчання Омар виявив надзвичайні здібності та феноменальну пам'ять. Один із його учнів згадував пізніше, як Хаям знайшов у бібліотеці рідкісну книгу і не мав змоги її переписати. Тоді він кілька разів перечитав її, а, повернувшись додому, з пам'яті записав. Коли випала нагода звірити запис Омара Хаяма з оригіналом, виявилось, що між ними немає жодної відмінності.

¹ Значущість такого звертання до Хаяма можна уявити лише, якщо знати, що «Цар Сходу і Заходу» був першим офіційним титулом султана.

² Зараз Нішапур — невелике містечко (близько сорока тисяч жителів). Причиною занепаду став 1221 рік, коли його захопили війська Чингізхана. Монголи знищили жителів та зруйнували місто. Відродившись у XIV ст., Нішапур не зміг повернути колишнє значення.

Однак роки навчання не були безхмарними — ще хлопцем він став свідком погрому Нішапурського медресе релігійними фанатиками. На очах у юнака вбили його вчителів — видатних тогочасних вчених. Ця трагедія справила величезне враження на Омара, він зрозумів, що бути високоосвіченою людиною дуже небезпечно. Як пізніше писав сам Хаям, для вченого є два шляхи — або стати лицемірним пристосуванцем і *«спрямовувати свої знання на службу корисливим та недобрим цілям»*, або залишатися чесним і *«стати предметом глузувань та ненависті»*.

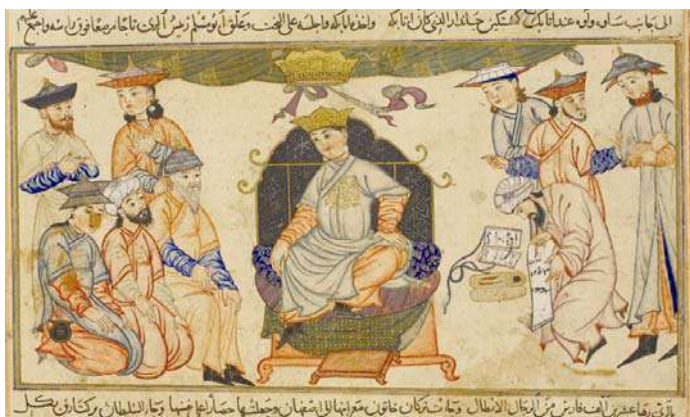
За роки навчання Омар оволодів надзвичайно широким колом знань із математики, фізики, астрономії. Він вивчав філософію, історію, теорію музики, був знавцем рідної поезії, арабської мови та літератури. Його вважали видатним астрологом і лікарем. Омар Хаям не тільки знав напам'ять Коран, але й міг дати тлумачення будь-якої частини цієї священної книги. Проте з усіх наук молодого Омара найбільше приваблювала математика. Математичний трактат, написаний у 25-річному віці, приніс йому славу видатного вченого.

У 1074 році Хаям прибуває в Ісфахан на запрошення візира (міністра), який служив султану Малік-шаху. Візир був видатним політичним діячем, за що й отримав почесний титул *Нізам аль-Мульк* (у перекладі «порядок царства»). Він без перебільшень заявляв: *«Якщо я закрию свій калямдан (пенал із чорнильницею), то вінець султана загине»*.

Нізам аль-Мульк був іранцем за походженням та уродженцем Нішапура. Він став покровителем наук і відкрив у містах вищі школи — академії, які за його титулом називали «Нізамійє». Завдяки аль-Мулькові столиця Малік-шаха Ісфахан перетворилася в науковий центр усієї імперії.

Омару Хаяму запропонували очолити Ісфаханську обсерваторію і з групою вчених-астрономів розробити новий календар. За п'ять років роботи Хаям розробив календар, який назвав *«Малікшахове літочислення»*. Він і донині є найдосконалішим сонячним календарем, точнішим за сучасний на сім секунд за рік.

Відомо, що в Ісфахані Хаям уже писав рубаї, в яких оспівував радощі життя, засуджувані офіційною релігією. Завдяки своїм афористичним чотиривіршам учений набув слави вільнодумця. Однак Хаям не вважав себе ні вільноду-

Син Малік-шаха в оточенні придворних
(мініатюра з рукопису, початок XIV століття)

мцем, ні безбожником — у поезіях він стверджував, що Бог значно гуманніший та приязніший, ніж духівництво, тому позиція священнослужителів може й не відповідати задумам Бога.

Через свої філософські погляди, іронічний характер, нетерпимість до лицемірства й дурості Хаям нажив безліч ворогів. Ситуація ускладнювалася і тим, що в 1092 році обидва його покровителі загинули: Нізама аль-Мулька закололи кинджалом, а за місяць після цього отруїли й Малік-шаха.

Середньовічний біограф поета писав: «Щоб зберегти очі, вуха і голову, Омар Хаям здійснив хадж». **Хадж** — це паломництво до святого міста Мекки. Таке паломництво вважається в мусульман подвигом благочестя. Повернувшись із хаджу, п'ятдесятирічний вчений жив у Багдаді й викладав у Нізамійє. Однак Хаям сильно змінився — став відлюдьком і «зачинив двері свого дому перед колишніми друзями та однодумцями».

Останні роки життя Омар Хаям прожив на самоті у рідному Нішапурі. Одного разу — Хаям уже був старим, — читаючи книгу з філософії, він рап-

Багдадська Нізамійє (1065 рік)

том відчув наближення смерті. Заклавши сторінки рукопису, він встав, написав заповіт і після цього вже не їв і не пив. Після вечірньої молитви, стоячи на колінах, Хаям промовив: «Боже! В міру своїх сил я намагався пізнати Тебе! Пробач мені! Наскільки я Тебе пізнав, настільки я до Тебе наблизився!» — і помер. Поховали Омара Хаяма поблизу Нішапура в саду перикових і грушевих дерев. Його могила збереглася до нашого часу.

Літературний коментар

Рубаї Омара Хаяма

Рубаї Омара Хаяма — це продовження його філософських поглядів, що знайшли своє втілення в поетичній формі. Його рубаї сповнені впевненості, що людина заслуговує на щастя і має право бути такою, якою вона створена. Ідеал Хаяма — це особистість вільна, мисляча, із чистою душею, якій притаманні мудрість, любов і життєрадісність.

Дискутуючи зі святенниками, які закликали до покірливості долі, поет зовсім не спонукає до щастя будь-якою ціною. На шляху людини багато спокус, але ніколи не можна зрадити друга, образити слабшого, залишити в біді безпорадного. Потрібно не тільки брати від життя все, але й самому бути щедрим до інших. Людина повинна вміти протистояти суворій долі, стримувати свій гнів, бути м'якою до навколишніх, не пам'ятати зла.

РУБАЇ

1

Коли у небуття і ймення наше кане,
Не згасне сонечко на небі полум'яне.
Нас не було, та світ не був від того гірший;
Він не погіршає й тоді, як нас не стане.

2

Всі таємниці пильно зберігай,
Щоб не дізнався нелюд і шахрай.
І зваж: як з іншими ти поведешся,
Того від інших і собі чекай.

3

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь несправедно прожити на землі.

4

Недоброзичливість ніколи не могла
Узяти верх: до злих вертались їх діла.
Я зичу благ тобі — ти зла мені бажаєш:
Ти благ не діждешся, я не побачу зла!

5

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливилює, бо головне,
Що нам дається тут, — життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно мине.

6

Безглуздо мучити себе самого — хай
Малий достаток твій, ти лишку не шукай:
Тим, що од вічності записане тобі,
Будь задоволений, бо це і є твій пай.

7

Будь весел, не марнуй свого життя у горі,
Бо в небі довго ще зіходитимуть зорі!
Ти прахом зробишся, і піде прах на цеглу,
І муром станеш ти в сусідовій коморі.

8

Багатства прагнеш ти... Та чи в багатстві суть
Короткого життя? Всі, хто живе, умруть.
Життя у позику тобі дається — отже,
З ним розлучитися щодня готовий будь!

9

У мене тайна є — і тайну ту єдину
Я зараз виявлю (прости мою провину):
Тебе кохаючи, я ляжу в домовину,
Тебе кохаючи, у небеса полину!

10

Я тільки знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки —
І бачу, що нічого я не знаю.

11

Я б краще вороном копався у ріллі,
Ніж у негідника живився при столі.
Сухим крайчиком задовольнятись краще,
Ніж губи мазати в чужому киселі.

12

Любов — це сонечко, що всесвіт зігриває,
Любов — чудесний птах, що в квітнику співає.
Її не знає той, хто плаче солов'єм,
Вона в душі того, хто мовчки умирає.

Переклад із фарси Василя Мисика

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. РУБАЇ

Рубаї — чотиривірши переважно філософського змісту, поширена форма ліричної поезії народів мусульманського Сходу.

Виникла ця форма віршів в усній народній творчості й утвердилася в літературі в епоху Східного Відродження.

Цим невеличким мініатюрним творам властиві афористичність, лаконізм мови. У чотиривіршах переважно використовується схема римування першого, другого і четвертого віршорядків (*aaba*), рідше усіх віршорядків (*aaaa*).

 Готуємося до роботи з творами

1. Які історичні наслідки мало **арабське завоювання** Перського царства?
2. Чому внаслідок цього завоювання постраждала культура іранських народів?
3. Чому X–XV століття називають епохою Відродження іранської культури?
4. Який вплив арабська мова та культура мали на літературу **мовою фарсі**?
5. Чому **Омара Хаяма** шанують як видатного вченого мусульманського Сходу?

 Працюємо над текстами творів

6. Чому творчість всесвітньо відомого майстра **рубаї** Омара Хаяма посідає особливе місце в поезії Східного Відродження?
7. Визначте основні **теми** рубаї Омара Хаяма.
8. Яким є ставлення поета до бідності, смерті, зла, втрати гідності?
9. У чому полягає гуманістичне бачення людини? Підтвердьте думку цитатами.
10. Якою є життєва філософія ліричного героя?
11. Який настрій, на вашу думку, притаманний рубаї Омара Хаяма: **оптимістичний** чи **песимістичний**? Відповідь обґрунтуйте.
12. Що є спільного в розумінні маленького людського щастя у творах персько-таджицького поета Омара Хаяма та китайського поета Ду Фу?

 Узагальнюємо і підсумовуємо

13. Чи **ідеалізується** дійсність у творах Омара Хаяма? Відповідь обґрунтуйте.
14. Доведіть, що у вивчених вами **чотиривіршах** у центрі уваги людина та її переживання.
15. Якою постає жінка в східній поезії? Знайдіть цитати для підтвердження думки.

 Застосовуємо теоретичні поняття

16. Розкажіть про особливості **будови рубаї**.
17. На прикладі віршів Омара Хаяма продемонструйте особливості **римування** рубаї.

 Виконуємо творчі завдання

18. Поміркуйте, чи залишаються порушені Омаром Хаямом у XI–XII століттях проблеми актуальними і для нашого XXI століття. Відповідь обґрунтуйте.
19. Думки з яких чотиривіршів Омара Хаяма для вас найближчі? Чому?
20. Якому філософському питанню ви б присвятили власні **чотиривірші**?
21. Випишіть із рубаї три цитати, які могли би стати **афоризмами**.

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Одного загальновизначеного погляду на історичні межі доби Середньовіччя нема, оскільки в різних країнах Європи цей період мав різну тривалість. Однак традиційно *початок Середньовіччя в Західній Європі визначають V століттям, а його завершення – XIV століттям.*

Термін *середні віки* стали використовувати в *XV столітті* італійські письменники, а пізніше й історики, щоб позначити історичний *період від загибелі Західної Римської імперії до епохи Відродження.*

Література, започаткована в *епoxy Середньовіччя*, – це перша література, яку можна вважати в сучасному розумінні слова європейською. Її творили вже не давні греки та римляни, а нові європейські народи.

Історична енциклопедія

Феодалізм і християнство в середньовічній Європі

Доба Середньовіччя розпочалася з катастрофи – Західна Римська імперія впала під навалом варварських¹ племен (476 рік), здебільшого германців. За рівнем економічного, суспільного та політичного життя вони стояли на значно нижчому щаблі розвитку, аніж римляни.

У ході завоювання майже всі античні міста були зруйновані, ті ж, що залишилися, перетворилися на укріплені фортеці варварських королів і втратили своє значення осередків економічного та культурного життя.

Практично відразу після цього занепали ремесла і торгівля – господарські потреби завойовників зводилися до примітивного обробітку землі. Мешканці зруйнованих міст, щоб вижити, бралися до сільськогосподарської праці. Навіть на площах і вулицях колишньої розкішної імперської столиці – Рима – сіяли хліб та випасали худобу.

¹ Варвари (давньогр. *чужоземець*) – народи, які вторгалися в території Римської імперії.

Проте найбільшого удару зазнала антична культура. Безцінні пам'ятки — давньогрецькі та давньоримські храми, скульптури, рукописи — варвари знищували, не усвідомлюючи їхнього справжнього значення. Антична література і театр, які в попередні віки дарували естетичну насолоду, тепер були втрачені, тому що не викликали зацікавлення у завойовників.

У VIII столітті період хаосу завершився виникненням нового суспільного устрою — **феодалізму** (згадайте вивчене на уроках історії в 7 класі). Елітою в новопосталих королівствах стали воїни-феодала, які все своє життя присвячували захисту та примноженню земель. А ось на здобуття навіть елементарної освіти ні часу, ні бажання вже не залишалося. Тому практично всі феодала були неписьменними. Люди шляхетного походження, які в Римській імперії становили найосвіченіший прошарок населення, в середньовічній Європі перетворилися на ватагу солдафонів. Вони визнавали для себе гідним заняттям лише війну, а гідною розвагою — турніри і полювання.

Визначальну роль у житті тогочасних людей почала відігравати релігія, а саме **християнство**, яке поступово прийняли всі європейські варвари. Християнське **духівництво** — священники та ченці — виявилися єдиним освіченим прошарком населення.

Середньовічні богослови відмовилися від античного захоплення людиною і не вірили в її досконалість. Адже гріховні предки людини, згідно зі Старим Заповітом, були вигнані Богом із раю, а згідно з Новим Заповітом — принизили і розіп'яли на хресті свого Спасителя. Тому церква проповідувала необхідність каяття та спокути гріхів від народження і до самої смерті.

Богослови вважали, що мистецтво має спрямовувати людину до Бога та його церкви. Так у Європі виникає **християнське мистецтво**, визначальною рисою якого став тісний зв'язок із релігією.

У цей період в образотворчому мистецтві активно розвивається іконографія, в архітектурі — будівництво храмів, а в літературі — твори релігійного змісту. Церква в середні віки утвердила уявлення про людину як про **істоту слабку і від природи грішну**, нездатну протистояти спокусам, яка потребує постійних настанов.

Руїни римського Форуму
(картина художника Клода Лоррена, 1634 рік)

Література Раннього Середньовіччя

Чернець за письмовим
столом (мініатюра з
англійського рукопису
XII століття)

У добу *Раннього Середньовіччя* (V – X століття) авторитет церкви був абсолютним. Вона мала вплив і на приватне життя людей, і на політику новоутворених європейських держав, і на розвиток науки та культури. У цей час особливого значення набула література, мовою якої була *латина*, збережена католицьким духівництвом як мова богослужінь з часів Давнього Риму. Знання мертвої латинської мови – єдиної писемної мови того часу – стало ознакою великої вченості.

Латиномовна література поділялася на *релігійну* і *світську*. Література релігійного змісту активно розвивалася й була покликана зміцнювати віру парафіян, повчати і наставляти їх, слугувати потребам церкви. Релігійна література цього періоду широко представлена *прозою* – житіями святих, притчами, проповідями, повчаннями; *лірикою* – віршованими молитвами, релігійними піс-

нями і гімнами; *драмою* – церковними обрядами, літургіями.

Світська латиномовна література Раннього Середньовіччя розвивалася слабо і включала до свого складу доволі несподівані для нашого часу жанри: *філософські трактати*, *розповіді про чудеса*, *історичні хроніки*. У них фіксували факти: війни, епідемії, град, народження спадкоємців вельможних родин, смерть правителів тощо. Причому в хроніках реальні події могли переплітатися з фольклорними легендами та переказами.

Народна творчість, що існувала в усній традиції і не записувалась, майже не перетиналася з латиномовною літературою. У *народних героїчних епохах* оспівували *військові подвиги*, *ідеальних героїв-захисників*; *засуджували чвари між родовою знаттю*, *прагнення влади*, *зрадництво*. Чимало фольклорних жанрів і мотивів отримали розвиток у літературі Зрілого Середньовіччя.

Література Зрілого Середньовіччя

Початок *Зрілого Середньовіччя* (XI – XIV століття) ознаменувався першим після падіння Римської імперії економічним зростанням. У Західній Європі в XI – XII століттях стали активно виникати міста. Тоді ж у містах з'явилися перші університети, і наприкінці епохи Середньовіччя вони перетворилися на осередки науки й освіти.

Література Зрілого Середньовіччя відобразила особливості суспільного розвитку цього періоду. Традиційний поділ на *релігійну* і *світську* літератури ускладнився – зі світської літератури виокремилися *міська* та *рицарська*. Світська література дедалі більше переорієнтовувалася з латинської на *нові*

європейські мови (французьку, англійську, німецьку, італійську тощо). Роль світської літератури зросла, і вона потіснила релігійну літературу.

У період Зрілого Середньовіччя прокидається неабиякий інтерес до *героїчного епосу*. У героїчних піснях та епопеях відобразилася історія народу, боротьба за християнську віру, міжфеодальні чвари, проповідувалася ідея національної єдності, формувалося уявлення про ідеального героя-воїна та справедливого правителя.

Народний героїчний епос з XI століття почали літературно опрацьовувати і записувати новими європейськими мовами. Таким чином, *героїчний епос*, маючи народні корені, поступово стає літературним явищем.

Героїчний епос із його культом військової доблесті та васальної відданості великою мірою вплинув на розвиток аристократичної *рицарської літератури*, яка набула розквіту в XI – XIII століттях. Рицарська література охоплює найрізноманітніші жанри: *феодальні та династичні хроніки, настанови з полювання, проведення турнірів, придворного етикету, хвалебні вірші*. Але особливу художню цінність мають *рицарські романи та рицарська поезія*, які вирізняються багатством художніх образів та виражальних засобів.

Рицарський роман є одним з основних жанрів середньовічної літератури. Він виник у XII столітті у середовищі феодалів Франції і поширився іншими країнами Європи. Початково цей жанр мав віршову форму, а з XIII століття утверджуються його прозові обробки. У ньому широко використовувався фольклорний казковий елемент: тут фігурують чаклуни і феї, дракони і велетні, зачаровані замки і цілющі бальзами. Проте, на відміну від фольклору, рицарська література має авторство.

Вишукана рицарська література була далекою від реальної дійсності. Типовим персонажем рицарських романів стає не просто сильний і доблесний (як у героїчному епосі), а й вихований та здатний на ніжні почуття рицар. Він мандрує світом у пошуках пригод, звершує подвиги на честь своєї Дами серця і готовий, здобувши славу, померти, повторюючи солодке ім'я коханої. На відміну від героїчного епосу, подвиги в романах звершувалися не заради батьківщини, короля чи віри, а задля власної слави або слави Прекрасної Дами.

Рицарська поезія — це поезія переважно любовна, її ще називають *лірикою трубадурів*. З'явилася вона в тогочасному економічному і культурному центрі Європи — в багатому Провансі (південь Франції), де поетів називали *трубадурами* (слово *трубадур* походить від прованського *trobar* — *шукати, створювати, складати вірші*). У рицарській поезії оспівуються воїнська звитяга, а також вишукані почуття, туга за недосяжною Дамою серця.

Поширений у літературі Зрілого Середньовіччя *культ Прекрасної Дами* має зв'язок із культом Богородиці: Дамі серця поклонялися, її кохали віддалік і сприймали як довершену неземну істоту.

Середньовічна драма

У середньовічних містах почали розвиватися *драматичні жанри*, які виокремилися із церковних богослужінь і спочатку мали суто релігійний зміст та виконувалися духівництвом під час літургій.

Середньовічні п'єси не стали продовженням втраченої античної театральної традиції. Насамперед це були *інсценізації* епізодів зі *Святого Письма*.

Поступово в літургійних драмах дійство набуло самостійного значення і перемістилося із церкви на міську площу, де під час свят могло тривати кілька днів.

Такі постановки називалися *містеріями* і були інсценізаціями Священної історії — від створення світу до Страшного суду. У містеріях використовували декорації і костюми, участь у них брали звичайні міщани.

Крім містерій релігійного змісту, на середньовічних вулицях з'явилися і драматичні твори нерелігійного характеру — *фάρси*, тобто невеликі комічні п'єси побутового змісту. У них ішлося про лінивих пияків, сварливих жінок, жадібних священників, жорстоких феодалів, недолугих слуг та ін.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть походження терміна *середні віки*.
2. Які часові межі охоплює історичний період Середньовіччя в Західній Європі?
3. Що стало причиною руйнування *Римської імперії* та всього *античного світу*?
4. Поясніть, якими були наслідки знищення *античної культури*.
5. Порівняйте зображення Форуму в Римі у розділі «*Давньоримська культура та література*» і в розділі «*Література середньовічної Європи*». Зробіть висновок про зміни, що відбулися в межах лише одного міста після руйнування античного світу.
6. Як і чому в середні віки змінилося ставлення до людини? Що стало причиною тлумачення людини як істоти слабкої, яка може отримати підтримку лише в церкві, а спокій — тільки в загробному житті?
7. Поясніть причини розквіту *релігійної літератури*.
8. У чому середньовічні богослови вбачали головне завдання мистецтва?
9. Прокоментуйте думку видатного середньовічного богослова Бернара Клервоського (1091–1153) про те, що митець не повинен своїми творами відволікати людей «*від роздумів над Законом Божим*».
10. Дайте загальну характеристику літератури періоду *Зрілого Середньовіччя*.
11. Поясніть відмінність між *латинською* і *новомовними* літературами.

ГЕРОЇЧНИЙ ФРАНЦУЗЬКИЙ ЕПОС

Початок формування французької нації і давньофранцузької мови припадає на **VIII – IX століття**. Приблизно в цей самий час складався *французький героїчний епос*, який дійшов до нашого часу у вигляді великих поем.

В англійській хроніці XII століття вказано, що в день битви поблизу Гастингса в 1066 році, коли нормани на чолі з герцогом Вільгельмом Завойовником розбили війська англосаксів, норманські воїни співали пісні про Роланда, щоб підняти свій бойовий дух.

Згодом, у XI – XII століттях, короткі епічні пісні були сюжетно впорядковані й записані як *«пісні про діяння»* – жести. *«Пісня про Роланда»* – це найкраща героїчна поема французького епосу, яку склали з VIII по XII століття. Найдавніший записаний варіант пісні знайдено в місті Оксфорд в Англії, і датується цей рукопис 1170 роком. Треба зазначити, що *«Пісня про Роланда»* в Оксфордському списку – це результат літературної обробки, і наприкінці пісні згадується її автор – Турольдус (або Турольд).

Однак героїчна поема повністю зберегла свій зв'язок з усною народною творчістю та використовує прийоми, характерні для давніх епічних творів.

У *«Пісні про Роланда»* утверджується ідея сильної королівської влади. Франція XI – XII століття, роздроблена феодалними міжусобицями, потребувала ідеалу єдності країни та вірцевого правителя.

Ці ідеали були знайдені в минулому – у часи правління Карла Великого (VIII – IX ст.).

Авторитет франкського монарха був настільки високим у середньовічній Європі, що його ім'я *Карл (Karolus)* стало в багатьох країнах титулом – король.

Головні герої *«Пісні про Роланда»* – *король Карл, граф Роланд*, його побратим *Олів'єр, архієпископ Турнін* – сповнені патріотичного завзяття, вони дбають не про власні інтереси, а про *«Францію солодку»*. Задля неї вони готові покласти життя.

Їм протиставляється образ графа *Ганелона*, який заради особистої помсти Роланду прирік на загибель двадцять тисяч франків. Ганелон – вправний воїн, проте він мстивий, себелюбний і пихатий.

«Пісня про Роланда» обстоює та ідеалізує васальні зв'язки. Сеньйор повинен опікуватися своїм васалом, мудро розпоряджатися його життям, а в разі смерті васала зобов'язаний помститися за нього. Таким ідеальним сень-

Карл Великий на коні
(бронзова статуя IX століття)

йором у «Пісні про Роланда» виступає мудрий король Карл. Однак і для васала загинути в бою за свого сеньйора вважалося не героїчним подвигом, а обов'язком. Саме так розцінює смерть ідеальний васал Роланд.

У «Пісні про Роланда» яскраво змальовані всі герої, вони наділені лише їм притаманними рисами: король Карл — справедливий, мудрий та мужній; Роланд — безстрашний, але запальний і гордовитий; Олівер — відважний, розумний та розсудливий і т. д. У «Пісні про Роланда» дружба переростає в духовну єдність — без друга рицар втрачає половину своєї сили. Відважний Роланд і мудрий Олівер тільки разом можуть досягти рівноваги між мудрістю і відвагою, а неузгодженість їхніх дій призводить до загибелі.

Історична енциклопедія

Реальна основа сюжету «Пісні про Роланда»

У французькій героїчній поемі йдеться про славні перемоги короля Карла Великого, проте реальною основою сюжету «Пісні про Роланда» став невдалий військовий похід **778 року** франкського короля Карла в Іспанію.

*Кавалерія Карла Великого
(мініатюра з німецького рукопису, 820-830 роки)*

Тогочасну мусульманську Іспанію роздирали міжусобні війни між різними правителями. У 777 році правитель Барселони звернувся до короля франків Карла Великого по допомогу в боротьбі проти правителя-халіфа Кордови. За це він обіцяв віддати франкам місто Сарагосу. Карл прийняв пропозицію й особисто очолив похід.

Проте правитель Сарагоси, порушивши угоду, не пустив франків у місто, і Карл змушений був повернутися додому.

На зворотному шляху **15 серпня 778 року в Ронсевальській ущелині** жителі гір — баски — розбили ар'єргард¹ війська Карла Великого.

Це була помста франкам за знищення баскського міста Пампелу́ни. У деяких давніх хроніках серед загиблих франків називають «Хруодланда, префекта² бретонської маркі³» — тобто епічного Роланда.

¹ Ар'єргард — загін, який прикриває тил війська під час походу.

² Ідеться про посадову особу, яка наділена судовими та військовими повноваженнями і представляє владу.

³ Марками в той час називали укріплені райони, які споруджували на найнеспокійніших ділянках кордону імперії. Цими районами керували призначені королем маркграфі (префекти).

Справжні історичні події, що відбулися у 778 році, та їхнє значення для тогочасної Франкської держави забулися. У народній пам'яті залишився лише яскравий спогад про минуле могутньої країни, якою правив мудрий король. Тому основними темами «Пісні про Роланда» стали розповідь про боротьбу із сарацинами та про феодальну помсту, внаслідок якої гине головний герой *граф Роланд*. У поемі на франкське військо нападають не християни-баски, а мусульмани, і їхній напад спричинений зрадою одного з баронів — графа Ганелона, вітчима Роланда.

Для тих, хто хоче знати більше

Зброя у Середньовіччі

Чимало місця в «Пісні про Роланда» відведено опису боїв та зброї — це особливо цікавило тогочасних слухачів та читачів. Зброя супроводжувала рицарів завжди, від її надійності залежало життя господаря.

Особливою шаною користувалася наступальна зброя — меч. Для вершників кували спеціальні довгі мечі-спати (*spatha*) з високоякісної сталі. Рицарський меч і ріг отримували власні імена, до них ставились як до живих істот, із ними розмовляли та радилися, вони навіть могли чинити щось по-своєму.

У германських епосах ріг часто трубить сам, рятуючи цим життя господаря. Меч графа Роланда Дюрандаль «не хоче» ламатися і покидати рицаря. Роланд відповідає взаємністю: він зустрічає смерть, навіть не згадавши про свою наречену Альду, але сумує, що «овдовіла» його спата Дюрандаль (у давньофранцузькій мові *spatha* — жіночого роду)¹.

У руків'я середньовічних мечів часто вкладалися священні реліквії, які ставали оберегом для власника зброї. В історичних хроніках, героїчних епосах і рицарських романах можна зустріти епізоди, в яких рицарі цілують руків'я, присягають на мечах, висловлюють перед ними свої сокровенні бажання тощо.

Також відомо, що рицарі молилися, схилившись перед руків'ям меча, встромленого вістрям у землю, який набував для воїна-християнина особливого значення, сприймаючись як образ хреста. Ці рицарські звичаї були пов'язані з тим, що головним своїм завданням вони бачили служіння християнській вірі.

Меч Карла Великого
(експонат музею
в м. Аахен, Німеччина)

¹ Зверніть увагу, що в українських піснях козаки називають свою шаблю «жінкою».

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

Старофранцузький епос

(уривки)

1–2

Король франків Карл Великий протягом семи років захопив і розорив в Іспанії усі міста, а їхніх жителів навернув у християнство. Лише Сарагоса залишилася не завойованою, там і перебуває сарацинський король Марсіль, правитель Іспанії. Марсіль знає, що Карл зі своїм військом збирається йти на Сарагосу, останній притулок невірних. Сарацинський король у відчаї. Він скликає раду, на якій йому підказують обдурити Карла. Нехай Марсіль пошле франкам багаті подарунки та заручників на знак примирення і пообіцяє, що прийме зі своїми підданими християнство. Короля франків треба переконати, щоб він із військом повертав додому без зайвого кровопролиття, а король Марсіль пізніше прибуде до Франції для обряду хрещення. Зрозуміло, що насправді сарацини обдурять франків, сподіваючись, що ті залишать Іспанію, а Марсіль не приїде до Франції. Король Марсіль погодився на цю пропозицію.

Повіривши сарацинам, Карл Великий повертається із військом у Францію. За порадою Ганелона, який вступив у змову зі сарацинами, він доручає Роландові із загоном прикривати їх відхід.

59–64

Роланд
(статуя XII століття)

Схилив, понурив голову володар;
Він гладить бороду, він крутить вус,
В очах не в силі приховати сліз.

До себе зве Роланда наш володар:
«Мій любий графе, — каже, — знаєш що?
Тобі я лишу половину війська.
Бери його, безпечний будеш з ним».
«Цього не вчиню, — каже граф, — хай Бог
Поб'є мене, як скривджу кров свою.
Візьму лиш двадцять тисяч бравих франків.
Міжгір'ям ти собі безпечно йди,
Нікого, поки я живу, не бійся».
Сів на коня хоробрий граф Роланд...
За ним іде товариш Олівер,
За ними Берандж'єр, Отон, Самсон
І Енджельєр, відважний вождь гасконський.
Прийшов сюди Турпін архієпископ.
Всіх двадцять тисяч рицарів зібралось.

Граф Роланд зі своїм загоном залишився на сторожі в Ронсевальській ущелині, а франкські війська пішли далі. Карл їхав журячись. Він передчуває, що Ганелон із певним наміром запропонував Роланда у сторожу.

А тим часом король Марсіль збирає трьохсоттисячне військо і, вславивши пророка Магомета, вирушає за франками. Невдовзі сарацини бачать прапори Роландового двадцятитисячного загону і поспішають озброїтися.

На кожному з них є сарацинський панцир,
Здебільшого у Сарагосі кутий,
У кожного шолом тугий, потрійний,
Сталевий меч — вієнська славна сталь,
Порядний щит і валентійський спис,
Червоні, білі й сині хоругви.
Був ясний день, світило пишно сонце.
Його промінням блискотіла зброя.
Щоб краще йти, в роги заграли й в сурми;
Пішла така луна, що й франки чують.
«Здається, друже, — каже Олівер, —
Що з сарацином випаде нам битись».
«Дай Боже, — відповів йому Роланд, —
Постояти нам тут за короля!..»

Олівер
(статуя XII століття)

81–82

Став Олівер на шпилечку гори,
Докладно бачить він іспанське царство,
Докладно бачить хмари сарацинів.
Горять шоломи золотом-самоцвітом,
Вогнем сталеві панцирі блискочуть,
Поблискують щити й списи зловіщо,
А прапорів і годі полічити.
Така їх сила-безліч там була,
Що Олівер аж сам забувся з дива.
Стривожений вернувся він до франків,
Прийшов до них і все їм розповів.
«Так много, — каже Олівер, — невірних.
Жде січа нас, якої не було...»

83–85

«Поганців много, — каже Олівер, —
А наших франків, бачу, мало дуже.
Гей, засурми хіба, Роланде-друже!
Почує Карл і вернеться тепер».
На те Роланд: «Не мудро б я зробив;
В солодкій Франції позбувся б слави.
Волю щосил рубати Дюрандалем,

*Лучник Карла Великого
(мініатюра з німецького рукопису,
820-830 роки)*

Хоч би по золоту ручку кров'ю сплив.
На горе зрадники в цей яр увійдуть.
Ручуся вам, їх жде нехибна смерть».

«Гей, засурми на Оліфанті, друже!
Почує Карл і вернеться ще з військом».
На те Роланд: «Хай Бог мене боронить,
Щоб я свій рід неславою покрив,
Щоб сорому я Франції набавив!
Ні, я волю рубати Дюрандалем,
Оцим мечем, що тут при боці висить;
Побачите, це вістря кров сполоще.
На лихо постягалися поганці;
Ручуся вам, усіх зустрине смерть!»

«Гей, засурми на Оліфанті, друже!
Король міжгір'ям саме йде,
Ручуся, франки вернуться іще».
«Хай Бог боронить, — каже граф Роланд, —
Щоб мав сказати хто з людей, що я
Сурмив із боязні перед невірним.
Моїх батьків не стріне цей докір!
Хоробрі франки теж до бою добрі;
Ніщо від смерті не спасе іспанців».

86–89

«Який тут сором? — каже Олівер. —
У цих чужинців є велике військо,
А що ж у нас? Дружинонька мала».
На це Роланд: «Зате ж завзяття більше.
Хай Бог і ангели мене боронять,
Щоб через мене Франція терпіла».
Роланд хоробрий, Олівер розумний,
В обох відвага неабияка;
Хто з них у зброї осідлав коня,
Будь там і смерть йому, не вийде з бою.
Хоробрі графи й горді їх слова!
Тут де не взявсь Турпін архієпископ.
Острогами коня б'є, мчитьсь полем,
Скликає франків і говорить так:
«Лишив нас тут король, пани барони!
Хороша й смерть за свого короля.
Христову віру нам спасати нині

У боротьбі, — без неї нам не бути,
Бо бачите, що сарацини близько.
Тож сповідайтесь, Богові моліться.
Хто вмере, блаженним мучеником буде,
До раю піде, там вінок здобуде».
З коня зсів кожний, падає на землю.
Благословить Турпін всіх в ім'я Боже.

90–91

До бою всякий з них готовий був.
А граф Роланд озвався до Олівера:
«Ти, друже-брате, дуже добре знаєш,
Що всіх нас тут ізрадив Ганелон.
Взяв він за те незліченні багатства,
Однак Карл за нас помститься певне!
Король Марсіль зробив собі з нас торг,
Та ми йому мечем і сплатимо!»
Роланд іспанським ярмом гордо їде

На борзому коні, на Вальянтіфі,
У повній зброї. — гарно в ній йому!
В руці барон спис пальмовий тримає,
Що вістря в небо звернений стримить.
На ньому білий прапорець мигоче,
А китиці вдаряють по руках.
Сам пишний, пишний! Вид погідний, ясний.
На франків дивиться він чемно й любо,
Ласкавим словом промовляє так:
«Нас нині жде багате й гарне жниво;
Не мав такого ні один король».
Сказав, а тут і вороги вже близько. [...]

*Роланд атакує Марсіля
(мініатюра з рукопису XIV століття)*

105

По бойовищі їде граф Роланд
З мечем в руці, що славно тне й рубає,
Й багато втрат наносить сарацинам.
Ах, бачити б, як клав за трупом трупа,
Як по землі пливла червона кров,
Зрошаючи у нього руки й панцир,
Його коневі гриву та лопатки!
І Олівер не лінувався бити,
І кожний пер не мав чого стидатись.

А франки теж як слід вдаряють, б'ються.
Невірні гинуть, інші з болю в'ються.
Архиєпископ каже: «Слава нашим!»
Знов Карла клич лунає: «Монжуа!»

У страшній битві гинуть найкращі і франкські, і сарацинські воїни. А тим часом у Франції здійнялася небачена буря. Люди з жахом споглядають величне і страхітливе видовище, не розуміючи, що це сама природа тужить за Роландом.

Пліч-о-пліч із товаришами відважно б'ється Роланд, сподіваючись на славному перемогу. Проте Марсіль посилає нові війська. Побачивши незліченні ряди сарацинів, Роланд і Олівер зрозуміли, що потрапили у пастку, з якої ніхто не врятується. Роланд й Олівер із жалем бачать загибель своїх товаришів.

128–130

Коли Роланд побачив гибель франків,
Він так озвався до друга Олівера:
«Мій вірний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, скільки рицарів тут землю вкрило.
Аж сум, що Францію солодку, гарну
Баронів стільки разом опустило!
Я засурмлю, Великий Карл почує».

*Ронсевальська битва
(ілюстрація з французького
першодруку, 1493 рік)*

А Олівер: «Не рицарське це діло!
Коли я радив, ти протививсь, друже.
Коли б тут був король, він спас би нас;
А так йому в докір це годі брати.

131

В розумного хоробрість не шалена,
Розсудок важить більше, ніж завзяття.
Твоя це легкодушність вбила франків.
Вже Карл із них не буде мати слуг.
Коли б мене ти слухав був, вернувся б
Володар наш і був би наш цей бій,
І був би наш Марсіль або поляг би.
А так побила нас твоя відвага,
В пригоді Карлу нам уже не бути,
І рицарем тобі не бути більше!
Ти згинеш! Францію чекає сором.
І нас, і дружби нашої не стане.
Прийде розлука, поки ніч настане».

Коли почув цей спір архиєпископ,
Вколов коня острогами зі злата,
Став коло них і взявся їх корити:

«Гей, пане мій, Роланде, Олівере,
Лишіть цю сварку, дуже вас молю я.
Тут Оліфант нам вже не допоможе,
Та все ще, мабуть, краще засурмити,
Бо прийде Карл і зможе відомстити,
Не вернеться додому ворог радим.
А скоро наші франки, зсівши з коней,
Побачать нас, порубаних на кусні,
Вони у домовини покладуть нас,
Вони заплачуть з туги-жалю ревно
І поховають по монастирях, —
Не їстимуть нас пси, вовки і свині».
«Ви добре кажете», — сказав Роланд.

133

Узяв Роланд рукою Оліфанта,
Приклав його до уст і як заграв,
Відбивсь об гори голос, залунав,
На тридцять миль навкруг пішов луною.
Почув це Карл, почула вся дружина.
«Це наші б'ються десь!» — сказав король.
А Ганелон ось тут і зауважив:
«Скажи це інший хто, дурне сказав би».

134–136

Заграв Роланд так болісно й могутньо,
Так жалісно заграв на Оліфанті,
Що з уст його пішла червона кров,
А в голові виски аж затріщали.
А так далеко голос залунав,
Що серед гір почув його король.
І каже Карл: «Я ріг Роланда чую.
Коли Роланд сурмить, то він в бою!» [...]

Тече в Роланда кров червона з уст,
Болять з напруги втомлені виски —
Він смутно-тужно гра на Оліфанті.
Це чує Карл і чують франки всі.

*Роланд сурмить у ріг
(мініатюра з рукопису XIII століття)*

«Протяжний голос цей!» — говорить Карл.
 Казав заграти в сурми наш володар.
 Всі франки зсіли з коней; всі беруть
 Шоломи, панцирі й мечі у злоті,
 Міцні щити й кріпкі списи сталеві,
 А там на бойових сідають коней.
 Вдаряючи острогами щосили,
 Один із одним нишком говорили:
 «Роланда б нам застати ще живим,
 Ото рубати будемо всі з ним!»
 На жаль, дарма, бо вибрались запізно!

140

*Роланд і поранений Олівер
 (мініатюра з рукопису XIII століття)*

Глядить Роланд на гори та низи,
 Їх трупом вкрили Франції сини.
 Він бачить їх і плаче рицар добрий:
 «Хай вам заплатить Бог, пани барони!
 Нехай він душі ваші прийме в рай!
 Над вас васалів кращих не було!
 Ви довгий час мені служили вірно,
 Багато світу Карлові здобули.
 За мене мерли ви, пани барони,
 А я не міг вам дати оборони!
 Гей, Олівере, брате, я з тобою!
 Я з туги вмру, коли в бою не згину,
 Ходімо разом битись, друже мій!»

146–150

...Смертельну рану чує Олівер.
 Тут ніколи вже помсту відкладати;
 Як рицар б'ється він в густій юрбі,
 Списи ламає і щити з галками.

Роланд на друга Олівера глянув, —
 Його лице без краски і бліде;
 Він весь купається в червоній крові,
 Що на траву струмочками тече.
 «О Боже, Боже! — каже граф. — Мій друже,
 Геройська вдача знищила тебе.
 Не буде рівного тобі ніколи!»
 В обіймах смерті Олівер почувся.
 Він зсів з коня і до землі припав,

Простяг до неба руки та прохає
Всевишнього, щоб рай йому подав,
Щоб короля і Францію солодку
Помилував, а перше всіх Роланда.
Холоне серце, зсунувся шолом,
Він сам, як довгий, ниць упав на землю
І вмер хоробрий, більш йому не жити.

156–158

По-молодецьки б'ється граф Роланд!
Піт облива його гаряче тіло,
А в голові важкий, пекучий біль:
Виски в ній трісли, ще коли сурмив.
Він рад би знати, чи надійде Карл;
Взяв Оліфанта й слабо-слабо грає.
І став володар, чує тихі звуки
І каже: «Горе нам, панове, горе!
Не стане нині в нас Роланда графа.
По грі цій бачу, що йому не жити.
Хто рад поспіти, хай же шпарко їде.
Заграйте в сурми, скільки їх знайдеться».
Гей, як заграють в сорок тисяч сурм,
Заграли гори і яри озвались.
Невірні вчули, закричали враз:
«О, горе нам! Це Карл їде на нас!» [...]

161

Втікали люті, бішені невірні,
В свою іспанську землю всі втікали,
Та граф Роланд не гнався вслід за ними,
Бо Вальянтіфа-коника не стало...

168–171

Роланд почув, що смерть його вже близько,
Щоб бездоганно вмерти, Оліфанта
Бере у руку, Дюрандаля в другу
І йде не даліше, як стрілою з лука
Досяг би, полем по землі іспанській,
На горбику під деревом чудовим
Було стовпів чотири мармурових.
Тут обімлівши, на зелені трави
Упав Роланд: зближалась смерть помалу. [...]

*Піхотинець Карла Великого
(мініатюра з німецького рукопису,
820-830 роки)*

Почув Роланд, що зовсім тратить зір.
Його лице без крові стало біле.
Та все ж він встав, добув ще трохи сили
І двадцять раз мечем завзято вдарив
Об сірий камінь. Сталь тверда дзвеніла,
Однак не вищербилась, ні зламалась.

173–174

*Роланд б'є мечем об камінь
(мініатюра з рукопису XIII ст.)*

І знов Роланд об сірий камінь вдарив,
Так сильно вдарив, що й сказати годі.
А меч дзвенить, не ломлеться, не гнеться,
Що вдарить ним, він вгору відіб'ється.
Коли побачив граф, що не зламати
Йому меча, став лагідно тужити:
«Мій ти священний, гарний Дюрандале,
Ти в злότηй ручці цінні моці криєш...
Тобі в руках невірних бути годі!
Лиш християнам ти служити маєш.
Широкі землі я підбив з тобою
Для короля мого із бородою;
Скріпився ними Карл, забагатів!»
В обіймах смерті чується Роланд:
Чоло та серце холод огортає.
Він спішно йде на пагорб під ялину,
Лягає долілиць в траву зелену,
І меч і ріг вкриваючи собою. [...]

175

Роланд пізнав, що час його минувся;
Обличчям до Іспанії звернувся
І став рукою битися у груди:
«Вина моя перед тобою, Боже,
В гріхах моїх великих і малих,
Яких я від народження години
До нинішньої днини допустивсь».

177

Помер Роланд, — Бог душу в рай прийняв.
Ось вже й володар в Ронсевалі став.
Нема тут шляху, стежки тут нема,
Нема ні ліктя, ні стопи землі,
Де б франк або невірний не лежав.
І каже Карл: «Де ж ти, Роланде любий,

Де Олівер, архиєпископ де?
 [...] Де пери всі, що я їх тут оставив?»
 Даремний труд, не відповість ніхто.
 «І що я, Боже, варт? — сказав король. —
 Чому в цій битві не було мене?»
 Він з горя-туги бороду всю рве,
 А рицарі заплакали й собі ж.
 Їх двадцять тисяч на землі лежало.

Карл зі своїм військом наздогнав сарацинів і гнав аж до Сарагоси, завдаючи їм смертельних ударів. Так загинуло останнє воїнство Марсіля. Сам підступний король Марсіль, стікаючи кров'ю і потерпаючи від пекельного болю, утік до Сарагоси.

Карл із військом повертається у Ронсеваль на поле битви, де загинув Роланд.

205–207

Гей, їде Карл, шукаючи Роланда.
 Що квітів бачить в лузі, кожна квітка
 Закрашена баронів наших кров'ю.
 У тузі Карл сліз втримати не може.
 Приїхав він під дві ялини гожі, —
 На трьох стовпах Роландові удари,
 А на траві лежить племінник бравий.
 Почув король великий біль у серці!
 Він зсів з коня, бігцем біжить до нього,
 Бере його, на руки піднімає..
 Гей-гей! І з туги сам над ним вмливає.
 «Хай Бог простить тебе, Роланде-друже!
 Понад усіх ти рицар був єдиний.
 З тобою вся моя могутність гине».
 Карл умліва, утриматись не може. [...]

*Король Карл знаходить Роланда
 (мініатюра з рукопису XIII ст.)*

212

На Карла знак всі франки з коней зсіли,
 Побитих друзів швидко віднайшли
 І позносили всіх в одну могилу.
 Єпископи, ігумени-ченці,
 Каноніки і всякі панотці
 Благословляють їх хрестом святим.
 Несеться з мірри й фіміаму дим.
 Коли ж усіх вже гарно обкадили,
 З пошаною засипали могилу
 Й оставили. Що ж їм лишалось більше? . [...]

Переклад із французької Василя Щурата

До *середньовічного героїчного епосу* належать пісні й поеми, у яких відображаються історичні події минулого (захист батьківщини, народу, релігії) та оспівуються подвиги героїв-воїнів, наділених надзвичайною силою і мужністю.

Проте в героїчному епосі доби Середньовіччя, на відміну від давнього героїчного епосу, казково-міфологічні мотиви використовують менше. Для нього характерне *розширення історичної тематики*, значне посилення патріотичних та релігійних мотивів, пов'язаних із боротьбою із завойовниками та іновірцями (наприклад, у «Пісні про Роланда» – це мусульмани-сарацини).

Однак середньовічний героїчний епос залишався в тісному зв'язку з народним епосом: сюжетами середньовічного епосу ставали історичні події, пам'ять про які зберігалася в народних переказах.

Також запозичувалися структура давніх текстів, мовні звороти, використовувалися *порівняння, повтори, гіперболи, постійні епітети* тощо. Головний герой епосу й надалі залишився носієм *ідеальних* рис, проте його психологічна характеристика стала глибшою.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✦ Готуємося до роботи з твором

1. Згадайте, що вам відомо з історії середніх віків про походи франкського короля **Карла Великого**.
2. Розкажіть про побутування *народного героїчного епосу* в добу Середньовіччя. Як саме героїчний епос увійшов у літературу?
3. Проведіть паралель між героїчними поемами **Гомера** (Давня Греція) та героїчною поемою «**Пісня про Роланда**» (середньовічна Франція).
4. Які історичні події лягли в основу героїчної поеми «Пісня про Роланда»?

✦ Працюємо над змістом твору

5. Розкажіть, яким був план сарацинського короля **Марсіля**.
6. Для чого загін графа Роланда залишився в ущелині Ронсеваль?
7. Що сталося після того, як війська **Карла Великого** вирушили на батьківщину?
8. Чому Роланд відмовляється засурмити в Оліфанта?
9. У чому рицар вбачає покликання вірних підданих короля? Знайдіть підтвердження в тексті.
10. Яка доля спіткала загін **Роланда**? Як ви гадаєте, якби молодий граф міг передбачити наслідки своєї нерозважливості, чи послухав би він поради Олівера?
11. Прокоментуйте слова **Олівера**: «*Розсудок важить більше, ніж завзяття*».
12. У чому дорікає Олівер своєму другові? Знайдіть цитату у творі (ч. 131).
13. Як і з якою метою граф **Ганелон** пояснює королю звуки Оліфанта?
14. Прочитайте епізод прощання рицаря з **Дюрандалем**. Чому Роландом оволодіває відчай через те, що він мусить залишити Дюрандаль?

15. Розкажіть про дії короля Карла Великого після загибелі загону Роланда. Яка доля спіткала Марсіля та його військо?
16. Із якою метою Карл повернувся на поле битви сарацинів та загону Роланда? Прочитайте в тексті, як Карл сприйняв загибель Роланда.

 Узагальнюємо та підсумовуємо

17. Схарактеризуйте образ графа Роланда.
18. Чи *ідеалізується* образ Роланда в героїчній поемі? Обґрунтуйте свою думку.
19. Які риси притаманні Карлу як правителю і християнину відповідно до середньовічних уявлень?
20. Які риси рицарства оспівуються в *героїчній поемі*?
21. Як висвітлено в поемі проблему релігійної та національної терпимості? Як цю проблему та її розв'язання бачите ви?
22. Доведіть, що «Пісня про Роланда» відповідає ідеології Середньовіччя.
23. На конкретних прикладах із твору поясніть особливості васальних відносин.

 Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

24. Порівняйте образи воїнів з античної міфології, давніх героїчних поем та з французького героїчного епосу «Пісня про Роланда». Знайдіть спільні риси.
25. Порівняйте сцени битв із поеми Гомера «Гіада» та «Пісні про Роланда».
26. Визначте *головну ідею* героїчних епічних творів різних народів.

 Застосовуємо теоретичні поняття

27. Порівняйте особливості *середньовічного героїчного епосу* та давнього героїчного епосу (наприклад, давньогрецького).
28. Згадайте твори *народного героїчного епосу*, вивчені в 7 класі. Назвіть головні особливості цих творів.
29. Наведіть приклади *гіперболи* в зображенні картини бою. З якою метою, на вашу думку, використаний цей художній прийом?
30. Згадайте, у яких вивчених вами творах героїчного епосу (7 клас) використовувався гіпербола.
31. Знайдіть у «Пісні про Роланда» приклади *постійних епітетів*.

 Виконуємо творчі завдання

32. Згадайте зміст історичного роману *Вальтера Скотта «Айвенго»*, вивченого в 7 класі. У якій країні і в який історичний період відбуваються події, зображені в цьому творі?
33. На основі роману та давньофранцузької героїчної поеми створіть усний портрет ідеального середньовічного короля.
34. Спираючись на тексти давньофранцузької героїчної поеми «Пісня про Роланда» та роману англійського письменника В. Скотта, зробіть висновок про те, яким повинен бути справжній благородний рицар.

 Радимо прочитати

Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі»

Данте Аліг'єрі (1265 – 1321)

Деякі традиції рицарської поезії розвивали наступні покоління митців, зокрема й видатний італійський поет *Данте Аліг'єрі*. Його рання любовна лірика проповідувала *культ Прекрасної Дами*. Водночас Данте писав *латиною* наукові праці і філософську поезію, а також став першим автором, який звернувся до народної італійської мови. З появою Данте в європейській літературі завершується доба Середньовіччя.

Про життя Данте Аліг'єрі – видатного італійського поета, політичного діяча, філософа – залишилося мало відомостей. Ми знаємо, що народився Данте у травні 1265 року в найбагатшому середньовічному італійському місті-республіці Флоренція. Данте був освіченою людиною, вивчав богословські та природничі науки. З його поезій можна зробити висновок, що він добре знав античну та середньовічну літературу.

Данте – нащадок давнього, але небагатого рицарського роду. Його предки брали участь у заснуванні Флоренції. Данте Аліг'єрі займався політичною діяльністю і був відправлений у вигнання, коли ворожа йому політична партія прийшла до влади у Флоренції.

Усі важкі роки вигнання Данте, переїжджаючи з міста до міста, виконував дипломатичні місії при дворах впливових осіб, листувався з можновладцями, закликаючи їх сприяти об'єднанню роздробленої на окремі містатержави Італії, писав літературні та філософські твори. Останні роки життя Данте (1315 – 1321) провів у Равенні під заступництвом правителя цього міста, шанувальника поезії і таланту геніального флорентійця.

Під час однієї з дипломатичних поїздок до міста-республіки Венеції Данте захворів і помер у ніч з 13 на 14 вересня 1321 року. Правитель міста наказав поховати геніального флорентійця у грецькому мармуровому саркофазі, який був поміщений у церкві Сан П'єр Маджуре (пізніше Святого Франциска). У 1490-х роках над саркофагом Данте Аліг'єрі було збудовано розкішний мавзолей, який існує і донині.

Творчість Данте

Данте жив і творив на межі двох великих епох – Середньовіччя й Відродження, тому його творчість стала своєрідним поєднанням суворої ідеології середніх віків та оптимістичної ідеології гуманізму. У його поетичних творах

і філософських трактатах відобразилося нове розуміння людини, її життєвих цінностей та сенсу буття.

Починав свою творчість молодий Данте з *любовної лірики*, присвяченої *Прекрасній Дамі*. Кохання до цієї Дами, яку під іменем *Беатріче* (*Благословенна*) він оспівав у книзі *«Нове життя»* (1292 рік), стало яскравою і водночас трагічною подією в долі поета. Уперше Данте побачив Беатріче, коли їм було по 9 років. Тієї миті майбутньому поетові здалося, що в яскраво-червоному одязі перед ним постала донька бога, а не смертної людини.

Наступна зустріч відбулася ще через 9 років: 18-річна Беатріче в сліпучо-білому одязі була схожою на ангела¹. Безнадійне кохання юнака до цієї молодої жінки, яку він бачив усього кілька разів, стало основою його ліричної збірки *«Нове життя»*, що включала *і прозу, і вірші*.

Данте, звернувшись до традицій *поезії трубадурів*, у сонетах та канцонах пише про муки і радощі нерозділеного кохання. Він, звеличуючи свою вродливу і благородну Даму, з надзвичайним психологізмом розповідає про переживання закоханого, який бачить у земній жінці небесний ідеал, боготворить її добротність, не наважуючись навіть підійти до неї.

На наступних сторінках книги йдеться про передчасну смерть коханої, що поет сприймає як *всесвітнє горе*. Відтепер ним володіє лише бажання оплакувати свою мадонну Беатріче, яку він називає святою і подумки бачить на небесах. Назву *«Нове життя»* збірка отримала тому, що Данте був переконаний: завдяки коханню людина народжується вдруге — *духовно*. Проте не всім дано пережити це високе почуття, яке очищує грішну душу.

Наслідуючи традицію вишуканої поезії, Данте приховує ім'я своєї Прекрасної Дами. Однак біографи з'ясували, що кохана поета була реальною особою — Біче (скорочене від Беатріче) Портінарі, донькою багатого флорентійця і дружиною впливового банкіра, яка померла 1290 року на 24-му році життя.

Данте і Беатріче
(з диптиха Данте Габрієля Россетті, 1859 рік)

¹ Данте недаремно згадує у своєму творі колір одягу коханої: червоний символізував радість, білий — чистоту і добротність.

СОНЕТ 11

В своїх очах вона несе Кохання, —
На кого гляне, ошчасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохить.
Гордия й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

Переклад з італійської Миколи Бажана

Ne li occhi porta la mia donna Amore,
per che si fa gentil ciò ch' ella mira;
ov' ella passa, ogni uom vèr lei si gira,
e cui saluta fa tremar lo core,

sí che, bassando il viso, tutto ismore,
e d'ogni suo difetto allor sospira:
fugge dinanzi a lei superbia ed ira.
Aiutatemi, donne, farle onore.

Ogne dolcezza, ogni pensiero umile
nasce nel core a chi parlar la sente;
ond' è laudato chi prima la vide.

Quel ch' ella par quand' un poco sorride,
non si può dire né tenere a mente,
sí è novo miracolo e gentile.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ТЕРЦЕТ. КАТРЕН

Терцет — тривірш; особлива форма віршової строфи, яку вперше застосував Данте Аліг'єрі у своїй поемі «Божественна комедія». **Терцет** складається з трьох віршорядків і в перекладі з італійської означає **третья рима**. Цю трирядкову строфу й трикратну риму Данте використав тому, що особливого значення надавав числу 3.

Терцет може мати римування в різних комбінаціях: ААА БББ ВВВ або АБА БББ ВГВ ГДГ і т. д.

Прикладом використання терцета є «Божественна комедія» Данте:

I — На півшляху свого земного світу	А
II — Я трапив у похмурий ліс густий,	Б
III — Бо стежку втратив, млою оповиту.	А
I — О, де візьму снаги розповісти	Б
II — Про ліс листатий цей, суворий, дикий,	В
III — Бо жах від згадки почина рости!	Б
I — Над смерть страшну гіркіший він, великий, —	В
II — Але за благо те, що там знайшов,	Г
III — Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.	В
I — Недобре тямлю, як постав цей схов,	Г
II — Бо сонність так оволоділа мною,	Д
III — Що з певної дороги я зійшов.	Г

До терцета поети звертаються доволі рідко, проте серед тих, хто використовував цю трирядкову строфу, були Джордж Гордон Байрон, Олександр Пушкін, Іван Франко, Павло Тичина.

У сонетах поряд із терцетами використовували *катрени* — чотиривірші, тобто чотири заримовані віршорядки. Така будова строфи є найбільш поширеною, її витоки губляться у давніх народних піснях.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про життя видатного італійського поета *Данте Аліг'єрі*?
2. У чому полягає значення творчості Данте Аліг'єрі в історії європейської культури?
3. Які події лягли в основу книги Данте «*Нове життя*»?
4. Розкажіть, що ви знаєте про *Беатріче*.

Працюємо над текстом твору

5. Виразно прочитайте *сонет 11*.
6. Як впливають на людей лише вигляд і голос Беатріче? Знайдіть у тексті сонета цитати на підтвердження своєї думки.
7. Яким є ставлення Поета до Беатріче?
8. Данте сприймає свою кохану як земну жінку, у якої можуть бути звичайні людські вади, чи *ідеалізує* її? Відповідь обґрунтуйте.

Узагальнюємо і підсумовуємо

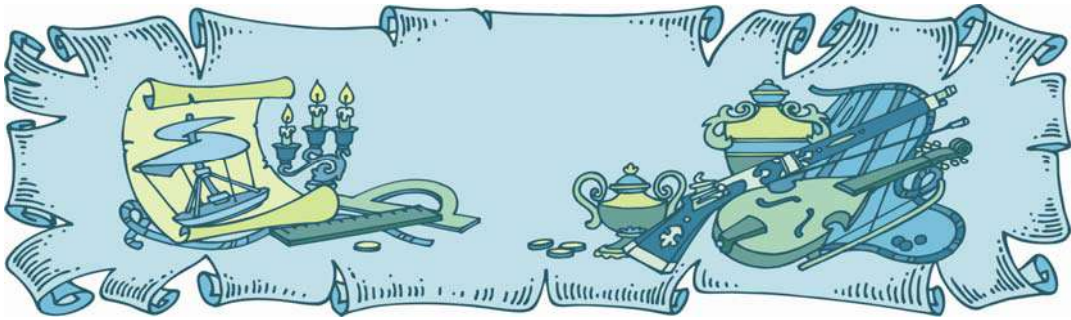
9. Доведіть, що в центрі уваги Поета — високе почуття, здатне облагородити людину.
10. У чому полягає особливість сприймання жінки і кохання в сонеті Данте та в ідеології *Середньовіччя*?
11. Доведіть, що поет схиляється перед своєю Прекрасною Дамою, як перед святою. Поясніть значення слова *обожнювання*.
12. Визначте *тему* та *ідею* сонета 11.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

13. Згадайте з вивченого в 5 класі, які твори ми називаємо *віршами*.
14. У чому відмінність між *віршовою* і *прозовою* мовою?
15. Згадайте назви ліричних творів, які ви вивчали на уроках зарубіжної літератури в попередніх класах.
16. Ліричні твори яких поетів були присвячені *темі кохання* (7 клас)?

Застосовуємо теоретичні поняття

17. Поясніть, що таке *терцет*.
18. Знайдіть у сонеті «*В своїх очах вона несе Кохання...*» приклади терцетів.
19. Згадайте вивчені вами вірші, у яких використано *катрен*.
20. Знайдіть у сонеті Данте катрени.

ЗЛЕТ ЛЮДСЬКОГО ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Із другої половини XIV століття в Європі почався новий історичний період. Його назвали добою **Відродження**, або **Ренесансом** (від слова *renaissance*, що в перекладі з французької означає **відродження**). Хронологічні межі доби Відродження охоплюють лише два з половиною сторіччя — **друга половина XIV — початок XVII століття**, — але за цей час світ змінився невідомо.

До XIV століття католицька Європа була занедбаною окраїною цивілізованого світу. Порівняно з культурним розквітом православної Візантійської імперії, витонченістю і цивілізованістю мусульманських держав, європейські досягнення були величезним кроком назад від часів Давнього Риму.

Однак на кінець Зрілого Середньовіччя в Європі розпочалися зміни, які швидко переросли в справжній економічний та культурний вибух. Це був початок Відродження — епохи небаченого розвитку науки, техніки, промисловості, який дозволив західним європейцям захопити світове лідерство.

Першість невеличкої Європи стала очевидною, і найбільше цьому сприяло підкорення нею океанів. Після створення португальцями в XV столітті нового типу вітрильника (каравелі), здатного йти проти вітру, європейці з'явилися в усіх куточках земної кулі. Вони, використовуючи свою технічну та військову перевагу, стали диктувати умови всім народам світу.

Європейська першість, закладена в епоху Відродження, утілилася в європеїзацію більшості населення Землі — європейські цінності та спосіб життя почали переймати навіть народи зі значно давнішими культурними традиціями. І процес цей триває донині.

Історична енциклопедія

Зміна світогляду європейців у добу Відродження

Найважливішою передумовою європейських досягнень доби Відродження став **розвиток міст** і міського життя в епоху Середньовіччя. Почала розвиватися промисловість, з'явилися перші банки, потоки товарів йшли в різні країни світу. Нові городяни-багатії прагнули розвивати бізнес, поліпшувати

умови свого життя та урізноманітнювати дозвілля. Тому в Європі виник великий попит на інженерів, юристів, бухгалтерів, лікарів, учителів, а також **митців** (архітекторів, художників, скульпторів, письменників).

Уперше після падіння Римської імперії в Європі з'явилася така велика кількість освічених людей. Вони здебільшого не належали до духовництва, а були світськими спеціалістами. З появою прошарку світської інтелектуальної еліти світогляд європейців почав докорінно змінюватися, і особлива роль у цьому процесі належала **античній літературі**.

Віднайдений в античній культурі ідеал гармонійної особистості виявився для нової еліти настільки близьким, що з'явилася зухвала мрія відродити духовні цінності минулого після тисячолітнього «варварства». (Звідси і назва нової епохи — Відродження, тобто **відродження античності**.)

Як ви вже знаєте, у середні віки панувала думка про гріховність людини, її залежність від божественної волі. Однак у XIV столітті під впливом античної культури сформувався інший погляд на сутність людини. Вона тепер бачилася не гріховною, а добродесною. Потрібно лише розбити обмеження, накладені на людину церквою та феодалним суспільством, і тоді вона стане такою, якою є насправді, — **гармонійною, творчою особистістю**, здатною змінювати своє життя.

Гуманісти
(картина Якопо де Барбарі, 1495 рік)

Нове філософське розуміння сутності людини стало провідною ідеєю всієї доби Відродження й отримало назву **гуманізм** (від латинського слова *humanus* — людський).

Гуманістична культура набула світського характеру та поставила в центр уваги не Бога, а його найкраще творіння — **людину**, назвавши її «*мірилом усього*». Адже й справді, чого вартий світ без людини, яку, за Біблією, Всевишній поставив понад усім сущим на Землі? Невже звичайне земне життя істоти, яку Бог створив за подобою своєю, вдихнув у неї безсмертну душу, заслуговує лише осуду? Гуманісти утверджували **оптимізм** та обстоювали рівність всіх людей, незалежно від походження. Вони вірили в людину і вважали, що кожен цілком здатен на самовдосконалення і вільну творчість.

У зв'язку з цим виникає нове розуміння митця — він уже не сприймається, як у Середньовіччі, ремісником, рукою якого водить божественна воля. У ньому бачиться тепер вільний самодостатній творець, який керується власним натхненням.

У добу Середньовіччя твори живопису, скульптури і літератури покликані були, зазвичай, зміцнювати віру та втримувати від гріховних вчинків. У добу Відродження відбувається усвідомлення того, що духовну цінність може становити й те, що викликає почуття захоплення.

Портрет молодої жінки (Сандро Боттічеллі, 1480-1485 роки)

Наприклад, картини вже не виконують суто релігійно-виховне завдання, а слугують окрасою приміщень. Адже яке використання в релігійному обряді чи в побуті може мати прекрасний портрет звичайної жінки, крім того, що дарує естетичне задоволення?

Змінюється ставлення і до навколишньої природи. Для пересічного середньовічного європейця вона мала значення метеорологічного фактора, що заважає або допомагає у веденні господарства (сонце — благо, мороз — зло). Освічена людина доби Відродження зрозуміла, що дійсність може бути цікавою сама по собі: явища природи не лякають, а викликають захват; лісові й польові пейзажі милують око, а квіти — не лише корм для худоби. Для гуманістів навколишня дійсність теж стає джерелом естетичної насолоди.

Література доби Відродження

Головна особливість розвитку літератури доби Відродження — це надзвичайна **цікавість ренесансних митців до античної літератури**. Усі освічені європейці вважали античні твори неперевершеним взірцем для наслідування.

Як не дивно, під впливом античних авторів європейські письменники звернулися до *проблем та переживань сучасників*. Наприклад, Петрарка — творець ренесансної лірики — уперше після падіння Римської імперії описав кохання до реальної, земної жінки не як молитовний трепет (згадайте обожнення образу Беатріче у Данте), а як хоча й ідеалізоване, але живе почуття.

Письменники-гуманісти активно запозичували з античності *сюжети і жанри*. Зокрема жанри комедії та трагедії, які були втрачені в добу Середньовіччя, відновилися в європейській літературі лише в XV столітті.

Література доби Відродження зароджувалася в країнах Європи неодноразово. Першою увійшла в нову добу **Італія** (в XIV столітті), економічно найрозвиненіша країна доби Середньовіччя. Крім того, італійська культура була тісніше пов'язана з культурою Давнього Риму, ніж інші європейські культури. Італійці завжди бачили в античності свою історію і своє минуле.

Із другої половини XV століття в коло ренесансної культури почали входити й інші країни Європи. Значно прискорило цей процес винайдення у 1445 році *книгодрукування*, яке швидко розповсюдилося Європою. Усі інші європейські літератури розвивалися не лише під впливом античної, але й під впливом італійської ренесансної літератури.

Завершилася доба гуманізму розчаруванням у людині та її спроможності змінити недосконалий світ. У романі видатного іспанського письменника Мігеля де Сервантеса «Премудрий ідальго Дон Кіхот» відобразився цілковитий крах ідей Ренесансу, їхня несумісність із повсякденною грубою реальністю.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які століття охоплює **доба Відродження**?
2. Поясніть, як економічне піднесення спричинило зміну світогляду європейців.
3. Які світські професії виникли в містах і чому?
4. Поясніть відмінність між **ремісниками** та **митцями**. Доведіть, що і ті, й інші потрібні в суспільно-економічному житті.
5. Хто такі **гуманісти** і які ідеї вони пропагували? Чому, на вашу думку, гуманістичні ідеї виникли саме в колі освічених світських людей?
6. Поясніть походження назви **Відродження** (або Ренесанс).
7. Зробіть висновки, у чому відмінність між середньовічним і ренесансним сприйняттям навколишнього світу і людини.
8. Чому, на вашу думку, добу Відродження називають **оптимістичною**?

Для тих, хто хоче знати більше

Найвидатнішими митцями доби Відродження стали італійці **Леона́рдо да Вінчі** (1452 – 1519), **Мікеланджело Буонарроті** (1475 – 1562) та **Рафаель Санті** (1482 – 1520). Вони втілили проголошений гуманістами ідеал універсальної людини – творця та знавця багатьох галузей культури і науки.

Так, Леонардо да Вінчі не лише художник, автор одного з найзначніших шедеврів в історії живопису – картини «Джоконда», а й видатний учений та інженер. У його записах збереглися креслення невідомих тоді гелікоптера, парашута, парової гармати, а також багатьох удосконалень для технічних пристроїв.

Мікеланджело Буонарроті створив статую біблійного героя Давида, яка досі вважається символом Флоренції, та розписав Сікстинську капелу в Римі, а ще був видатним архітектором і поетом – автором філософських сонетів. Рафаель Санті – творець всесвітньо відомої картини «Сікстинська мадонна», прославився ще й як архітектор. Шедеври цих майстрів, утверджуючи культ земного життя, стали взірцями ренесансного мистецтва.

Давид
(скульптура Мікеланджело Буонарроті, 1501-1504 роки)

Франческо Петрарка (1304 – 1374)

Франчєско Петрарку вважають вождем освіченої *Європи XIV століття*, носієм ідеології нової людини, яка усвідомлює свою індивідуальність і неповторність. Із початком його творчості в італійській літературі починається доба Відродження.

Народився Франческо Петрарка 20 липня 1304 року в невеликому італійському місті Арєццо, у сім'ї нотаріуса. Його батько був успішною і шанованою людиною Флоренції. Він дружив із видатним італійським поетом Данте Аліг'єрі, творчість якого стала підґрунтям для

італійського Відродження. Однак так само, як і Данте, батько Петрарки був вигнаний із міста за політичну діяльність.

Дитинство Франческо пройшло в домі його прадіда, людини високоосвіченої і глибоко релігійної. Величезний вплив на формування особистості хлопчика мала його мати, монна Елєтта. Її Петрарка називав найкращою з матерів, присвятив їй вірші, а роки дитинства вважав найщасливішими.

Батько хотів, щоб син здобув юридичну освіту. Петрарка був здібним студентом, але ще в університеті зрозумів, що його справжнім покликанням є поезія. Після смерті батьків, які (за переказами) залишили йому у спадок тільки рукопис творів Вергілія, Франческо покинув юридичний факультет і прийняв духовний сан. Однак це не завадило Петрарці присвятити себе *світській поезії*. Незабаром він здобув репутацію кращого поета сучасності.

6 квітня 1327 року в церкві святої Клари 23-річний Петрарка зустрів жінку, яку покохав і оспівав у своїх віршах, називаючи її *мадонною Лаурою* (мадонна — звертання до заміжньої жінки). Ця дата названа в сонетах Петрарки, які були укладені в збірку *«Канцоньєре»* (збірку *канцон*, тобто *пісень*), написану не латиною, а італійською мовою.

Лаура
(малюнок XV ст.)

Вірші Петрарки до Лаури, як і вірші Данте до Беатріче, стали своєрідною сповіддю про нерозділене кохання. Хто така Лаура і яким було її справжнє ім'я — невідомо. Очевидно, не випадково поет оспівав кохану саме під цим іменем, що співзвучне і з лавром (символом сла-

ви), і з ніжним вітерцем: *Lauga — laugo — l'augo*. Жінка, якій Петрарка присвятив вірші, померла в 1348 році під час епідемії чуми.

Із 1333 року поет подорожує країнами Європи. Під час цих поїздок Петрарка гостро відчув красу природи, яка для середньовічної людини мала практичне, господарське значення. Поет же оспівує чудові живі пейзажі, які викликають у його душі радість.

Під час подорожі Петрарка знайомиться з видатними європейськими вченими, вивчає бібліотечні фонди монастирів, розшукує і оплачує переписування античних рукописів.

Завдяки Петрарці були збережені сотні давніх рукописів, які в добу Середньовіччя вважалися старим непотрібним мотлохом. Списки рукописів видатних античних авторів, зроблені Петраркою, і його коментарі до них лягли в основу фондів бібліотек Італії.

У 1337 році Франческо Петрарка вперше відвідує Рим — колишню столицю могутньої імперії. Це доволі занедбане місто вразило поета величністю давньої архітектури і своєю історією.

Поет захоплюється ідеєю відродження втраченої величі Риму. Петрарка завжди цікавився римською культурою й Італію бачив спадкоємицею її давніх традицій. Він сподівався, що Рим зможе об'єднати навколо себе всю націю, відродити її дух.

1 вересня 1340 року Франческо Петрарка одержав запрошення на церемонію увінчання лавровим вінком у Римі. Це було найвищою відзнакою для державних діячів та митців. Увінчання Петрарки означало визнання особливого значення поезії і поета в житті суспільства. Сам поет уже давно мріяв про визнання у священній столиці, яка пам'ятала коронації імператорів.

Пасхальної неділі 8 квітня 1341 року у парадній залі давньоримського сенату Петрарку оголосили «великим поетом та істориком», надали йому римське громадянство, відповідні привілеї та право увінчувати інших.

Слава Франческо Петрарки була вражаючою. Його визнали вождем нової епохи, нової культури, що будується на засадах людинолюбства. Сучасники вважали, що він відродив раніше втрачену витонченість стилю поезії давніх римлян. Діяльність Петрарки ознаменувала перехід від середньовічного дикунства до світла культури і людяності.

*Перша зустріч Петрарки і Лаури
(картина Мері Спарталі Стілман, 1889 р.)*

Про нього писали: «Петрарка зажив такої слави, якої не зажив жоден мораліст, жоден поет». Вельможі «вважали за щастя доторкнутися до його священних ніг». Протягом життя він відвідував видатних учених і політичних діячів, листувався з ними, дозволяв собі давати поради і робити зауваження імператорам, папам і правителям Італії.

Петрарка був людиною нової епохи, митцем, інтелектуалом, наділеним почуттям власної гідності. Поет, усвідомлюючи свою винятковість, говорив: «*Не терпіти нестатків і не мати надлишків, не командувати іншими і не бути підлеглим — ось моя мета*».

У 1351 році уряд Флоренції відправив до Петрарки його друга, видатного письменника **Джованні Боккаччо**, який вручив поетові послання, де йшлося про те, що Флоренція запрошує Петрарку очолити університетську кафедру, створену спеціально для нього. Поетові також обіцяли повернути конфісковане колись у його родини майно. Петрарка пишномовно подякував за високу честь і... не поїхав до Флоренції, яка колись приречла на вигнання його батька, а також великого Данте Аліг'єрі.

Останні роки життя Франческо Петрарка прожив у місті Падуя. Він говорив: «*Я хочу, щоб смерть прийшла до мене у той момент, коли я буду читати або писати*». За легендою, він помер, схилившись над рукописом.

Літературний коментар

Збірка «Канцоньєре»

У своїй творчості Франческо Петрарка, спираючись на античну спадщину, втілює нову гуманістичну ідеологію, орієнтовану не на релігію, а на людину. Він закликає відійти від аскетичного самозречення і вчив людей радіти земному життю, бачити його багатобарвність.

Петрарка прагнув відродити античне розуміння реальної, земної, внутрішньо вільної людини. Новий погляд втілюється у збірці «*Канцоньєре*», створеній не латиноюю, а національною, тобто *італійською мовою*.

Початок рукопису першого видання «Канцоньєре»

Петрарка почав працювати над «Канцоньєре» з 1336 року і в останню редакцію збірки 1373 року включив 365 творів (відповідно до кількості днів у році): 317 сонетів, 29 канцон, 15 секстин і балад, 4 мадригали.

Ця збірка поділена на дві книги: «*На життя мадонни Лаури*» і «*На смерть мадонни Лаури*». Тема і структура «Канцоньєре» розкриті в першому, вступному сонеті. «Канцоньєре» — це розповідь-спогад зрілої людини про нерозділене кохання, яке вона пережила в молодості.

Петрарка в зображенні дійсності та почуттів прагне правдоподібності. Тому Лаура для закоханого поета — не абстракція, не холодний символ, а цілком реальна земна жінка, хоча й по-ренесансному *ідеалізована*. Уяву поета хвилює її зовнішній вигляд, її краса. Почуття кохання до Лаури переростає в радісне сприйняття земного. Але любов у «Канцоньєре» — не лише світла радість, а й пекельні муки, бо це почуття без взаємності.

«Канцоньєре» містить не тільки любовну лірику — це перша в літературі *ризноматична* збірка віршів. До неї входять вірші на політичні та моральні теми; поезії, в яких оспівані дружба і краса природи, відтворені глибокі філософські роздуми поета.

Сонети Петрарки вирізняються довершеністю форми і вишуканою образністю. Петрарка досяг вершини у створенні ліричного сонета. Вірші італійського поета викликали величезну кількість наслідувань і заклали основу для розвитку лірики *петраркізму*, для якої властива *ідеалізація* коханої і зображення любові як почуття, невіддільного від страждання.

СОНЕТ 61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де спостеріг я ті сьайливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, —
Й ти, неподільна радосте моя!

Переклад з італійської Дмитра Павличка

СОНЕТ 132

Як не любов, то що ж це бути може?
А як любов, то що ж таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна!
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? — Бідкатись негоже!
Не хочу? — То даремна скарг луна?!
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?

Чужій чи власній долі я служу?
Неначе в далечинь морську безкраю
В човні хисткому рушив без керма —

Про мудрість тут і думати дарма,
Чого я хочу — й сам уже не знаю;
В мороз палаю — в спеку весь дрижу.

Переклад з італійської Григорія Кочура

Сонет (від італійського *sonetto* — пісенька) — старовинна форма вірша, особливістю якої є строга будова, через що її називають **канонічною**. Різноманітні обмеження щодо форми та змісту зробили сонет своєрідною інтелектуальною грою.

Сонет складається із **14 віршорядків** і чітко поділяється на **2 катрени** (тобто *чотиривіршії*) і **2 терцети** (тобто *тривіршії*): $4 + 4 + 3 + 3 = 14$. На два катрени використовується лише 2 рими, а на два терцети — 2 або 3 рими.

Крім того, композиційно сонет складається з двох частин: перша частина (I і II катрени) є *зав'язкою*, а друга (I і II терцети) — *розв'язкою*.

Виокремлюють кілька видів традиційних сонетів, наприклад сонети італійський, французький та англійський. У *французькому* сонеті в катренах використовується *охотне* (кільцеве) римування за схемою **ABBA ABBA**. В *італійському*, крім охотного, у катренах трапляється і *перехрестне* римування за схемою **ABAB ABAB**.

У терцетах переважно римування за схемою **CDC DCD** (або *CDE CDE*, або *CCD EED*, але можливі й інші варіанти). *Англійський*, або шекспірівський, сонет має особливу будову. Він розбивається на **3 катрени** з неоднаковими римами та **1 дистику**, тобто двовірш: $4 + 4 + 4 + 2 = 14$.

Сонет виник в Італії у першій половині XIII століття. Його основоположником був італійський адвокат Якопо да Лентіні (1210 – 1260 роки), але неперевершеним майстром визнаний Франческо Петрарка. Завдяки Петрарці сонет став однією з найпопулярніших поетичних форм італійської лірики XV – XVIII століть. Поступово сонет проникнув в іспанську, португальську, англійську, німецьку, польську та інші національні літератури.

Англійський сонет виник на початку XVI століття, тобто до народження **Вільяма Шекспіра**, але розквіту досяг саме завдяки йому.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✦ Готуємося до роботи з творами

1. Чому поета **Франческо Петрарку** називають вождем культурного руху доби Відродження у країнах Європи?
2. У чому полягає особлива заслуга Петрарки в збереженні літературних пам'яток античної епохи?
3. Як **античність** вплинула на формування світогляду італійського поета та на його творчість?
4. Чому саме **Рим** мав особливе значення для Петрарки?
5. Яке значення, на думку Петрарки, має поезія в житті людини та в культурному розвитку суспільства? У чому полягає новий погляд поета на літературу?

✧ Працюємо над текстами творів

6. Розкажіть про побудову і тематику збірки Франческо Петрарки «Канцоньєре».
7. Яке почуття стало поштовхом до створення збірки «Канцоньєре»?
8. Вдумливо і виразно прочитайте *сонет 61*.
9. *Повтор* якого слова використовується в сонеті? Свідченням чого є цей повтор?
10. Що ліричний герой благословляє у вірші?
11. Доведіть, що за допомогою *повтору* і *перелику* поет досягає постійного посилення напруженості почуттів у сонеті.
12. Згадайте, яку функцію виконував в античній міфології бог *Амур*. Чому стріли Амура асоціюються у вірші одночасно і з болем, і з радістю?
13. У *сонеті 132* знайдіть приклади використання *протиставлення* та *оксиморону* (поєднання несумісних понять), *риторичних звертань* та *запитань*. Як за допомогою цих стилістичних засобів передано душевний неспокій ліричного героя?
14. Що, на вашу думку, *символізує* образ човна в цьому вірші Петрарки?
15. Які *епітети* використано в сонеті 132?

✧ Узагальнюємо і підсумовуємо

16. Доведіть, що у творах Петрарки кохана жінка зображується *ідеалізовано*.
17. На вашу думку, кохання несе ліричному герою втіху чи страждання?
18. Як ліричний герой сприймає свої любовні муки? Доведіть, що кохання без взаємності стало все ж таки окрасою його життя.
19. Доведіть, що в центрі уваги поета-гуманіста — людина зі своїми земними почуттями.
20. Як ви гадаєте: якби священнослужитель Франческо Петрарка жив у добу Середньовіччя, які теми він обрав би для своїх віршів?
21. Що спільного у ставленні до жінки в сонетах Петрарки і у віршах середньовічних *трубадурів*?
22. Ліричний герой Данте відчував до коханої священний молитовний трепет. Зробіть висновок, як змінилося бачення жінки у творах Петрарки.

✧ Застосовуємо теоретичні поняття

23. Чим відрізняється *лірика* від інших літературних родів?
24. Чому, аналізуючи ліричний твір, ми переважно говоримо не про розвиток подій, а про *розвиток переживань*?
25. Що вам відомо про історію виникнення *сонета* і його побудову?
26. Поясніть, чому форму сонета називають *канонічною*.
27. Складіть *схему римування* сонетів 61 та 162.
28. Поясніть, що таке *петраркізм*.

✧ Виконуємо творчі завдання

29. Розгляньте ілюстрацію на сторінці 173. Опишіть зображену на ній сцену. Розкажіть, якою постає Лаура перед поетом.
30. Поміркуйте, у чому полягає для поета *символізм* зустрічі з Лаурою саме в церкві?

Вільям Шекспір (1564 – 1616)

Про життя геніального англійського поета і драматурга доби Відродження залишилося дуже мало відомостей. Здебільшого вчені спираються на доволі нечисленні документи (записи в церковних книгах, списки учасників вистав, грошові розписки, листи сучасників); на спогади і перекази.

Достеменно відомо, що народився **Вільям Шекспір** у невеличкому місті Стрётфорд-на-Ейвоні у 1564 році.

Точна дата народження невідома, тому дослідники послуговуються знайденим у церковній книзі записом про те, що хлопчика охрестили 26 квітня. Виходячи з того, що в ті часи обряд хрещення відбувався зазвичай на третій день народження дитини, припускають, що саме 23 квітня є датою народження видатного англійського драматурга.

Його батько, Джон Шекспір, був сином фермера. Щоби бути фінансово незалежним, Джон подався на роботу до міста, де зумів розбагатіти, очевидно, на чинбарстві¹ та торгівлі вовною. Ставши власником двох будинків у Стретфорді, Джон одружився з дочкою сільського джентльмена (тобто дворянина).

У сім'ї Шекспірів народилося восьмеро дітей: чотири сини та чотири доньки. Проте дві перші дівчинки померли в ранньому дитинстві, як вважають, під час жакливної епідемії чуми, тому найстаршою дитиною став син Вільям, який усе життя опікувався батьками та молодшими Шекспірами.

Джон Шекспір був поважною особою у Стретфорді: його обирали членом міської ради, а коли Вільямові виповнилося 4 роки, батько став мером. Вважають, що Джон віддав сина до місцевої граматичної школи, яка була однією з кращих в Англії. Також відомо, що з 16 років Вільяму довелося працювати, оскільки справи батька у 1580-х роках різко погіршилися.

У вісімнадцятирічному віці Вільям Шекспір одружився з Енн Хётевей, донькою заможного селянина. А коли Вільяму виповнилося 23, він залишив родину та трьох своїх дітей і вирушив до Лондона, столиці Англії.

Дослідники біографії Шекспіра вважають, що в Лондон він прибув у 1587 році як актор у складі театральної трупи, яка гастролювала в його рідному Стретфорді.

¹ Чинбарство — обробка, вичинка шкіри.

Одним із найпоширеніших видів театральних дійств дошекспірівської середньовічної Англії була постановка епізодів із Біблії під час релігійних свят. Ці інсценізації зі Святого Письма дали поштовх для розвитку англійського театру. Мандрівні актори, переїжджаючи від міста до міста, показували вистави, серед яких були *мораліте́* — часто доволі нудні п'єси повчального змісту, і *фарси* — п'єси, у яких було багато грубих жартів та клоунади.

Для простої публіки вистави показували на майданчиках, оточених по колу земляним насипом, та у внутрішніх дворах заїздів. Для обраних глядачів — у палацах вельмож або короля. Стаціонарних театрів не було.

У XVI столітті актори мали сумнівну репутацію — учасники театральних труп, які вели мандрівний спосіб життя, зазнавали утисків, їх могли засудити як волоцюг, піддати тортурам і навіть стратити. Проте з 1570-х років ситуація змінюється, а особливо після того, як королева Єлизавета (1533–1603) взяла деякі театральні трупи під своє заступництво.

На той момент, коли до столиці приїхав Шекспір, Англія доби Відродження переживала піднесення. За роки правління улюблениці народу королеви Єлизавети Англія з економічно відсталої перетворилася на одну з наймогутніших країн Європи. У Лондоні почали з'являтися загальнодоступні театри, вистави яких залюбки відвідувала і сама англійська королева.

Перший *стаціонарний театр* з'явився у 1576 році. Він (та інші, збудовані пізніше) був подібний до заїзду, не мав даху й так і називався — «Театр». Його власником був колишній тесля, а потім актор, *Джеймс Бербедж*.

У «Театрі», як і всюди, майже не використовували декорацій, місце дії позначали написами на табличках, але велику увагу приділяли костюмам. До складу трупи входило 8–15 акторів; усі ролі виконували чоловіки.

Молодий Шекспір у Лондоні

Професія актора стала доволі прибутковою, і це, можливо, було визначальним чинником у виборі Шекспіром роду своєї діяльності. Адже він повинен був дбати про велику родину, залишену в Стретфорді. Відомо, що з 1590 року Шекспір працював у різних лондонських театрах (зокрема й у королівській трупі) і вже на початку 90-х років став відомим драматургом.

Для тогочасного англійського театру було нормою кожні два тижні показувати нову постановку. Через це театральні трупи постійно відчували нестачу п'єс. Акторам, аби якось поновити репертуар, часто доводилося спішно переробляти тексти вже відомих творів. Зрозуміло, що за цих обставин хороший драматург був для театру справжнім подарунком долі. Найімовірніше,

й акторові Шекспіру для оновлення театрального репертуару доводилося пристосовувати до постановки твори інших авторів.

Шекспір запозичував сюжети з *історичних хронік, італійських новел* та з творчої спадщини інших драматургів. У той час п'єси не вважалися літературними творами. Поняття «авторське право» було умовним, а рукопис п'єси ставав власністю театру, але не драматурга.

Шекспір і трупа Бербеджа

Із 1594 року ім'я Шекспіра фігурує у складі найкращої трупи Джеймса Бербеджа, власника «Театру». Вільям усе рідше бере участь у виставах, оскільки головним його завданням було писати для театру. Адже його твори мали величезний успіх у публіки.

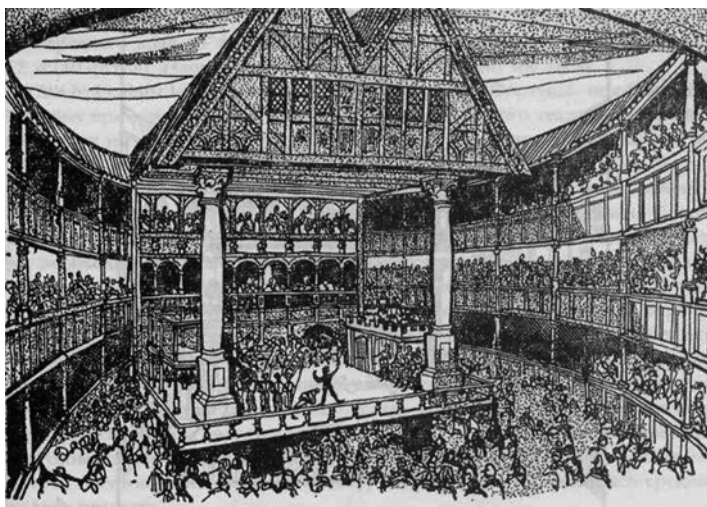
Тексти шекспірівських драм користувалися попитом у читачів, але їх друкували в піратських виданнях без зазначення автора. Щоправда, сам Шекспір байдуже поставився до публікації своїх текстів. Тому, наприклад, у виданні хроніки «Річард II» було допущено 69 помилок. Пізніше видавець 12 із них виправив, припустившись 120 нових.

У 1599 році трупа Бербеджа будує нове приміщення для вистав, яке пізніше назвали *«Глобусом»* (точніший переклад — *земна куля*). Цей відкритий театр уміщував до 3 тисяч глядачів. Трупа обрала своїм гаслом вислів «Весь світ — театр», а на її прапорі був зображений Геркулес, який тримає на плечах земну кулю.

Щоб покрити витрати на будівництво приміщення, у 1600 р. було продано видавництву 4 п'єси Шекспіра. Усі вони друкуються під його іменем. У цей час популярний драматург Шекспір купує у Стретфорді нерухомість і стає землевласником.

У 1612 році Шекспір залишає трупу Бербеджа, в якій пропрацював понад 20 років. Він буває в Лондоні, зустрічається із друзями-акторами, але живе в Стретфорді господарськими клопотами.

У 1615 році Вільям Шекспір нарешті почав працювати над упорядкуванням текстів своїх творів, але в березні 1616 року захворів. Як ділова людина, він незадовго до смерті уклав заповіт і 23 квітня помер.

*Шекспірівський театр «Глобус»
(реконструкція Леслі Хотсон, 1960 рік)*

1. Що вам відомо про життя та творчість геніального англійського драматурга **Вільяма Шекспіра**? Складіть у зошиті хронологічну таблицю біографії Шекспіра.
2. Розкажіть про розвиток **театру** в дошекспірівській Англії. Що є спільного в історії розвитку **античного** та **середньовічного** театрів? Доведіть, що релігійна обрядовість мала важливе значення у формуванні драматичного мистецтва.
3. Порівняйте будову театрів доби античності та Відродження (сторінки 75 і 181).
4. Що є спільного та відмінного у складі труп давньогрецького та англійського театру другої половини XVI століття? Яким було ставлення до акторів у Стародавній Греції та Англії?
5. Поясніть, що стало причиною розквіту драматичного мистецтва в Англії часів правління **королеви Єлизавети**.
6. Чому драматургів особливо цінували в англійських театрах XVI століття? Чиєю власністю вважалися написані ними п'єси?

Літературний коментар

Сонети Шекспіра

Час створення сонетів Шекспіра дослідники відносять до **1592–1598 років**. Однак із друку **154 шекспірівські сонети** вийшли лише в 1609 році.

Сонет як жанр утвердився в англійській літературі в середині XVI століття під впливом італійської поезії, зокрема сонетів Франческо Петрарки. Проте форма **англійського** сонета відрізнялася від форми **італійського**. Англійський сонет поділявся на три катрени й один **дістих** (двовірш).

Закладена ще Петраркою **ідеалізація** образів та почуттів визначала зміст англійських сонетів. Усі англійські сонети повністю вкладалися в традиції **петраркізму**, їх писали вишуканою, піднесено-урочистою мовою.

Створюючи сонети для вузького кола друзів, Шекспір відмовився від ідеалізованого зображення переживань ліричного героя. Поет писав вірші емоційно й надзвичайно відверто. Шекспірові вдалося зламати моду звертатися до **античних мотивів** і використовувати **екзотичні імена**. Також вишукана і піднесено-урочиста мова замінена **живою розмовною говіркою**.

Центральними образами сонетів Шекспіра є **ліричний герой, його молодий друг і кохана**, яку прийнято називати **«смаглявою леді»**. Сонети переважно присвячені темам **дружби, кохання, ревнощів** та пошуку **сенсу буття**.

Душевні переживання ліричного героя — пристрасні й зворушливі — є реакцією на живу дійсність, а не на умовну ідею чи уявний образ. У його почуттях і думках віддзеркалився світогляд людини доби Ренесансу, для якої кохання й дружба стали визначальними життєвими цінностями.

У збірці сонетів можна простежити **наскрізний сюжет**. Перші сонети присвячені дружбі ліричного героя та його молодого друга, якого зображено

носієм найкращих рис. У наступних сонетах з'являється тема суперництва між ними за кохану героя та мотив розчарування в дружбі. Віроломство друга та зрада коханої пробуджують роздуми про недосконалість людського світу. Ця думка найглибше розкрита у славнозвісному *сонеті 66*.

Наступним етапом душевного становлення героя збірки стає розуміння, що світ набагато складніший, ніж здавалося, тому не варто його ідеалізувати. На зміну розчаруванню приходять нові мотиви — незважаючи на палке кохання, герой переступає через ревності (сонет 116), і дружба відновлюється.

Завершують збірку сонети, присвячені почуттю героя до смаглявої леді, у яких він повністю подолав ідеалізоване бачення своєї коханої (про що йдеться у сонетах 130 і 143), однак усе одно продовжує кохати.

СОNET 66

Стомившись, вже смерті я благаю,
Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
І в злиднях честь доходить до одчаю,
І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
І честь дівоча втоптана у бруд,
І почесні не тим, хто гідний шани,
І досконалості — ганебний суд,

І злу — добро поставлене в служниці,
І владою уярмлені митці,
І істину вважають за дурниці,
І гине хист в недоума руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
Та вмерти не дає любов твоя.

Переклад з англійської Дмитра Паламарчука

Tired with all these for restful death I cry,
As to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimmed in jollity,
And purest faith unhappily forsworn,

And gilded honour shamefully misplaced,
And maiden virtue rudely strumpeted,
And right perfection wrongfully disgraced,
And strength by limping sway disabled

And art made tongue-tied by authority,
And folly (doctor-like) controlling skill,
And simple truth miscalled simplicity,
And captive good attending captain ill.

Tired with all these, from these would I be gone,
Save that to die, I leave my love alone.

СОNET 116

Не буду я чинити перешкоди
Єднанню двох сердець. То не любов,
Що розцвіта залежно від нагоди
І на віддаленні згасає знов.

Любов — над бурі зведений маяк,
Що кораблям шле промені надії,
Це — зірка провідна, яку моряк
Благословляє в навісній стихії.

СОNET 130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, —
А не конвалії між диких трав.

Любов — не блазень у руках часу,
Що тне серпом своїм троянди свіжі —
І щік, і уст незайману красу.
Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня — я вірші не писав,
І ще ніхто на світі не кохав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милішої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої цілком земні.

І все ж вона найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

Переклад з англійської Дмитра Паламарчука

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з творами

1. Розкажіть, що вам відомо про життя *Вільяма Шекспіра*.
2. У чому полягає *новаторство* поезії Вільяма Шекспіра?
3. Яким є наскрізний сюжет циклу *сонетів* Шекспіра?

Працюємо з текстами творів

4. Які почуття переважають у *сонеті 66*?
5. Що, на думку ліричного героя, є причиною відсутності гармонії у світі? Які вади засуджуються у творі?
6. Яке почуття дає герою душевні сили? Поміркуйте, яка *головна думка* сонета.
7. Назвіть приклади *антитези* в сонеті 66. Яку думку підкреслює антитеза у вірші?
8. У чому полягає жертовність і душевне благородство ліричного героя в *сонеті 116*?
9. Якою зображується любов у сонеті 116?
10. Назвіть приклади *метафор* і спробуйте пояснити їхній зміст.
11. Доведіть, що в *сонеті 130* ліричний герой не ідеалізує свою кохану. Як портрет коханої з сонета Шекспіра *протиставляється* портретам жінок із поезій попередників Шекспіра?
12. Доведіть, що Шекспір не обожнює кохання, а зображує його як земне почуття.
13. Як ви розумієте останні два рядки сонета 130?
14. Доведіть, що ліричний герой не ідеалізує ні свою кохану, ні їхні стосунки.
15. Доведіть, що поезія Вільяма Шекспіра є прикладом ренесансного мистецтва.

Застосовуємо теоретичні поняття

16. На прикладі сонетів Шекспіра доведіть, що він розвинув традиції *петраркізму*.
17. Доведіть, що вірші Вільяма Шекспіра належать до *сонетів*.
18. Проаналізуйте особливості *англійського сонета*.
19. Порівняйте англійський та *італійський* сонети.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

20. Згадайте, що в літературознавстві називають *оригіналом* і *перекладом*.
21. Прочитайте сонети Вільяма Шекспіра мовою оригіналу.
22. Спробуйте зробити свій переклад одного з сонету 66. Порівняйте його з перекладом відомого українського перекладача Дмитра Паламарчука (сторінки 183).

Шекспір та його п'єси

На відміну від Петрарки, Шекспір байдуже ставився до літературної слави — у період театральної діяльності він не проконтролював видання своїх п'єс, а в останні роки життя не впорядкував творчу спадщину. Після нього залишилося 37 п'єс, дві поеми, 154 сонети.

Шекспір розпочав свою творчість популярним тоді жанром хроніки. Основною темою його історичних драм є феодальні міжусобиці. У своїх творах Шекспір не намагається повчати, як було прийнято у тодішній драматургії, а робить спробу показати суперечливість внутрішнього світу людини, а особливо людини, наділеної владою.

Творчість Вільяма Шекспіра багатопланова, у ній представлені не лише криваві образи монархів і феодалів. Як митець доби Відродження, Шекспір не міг оминати у своїх п'єсах тему кохання. Ця тема звучить як у його комедіях, так і трагедіях. Досі надзвичайно популярною залишається написана в **1595 році** трагедія «*Ромео і Джульєтта*», коротка історія кохання юних жителів італійського міста Верона.

У цьому творі драматург використав класичний сюжет про закоханих, яким перешкоджають обставини. Невблаганна доля постає у вигляді ворожнечі між родами *Монтескі* і *Капулетті*, до яких належали Ромео і Джульєтта. Автор намагається донести до глядача думку, що жодні перепони не можуть стати на шляху сильного почуття. У ході дії ми починаємо розуміти, що Монтеккі і Капулетті ворогують уже не між собою, а зі своїми дітьми — Ромео і Джульєттою. Таким чином, ворожнеча і мстивість як спадщина похмурого Середньовіччя протиставляються кохання, світлому здобутку доби Відродження.

Головні герої твору намагаються захистити своє почуття від бруталного втручання сторонніх і гинуть. Але кохання юних веронців перемагає вікову ворожнечу двох родів, які над тілами своїх дітей миряться.

Кохання Ромео і Джульєтти далеке від ідеалізації, воно не схоже на надумане кохання середньовічних рицарів до Прекрасної Дами, образ якої був слабо пов'язаний із реальним земним життям. Джульєтта наївна, безпосередня і щира, у проявах свого почуття вона може бути і смішною, і зворушливою. Ромео, який уже мав досвід у сердечних переживаннях, захоплюється цією дівчинкою, схиляється перед силою її кохання, жертівністю і мужністю. Він перероджується під впливом своєї пристрасті до трепетної Джульєтти.

І дівчину, і юнака ми вже не сприймаємо як представників двох родин, вони стають уособленням чистого й вірного кохання, здатного і після їхньої смерті позитивно впливати на життя інших людей. Образи Ромео і Джульєтти в літературі є вічними образами закоханих, здатних іти до кінця заради утвердження свого права любити.

РОМЕО І ДЖУЛЬЄТТА

(уривки)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Еска́л, князь Веронський.

Парі́с, молодий дворянин, родич князя.

Монте́ккі та *Капуле́тті* — глави двох ворогуючих родин.

Роме́о, син Монтеккі.

Мерку́ціо, родич князя і друг Ромео.

Бенво́ліо, небіж Монтеккі і друг Ромео.

Тібальт, небіж синьйори Капулетті.

Брат Лоренцо́, чернець-францисканець.

Балтаза́р, слуга Ромео.

Синьйора Монтеккі, дружина Монтеккі.

Синьйора Капулетті, дружина Капулетті.

Джульє́тта, дочка Капулетті.

Мамка Джульєтти.

Веронські городяни, родичі обох родин, маски, носії смолоскипів, пажі, сторожа, музиканти, вартові та слуги. Хор.

Дія відбувається у Вероні.

ПРОЛОГ

Входить Хор¹.

Хор

Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.
Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, —
Вони одвічні звади припинили.
Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як зміла ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.
Даруйте нам не доліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.

Виходить.

¹ Біографи вважають, що роль хору виконував сам Шекспір, який не був майстерним актором, щоб йому могли доручити складнішу роль.

ДІЯ ПЕРША

Сцена 5

Зала в домі Капулетті. Музиканти чекають. Входять Капулетті, синьйора Капулетті, Джульєтта, Тібальт з іншими членами родини, гостями й масками.

Капулетті ...Вітаю щиро вас, мої синьйори.
Ласкаво прошу вас, заходьте, любі!
Ну, грайте ж, музиканти! Місця! Місця!
До танцю ж бо дружніше, синьйорини!

Грає музика, гості танцюють.

Ромео (*до свого слуги*) Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?

Слуга Не знаю я, синьйоре.

Ромео Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю.
І для землі, і для життя сія.
Вона — омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них — голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цієї ночі!

Тібальт По голосу це мусить бути Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх!

Капулетті Чого це ти бушуєш так, небоже?

Тібальт Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
Негідник цей зумів сюди пробратись,—
Над нашим святом хоче насміятись!

Капулетті Ромео тут?

Тібальт Так, він, негідник, тут.

Тібальт
(кадр із фільму «Ромео і Джульєтта»,
режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Капулетті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.
За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги —
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібальт

Пристойно, бо на святі в нас негідник.
Його я не стерплю.

Капулетті

Терпіть примушу!
Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
Хто тут господар? Я чи ти? Іди!
Не стерпить він! О Боже мій! Ну й ну!
Він хоче всіх моїх гостей збентежить!

Тібальт Мій дух скорився й змовк, я ж не змовчу.
Від гніву й сорому я весь тремчу!
Це вторгнення зухвале стерплю нині,
Та згодом в жовч обернеться терпіння! (*Виходить*)

Ромео (*переодягнений в монаха до Джульєтти*)
Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста — два пілігрими — хай пристойно
Цілунок ніжним змиють гріх тяжкий¹.

Джульєтта О пілігриме, в тім гріха немає —
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук — то поцілунок їх.

Ромео Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джульєтта Так, для молитви, любий пілігрим...

¹ Ромео, переодягнений монахом, порівнює Джульєтту зі святиною, а цілування святих речей звільняє вірянина від гріха.

Ромео О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!
Не рухайся ж, дай відповідь мольбам! (*Цілує її*)¹
Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх. (*Знову цілує її*)

Джульєтта Мов з книги ти цілуєш.

Мамка Вас просить ваша мати, синьйорино.
Джульєтта виходить.

Ромео А хто у неї мати?

Мамка Що, юначе?
Таж господиня в домі цім вона.

Ромео Що? Капулетті?.. Ох! Де ж вороття?..
У ворога в руках моє життя!

Бенволіо Ходім, ходім! Жарт видався на славу!

Ромео Ох, я боюсь — кінчається забава.
Виходять усі, крім Джульєтти й мамки.

Джульєтта Глянь, няню, і скажи, хто той господар? (*Ромео виходить*)

Мамка Не знаю я.

Джульєтта Довідайся.
Мамка йде до гостей, що розходяться.
Як має він дружину,
Не в постіль шлюбну — ляжу в домовину!
Мамка повертається.

Мамка Монтеккі він, і звать його Ромео;
Єдиний син того, хто ворог нам.

Джульєтта Злоба́ єдина у душі буяла,
І зі злоби́ любов єдина встала!..
Не знаючи, зустріла надто рано,
Та пізно я дізналась, безталанна!
Ох, не на радість ти, любов моя,
Бо ворога кохаю ніжно я! (*Виходять*)

¹ За часів Шекспіра поцілувати в товаристві незнайому даму з її згоди не вважалося порушенням етикету.

ДІЯ ДРУГА

Входить хор.

Хор

Кохання давнє впало, смертю зжерте,
Натомість юний пломінь запалав;
Ладен за першу він любов померти,
Та над усе Джульетту покохав.

Ромео любить, ця любов взаємна,
Та певності в собі він не знайде!
Він ворога блага, вона ж таємно
Принаду з вудки згубної краде.

Як ворог давній, він ввійти не сміє
З вітанням ніжним до коханки в дім.
Не має також жодної надії
Й вона на те, щоб бачитися з ним.

Час їх з'єднає, сили дасть кохання,
Й солодкі втіхи зменшать їх страждання. *(Виходить)*

СЦЕНА 1

Верона. Фруктовий сад Капулетті. Входить Ромео.

Ромео

У тім вікні сяйнуло світло!
Там схід, сама ж Джульетта — ясне сонце!

Вгорі, край вікна, з'являється Джульетта.

Зійди ж, прекрасне сонечко, і сяйвом
Блиск заздрісного місяця убий!
Він і без того зблід, він занедужав
Від прикрості, що ти — його служниця,
А все ж затьмарила його красою.
Тож не служи ревнивцеві блідому!
Он владарка моя, моє кохання!
Дізналася б вона, як я люблю!
Вона заговорила? Ні, мовчить...
Ну що ж. Нехай. Адже говорять очі.
Я відповім... Який-бо я зухвалець.
Ні, не до мене очі ці говорять.
Дві зірки найяскравіші на небі
Десь мають пильні справи і повинні
На час покинути небесні сфери
Й очам її своє бланання шлють —
За них тим часом сяяти в блакиті...

Ромео
(кадр із фільму «Ромео і Джульетта»,
режисер Карло Карлео, 2013 рік)

На руку ось схилилась край віконця,
Притиснувши долоню до щоки...
Якби мені за рукавичку бути
І доторкатись до щоки її!

Джुльєтта

О лишенько!

Ромео

Вона заговорила...

Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
Ти сяєш наді мною серед ночі,
Як легкокрилий посланець небес
Перед очима вражених людей...

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео

(вбік) Послухать — чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лише твоє ім'я — мій ворог лютий;
А ти — це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, вибери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео — він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео

Ловлю на слові!

Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео.

Джульєтта

Хто ти,

Що, притаївшись під серпанком ночі,
Мою підслухав таїну сердечну?

Ромео

Яким ім'ям назвать себе — не знаю.
Своє ім'я ненавиджу я сам!
Свята моя, адже ж воно — твій ворог.

Я б розірвав його, коли б воно
Написане стояло на папері!

Джульєтта Мій слух не похопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?
Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?
Адже високий він і неприступний.
Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадити мури;
Кохання може все і все здолає,—
Твоя рідня мені не перешкода.

Джульєтта Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечях. Поглянь лиш ніжно —
Й мені ненависть їхня не страшна.
Своїм плащем мене прикриє ніч.
Та, як не любиш ти,— нехай знаходять...
Хай краще смерть від лютої злости,
Ніж довгий вік без ніжності твоєї.

Джульєтта Хто показав тобі сюди дорогу?

Ромео Моя любов! Вона мене навчила,
Дала мені пораду, я ж за те
Позичив їй очей. Я не моряк,
Та будь від мене ти хоч так далеко,
Як щонайдальший берег океану,
Я б зважився такий здобути скарб!

Джульєтта Моє лице ховає маска ночі,
Але на нім пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я... та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»
Тобі я вірю, з мене досить слова.
О, не клянись! Зламати можеш клятву:

Джुльєтта
(кадр із фільму «Ромео і Джульєтта»,
режисер Франко Дзефіреллі, 1968 рік)

Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер¹. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щирю.
Коли ж вважаєш — переміг мене
Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», — щоб ти благав.
Інакше — ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь...
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість.
І я б могла байдужою здаватись,
Якби зненацька не підслухав ти
Любов мою й слова мої сердечні...
Мою любов відкрила темна ніч.

Ромео Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев...

Джुльєтта О, не клянися місяцем зрадливим,
Який так часто змінює свій вигляд,
Щоб не змінилася твоя любов.

Ромео То чим я поклянусь?

Джульєтта Не треба зовсім.
Або, як хочеш, поклянись собою —
Душі моєї чарівним кумиром,—
І я повірю.

Ромео Серця почуттям...

Джульєтта Ні, не клянись! Хоч ти — єдина радість,
Та не на радість змовини нічні...
Все сталось несподівано занадто —
Так швидко, так раптово й необачно,
Як блискавка, що блисне й раптом зникне,
Ледь встигнемо сказати: «Он сяйнуло!»
Добраніч, любий! Теплий подих літа
Нехай цю бруньку ніжного кохання
Оберне в пишну квітку запашну,
Коли з тобою зійдемося ще раз.

¹ У давніх римлян вважалося, що верховний бог Юпітер (у греків — Зевс) сміється із клятв закоханих, тому що їх легко дають і ще легше забувають.

Ромео Без нагороди так мене й покинеш?
Джульєтта Якої ж нагороди хочеш ти?
Ромео Повинна ти в коханні присягти.
Джульєтта Я присяглась раніш, ніж ти просив,
Проте хотіла б клятву ту забрати.
Ромео Забрати клятву? О, навіщо, люба?
Джульєтта Щоб бути щедрою і знов віддати.
Таж я того жадаю, що вже маю:
Як море, доброта моя безкрая,
Як море, дна не має і любов,
Що більше їх я віддаю тобі,
То більше їх у мене застається...
Мамка кличе за сценою.
У домі гамір!
Прощай, мій любий!.. Няню, я іду!
Не зрадь мене, Монтеккі мій коханій.
Хвилину почекай, я повернусь. (*Виходить*)
Ромео О, ніч свята! Благословенна ніч!..
Таж ніч тепер... А що, як все це сон?
Такий солодкий сон, що я боюсь —
Він не обернеться ніколи в дійсність.
Знову з'являється Джульєтта.
Джульєтта Три слова ще, Ромео, й на добраніч!
Якщо любов твоя до мене щира
І хочеш ти зі мною взяти шлюб,
То взавтра сповісти мене про це,
І я пришлю по відповідь когось,
Де і коли ти хочеш повінчатись;
Тобі до ніг складу я свою долю —
З володарем піду хоч на край світу!
Мамка (*за сценою*) О синьйорино!
Джульєтта Я йду! Як ти не будеш з чистим серцем,
Тоді благаю... облиш мене і більше не приходь,
Зостав мене на самоті з журбою,
То завтра я пришлю.
Ромео Душі спасінням...
Джульєтта Ромео!

Ромео Люба!
Джульєтта Милий, завтра вранці
Коли прислать до тебе посланця?
Ромео Найкраще о дев'ятій.
Джульєтта Не спізнюсь.
Мов двадцять літ чекать тії години!..
Прощай, прощай! Тяжкий час розставання.
О, стільки в нім солодкого страждання,
Що все прощалася б, хоч і світає! *(Виходить)*
Ромео Тебе хай сон і спокій повиває!
Як хтів би я тим сном спокійним бути,
Щоб тут в солодких мріях все забути!
Тепер до келії отця святого —
Почуть пораду хочу я від нього. *(Виходить)*

СЦЕНА 5

Келія брата Лоренцо. Входять брат Лоренцо й Ромео.

Брат Лоренцо Хай небо шлюб оцей благословить,
Щоб потім нас не покарало горем!

Входить Джульєтта.

Ось і вона! Така легка нога
По плитах цих ще зроду не ступала.
Коханці пройдуться по павутинці,
Яка літає літом у повітрі,
І не впадуть. Так, суєта легка!

Кадр із фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Джульєтта Добровечір, духовний отче мій!
Ромео Джульєтто любя! Коли в тебе в грудях
Від щастя серце б'ється так, як в мене,
І можеш краще виявити радість,
Знайди слова, яких мені бракує,
І всолоди повітря навкруги
Ласкавим подихом своїм, нехай
Мелодія чудова слів твоїх
Змалює те блаженство чарівне,
Яке ми відчуваєм в цю хвилину.

Джульєтта Любов багата ділом — не словами,—
Й пишається собою без прикрас.
Той, хто свої скарби злічити може,
Той лиш жебрак. Але моя любов
Така велика й так зросла безмежно,
Що я злічить не можу й половини
Її скарбів...

Брат Лоренцо Ходім! Святий обряд
Благословить вас. Я ж бо вас тепер
На самоті нізащо не покину,
Аж доки не зіллю вас в плоть єдину. (*Виходять*)

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Верона. Міський майдан. Входять Меркуціо, Бенволіо, паж та слуги.

Бенволіо Ходім звідсіль, прошу тебе, Меркуц'йю!
День душний, і гуляють Капулетті.
Як стрінемось — без сварки не минеться,
Бо в дні жаркі кипить шалено кров.

Меркуціо. Ще б пак! У гніві ти один з найгарячіших задирак в Італії: як зачепиш тебе, ти починаєш лютувати, а як розлютуєшся, чіпляєшся до всіх. І ти ще повчаєш мене не заходити в сварку?

Входять Тібальт та інші.

Бенволіо. Клянуся моєю головою, сюди йдуть Капулетті.

Тібальт Ідїть за мною! З ними хочу я
Поговорить! Добридень вам, син'йори!
Одному з вас сказати я маю слово.

Меркуціо. Одному з нас — і тільки слово? Додайте до цього слова ще що-небудь; наприклад, хай це буде слово й удар.

Тібальт. Я готовий, синьйоре, якщо ви дасте мені до цього привід.

Меркуціо. А ви хіба не можете знайти привід самі без того, щоб вам його дали?

Тібальт Синьйоре, мир! Мені он той послужить.

Входить Ромео.

Тібальт Ромео, я ненавиджу тебе,
Для тебе слова іншого й вітання
Не можу я знайти, окрім «негідник»!

Ромео Проте, Тібальте, в мене є причина
Любить тебе; вона тобі прощає
Образливі слова. Я не негідник.
Прощай! Як бачу, ти мене не знаєш.

Тібальт Хлопчисько! Не пробачити ніяк
Образ тяжких, що ти мені завдав!
Вернися ж і ставай мерції до бою!

Ромео Ніколи я тебе не ображав
І більш тебе люблю, ніж ти гадаєш.
Але за віщо — зараз не скажу.
А через те, мій добрий Капулетті,
Чиє ім'я шаную так, як власне,
Не гарячкуй і з цього вдовольнись.

Меркуціо О ти, покоро, підла і ганебна! (*Видобуває шпагу*)
Тібальте! Щуролове! Гей, виходь!

Тібальт. (*видобуваючи шпагу*) До ваших послуг!

Кадр із фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Ромео. Меркуціо, сховай рапіру в піхви!
Меркуціо. Синьйоре, прошу! (*Б'ються*)
Ромео Бенволіо, вперед! Виймай рапіру,
Ми виб'єм разом зброю в них із рук!
О, сором вам, синьйори! Схаменіться!
Тібальт! Меркуцьйо! Князь заборонив
На вулицях Верони колотнечу!
Тібальте, стій! Меркуціо мій добрий!

Тібальт і його спільники виходять.

Меркуціо Я ранений..
Чума на ваші два роди! Вмираю.
А він утік? І то живий-здоровий?

Бенволіо Тебе поранено?

Меркуціо Дурниця! Лиш
Подряпинка, та досить і того.
Де паж мій? Хлопче, клич мерщій хірурга.

Ромео. Кріпися, друже, рана неглибока.

Меркуціо. Авжеж, вона не така глибока, як колодязь, і не така широка, як церковна брама, проте й такої досить: вона зробить своє діло. І якого чорта встряли ви між нас? Він мене ранив з-під вашої руки.

Ромео. Хотів я повернути все на добре.

Меркуціо В якийсь будинок відведи мене,
Бенволіо, бо я вже зомліваю...

Меркуціо й Бенволіо виходять.

Ромео Найближчий родич князя й друг мій щирий
Прийняв за мене тут смертельну рану,
Бо честь мою заплямував Тібальт!
Отой Тібальт, з яким тому годину
Породичався я! О найсолодша!..
Моя Джульетто, це краса твоя
Мене таким розніженим зробила, —
У честі сталь в душі розгартувала.

Входить Бенволіо.

Бенволіо Ромео! О Ромео! Вмер Меркуцьйо!
Його безстрашний дух над хмари злинув,
З презирством відвернувшись від землі!

Ромео О чорний день! Це лиш початок бід!
За ним кінець зловісний прийде вслід..

Входить Тібальт.

Бенволіо Сюди Тібальт скажений поспішає.

Ромео Тібальт живий! Меркуціо — немає!..
Лети ж на небо, лагідна покірність!
Веди мене, вогненноокий гнів!
Візьми назад «негідника», Тібальте,
Якого ти в лице мені шпурнув!
Меркуціо іще душа витає
Невисоко над головами в нас —
Чекає на твою, щоб взять з собою!

Тібальт Хлопчисько! Ти був тут із ним у парі,
То й далі будь із ним!

Ромео Іще побачим!

Б'ються. Тібальт падає.

Бенволіо Тікай мерщій, Ромео!
Збігається народ! Тібальта вбито!
Чого ж ти як укопаний стоїш?
Тікай: тебе на смерть засудить князь,
Якщо захоплять! Утікай скоріше! (*Ромео виходить*)

Входять князь з почтом, Монтеккі, Капулетті з дружинами та інші.

Князь Хто тут почав оцю мерзенну чвару?

Бенволіо О князю наш! Слова мої печальні
Послухай про обставини фатальні.
Тут той лежить, кого убив Ромео
За те, що він убив твого Меркуційо.

Князь Бенволіо, скажи, хто бій почав?

Бенволіо Тібальт, що від руки Ромео впав.
Ромео чемний був, просив подумать,
Що привід в них такий пустий для сварки,
Загрожував і вашим гнівом теж.
Однак це все,— хоча і говорилося
Спокійно, ввічливо й сумирно вельми,
Не спромоглось Тібальта вгамувати,
Шалена вдача не скорилась... А наш Ромео,

Його убивши, звідси вже тікав...
Нехай умру, коли я що збрехав!

Синьйора Капулетті Владарю, вбивцю мусиш засудити!
Тібальт сконав — Ромео теж не жити!

Князь Тібальта вбито — таж убив він сам!
За смерть Меркуцьйо хто заплатить нам?

Монтеккі Ні, не Ромео мусить вам платити!
Він те зробив, що мав закон вчинити.
Убивство друга вимага відплати,—
Тібальта мусив смертю він скарати.

Князь За вчинок цей свавільний і злочинний
Вмить висланий він буде на чужину.
Від ваших чвар, запеклих і проклятих,
Доводиться й мені тепер страждати.
Тут пролилася рідна кров моя,
Й суворо винних покараю я.
Не слухатиму жодних я прохань,
Оглухну я до ваших всіх благань!
Облиште їх, затямте заборону:
Ромео мусить кинути Верону! (*Виходять*)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Верона. Келія брата Лоренцо. Входять брат Лоренцо й Паріс.

Брат Лоренцо В четвер, синьйоре? Надто строк короткий.

Паріс Бажає так мій батько, Капулетті;
І не мені спинять його поспішність.

Брат Лоренцо Сказали ви, що думки синьйорини
Ви ще не знаєте. Цей шлях кривий
Мені не до вподоби.

Паріс За Тібальтом
Вона без міри плаче, я й не міг
Поговорити з нею про кохання:
В оселі сліз Венера не сміється.
Але синьйор, її отець, вбачає
Велику небезпеку в цій журбі,
Самотність тільки збільшує нудьгу;
Її стане легше в товаристві мужа.

Входить Джульєтта.

Паріс Щасливий я вітать мою дружину!
Джув'єтта Так буде, якщо стану за дружину.
Паріс Так мусить быть, коли нас повінчають.
Джув'єтта Що мусить быть, то буде.
Брат Лоренцо Бог те знає!
Паріс О бідна, як же ти від сліз змарніла!
Джув'єтта В тім невелика перемога сліз:
Мое лице й до сліз було негарне.
Паріс Воно моє, а ти його ганьбиш.
Джув'єтта Можливо, й так: адже ж мені воно
Більш не належить. Отче мій святий,
Чи маєте ви зараз час для мене,
Чи, може, до вечерні я зайду?
Брат Лоренцо Я маю час, моя журлива доню.
Нам треба залишитись сам на сам;
Пробачте нам, синьйоре мій.
Паріс Крий Боже, щоб благочестю став я на заваді! (*Виходить*)
Джув'єтта О, двері зачини!.. І плач зі мною...
Ні втіхи, ні надії, ні рятунку!..
Брат Лоренцо Ох, знаю я твою біду, Джув'єтто!
Що діяти — я ради й сам не дам...
Я чув, що мусиш ти в четвер вінчатись
І шлюб отой відкласти неможливо.

Джув'єтта
(кадр із фільму «Ромео і Джув'єтта»,
режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Джув'єтта
О, не кажи про це, коли не можеш
Мені сказати, як обминуть його!
Якщо твоя безсила зараз мудрість,
То мудрим рішення моє назви,
І мій кинджал пошле мені рятунок.
Бог нам з'єднав серця — мені й Ромео,
А ти нам, отче, руки тут з'єднав.
Раніше, ніж рукою оцією,
Що сам її Ромео ти віддав,
Я другий закріплю, новий союз,
Раніш ніж встигне зрадити це серце
І другому воно себе віддасть,
Я знищу їх обох: і руку, й серце!

Нехай твій досвід і твої літа
Мені порадять; а як ні — дивись!
Між мною і моїм великим горем
Я посередником візьму кинджал.
Хай ніж оцей кривавий нас розсудить
Розв'яже з честю те, чого не зможуть
Ні розум твій, ні досвід розв'язати.
Я прагну смерті... О, відповідай!
Якщо нема рятунку, то — прощай!

Брат Лоренцо

... Стий! Слухай, дочко:
Якщо ти зважилась себе убити,
Аби за графа не виходить заміж,
То зважся ти лиш на подобу смерті,
Щоб сором цей тяжкий тебе минув,
Який штовха тебе в обійми смерті.
Якщо ти згодна, — я допоможу.

Джульєтта

Все, все, про що я й слухати не можу,
Щоб не тремтіти з жаху, — все зроблю
Без страху, без вагання, щоб Ромео
Знайшов в мені дружину незрадливу.

Брат Лоренцо

То слухай же, іди тепер додому,
Весела будь і згоду дай на шлюб.
А завтра, в середу, влаштуй все так,
Щоб уночі самій зостатись в спальні.
Візьми оцей фіал. Як ляжеш в постіль,
Усю до краплі випий рідину.
І вмить тобі по жилах піде холод,
І летаргічний сон тебе скує,
Твій пульс замре; ні тіла теплота,
Ні дихання слабке — ніщо й ніколи
Не викаже, що ти іще жива;
І ось в такій подобі смерті ти
Пролежиш рівно сорок дві години
Й прокинешся, як від солодких снів.
Коли ж уранці прийде наречений,
Щоб розбудить тебе, ти будеш мертва.
Тоді тебе, як звичай наш велить,
В найкращім вбранні, у труні відкритій
Перенесуть у старовинний склеп,
Де здавна спочивають Капулетті.
Тим часом, доки спати будеш ти,

Я сповіщу про все листом Ромео;
Він з'явиться сюди, і разом з ним
Ми будем ждати пробудження твого,
Й до Мантуї Ромео тої ж ночі
Тебе з собою візьме. Вихід є.
І від ганьби тебе він урятує.

Джульєтта

О, дай же, дай! Не говори про страх!

Брат Лоренцо

Візьми і йди. Будь непохитна й дужа
У рішенні своїм. Я надішлю
До Мантуї ченця з листом негайно
Й про все твого Ромео сповіщу. *(Виходять)*

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті.
Входять Паріс та його паж, який несе квіти і смолоскип.

Паріс

Дай, хлопче, смолоскип і відійди.
Ні, погаси. Нехай мене не бачать.
Як щось почуєш, свисни голосніше...
Я шлюбне ложе квітами укрию,
Солодка квітко! Постіль із граніту
Водою запашною я омию
Або сльозами окроплю ці плити.
Й щоночі буду, вражений журбою,
Носити квіти й плакати над тобою!

Паж свище і Паріс ховається.

Входять Ромео й Балтазар зі смолоскипом, ломом, заступом тощо.

Ромео

Дай заступа мені й залізний лом.
Візьми цього листа і завтра вранці
Віддай моєму батькові його.
Дай смолоскип. Гляди ж, під страхом смерті,
Що б не побачив ти і що б не чув,
До мене не підходь і не втручайся.
В це ложе смерті хочу я спуститись,
Щоб глянуть ще раз на мою дружину.
Тепер іди звідсіль. Бо зараз
Ця ніч і замір мій — і дикі, й люті.
Вони лютіші, ніж голодний тигр,
Вони грізніші, ніж бурхливе море...

Балтазар Я йду, синьйоре, й турбувать не стану.
(*Убік*) Я все ж сховаюся: мене лякає
Цей погляд дикий. Зло він замишляє. (*Відходить*)

Ромео Огидна пащо! Ти, утробо смерті!
Пожерла щонайкращий дар землі!
Я щелепи гнилі твої розкрию.
(*Розбиває двері до склепу*)
І силою новий напхаю корм.

Паріс Як? Тут вигнанець той зарозумілий!
Отой Монтеккі, що убив кузена
Коханої моєї?.. Горе це,
Як думають, звело її в могилу.
Це він прийшов знущатися з мерців!
Схоплю його! (*Виходить наперед*)
Спинись, Монтеккі!
Стій! Покинь ганебну і гидку роботу!
Злочинцю підлий, мусиш ти скоритись.
Ходім, ти арештований і вмреш.

Ромео Авжеж, умру: того сюди й прийшов я.
Юначе добрий мій, о, не дратуй
Безумного, який удався в розпач.
Тікай, тікай звідсіль! Облиш мене...
Благаю, не штовхай мене на гріх
Іще новий і не гніви даремно...
О, йди собі! Клянуся небом, я
Люблю тебе ще більше, ніж себе;
Таж зброю маю я лиш проти себе...

Паріс Я зневажаю всі твої закляття
Й беру тебе як підлого злочинця!

Ромео Примусить хочеш?.. Хлопче, стережись! (*Б'ються*)

Паж О Боже! Б'ються! Я покличу варту! (*Виходить*)

Паріс (*падає*) О смерть моя!.. Як милосердий ти,
То поклади мене біля Джульєтти... (*Вмирає*)

Ромео Я обіцяю, слово честі. Гляну
Йому в обличчя... Хто це?.. Граф Паріс!
Меркуціо то родич!.. Що казав
Дорогою слуга мій? Я не слухав,
Бо тяжко стиснула скорбота серце...
Здається, він казав, що граф Паріс

Мав із Джульєттою ось повінчатись...
Чи він казав, чи це мені приснилось?
Чи то, почувши про Джульєтту, я
Утратив розум — марити почав?

Кадр із фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

[...] Ох, Джульєтто,
Чому і зараз ти така прекрасна?
Подумать можна, що безплотна смерть
У тебе закохалась, що якийсь
Кістяк огидний тут тебе замкнув,
У темнім склепі, для утіх любовних!
Боюсь за тебе й залишусь тому
З тобою тут. Ніколи я не вийду
З цього похмурого палацу ночі.
Тут, тут зостанусь я із робаками,
Служницями твоїми. О, тепер
Знайду я тут для себе вічний спокій
І скину гніт моїх зловісних зір
З замученої й стомленої плоті!
Милуйтеся, очі,— це в останній раз!
Ви, руки, пригорніть її востаннє!
А ви, уста мої, дихання брамо,
Скріпіть навек священним поцілунком
Довічну спілку зі скупкою смертю!
Сюди, мій поводитарю гіркий!
Лихий стерничий, одчайдуху лютий,

Розбий об скелі мій нещасний човен!
За тебе п'ю, моя любов! (П'є)

О чесний

Аптекарю! Швидка твоя отрута...
Отак я з поцілунком умираю!.. (Падає)

З другого боку кладовища входить брат Лоренцо з ліхтарем, ломом і заступом.

Брат Лоренцо Святий Франціску, поможи мені!
Вже стільки раз мої старечі ноги
Спіткнулись об могили цієї ночі... Хто тут?

Балтазар (виходячи наперед) Це друг, який вас добре знає.

Брат Лоренцо Спаси вас Боже! Друже мій, скажіть,
Здається, то у склепі Капулетті...

Балтазар Так, отче пресвятий, і там також
Господар мій, ваш друг Ромео.

Брат Лоренцо Він там давно?

Балтазар Вже, мабуть, з півгодини.

Брат Лоренцо (підходить до склепу)
Ромео! Боже мій! Чия це кров
Камінні східці склепу багрянить?
Хто кинув закривавлені ці шпаги
Тут, на порозі вічного спокою?.. (Входить до склепу)
Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулась!

Джув'єтта прокидається.

Джув'єтта О мій отче! Пораднику! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?

Шум за сценою.

Брат Лоренцо Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можемо.
Ходім! Ходім! Джув'єтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.

Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжим хутчій. Джульєтто, люба сестро!

Шум наближається.

Загаємось — ускочимо в біду. *(Виходить)*

Джульєтта

Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене,
Що помогла б мені піти за ним!
Я цілуватиму твої вуста...
Ще, може, трішки є на них трутизни, —
В підкріпленні цьому я смерть знайду...
(Цілує його) Твої вуста ще теплі!..

Кадр із фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

1-й страж

(за сценою) Де це, хлопче?

Веди нас!

Джульєтта

Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:
Тут рятівний кинджал!
(Вихоплює кинджал Ромео з піхов)
Ось твої піхви! *(Заколює себе)*

Зостанься в них і дай мені умерти!..
(*Падає на труп Ромео і вмирає*)

Входить сторожа з Парісовим пажем.

Паж

Це тут було, де смолоскип палає.

1-й страж

Кров на землі! Оглянуть кладовище!
Кого б ви не знайшли, хапайте всіх!

Кілька стражів виходять.

Страшна картина! Граф лежить убитий...
Джульєтта теж спіливає кров'ю... Що?..
Вона ще тепла!.. Щойно лиш померла,
Хоча два дні, як в склепі поховали!..
До герцога! Покличте Капулетті!
Збудіть Монтеккі! Обшукайте цвинтар!

Повертаються кілька стражів з Балтазаром.

2-й страж

Ось ми знайшли слугу Ромео, він
На кладовищі був.

1-й страж

Не відпускати,
Аж доки герцог не прибуде сам!

Повертаються інші стражі з братом Лоренцо.

3-й страж

Ось тут чернець тремтить, зітхає й плаче;
У нього заступ відібрали ми
І лом. А йшов він звідси, з кладовища.

1-й страж

Це підозріло... Не пускати ченця!

Входить князь з почтом.

Князь

Яке нещастя сталось тут зненацька,
Що нас так рано підняли з постелі?

Входять Капулетті, синьйора Капулетті та інші.

Капулетті

Що скоїлось? Чого це тут кричать?

Синьйора Капулетті Народ по вулицях гука: «Ромео!»

А хто — «Джульєтта!», хто — «Паріс!». Біжать
Всі з зойками до нашої гробниці.

Князь

Який тут жах так нам тривожить слух?

1-й страж

Володарю, ось граф лежить убитий,
Ромео мертвий, поруч з ним Джульєтта.

Вона була вже мертва, а тепер
Її убито знов. Вона ще тепла...

Князь

Шукайте скрізь негайно і дізнайтесь,
Хто б міг вчинити цей жахливий злочин!

1-й страж

Слуга Ромео тут, ось і чернець;
При них ми захопили і знаряддя,
Яким гробницю можна розламати.

Капулетті

О небо!.. О дружино! Глянь сюди...
Таж наша доня вся спливає кров'ю!..

Синьйора Капулетті О горе! Жах — мов похоронний дзвін,
Мене у домовину кличе він!

Входять Монтеккі та інші.

Князь

Підвівся нині рано ти, Монтеккі,
Щоб глянути, як рано ліг твій син!

Монтеккі

Володарю, моя дружина вмерла...
Не винесла вона розлуки з сином
І от в могилу від журби зійшла.
Яке ж іще чека на мене горе?

Князь

Глянь і побачиш сам!..

Монтеккі

О ти, нечемо! Ти забув пристойність:
Раніш від батька ліг у домовину!

Князь

Ведіть сюди осіб всіх підозрілих.

Брат Лоренцо

Хоч без вини, а ніби головний
Я в цій кривавій справі винуватець.
Все свідчить проти мене — місце й час.
І ось стою тепер я перед вами,
Щоб засудить чи виправдать себе,—
Обвинувач я свій і оборонець.

Князь

Розповідай нам все, що знаєш ти.

Брат Лоренцо

Я коротко, бо дихання мое
Коротше, аніж розповідь широка.
Ромео, що лежить тут мертвий, був
Небіжчиці Джульетті чоловіком;
І вірною дружиною йому
Була Джульетта, що лежить тут мертва.
Я повінчав таємно їх. В той день
Убитий був Тібальт, і смерть його

Ромео засудила на вигнання.
То плакала за ним, не за Тібальтом,
Дружина молода, Джульетта. Ви ж,
Бажаючи розвіяти їй тугу,
Хотіли повінчати силоміць
З Парісом. І тоді прийшла вона
У розпачі і з поглядом безумним
До мене та благати почала,
Щоб засіб я знайшов і допоміг
Від другого їй шлюбу врятуватись.
А ні — то в мене в келії уб'є
Сама себе. І я їй випить дав
Снодійний трунок. Він подіяв так,
Як я того бажав: вона заснула,
А виглядала зовсім наче мертва.
Тим часом я Ромео написав,
Щоб він сюди прибув цієї ночі
Й звільнив її з дочасної могили
В ту мить, коли минути мав той сон.
Та посланця мого, ченця Джованні,
Затримав прикрий випадок нежданий,
І вчора він вернув мені листа.
Тоді я сам сюди подавсь, до склепу,
Щоб вивести її, коли вона
Прокинеться зі сну. Хотів я в себе,
У келії своїй, їй дати притулок,
Аж доки зможу сповістити Ромео.
Проте, коли до неї я зайшов
За декілька хвилин до того часу,
Як мала підвестися, то побачив,
Що тут дочасно разом полягли
Паріс достойний і Ромео вірний.
Вона прокинулась, її благав я
Піти зі мною і скоритись небу;
Але нараз почувся гам зокола,
І я був змушений покинути склеп.
Вона ж упала в розпач й не хотіла
Зі мною йти. І, як гадаю я,
Умить сама зняла на себе руки.
Це все, що знаю я. А щодо шлюбу —
То мамка теж про нього добре знає.

Якщо хоч трохи винен я в нещасті,
То заберіть моє старе життя
За декілька годин раніш до строку
І правосуддю в жертву принесіть.

Князь

Твоє ми здавна знаєм благочестя.
А де слуга Ромео? Що він скаже?

Балтазар

Я сповістив господаря свого
Про смерть Джульєтти. З Мантуї умить
Він верхи прискакав на кладовище
І кинувся сюди, до цього склепу.
Листа ж звелів віддати вранці батьку
І наказав мені, під страхом смерті,
Щоб я його самого тут лишив.

Князь

Подай листа. Я гляну, що він пише.
Де графів паж, що викликав сторожу?
Скажи, що тут господар твій робив?

Паж

Прийшов сюди він, щоб покласти квіти
На свіжу домовину нареченій;
Мені ж звелів він далі відійти.
Я виконав наказ. Коли це раптом
Ступив до склепу хтось із смолоскипом
І двері став ламати. Мій синьйор
Враз шпагу вихопив і вмить — на нього,
А я побіг, щоб викликать сторожу.

Князь

Цей лист підтверджує слова ченця,
Шляхи кохання й новину про смерть.
Ромео додає, що він купив
В убогого аптекаря отруту
Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
І поруч із Джульєттою лежати.
О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кривних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Монтеккі

Але я можу дати більше. Я
Їй статую із золота поставлю.
Покіль Вероною звемо Верону,
Любішого не буде силуета,
Аніж в коханні вірної Джульєтти.

Кадр із фільму «Ромео і Джульєтта» (режисер Карло Карлео, 2013 рік)

Капулетті

Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти.
О, бідні юні жертви наших чвар!..

Князь

Не визирає сонце з-поза хмар...
Похмурий мир приніс світанок вам.
Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.
Ще доведеться вирішити нам,
Кого помилувать, кого скарати...
Сумніших оповідей не знайдете,
Ніж про любов Ромео і Джульєтти. (Усі виходять)

Переклад з англійської Ірини Стешенко

Для тих, хто хоче знати більше

Дослідники вважають, що сюжет *трагедії «Ромео і Джульєтта»* взятий з *античності*. Ще видатний римський поет **Овідій** у своїй книзі *«Метаморфози»* (перетворення), про яку ми з вами згадували раніше, переказав давній *міф* про юних *Тісбу* і *Пірама*, які жили колись у Вавилоні:

Тісба й Пірам; з юнаків найпрекрасніший він вавилонських,
З дів найкраща вона, що на Сході живуть миловиді.

Закохані, яким батьки заборонили одружуватися, домовилися таємно зустрітися під високою шовковицею за міськими мурами. Тісба прийшла раніше за юнака і змушена була сховатися в печері від левиці. Тікаючи, дівчина загубила свою хустку. Люта тварина, *«паща якої запінена й в крові волів, що загризла»*, розшматувала хустку, залишивши на ній криваві плями.

За якийсь час прийшов Пірам і, знайшовши роздерту хустку Тісби й сліди хижака, уявив собі найгірше. Він не зміг пережити горя та своєї причетності до нещастя і власним мечем заколов себе. Тісба повернулася на місце зустрічі й з жахом побачила коханого в передсмертних конвульсіях. Його груди були простромлені мечем. Усвідомивши весь трагізм і непоправність фатальних збігів, дівчина вкоротила собі віку мечем Пірама.

Сюжети про загибель закоханих із родин, що ворогували між собою, були відомі з XIII століття з *історичних хронік*. До речі, в «Божественній комедії» італійського поета Аліг'єрі Данте також присутні мотиви непримиримої давньої ворожнечі вельможних родів. Однак імена Ромео і Джульєтти вперше згадуються *у 1524 році* в новелі італійця Луїджі Да Порто (1485–1529), яка мала назву *«Історія двох шляхетних закоханих»*, де розповідається про трагічну долю молодих веронців.

Цю новелу неодноразово перевидавали, перекладали різними мовами, вона користувалася великою популярністю. Багато італійців зверталися до неї у своїй творчості. Сюжет запозичували також автори з Іспанії, Франції та Англії. Літературна обробка відомого сюжету Вільямом Шекспіром визнана найяскравішою і найнапруженішою, проте й вона не стала останньою.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. На які дві групи можна розподілити персонажів *трагедії «Ромео і Джульєтта»*? Схарактеризуйте стосунки, що існують між двома веронськими родинами.
2. Знайдіть у тексті твору (дія I сцена 5) *монолог* Ромео, враженого красою Джульєтти. Доведіть, що цей монолог написаний у формі *англійського сонета* (див. Теорія літератури. *Сонет*). Складіть схему римування цього фрагмента.
3. Як відреагував *Тібальт* на появу у святковій залі *Ромео*? До чого закликає *синьйор Капулетті* свого небожа і як він відгукується про Ромео Монтеккі? Про що свідчить ставлення Капулетті до юнака?
4. Знайдіть у тексті і прочитайте за ролями сцену знайомства *Ромео і Джульєтти* (дія I сцена 5). Як у цьому епізоді юнак через образи ченця і святині демонструє і винахідливість закоханого, і трепетне ставлення до дівчини?
5. Доведіть, що закохані усвідомлюють несумісність своїх почуттів із родовою ворожнечею Монтеккі й Капулетті.

6. Прочитайте **монолог Ромео** (дія II сцена 1). До яких образів звертається Ромео, говорячи про вроду Джульетти та про свої почуття до неї? Які **метафори, епітети** вводить драматург у мову юнака, що звертається до коханої дівчини?
7. Прочитайте монолог Джульетти. Чому ім'я юнака викликає в неї гіркі нарікання?
8. Прочитайте за ролями початок **діалогу Ромео і Джульетти**. Як ви гадаєте, **уособленням** чого стають для закоханих їхні імена?
9. Прочитайте слова Ромео, які свідчать про силу його почуттів та про втрату для нього цінності життя без кохання Джульетти.
10. До яких **метафор** і **порівнянь** у діалозі дії II сцени 1 звертаються закохані, говорячи про свої почуття? Випишіть приклади в зошит («*брунька ніжного кохання*»; «*як море, дна не має і любов*» тощо).
11. Про що домовилися юні закохані, прощаючись?
12. За що докоряв **брат Лоренцо** Ромео? Доведіть, що брат Лоренцо був першим, хто дізнавався про душевні переживання юнака.
13. Якою метою керувався чернець, погодившись обвинчати дітей родин, що ворогували?
14. Розкажіть, як Ромео влаштував вінчання. Чому юні закохані змушені були приховувати свої наміри? Як ви гадаєте, чому для Ромео Монтеккі та Джульетти Капулетті було важливо якнайшвидше взяти шлюб?
15. Згадайте, який мізерний привід став причиною лютого гніву **Тібальта** до Ромео. Чому Ромео намагався уникнути двобою з кузеном Джульетти?
16. Як цей епізод характеризує молодих Монтеккі та Капулетті?
17. Що вразило **Меркуціо** в поведінці Ромео? Якби Меркуціо знав про одруження Ромео, чи зрозумів би він миролюбний настрій свого друга?
18. Які жахливі наслідки мала задерикуватість молодих дворян? Чому Ромео картає себе за смерть Меркуціо і як він помстився Тібальтові?
19. Доведіть, що ворожнеча між родинами Монтеккі і Капулетті стала причиною нещастя й інших родин.
20. Яким був присуд князя щодо Ромео?
21. Як Джульетта сприйняла звістку про смерть Тібальта і вигнання Ромео з Верони?
22. Про що прийшов домовлятися до брата Лоренцо граф Паріс? Як Паріс пояснив ченцеві такий великий поспіх зі своїм одруженням?
23. Який план дії запропонував Джульетті брат Лоренцо?
24. Як повелися батьки Джульетти, коли їхні прокльони збулися: донька померла, не вийшовши заміж за Паріса?
25. Через який фатальний збіг обставин Ромео не отримав листа від брата Лоренцо?
26. Хто опинився вночі біля родинного склепу Капулетті? Чим завершилася суперечка на цвинтарі?
27. Як загинули Ромео і Джульетта? Чим би закінчилася п'єса, якби брат Лоренцо прийшов на кілька хвилин швидше?
28. Чи досяг зрештою чернець своєї мети у примиренні запеклих ворогів? Чи такою уявляв він собі долю двох закоханих?

 Узагальнюємо і підсумовуємо

29. Назвіть **героїв** трагедії Вільяма Шекспіра.
30. Схарактеризуйте образ **брата Лоренцо**. Якого особливого значення набуває образ ченця у трагедії, написаній у добу Відродження?

31. Про що свідчить той факт, що ніхто з персонажів твору жодного разу не згадує причин «стародавньої чвари» між двома родами?
32. Назвіть безглузді вчинки і фатальні випадковості, що завадили головним героям досягти своєї мети. Доведіть, що долю Ромео і Джульєтти визначили другорядні персонажі.
33. Чому на прикладі ворожнечі родів Монтеккі й Капулетті можна сказати, що зло породжує зло, помста – нове прагнення помсти?
34. Схарактеризуйте образи *Ромео* і *Джульєтти*. Доведіть, що молоді люди ставилися до свого кохання як до найдорожчого скарбу, ціннішого за життя.

Міркуємо самотійно

35. У чому полягає *оптимістичність фіналу*, який настав після катастрофічної розв'язки трагедії?
36. Як ви гадаєте, чому центральною темою одного з найкращих творів доби Відродження стала *тема кохання*? Доведіть, що перемога кохання над ненавистю була неминучою у трагедії видатного драматурга-гуманіста Вільяма Шекспіра.
37. Порівняйте сюжет трагедії Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта» і сюжет античного міфу про загибель закоханих, які теж походили із родин, що ворогували.
38. Чому фінал про юних *Тісбу* і *Пірама* викликає у читачів тільки розпач?
39. На прикладі сюжету про нещасних закоханих доведіть, що античність й італійський Ренесанс мали великий вплив на мистецтво Європи, і зокрема на творчість англійського драматурга Вільяма Шекспіра.

Застосовуємо теоретичні поняття

40. Назвіть елементи *композиції* драматичного твору і проаналізуйте особливості композиції трагедії Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта».
41. Визначте *експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку* у трагедії В. Шекспіра.
42. Яку, на вашу думку, функцію виконують у п'єсі Шекспіра *прологи*? Звідки драматург запозичив роль *хору*?
43. Доведіть, що трагічна розв'язка у «Ромео і Джульєтті» змінюється *епілогом*, який відновлює порушений порядок і встановлює мир.
44. В античній трагедії події розвивалися впродовж одного дня. Спробуйте з'ясувати, який час охоплюють події в трагедії Вільяма Шекспіра.
45. На прикладі трагедії «Ромео і Джульєтта» поясніть особливості *драматичного роду літератури*.
46. Згадайте жанрові особливості *трагедії* та поясніть сутність *трагічного конфлікту* твору В. Шекспіра.

Виконуємо творчі завдання

47. Назвіть сцени твору, які вас вразили найбільше.
48. Уявіть, якими мають бути інтонації дійових осіб, їхні жести, міміка.
49. Прочитайте за ролями ці сцени, намагаючись відтворити емоційне напруження.

Мігель де Сервантес Сааведра
(1547 – 1616)

Мігель де Сервантес Сааведра — видатний іспанський письменник. Його творчість належить до епохи **зрілого іспанського Відродження**, для якого властиві настрої розчарування в ідеалах гуманістів. Ренесансна мрія про високе призначення людини розбилася об сувору дійсність відсталого феодальної Іспанії.

Відкриття іспанцями багатого на поклади срібла Америки сприяло швидкому збагаченню верхівки суспільства без будь-яких зусиль і без потреби розвитку власної країни.

Це спричинило руйнування економіки Іспанії. Зубожіле населення, зокрема й дрібні землевласники-дворяни (*ідальго*), виїжджали з країни. До кінця XVI століття третина земель не оброблялася, і в сільськогосподарську країну доводилося ввозити навіть зерно. Настав повний занепад, а високі податки робили невідною будь-яку діяльність. «Більшість іспанців перетворилися на справжніх нероб, — писав сучасник, — одні в нероб-дворян, інші в нероб-злидарів».

Мігель де Сервантес Сааведра народився **9 жовтня 1547 року** в родині збіднілого ідальго. Колись його дід був дуже багатим людиною. Але вже батько Мігеля — Родріго — заплутався в боргах, і його майно пішло з молотка на користь лихваря, який позичив йому гроші. Він заробляв на хліб ганебною для ідальго професією лікаря, і величезна родина (у Родріго було семеро дітей) часто переїжджала з міста до міста з надією на несподіваний успіх. У 1561 році сім'я переїжджає в Мадрид, де під впливом свого вчителя Сервантес починає писати вірші. Частина з них була опублікована.

Щоб поліпшити матеріальне становище родини, Мігель у 1569 році йде на військову службу. До 1575 року він служить в іспанських гарнізонах на території Італії — батьківщині Відродження. Міста Італії справили величезне враження на Сервантеса, він зацікавився ренесансною культурою цієї країни. Мігель із захопленням читав твори італійських гуманістів мовою оригіналу, особливо йому подобалася поезія **Франческо Петрарки**.

Військова служба Сервантеса не обмежилася гарнізонними караулами. Йому довелося взяти участь у війні з Туреччиною, що розпочалася в 1570 році. Найвизначнішим епізодом цієї війни була морська битва поблизу бухти Лепанто¹, яка відбулася 7 жовтня 1571 року. Турки захопили острів Кіпр, що належав Венеції, і вивели свою ескадру до берегів Греції. Назустріч

¹ Бухта біля входу в Коринфську затоку, яка відділяє Пелопоннес від континентальної Греції.

їм вийшов об'єднаний іспансько-венеційський флот, яким командував брат іспанського короля Хуан Австрійський.

Розпочався найбільший в історії бій галерного флоту, у якому взяло участь близько п'ятисот суден. На іспанських галерах приготувалися до бою 24 тисячі солдатів, зокрема й рота, у якій служив Сервантес. Бій був довгим і

Бій поблизу Лепанто (фреска Антоніуса Васілакиса, 1600 р.)

кривавим, але перемога європейців була повною: вони потопили 15 турецьких кораблів, а 180 захопили в полон. Мігель отримав у бою дві вогнепальні рани в груди й одну в ліву руку, яку паралізувало до кінця життя.

У 1575 році Сервантес залишає військову службу й відпливає до Іспанії. Але до-

рогою додому корабель захопили алжирські пірати. Письменник пробув довгі п'ять років у полоні, аж поки його, зібравши гроші, не викупила родина.

Доля Сервантеса після алжирського полону

Повернувшись додому, Сервантес дізнався, що його покровитель Хуан Австрійський помер, а фінансові справи за ці роки ще більше погіршилися. Сім'я зав'язла в боргах, збираючи гроші для викупу. Уперше у Сервантеса виникла суперечність між його світоглядом відданого слуги короля та реальною дійсністю, у якій успіху досягали інтригами, а не доблестю.

У цей період Мігель Сервантес відчуває потребу писати і звертається до свого багатого життєвого досвіду. Він пише близько тридцяти п'єс, серед яких були п'єси про бій поблизу Лепанто та алжирський полон, роман, що не раз перевидавався в різних країнах. Однак Сервантес заробив дуже мало.

У 1585 році помер батько Сервантеса, і Мігель став главою родини. Не маючи можливості прогнати родину літературною працею, він «відклав перо» і «звернувся до інших занять». Пошуки заробітків приводять його в 1587 році до Севільї — єдиного міста в Іспанії, де ще нуртувало ділове життя. У цьому портовому місті Сервантес пробув 15 років. Він влаштувався комісаром із поставок продовольства для армії та флоту.

Королівський наказ зобов'язував продавати продовольство всім без винятку за фіксованою ціною. Великі землевласники і монастирі намагалися уникнути обов'язкового продажу зерна за безцінь. Але Мігель був чесним і виконував королівський наказ буквально. Він не робив жодних винятків, чим

нажив собі багато ворогів. На нього йдуть позови в суд та звинувачення в розкраданні коштів, отриманих для закупівель.

За цими позовами Сервантеса неодноразово ув'язнювали. Найдовше, майже півроку, йому довелося сидіти у в'язниці у 1597 році. Вільний час, який уперше за багато років з'явився у письменника, повертає його до творчості. Саме в Севільській в'язниці 50-річний Сервантес написав перші розділи безсмертного роману *«Премудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі»*.

До середини 1604 року перший том роману було завершено. Видавець не надто вірив в успіх цієї книги, тому видає її на поганому папері розбитим друкарським шрифтом, із безліччю помилок. Та навіть у такому вигляді книга мала величезний успіх. Уже в перший рік її довелося неодноразово перевидавати; швидко з'являються переклади іншими мовами. Пригоди бідного ідальго, який вирішує стати мандрівним лицарем, завойовують серця людей.

Для більшості сучасників *«Дон Кіхот»* був романом, сповненим комічних пригод. Відомий випадок, коли король Філіпп III вийшов на балкон палацу і побачив студента, що йшов вулицею, читаючи якусь книгу, і шалено реготав. *«Ось людина, яка або з'їхала з глузду, або читає «Дон Кіхота», — сказав король. Послужливі придворні послали навздогін слугу, який з'ясував, що студент справді читав «Дон Кіхота».*

Як і попередні книги, роман не поліпшив матеріального становища Сервантеса — він і далі залишався бідним. Однак читачі з нетерпінням чекали на продовження пригод премудрого ідальго, тому 66-річний письменник взявся за написання другої частини роману. Наприкінці 1615 року роман з'явився у продажу, а вже 23 квітня 1616 року Сервантес помер. Поховали його наступного дня коштом братства при ордені францисканців.

За рік до смерті видатного письменника відбулася знаменна розмова про його долю. У лютому 1615 року до Мадрида прибуло посольство французького короля Людовіка XIII. Члени посольства, люди освічені та великі шанувальники літератури, почали розпитувати своїх іспанських друзів про Сервантеса: скільки йому років, чим він займається, який його суспільний стан та статки. Іспанці змушені були відповісти, що він — старий, солдат, ідальго,

Філіпп III (картина Хуана Пантохи де ла Круса, 1605 рік)

бідний. На що один із членів посольства сказав: «Отже, таку людину Іспанія не зробила багатою і не підтримує за державний кошт». Проте інший француз висловив іншу думку: «Якщо нужда змушує його писати, то дай, Боже, щоб він ніколи не жив у достатку, тому що своїми творами він, залишаючись бідним, збагачує весь світ».

Сервантес та його «Дон Кіхот»

Роман «Премудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі» був задуманий як *пародія на рицарські романи*¹, що заповнили тогочасну Іспанію. У часи Сервантеса було відомо понад сто двадцять рицарських романів, у яких описували неймовірні пригоди різних рицарів і прославляли їхню доблесть, гречність та любов до Прекрасних Дам. Ці романи були далекі від реального життя, але ними зачитувалися всі прошарки населення². Зазвичай, читали вголос, збираючись у гуртки і співпереживаючи подіям, що відбувалися в романі.

Відомий випадок, коли один іспанський дворянин ненадовго виїхав із дому у справах, а повернувшись, із жахом побачив, що вся його родина разом зі слугами заливається слізьми і вигукує: «О горе! Він помер!» На щастя, з'ясувалося, що розпач усього дому був спричинений смертю героя рицарського роману, який вони читали.

Отже, головний герой Сервантеса, збіднілий ідальго, збожеволівши від надмірного читання рицарських романів, вирішив стати мандрівним рицарем, щоб *присвятити себе боротьбі зі злом і служінню своїй Прекрасній Дамі*. Він вирушив у путь, і йому було байдуже, що часи рицарів минули кілька сторіч тому, а їхні подвиги існують лише в романах.

Зрозумілою є реакція звичайних іспанців, які зустрічають людину в давньому обладунку. Їхнє здивування можна було б порівняти з нашим, якби, ідучи до школи, ми зустріли чоловіка у костюмі кавалера XVII ст. (у пишній перуці, мереживах, черевиках із бантиками), який би розповів, що в наш час він прагне відродити манери, про які читав у старих романах.

Дивак Дон Кіхот за законами традиційного сюжету обирає собі Даму серця, озброюється та виїжджає на захист усіх знедолених, щоби подвигами уславити ім'я коханої. Дон Кіхота не бентежить, що рицарський обладунок його прадіда *«іржею та цвіллю покрився»*, а Дама серця — звичайна селянка,

¹ Уже сама назва роману Сервантеса сприймалася сучасниками як пародія. Автор назвав свого героя не традиційно доблесним рицарем, а премудрим ідальго, причому з найбільш бідної області Іспанії — Ламанчі. Ламанча, крім назви місцевості, іспанською мовою означає ще й «клаптик землі», а слово «кіхоте», крім імені героя, називає також частину рицарського обладунку, яка прикриває стегно.

² Захоплення читанням рицарських романів, сповнених пригод і любовних страждань, можна порівняти лише із захопленням наших сучасників сентиментальними телесеріалами.

яка була «великою майстринею солити свинину»; що його товстун-зброєносець *Санчо Панса* теж не вирізняється шляхетним походженням, а бойовий кінь Росинант — ледь жива шкапа, «*шкура та кості*». Через викривлене уявлення про навколишній світ нещасний ідальго весь час потрапляє в комічні ситуації. Він керується високими цілями, гуманними ідеалами, але завдає лише шкоди довколишнім, собі й зброєносцеві.

Проте автор не просто висміяв рицарські романи і застарілу манеру їх написання. Сервантес правдиво і масштабно зобразив іспанську дійсність XVI–XVII століть: Дон Кіхот і Санчо Панса в пошуках пригод зустрічаються з представниками різних прошарків суспільства, зіштовхуються з повсякденним життям іспанської провінції та великих міст. Безумство рицаря, «*заступника всіх ображених та гнوبлених*», його прагнення до утвердження ідеалів добра і справедливості контрастують з убогістю, злобою, недоумкуватістю селян, корчмарів, із вишуканою жорстокістю нудьгуючих дворян.

Так виявляється неоднозначність образів Дон Кіхота та Санчо Панси. Образ Дон Кіхота — це й пародія на «книжного рицаря», і конкретно-історичний образ збіднілого ідальго, і водночас образ мислителя-гуманіста. Маніяк, одержимий ідеєю рицарства, поступово перетворюється на «*мудрого безумця*», слова і вчинки якого чесніші за слова і вчинки довколишніх.

Велике значення для розуміння образу героя мають його судження і промови. У них Дон Кіхот проголошує *ренесансний ідеал людини*, необхідність свободи особистості, погляди на систему управління країною та законність. Та всі ці ідеї виявляються несумісними з реальною дійсністю Іспанії XVI–XVII століть.

Образ Санчо Панси, який мав пародіювати скромних та відданих зброєносців із рицарських романів, також швидко переріс початковий задум автора. Санчо Панса став першим у європейській літературі живим та повнокровним образом селянина. Наївна простодушність і віра в химерні обіцянки Дон Кіхота гармонійно поєднуються в ньому зі здоровим глуздом. Його мова пересипана прислів'ями та приказками (а їх у романі 275), у яких узагальнена народна мудрість. Своєю розсудливістю і селянським практицизмом Санчо Панса вдало доповнює піднесеного та натхненного Дон Кіхота, який живе у фантастичному світі своїх вигадок.

Висміюючи фантазії свого героя, Сервантес упродовж усього твору відстоює рицарські ідеали честі та справедливості, які були близькі йому як письменникові-гуманісту. Однак розчарування в здійсненності ідеалів Відродження призвело до того, що автор головним героєм роману, носієм високих гуманістичних ідей, робить божевільну людину. Сервантес наштовхує своїх читачів на роздуми про те, у якому світі вони живуть. Невже цей світ настільки жорстокий і цинічний, що прагнути добра і справедливості може лише людина несповна розуму?

ПРЕМУДРИЙ ІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

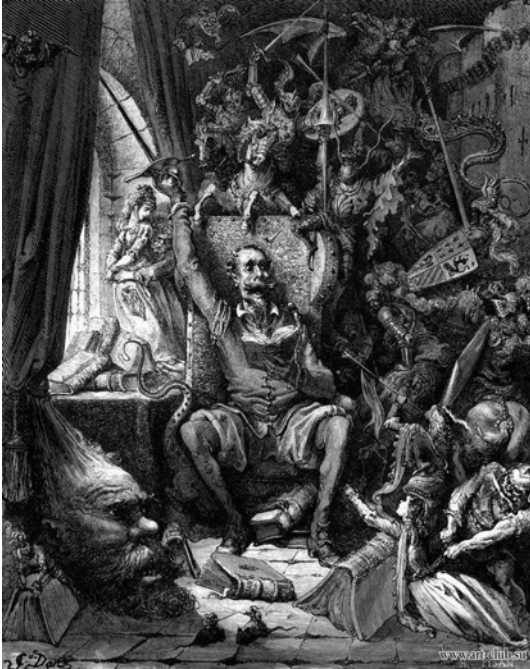
(уривки)

ЧАСТИНА ПЕРША,

РОЗДІЛ 1,

де оповідається, хто такий був преславний ідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив

В однім селі у Ламанчі¹ — а в якому саме, не скажу — жив собі не так давно ідальго, з тих, що то мають лише фамільного списа, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна². Була у нього в домі ключниця років за

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець для польової та надвірної роботи — чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому ідальго до п'ятдесяти добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лица сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. Прізвище його було, кажуть, Кіхада чи Кесада³ (про це, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кіхана. Проте для нашої повісті воно байдуже.

Так от, щоб ви знали, ідальго той весь вільний час — тобто замалим не цілий рік — читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господа-

рювання. І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не одне поле орної землі продав для купівлі рицарських книжок: де, було, яку побачить, так зразу й тягне додому.

І так наш ідальго у те читання кинувся, що знай читав як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — і зсунувся бідака з глузду. Його уява переповнилася різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями,

¹ Перший рядок популярного іспанського романсу.

² Мисливська порода собак.

³ Кіхада в перекладі з іспанської означає «щелепа», а Кесада — «пиріг із сиром».

розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несусвітні вигадки так вбились йому в голову, що він мав їх за щирісіньку правду. Казав, що Сід Руй Діас¹ завзятий був рицар, але не вийшов проти рицаря Полум'яного Меча, бо той одним махом двох страшних і потворних велетнів міг навпіл розрубати. Похваляв наш ідальго і велетня Морганта², що з усього пихатого й нечемного великанського кодла єдиний був люб'язний і гречний. А за те, щоб дати прочухана зрадникові Ганелону³, наш кавальєро⁴ віддав би радо свою ключницю — та вже й небогу заодно.

Збожеволів він так остаточно, і впроїлася йому в голову дивна думка, яка жодному шаленцеві доти в голову не приходила, що йому випадає собі на славу, а рідному краєві на пожиток стати мандрівним рицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандрівні рицарі, — тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, подолавши їх, вкрити ймення своє безсмертною славою. Бідолаха бачив уже в думці, як за правницю потужну вінчають його, щонайменше, короною Трапезонтського царства. І віддаючись цим принадним мріям, заходився він мерщій наміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрадідів рицарський обладунок, що вже бозна відколи занедбаний в кутку валявся і добре іржею та цвіллю взявся. Вичистив, полагодив, як міг, аж бачить — недолік у ньому великий: забрала бракує, є самий-но шишак⁵. Однак хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби напівшолом із забралом, примостив до шишака — от тобі й шолом повний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи міцний той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, з якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручів. Він залишився задоволений його міцністю, хоч і не захотів її більше перевіряти, і вважав, що має тепер доброго шолома.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч була вона в нього сама шкура та кості, визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка⁶ його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого славного рицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався знайти йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрівному рицареві, і чим тепер став — гадав, бачите, що як у господаря стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити

¹ Сід Руй Діас (1043–1099) — герой іспанського героїчного епосу («Пісня про мого Сіда»).

² Моргант — велетень-язичник, якого Роланд навернув у християнство.

³ Ганелон — зрадник, персонаж французького героїчного епосу «Пісня про Роланда».

⁴ Назва осіб, що належали до дворянського стану.

⁵ Шишак — вид шолома, який не передбачав забрала.

⁶ Буцефал — кінь Олександра Македонського, Баб'єка — кінь Сіда Руя Діаса.

ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його господаря. Крутив туди й сюди, перебирав сотні імен, вигадував і відкладавав, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом¹. Це ім'я здалося йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: будши перед цим шкапою, перетворився його кінь у найпершого верхового коня на світі.

Назвавши так собі до вподоби вірного свого коня, став наш ідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання зайняло вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом². Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим йменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж додати до свого імені назву вітчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде зрозуміло, звідки він родом, так, гадалося йому, уславить він свою батьківщину.

Підрихтувавши отак обладунок, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму і нарешті собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним ділом стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрівний рицар без любові — то все одно, що дерево без листя і плодів або тіло без душі.

— Коли за гріхи мої, — мовив собі на думці — або на моє щастя випадє мені зустрітися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрівним рицарям, і я переможу його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покірно: «Я — велетень Каракульямбро, володар острова Маліндранії, мене перемиг на герці ще не оцінений по заслугі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед очі вашої милості, щоб ваша вельможність розпоряджалася мною по своїй вольній волі».

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку промову, а надто, знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина із сусіднього села, хороша на вроду, в яку він був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то і видалася йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь сеньйорі високого роду, він назвав її Дульсінеєю³

¹ Росинант — в іспанській мові складне слово, перша його частина «росин» означає «шкапа», друга частина «анте» означає «перед цим» і «попереду». Тобто назву Росинант можна перекласти як «те, що перед цим було шкапою» або «шкапа, яка йде попереду інших».

² Іспанською мовою «кіхоте» — це частина рицарського обладунку, яка прикриває стегно.

³ Ім'я Дульсінея утворене від слова «dulce» — солодка.

Тобоською (бо родом була із Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним і значним, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

РОЗДІЛ 2,

де оповідається про перший виїзд завзятого Дон Кіхота із своїх володінь

Скоро отак зібравшись, не хотів наш ідальго марно часу гаяти і здійснення своїх намірів надовго відкладати, бо від того світові неабияка могла вчинитися шкода; скільки ще в ньому зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі припинити, скільки помилок виправити, скільки обов'язків виконати. Отож, ні слова нікому про задум свій не сказавши, встав він раз якось перед світом (а діло було в місяці липні, як саме гарячі дні стояли) і так, щоб ніхто не бачив, одяг на себе повний обладунок, сів на Росинанта, приладив на голові свого латаного шолома, настромив на руку щит,

схопив списа і виїхав задвірками в чисте поле, радий та веселий, як щасливо складаються з самого початку його справи. ледве опинився в полі, як вдарила йому в голову страшна думка — така страшна, що він готовий був уже і назад повернутися. Пригадав собі, що його ж іще не посвячено у рицарі, тож за рицарськими

Та

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

законами він не має жодного права ставати до бою з будь-яким рицарем. А якби вже й посвячено, то як рицар-біляк¹ він може носити лише білий обладунок, без девізу на щиті, поки своєю хоробрістю його не заслужить. Ці міркування похитнули були його намір, та шаленство взяло гору над тими сумнівами, і він вирішив, що звернеться з проханням про посвячення до першого, хто в мандрах йому зустрінеться, бо й інших багато так чинило — це він вичитав у книжках, які довели його до такого стану. Що ж до білого обладунку, то він вирішив так свої лати на дозвіллі вичистити, щоб вони за самого горностая біліше ясніли. Заспокоївшись, він рушив далі, даючи на волю коневі куди-хоча правити: у тому ж, гадав він, і була вся сила пригодництва.

¹ Рицар-новачок, який ще не відзначився в бою.

Їде ото наш новоявлений рицар та й промовляє сам до себе такими словами:

— Немає найменшого сумніву, що в прийдешні часи, коли об'явиться світові правдива історія моїх голосних подвигів, мудрець, котрий їх опише, розпочне оповідь про цей мій перший ранковий виїзд саме так: «Заледве рожеволиций Аполлон почав розпускати по широкому й просторому виду земному золотаві сувої свого пишного волосся, заледве дрібні різнопері пташки, мов у арфи дзвонячи, ніжнотонною і медоплинною гармонією привітали рум'яну Аврору, що саме покинула м'яке ложе ревнивого свого мужа і з'явилася смертним очам поміж брам і вікон ламанчського обр'ю, як преславний рицар Дон Кіхот з Ламанчі, занехаявши розкішні пуховиці, скочив на свого славетного коня Росинанта і рушив в дорогу вікодавньою і людославною рівниною Монтельською».

Майже цілий той день їхав він дарма — не траплялося йому по дорозі нічого, вартого згадки, що його аж розпач брав, бо не терпілося йому зустріти кого-небудь і спробувати одразу міць своєї правиці. Надвечір і сам він, і кінь його страшенно стомились і охляли з голоду. Розглядаючись на всі боки, чи нема де якого замку або хоч куреня пастушого, де б прихиститися та відпочити після труду великого, побачив наш рицар неподалік від шляху корчму, і здалось йому, що то він зірку побачив, яка приведе його як не в самий рай, то хоч до воріт спасіння. Наддавши ходу, добрався він до неї так уже смеркома.

Нашому шукай-біді здавалося, ніби все, що йому думалося, бачилося чи уявлялося, має неодмінно з тим збігатися, що він у книгах вичитав, тож йому зразу й примарилося, що це не корчма, а пишний замок о чотирьох вежах та шпильях щиросрібних, що коло замку того і міст звідний, і рів кругойдучий є, і все інше, до нього належне. Не доїхавши трохи до корчми (чи то пак до замку), він натягнув коневі поводи й зупинився, сподіваючись, що між зубцями муру відразу з'явиться якийсь карлик і задме в ріг, повідомляючи про прибуття рицаря. Сталося випадком, що саме в ту хвилину свинопас, зганяючи зі стерниська черідку свиней, засурмив у ріжок, бо на той звук вони звикли збігатися. Тут уже Дон Кіхотові здалося, що сподівання його справдилась, що то карлик попереджає про його приїзд.

Підоспів в ту саму пору корчмар — чоловік із себе повнотелесий і через те, може, на вдачу добродушний. Правда, як побачив він те одоробло в обдунку, то мало не засміявся. Проте риштунок той грізний все-таки й перелякав його немало, і він вирішив прийняти гостя поштиво.

— Сеньйоре рицарю, — озвався він до нього, — якщо ваше добродійство хоче в нас підночувати, то ваша милість знайде тут усе, що треба — от тільки ліжка немає, а то всього повно.

Дон Кіхот, побачивши шанобливість кастеляна, — він-бо мав корчмаря за управителя замку, — одказав:

— А мені, пане кастеляне, і того стане.

Корчмар подумав, що гість назвав його кастеляном, щоб натякнути, ніби він «кастілець, на всі руки умілець», — хоч насправді був родом з Андалузії і такий злодіяка, що заломив би самого Кака¹, а шахрай незгірший од якогось Жака. Він відповів рицареві:

— То виходить, ваше добродійство, що

Ваше ложе — твердий камінь,
Вартування — то ваш сон...²

Коли так, то сміливо можете завернути до нашої хати: таке в нас тут діється, що не то одну ніч, а й цілий рік можна буде очей не стуляти!

Це сказавши, притримав стремено Дон Кіхотіві, і той зсів із коня — з тяжкою, правда, бідою, бо ж цілісінський день і рiски в роті не мав, та попрохав господаря як слід попорати коня, бо, мовляв, другого такого вівсяника і в світі не знайдеш.

Корчмареві кiнь не здався і в половину таким добрим, як хвалився Дон Кіхот, проте він завів його до стайні і зразу повернувся, чи не треба ще чого гостей.

— Я поїв би дечого,— одказав Дон Кіхот, — гадаю, що се було б до речі.

З гостя саме стягали обладунок. Нагрудника й наплічника вже зняли, а от нашійника ніяк не могли відстебнути та того вражого шолома стягнути, що до нього стрічками зеленими був міцно прикручений. Треба було б ті стрічки розрізати, бо вузлики так позатягалися, що не розплутаєш, але Дон Кіхот не хотів ніяк із тим погодитись.

Стола поставили тут же надворі, коло воріт, і господар приніс Дон Кіхотіві порцію тріски. Риба була погано вимочена і ще гірше зготована, а хліб до неї чорніший і цвіліший за рицарів обладунок. Ото була сміхота дивитись, як він вечеряє! На голові у нього шолом, забрало підняте, а до рота сам рукою не дістане — мав хтось інший їжу в рота класти. Ще важче було з питтям, але корчмар придумав, як тій біді зарадити: вибрав з тростинки серединку, один кінець тої трубочки в рота йому вставив, а в другий вино наливав. Рицар же, щоб тільки стьожок не розрізати, всі ті недогоди терпляче зносив.

В цей саме час до корчми зайшов коновал, щоб холостити поросят, і, увійшовши, писнув кілька разів у свою дудочку. Тут вже Дон Кіхот остаточно впевнився, що прибув до пишного замку, де його зустрічають з музикою, що тріска — то форель, черствий хліб — пшенична булка, а корчмар — кастелян. Отже, недарма вирішив він у світ рушити, недарма виїхав зі своїх володiнь. Одне тільки його муляло, що він досі не посвячений у рицарі, тому не має ще повного права шукати якоїсь пригоди.

¹ Как — в античній міфології велетень із трьома головами, убитий Гераклом.

² Рядки з іспанського народного романсу.

РОЗДІЛ 7

Про другий виїзд нашого доброго рицаря Дон Кіхота з Ламанчі

Повернувшись додому, Дон Кіхот почав вести переговори з одним селянином, близьким своїм сусідом. Був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але був, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вмовляв, так нудив, такого йому наобіцяв, що бідний селяк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм вдасться одним махом завоювати острів який-небудь, тоді він його відразу зробить губернатором. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса¹ (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за зброєносця.

Потім Дон Кіхот заходився грошей збирати: дещо продав, дещо позаставляв (і все ж то за безцінь) і збив таки чималеньку суму. Потім повідомив зброєносця свого Санчо, якого дня і якої години мають вони в дорогу рушати, щоб той встиг найпотрібнішим припасом заpastися та не забув сакви взяти. Санчо запевнив, що не забуде, а ще сказав, що не дуже-то звик пішо ходити та думає осла свого взяти, а осел у нього добрачий. Щодо осла Дон Кіхот мав деякі сумніви: він почав пригадувати собі, чи були в яких-небудь мандрівних рицарів зброєносці-ослоїзди, та так і не зміг пригадати і врешті дозволив своєму зброєносцю взяти осла, сподіваючись, що невдовзі зможе дати йому благороднішу тварину, відбивши коня в першого-ліпшого нечемного рицаря, що зустрінеться їм по дорозі. Згадавши корчмареві поради, Дон Кіхот припасив також сорочок та ще дечого. Наготувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панса виїхали однієї ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть зі своїми — цей із жінкою та дітьми, а той з небогою та ключницею.

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

¹ Панса в перекладі з іспанської мови означає «черевом».

Санчо Панса їхав на своєму ослі, немов патріарх який; не забув він і сакви взяти, і бурдюка на вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що господар обіцяв. Отак ідучи, мовив Санчо Панса:

— Глядіть же, сеньйоре мандрівний рицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним подужаю керувати, от побачите.

На те одказав йому Дон Кіхот:

— Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса, що в давнину мандрівні рицарі мали звичай призначати зброєносців своїх губернаторами та намісниками тих островів чи королівств, які вони завоювали, і я твердо вирішив того схвального звичаю дотримуватися; мало того, я хочу його вдосконалити. Бачиш, вони іноді (а правду кажучи, то таки частенько) чекали, поки зброєносці їхні постаріють, що вже несла їм і служити по стількох гірких днях і ночах, і аж тоді робили їх графами чи там маркізами і давали їм у володіння якусь округу, а як ми з тобою живі будемо, то, може, ще й на цьому тижні я завоюю яке-небудь королівство, якому ще кілька держав підлягають — котра тобі подобається, в ту й настановлю тебе королем. І не думай, що я перебільшую: рицарям раз у раз трапляються небачені пригоди й нечувані нагоди. Можливо, я дам тобі навіть більше, ніж пообіцяв.

— То себто виходить,— сказав Санчо Панса,— коли я якимось чудом став би, як ви кажете, королем, то Хуана Гутьєррес, моя стара, буде вже королицею, а дітки мої короленятами?

— А хто ж у цьому може сумніватися? — відповів Дон Кіхот.

— Та хоч би й я,— сказав Санчо Панса.— Коли б навіть Бог з неба королівські корони дощем сів, то й тоді на голову Марії Гутьєррес жодна, мабуть, не прийшлася б. Ні, сеньйоре, не вийде з неї королиці, хіба від сили грапиня, та й то ще невідомо.

— Уповай на Бога, Санчо,— втішав його Дон Кіхот,— він пошле їй те, що годиться, а сам теж не прибуднійся: бути тобі губернатором, а щоб нижче, то і не думай.

— А й не думаю,— одказав Санчо Панса.— Ви ж у мене сеньйор важнющий, то й дасте мені щось таке гарне, щоб воно й до шмиги було й до снаги.

РОЗДІЛ 8

Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й нечуваному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли. Як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєносцю:

— Фортуна сприяє нашим намірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, покладуть початок нашому багатству. А війна

така справедлива, бо змитати з лица землі лихе насіння — то річ спасенна і Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот.— Глянь, які в них дов-железні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що то ви, сеньйоре, кажете? — заперечив Санчо.— То ж зовсім не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони від вітру крутяться і жор-на млинові крутять.

— Зразу видно, що ти ще в рицарських пригодах недосвідчений,— сказав Дон Кіхот,— бо то таки велетні¹. Як боїшся, то краще стань осторонь і помо-лись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

Після цих слів стиснув коня о-строгами, не слухаючи криків свого зброєносця, який все остерігав його, щоб не кидався битися, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві на-шому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гука-ня й не придивлявся до вітряків, хоч був уже від них недалеко, а ле-тів вперед і кричав дужим голосом:

— Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись. Як побачив те Дон Кі-хот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіган-та Бріарей², і тоді не втечете кари!

Це сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такому випробуванні, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта учвал, вгородив списа край-ньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонував крило так рвучко, що спис мит-тю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю осялчу рись рятувати свого

Гравюра Гюстава Доре (1860-ті роки)

¹ Перші вітряки з'явилися в Іспанії лише після 1575 року і були явищем рідкісним. Саме тому Дон Кіхот, який очікує несподіваних пригод, так легко приймає їх за велетнів.

² Бріарей — у давньогрецькій міфології один із сторуких велетнів (гекатонхейрів), які допомагали титанам у боротьбі з олімпійськими богами.

господаря; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутися не може — так тяжко грюпнувся з Росинанта.

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо. — Чи не казав я вам, сеньйоре, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

— Мовчи, друже Санчо,— одказав Дон Кіхот, — бойове щастя швидко змінюється. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон¹ навмисне перетворив велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо зі мною ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

— Та дай Боже,— сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі. Одне тільки засмучувало нашого рицаря, що не було вже в нього списа. Розповівши про те горе зброєносцю своєму, він сказав:

— Раз якось читав я, що один іспанський рицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчохнувся від дуба здоровенну гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі мають прізвище Варгас-Гілляка. Я до того веду, що й сам думаю собі дубця виламати з першого дуба, що ми по дорозі побачимо. І буде той дубець не гірший, ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і очевидцем майже неймовірних подій.

— То все в Божих руках, — відповів йому Санчо, — я вірю всьому, що ваша милість мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви якось аж перехнябилися у сідлі — мабуть, таки добре забилися, як упали.

— Правда твоя,— промовив Дон Кіхот, — але, як бачиш, я не жаліюся, що те й те мені болить, бо мандрівним рицарям не гоже на рани скаржитися, хоч би з них і тельбухи вилазили.

— Коли так, то хай буде й так, — одказав Санчо, — але я був би радий, якби ви жалілися мені, коли вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і зброєносцям мандрівних рицарів не вільно на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєносця і сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав господарю, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи позаду. Час від часу він потягав винце з бурдюка, та так смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їдучи та частуючись потро-

¹ Фрестон — чарівник, персонаж одного з рицарських романів.

ху, він зовсім забув про господареві обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавалися йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі. Дон Кіхот виламав собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізного наконечника, що від старого списа залишився,— от тобі вже й новий спис готовий.

За перекладом з іспанської Миколи Лукаша та Анатолія Перепаді

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ВІЧНИЙ ОБРАЗ

Вічними образами називають образи літературних і міфологічних героїв, які переросли свою епоху і набули загальнолюдського значення.

Вічні образи сприймаються як символи певних якостей людської вдачі, унаслідок чого вони отримали особливу естетичну цінність. Таким є, наприклад, образ героя давньогрецької міфології непохитного титана Прометея, образ вірного васала Роланда, образ юних закоханих із трагедії Вільяма Шекспіра «Ромео і Джульєтта» та інші.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Які історичні події зумовили занепад Іспанії кінця XVI – початку XVII століть?
2. Чому цей період характеризується розчаруванням в ідеалах Відродження?
3. Що вам відомо про життя видатного іспанського письменника **Мігеля де Сервантеса**? Як історичні події позначилися на долі Сервантеса та долі його родини?
4. Яка культурна епоха та творчість яких митців вплинули на формування світогляду письменника?
5. Поясніть, у чому полягала **пародійність** роману «Дон Кіхот».

Працюємо над змістом твору

6. Які наслідки для героя роману мало захоплення **рицарськими романами**? З якою метою 50-річний ідальго Кіхана вирішив стати мандрівним лицарем?
7. Розкажіть про те, як ідальго збирався в дорогу. Що свідчить про бурхливу уяву та невибагливість майбутнього лицаря щодо обладунку та бойового коня?
8. Порівняйте опис обладунків у вивчених вами героїчних поемах «Іліада», «Пісня про Роланда» та в романі «Дон Кіхот».
9. Доведіть, що ідеальний світ книжок протиставляється реальному життю. Як у свідомості Дон Кіхота поєднуються **вигадане** і **реальне**?
10. Як автор використовує прийом **контрасту**? Складіть до **розділу 2** у зошитах таблицю «В уяві Дон Кіхота — насправді»: різок свинопаса — ...; корчма — ...; корчмар — ...; погоничі — ...; дудочка коновала — ...; тріска — ...; цвілий хліб — ...
11. Як Дон Кіхот умовив свого сусіда стати його зброєносцем? Які якості Санчо Панси не відповідають вашим уявленням про середньовічного зброєносця?
12. У чому полягає контраст між образами Дон Кіхота і Санчо Панси? Доведіть, що колоритний образ селянина-зброєносця доповнює образ Дон Кіхота.

13. У **розділі 8** рицар проголосив: «Змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна і Богові мила». Як Дон Кіхот втілює цю ідею у життя? У чому відмінність між бажаним і дійсним результатом благородних поривань Дон Кіхота?
14. На вашу думку, Дон Кіхот під час розмови із Санчо Пансою про їхні майбутні пригоди виступає підступним брехуном чи наївним мрійником? У чому відмінність між обманом і мрією?

 Узагальнюємо і підсумовуємо

15. Доведіть, що **образ Дон Кіхота** в частині I твору є **пародійним**.
16. Якими рисами має бути наділений герой справжнього **рицарського роману**?
17. Чи притаманні Дон Кіхоту якості шляхетного середньовічного рицаря? Поміркуйте, чому в образі Дон Кіхота ці риси набувають **комічності**.
18. Перечитайте **підзаголовки** до розділів першої частини. Якщо брати до уваги лише зміст підзаголовків, як можна було б сприймати роман Сервантеса? На прикладі розділу 8 доведіть, що зміст підзаголовка не завжди відповідає змісту розділу.
19. Доведіть, що Дон Кіхот є внутрішньо вільною людиною доби Відродження, яка не боїться виглядати смішною в очах довколишніх та сміливо втілює свої мрії.
20. Яким було життєве гасло Дон Кіхота? Чому мандрівного рицаря можна назвати справжнім **гуманістом доби Відродження**?

 Застосовуємо теоретичні поняття

21. Чому образ Дон Кіхота можна назвати **вічним образом**?
22. Символом чого, на вашу думку, може бути цей образ у світовій літературі?
23. Згадайте з вивченого у 6 класі, що ми називаємо **гумором**, а що **іронією**. У чому відмінність між ними? Наведіть приклади гумору та іронії в романі «Дон Кіхот».
24. Доведіть, що твір Сервантеса «Дон Кіхот» належить до **жанру роману**.

 Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

25. Видатний іспанський драматург XVII століття Лопе де Вега вважав, що у п'єсі, як і в реальному житті, **трагічне** має поєднуватися з **комічним** (смішним, веселим). Доведіть, що цей принцип використав його співвітчизник Мігель де Сервантес у своєму романі «Премудрий ідальго Дон Кіхот з Ламанчі».
26. Що є спільного і відмінного в образах середньовічних рицарів з «Пісні про Роланда», роману Вальтера Скотта «Айвенго» і Дон Кіхотом Мігеля де Сервантеса?
27. Порівняйте образ Дульсінеї Тобоської з образами Прекрасних Дам у творах **Данте** та **Петрарки**. Зробіть висновок, у чому пародійність образу коханої Дон Кіхота?
28. У чому **трагічність** постаті Дон Кіхота? Доведіть на прикладі цього образу, що **ідеям гуманізму** важко було прижитися на ґрунті реальної Іспанії.

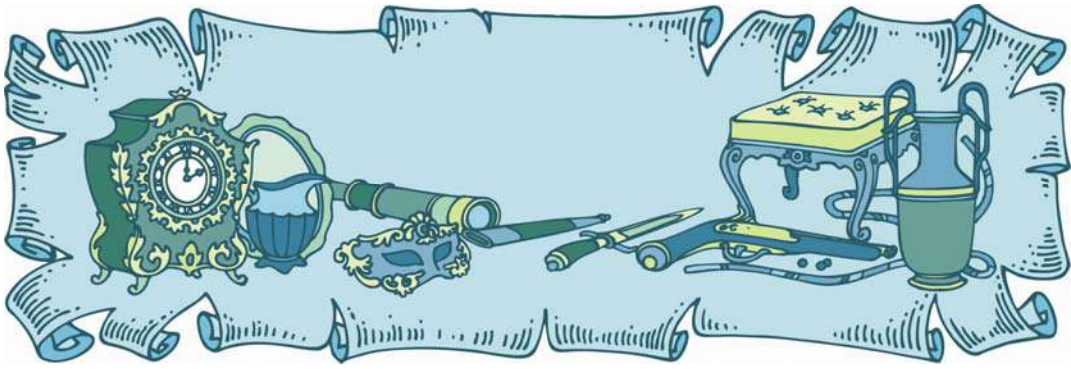
 Виконуємо творчі завдання

29. Уявіть, що Дон Кіхот став героєм справжнього середньовічного рицарського роману. Спробуйте пофантазувати, які пригоди могли би трапитися на його шляху.
30. У зошиті напишіть твір на тему «**Які риси вдачі Дон Кіхота гідні поваги?**»

Радимо прочитати

Лопе де Вега «Собака на сні»

БАРОКО І КЛАСИЦИЗМ

Історична енциклопедія

Світогляд людини XVII століття

До кінця XVI століття європейське Відродження вичерпало себе й ідеологія гуманізму зазнала кризи. На жаль, уявлення гуманістів про людину як вінець творіння Господа, як істоту найдовершенішу у Всесвіті залишилися тільки наївною мрією. Високі ідеї про вроджене прагнення кожної людини до творчості та духовного самовдосконалення розбилися вщент.

XVII століття — це новий етап в усвідомленні людиною свого місця у Всесвіті. Після доби Відродження настав час розчарувань і розгубленості. Ідеал богорівної високодуховної людини доби Відродження був зруйнований, як і гуманістичний оптимізм зазнав краху. Європу охопив песимізм.

Протягом усього XVII століття Європа переживала небувалі потрясіння: спустошлива Тридцятилітня релігійна війна в Німеччині; жахлива економічна криза в Іспанії; постійні інтриги та повстання у Франції; громадянська війна і революції в Англії¹; ріст релігійної нетерпимості.

Ці та багато інших подій катастрофічного характеру сприяли утвердженню **песимістичного світогляду**, розчаруванню в людині — істоті жадібній, жорстокій, кровожерній, здатній убивати собі подібних, прирікати інших на голод, безсоромно користуючись плодами їхньої праці.

У філософії та мистецтві XVII століття панівними стають ідеї беззахисності людини перед природними стихіями, ударами долі, старості, смерті.

Єдине, що залишається людині, — бути стійкою перед випробуваннями долі, готовою пожертвувати усім, що має цінного в житті. Ці ідеї відобразилися у двох головних художніх напрямках мистецтва, які у XVII столітті прийшли на зміну ренесансному реалізму, — **бароко** і **класицизмі**.

¹ Згадайте також історію України XVII століття (війни під проводом Богдана Хмельницького, Руїну тощо).

БАРОКО ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ

Походження терміна *баро́ко* досі не з'ясоване. У перекладі з італійської *barocco* означає *дивний, химерний*. Первісно словом *бароко* називали один з архітектурних стилів, який характеризувався вишуканою декоративністю і пишністю. Пізніше ця назва поширилася на інші види мистецтва.

У творах бароко — світ недосконалий, хаотичний, людина не може досягнути його складних і химерних законів. Адже вона часто не розуміє навіть логіки власних вчинків. Вона стає мислячою іграшкою в руках вищих сил і власних пристрастей. Людині залишається або змиритися з жахливою дійсністю, або намагатися насолодитися швидкоплинною миттю безтурботної молодості, чарівливої краси і пристрасного кохання.

Критична налаштованість митців, які бачили реальність відразливою, а людину недосконалою, сприяла тому, що, з одного боку, в літературі надзвичайно популярними стали *сатиричні твори*, у яких викривалися ганебні сторони суспільства (здирництво, тупість, шахрайство, розпуста). З другого боку, як у письменників, так і в читачів, з'явилося бажання за допомогою *високого мистецтва* й уяви відсторонитися від потворної дійсності, зануритись у світ яскравих вишуканих образів.

Прихильники бароко вважали, що література має бути елітарною, що ренесансній емоційності потрібно протиставляти барочну філософічність. Передаючи тонкі психологічні стани і філософські думки, митці свідомо «затемнювали» зміст творів, насичували мову поезій грою слів.

Митці вдавалися до складних *символів* та *алегорій, метафор* і *порівнянь*. Наприклад, поширеними образами-метафорами в барочній поезії були образи бурхливого моря (життя), корабля (долі), серця (душі) тощо.

Основними мотивами барочної лірики є: *пошуки сенсу буття, швидкоплинність молодості і кохання, страх смерті, осуд війни, нищівність людських бажань, релігійне самозречення* та інші.

Іспанське бароко пов'язане з іменем *Луїса де Гонгора* (1561 – 1627) — справжнього майстра сонета.

Гонгора говорив, що його *«темний» стиль»* поезій покликаний будити розум читачів, а читання художньої літератури є важкою інтелектуальною діяльністю. Тому, щоб зрозуміти ідею твору, потрібно його кілька разів вдумливо прочитати, намагаючись проникнути у сутність образів і символів, почути мелодію кожної фрази, за вишуканими словами побачити довершені картини. Луїс де Гонгора часто звертався до теми кохання, жіночої вроди, проте, на відміну від митців доби Відродження, у барокового поета ця тематика викликає не тільки радісно-піднесені

почуття. У сонеті «*До троянди*» образ пишної квітки (символ кохання, молодості й жіночої вроди) набуває трагічного забарвлення:

Роділась вчора ти — і завтра вмерти маєш.
Хто ж дав тобі життя на цю коротку мить?
Красою сяєш ти, щоб так недовго жить,
Щоб одійти в ніщо — так свіжістю палаєш!

Даремно ти себе надією втішаєш —
Ти маєш одцвісти, як одцвітають всі,
Приреченість лежить в самій твоїй красі,
Бо передчасно ти зів'янеш і сконаєш.

Як не зітне тебе твого садівника,
За звичаєм людським, безжалісна рука, —
Твій цвіт змітуть вітри, в суворості одверті...

На втіху чи на глум ти маєш розцвісти?
О, не народжуйся, адже зближаєш ти
Хвилиною життя мить неминучу смерті!

Переклад з іспанської Леоніда Первомайського

У поетів Відродження в'янення прекрасної квітки (жіночої вроди) є мудрою закономірністю в природі. Вона дає нам час для втіх юності і для роздумів старості. У поезіях Луїса де Гонгора мотив втрати молодості, привабливості тіла, пристрасності почуттів пробуджує жах не лише перед старістю, але й перед невідворотністю відходу «*у землю, в тінь, у порожнечу, в дим*».

Як і поети-сучасники, Гонгора звертався до мотиву невідворотності долі, ув'язнення людини в цьому світі. Життя — це пута, які неможливо скинути, а долю неможливо змінити:

ГАЛЕРНИК

На галері, на турецькій,
І до лави там прикутий,
Руки на весло поклавши,
Очі втупивши додолу,
Він, драгутівський невільник,
Біля узбереж Марбельї
Нарікав під звук суворий
Ланцюга й весла своїх:

«О святе іспанське море,
Славний береже і чистий,
Коне, де незмірна безліч
Сталася нещасть наморських!

Amarrado al duro banco
de una galera turquesca,
ambas manos en el remo
y ambos ojos en la tierra,
un forzado de Dragut
en la playa de Marbella,
se quejaba al ronco son
del remo y de la cadena:

«¡Oh sagrado mar de España,
famosa playa serena,
teatro donde se han hecho
cien mil navales tragedias!,

Ти ж бо є те саме море,
Що прибоюми цілує
Краю батьківського мури,
Короновані і горді.
Про дружину принеси ти
Вістку і скажи, чи щирі
Плач її і всі зітхання,
Що мені і тут лунають.
Бо якщо полон мій справді
Ще оплакує, як легко
Ти могло б південні води
Перлами перевершити!
Дай же, о криваве море,
Відповідь; тобі не тяжко
Це вчинити, якщо правда,
Що і води мають мову.
Але ти німуй, о море,
Якщо смерть її забрала;
Хоч цього не сміє статись,
Бо живу я поза нею,
Бо прожив я десять років
Без свободи і без неї
В вічній каторзі при веслах
Не вбиває сум нікого».

Враз потужно розгорнулось
Шестеро вітрил галерних,
І звелів йому наглядач
Всю свою ужити силу.

Переклад з іспанської Михайла Ореста

pues eres tú el mismo mar
que con tus crecientes besas
las murallas de mi patria,
coronadas y soberbias,
tráeme nuevas de mi esposa
y dime si han sido ciertas
las lágrimas y suspiros
que me dice por sus letras,
porque si es verdad que llora
mi cautiverio en tu arena,
bien puedes al mar del Sur
vencer en lucientes perlas.
Dame ya, sagrado mar,
a mis demandas respuesta,
que bien puedes, si es verdad,
que las aguas tienen lengua,
pero, pues no me respondes,
sin duda alguna que es muerta,
aunque no lo debe ser,
porque vivo yo en su ausencia.
¡Pues he vivido diez años
sin libertad y sin ella,
siempre al remo condenado,
a nadie matarán penas!

En esto se descubrieron
de la Religión seis velas,
y el cómitre mandó usar
al forzado de su fuerza.

Розквіт бароко збігається з посиленням релігійних почуттів у всіх західноєвропейських літературах. Митці XVII століття заперечували твердження гуманістів, що людина є істотою добродесною.

Повернувшись до середньовічної ідеології, поети бароко викривали гріховність людини і проповідували необхідність її звернення до Бога, щоб подолати притаманні їй ниці схильності.

Релігійна тематика яскраво представлена в пізній творчості *англійського поета Джона Донна* (1532 – 1631). Для нього людина — наймерзенніша з усіх земних істот, якій всі служать і яку земля напуває своїми чистими водами; хробак, що копірсається у крові і багні, нездатний навіть осягнути усієї глибини свого падіння. Зрілий Джон Донн, священник і популярний пропо-

відник, розтоптав ренесансний ідеал, до утвердження якого свого часу й сам доклався, коли був молодим життєрадісним поетом.

Звертаючись до традицій *середньовічної релігійної лірики*, Донн закликає відмовитися від мирських спокус. Ліричний герой циклу *«Священні сонети»* благає Всевишнього дати якщо не надію на звільнення від *«кайданів чорного гріха»*, то хоча б сили на молитви і ридання, щоб оплакати легковажність молодості. Він закликає на втоптаний у бруд, злобу і заздрість світ наслати потоп або спопеляючий вогонь очищення; кличе до себе смерть як силу, що служить спасінню нетлінної душі:

Пішов останній акт моєї драми,
Остання миля мандрівок моїх,
Все швидший рух до рубежів сумних,
До всім настріч розчахнутої брами.
Ненатла смерть уже не за горами,
Вона мій дух звільнить з тенет лихих,
І я того побачу в снах своїх,
Перед чиїми трепетав громами.
Коли мій дух нарешті в небо зрине,
А тіло упокоїться в землі,
Тоді мене усе лихе покине,
Те, що штовхало тут на вчинки злі.
Так осяйну здобувши чистоту,
Забуду я і світ, і марноту.

Переклад з англійської Віктора Коптілова

Література, бароко різнопланова і суперечлива, побудована на *контрастах* і *метафорах*, вичерпала себе до кінця XVII століття. Проте деякі естетичні принципи мистецтва бароко (зокрема, особлива увага до людської особистості та її переживань) знову стали актуальними на початку XIX століття.

СОНЕТ 19

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я — клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно — враз стаю сумним,
Впадаю в гріх й розкаююсь у нім,
Любов кляню й хвалу їй шлю навстріч;

Oh, to vex me, contraries meet in one:
Inconstancy unnaturally hath begot
A constant habit; that when I would not
I change in vows, and in devotion.
As humorous is my contrition
As my profane love, and as soon forgot:

Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;
Німий в мольбі, великий у малім.

Я зневажав ще вчора небеса —
Молюсь сьогодні й Богові лещу,
А завтра вже від страху затремчу —

Й набожність потім знов моя згаса.
Коли тремтів від страху я — ті дні
Спасіння, може, принесуть мені.

As riddingly distempered, cold and hot,
As praying, as mute; as infinite, as none.

I durst not view heaven yesterday; and today
In prayers and flattering speeches I court God:
Tomorrow I quake with true fear of his rod.

So my devout fits come and go away
Like a fantastic ague; save that here
Those are my best days, when I shake with feare.

Переклад з англійської Віктора Марача

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✧ Готуємося до роботи з творами

1. У чому полягає протистояння *ренесансного* і *барочного* світоглядів?
2. Розкажіть, що вам відомо про особливості *літератури бароко*.
3. Які основні мотиви *барочної лірики*?
4. Чим пояснюється популярність ліричних жанрів у літературі цього періоду?
5. Назвіть найбільш яскравих барочних поетів.
6. Доведіть, що у їхніх творах переважають *песимістичні настрої*.

✧ Працюємо над текстами творів

7. Поміркуйте, що *символізують* образи в поезіях Луїса де Г'онгори.
8. Знайдіть приклади *антитези* у сонеті Луїса де Г'онгори.
9. «Розшифруйте» головну думку твору.
10. Як барочне песимістичне світобачення відобразилося у вірші «*Галерник*»?
11. Якою є основна думка збірки Джона Донна «*Священні сонети*»?
12. Чим її *тематика* відрізняється від тематики збірок Данте, Петрарки і Шекспіра?
13. Яким сприймається життя у сонетах *Джона Донна*?
14. Прокоментуйте думку із *сонета 19* про те, що людина — це «*клубок із протиріч*».
15. Чому смерть є бажаною для ліричного героя поезій Джона Донна?
16. Випишіть у робочий зошит із сонетів приклади використання прийому *контрасту*.
17. Прочитайте сонет 19 мовою *оригіналу* і порівняйте з перекладом.

✧ Застосовуємо теоретичні поняття

18. Доведіть, що вірші Джона Донна належать до *сонетів*.
19. Визначте різновид сонета 19, написаного англійським поетом.
20. Складіть *схему римування* сонета 19.

✧ Виконуємо творчі завдання

21. Поміркуйте, для вас властиве *оптимістичне* чи *песимістичне* світосприйняття.
22. Якби ви захотіли написати вірш, сповнений життєрадісного настрою, то яку тематику обрали би для нього?
23. Запишіть у робочий зошит п'ять алегоричних образів, які би ви використали у своїй поезії. Поясніть зміст обраних вами алегоричних образів.

КЛАСИЦИЗМ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ НАПРЯМ

У *XVII столітті* паралельно із поширеним бароко в Західній Європі активно розвивався й інший мистецький напрям — *класицизм*, який залишався актуальним до кінця XVIII століття. Найбільшого розквіту класицизм набув у Франції, яка порівняно із сусідніми державами була доволі благополучною.

У Франції розквітали мистецтва, а підтримка прихильних до короля митців навіть стала державною політикою. Зі зміцненням влади монарха виникла потреба у вихованні законослухняного підданого, готового служити державі і його величності королю. Таким чином, історичні реалії Франції XVII століття ставили перед мистецтвом конкретні завдання — *утвердження державних інтересів*. Ці завдання зміг вирішити саме класицизм.

І безпідставний ренесансний оптимізм, і бездіяльний бароковий песимізм були неприйнятні для *раціоналізму* класицистичного мистецтва.

Підтримана класицизмом ідея громадянського обов'язку опиралася на необхідність для людини керуватися у вчинках *розумом*, а не *почуттями*. Кожен із нас потрапляв у ситуацію вибору між тим, що хочеться, і тим, що потрібно робити (у дітей: виконувати домашнє завдання чи грати в комп'ютерні ігри; у дорослих: справедливо підтримати сміливу думку колеги чи боягузливо змовчати). Усі ми чітко усвідомлюємо, як потрібно чинити, але попри це часто йдемо не за велінням обов'язку, а дослухаємося до своїх слабкостей.

На думку класицистів, недосконала, схильна до вагань людина повинна вперто боротися зі своїми слабкостями й, зрештою, обрати *обов'язок*, а не *бажання*. Сила людини в здатності зробити правильний вибір, у вмінні перемогти не тільки зовнішнього ворога, а й самого себе, що значно важче. Ідеал такого героя класицисти знайшли в *античних трагедіях*, які у XVII столітті були визнані зразковими. Звідси і походить назва мистецького напрямку *класицизм* — у перекладі з латини *classicus* означає *зразковий*. Класицисти захоплювалися силою характерів античних героїв, їхньою безстрашністю і жертво-

Версаль — замська резиденція французьких королів, збудована в стилі класицизму (картина П'єра Пателя, 1668 рік)

ністю. Згадайте трагедію Есхіла «Прометей закутий» (V століття до н. е.), у якій титан пожертвував собою заради блага людей.

Класицисти, на відміну від барокових митців, фантазію й уяву визнавали зайвими, бо вони не підпорядковуються законам логіки. Класицисти, визнаючи античні твори ідеальним утіленням законів розуму, запозичили давні *сюжети, жанри* та вивели систему суворих правил. Одним з основних правил було те, що мистецтво повинно мати не розважальне, а **виховне значення**. Відповідно до цього жанри поділяли на:

високі жанри	трагедія, героїчна поема, <i>ода</i>
низькі жанри	комедія, сатира, байка

У **високих жанрах** зображували гідний наслідування ідеал. Наприклад, у хвалебних віршах — *одах* — оспівували чесноти короля, міністрів чи інших вельмож, їхні мудрі діяння, справедливе керівництво державою. Звичайно, особи, оспівані в одах, були реальними, але їхні якості — часто ідеалізованими. У героїчних поемах оспівували військові подвиги та державні діяння історичних осіб обов'язково шляхетного походження.

Центральними постатями **трагедій** були античні мудрі правителі, мужні полководці, безстрашні герої, тобто ті, від чийх рішень залежала честь роду або доля цілої нації. Потрапляючи в ситуацію вибору, персонажі мали після тяжких роздумів прийняти правильне рішення, пожертвувавши особистими інтересами. Мова творів, які належали до високих жанрів, як і в античній літературі, була *піднесеною й урочистою*, але без складних вишуканих метафор та порівнянь, властивих бароко.

У **низьких жанрах** класицизму автори опиралися не на давні героїчні сюжети, а на сучасність і повсякденність. Персонажами були купці, лихварі, ремісники, слуги, тобто люди простого походження, оскільки вважалося, що ні аристократи, ні особи королівської родини не можуть бути об'єктом глузувань на сцені.

У **комедіях, байках і сатирах** висміювали людські вади (скупість, тупість, неуцтво, хитрість, прагнення влади, лицемірство, розпусту та інші) і таким чином читачам або глядачам демонстрували, якими вони *не повинні бути*. Розмовляли персонажі простою мовою, але без грубих зворотів і брутальних натяків, які траплялися в літературі Відродження.

Надзвичайно популярним у XVII столітті був **театр**. Він приваблював публіку розкішним інтер'єром, освітленням, пишністю декорацій і костюмів, пристрасною грою акторів і бурхливим виром емоцій. Проте в театральному мистецтві періоду класицизму існувало особливо багато обмежень. Наприклад, драматурги-класицисти повинні були дотримувати у творах правила **трьох єдностей: дії, часу і місця**. Згідно з цим правилом, передбачалося зображення однієї події, що розвивалася впродовж лише однієї доби і в одному місці.

Це перетворювало мистецтво на гру розуму, яка виховувала творчу дисципліну митця. Також у трагедії чи комедії характери дійових осіб не змінювалися протягом дії й акцент робився на одній головній рисі вдачі персонажа (відданість, мудрість, довірливість, скупість тощо).

Комедія до XVII століття вважалася лише низьким розважальним жанром. Її завдання полягало в тому, щоб дати публіці змогу прос-

тодушно посміятися над часто непристойними жартами та анекдотичними ситуаціями, які мали щасливу розв'язку. Автори не ставили собі за мету втілити у творі глибокі ідеї і змусити цим глядачів замислитися над побаченим на сцені.

У класицизмі ж комедія набуває нового звучання — вона уже не тільки розважає, а й за допомогою засобів комічного виховує своїх глядачів.

Клятва Горацияв. Сцена з трагедії драматурга-класициста П'єра Корнеля (картина Жака-Луї Давіда, 1784 рік)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які були історичні підстави для утвердження **класицизму** у Франції XVII століття?
2. Який новий тип громадянина став актуальним для французького суспільства?
3. Розкажіть про особливості мистецтва **класицизму**. Чим класицизм відрізнявся від **ренесансного** світогляду, а чим від **барокового**?
4. Поясніть сутність головного конфлікту у класицистичній літературі.
5. Що прихильники класицизму запозичили з **античного** мистецтва? Поясніть, чому класицисти обрали для себе взірцем саме античну літературу.
6. Схарактеризуйте **високі** та **низькі** жанри. Назвіть відомі вам закони і правила класицизму.
7. Чи погоджуєтеся ви із законом класицизму, що головне завдання мистецтва — **виховувати**, а не розважати? Відповідь обґрунтуйте.
8. Проведіть паралель між підтримкою митців у добу Августа (Давній Рим) і в часи короля Людовіка XIV (Франція XVII століття).
9. Розкажіть, чому до середини XVII століття комедійні жанри вважалися **низькими жанрами**.

Мольєр
(1622 – 1673)

Справжнє ім'я великого французького комедіографа-класициста, якого знає увесь світ під сценічним псевдонімом *Мольєр*, — *Жан-Батіст Поклєн*. Дата його народження невідома, тому біографи вказують день здійснення обряду хрещення — 15 січня 1622 року.

Жан-Батист з'явився на світ у Парижі в заможній сім'ї майстра з інтер'єру та шпалерника, послугами якого користувалася паризька знать і навіть королівський двір.

Свідчень про те, яким було дитинство Жана-Батиста, не залишилося. Можна припустити, що він допомагав батькові й оволодів його ремеслом, оскільки хлопця прийняли у

гільдію (цехове об'єднання) оббивальників. Приблизно в 1635 році він вступив до Клермунського колежу — найкращого навчального закладу в Парижі, до якого віддавали своїх дітей аристократи й багаті буржуа. Після закінчення колежу вивчав право й отримав диплом адвоката.

Несподівано для родини Жан-Батист зацікавився акторською професією. Один із біографів пише, що 21-річний Жан-Батист разом із кількома своїми товаришами грав у любительських трагедійних постановках. У якийсь момент молоді актори наївно вирішили, що можуть конкурувати з професійними трагіками, і створили власний Блискучий театр. Саме тоді Жан-Батист узяв за псевдонім ім'я Мольєр, яке проніс через усе життя.

Невдовзі театр обріс боргами, а Мольєр, як неплатник, потрапив до в'язниці. З кредиторами довелося розраховуватися батькові Жана-Батиста. Театр припинив своє існування, костюми були розпродані, а сам розорений юний засновник із частиною трупі у 1645 році подався в мандри провінцією.

У провінції в XVII столітті були популярними мандрівні акторські групи, які виступали на ярмарках, міських площах та в дворянських маєтках. Провінційні актори були добре обізнані з паризьким репертуаром, залюбки ставили столичні комедії і навіть намагалися грати новомодні трагедії, пристосовуючи їх до простих смаків своїх глядачів. До однієї з таких провінційних труп і приєднався Жан-Батист. Про цей період життя Мольєра відомо дуже мало, ми знаємо, що з 23-річного віку Жан-Батист, син багатого буржуа, 12 років подорожував містами Франції. У провінції він формувався як драматург, пристосовуючи для своєї групи вже відомі п'єси.

Актори мольєрівської трупі виступали на міських площах і в палацах вельмож. Із часом вони стали доволі популярними, мали гідні заробітки та

впливових покровителів. У 1658 році Мольєр як керівник трупи вирішив, що настав слушний момент повернутися в Париж.

Приїхавши до столиці, Мольєр отримав щасливу нагоду представити мистецтво своїх акторів юному королю Франції Людовіку XIV. Восени 1658 року трупа Мольєра дала виставу в королівському палаці. Від цього виступу залежала доля всіх акторів. Показаний **фарс** викликав щирий сміх та захват у короля і його придворних. Це був справжній успіх. Акторам надали в Парижі приміщення, їхні постановки були популярними, а сам керівник театру не тільки виконував головні комічні ролі, здійснював постановки, а й забезпечував успішний репертуар своїм товаришам-акторам.

Людовік XIV і Мольєр (картина Жана-Леона Жерома, 1862 рік)

Глядачі були в захваті від комедій Мольєра, живої мови персонажів, їхніх яскравих характерів, близькості зображуваних подій до повсякденного життя французів. У своїх комедіях, на відміну від популярних тоді фарсів із примітивними кривляннями і копняками, Мольєр порушував проблеми виховання й освіти; висміював скупість, лицемірство, зрадливість та інші вади людського характеру. Мольєр зумів викристалізувати з народного ярмаркового фарсу усе найцінніше і найяскравіше та поєднати із законами високого мистецтва, створивши свій особливий стиль.

Запорукою успіху трупи Мольєра стало й те, що комедіограф не боявся експериментувати. Наприклад, він у деяких п'єсах відмовився від використання віршованої мови, яка сковувала автора і не завжди була доречною в комедіях про простуватих буржуа. Крім того, Мольєр фактично створив но-

вий драматичний жанр — *комедію-балет*, — увівши танцювальні номери, що зробило вистави більш видовищними і вишуканими.

Мольєр став основоположником жанру *високої комедії*, яка має не лише розважальне, а й велике повчальне значення. Це були не просто комедійні побутові замальовки, а пародії на суспільство і його викривлену мораль. Комедіограф створив узагальнену картину і вад людської вдачі, і всього французького суспільства XVII століття. Мольєр дав змогу глядачеві подивитися на себе зі сторони й замислитися: чи не може і моє життя стати приводом до карикатури? Проте автор зображує ці потворні суспільні явища не жахливими і містично-моторошними (як в бароко), а смішними. Його мета — не налякати до смерті своїх глядачів страшними пороками сучасників, а показати уже звичні гріхи і грішки через *засоби комічного*, розкрити огидність і недолугість людських вчинків.

«Міщанин-шляхтич»

Ідея цієї комедії була підказана історичною ситуацією, що склалася у французькому суспільстві. З метою укріплення королівської влади ще кардинал *Рішельє*¹ проводив політику ослаблення феодалної знаті, яка постійно протистояла монархії і своїми інтригами та міжусобицями виснажувала країну. Внаслідок продуманих рішень Рішельє французька *аристократія* втратила свої панівні позиції: її усували від політики і ключових державних постів; вона бідніла, а отже, зазнавала і морального занепаду.

Одночасно французькі *буржуа* за допомогою великих грошей почали проникати у вищі кола, купуючи дворянські маєтки, титули, високі посади, одружуючись із нащадками збіднілих аристократичних родів. Але багаті фінансисти і торговці не мали вишуканих манер, говорили простою мовою, не розумілися на мистецтві і не вміли одягатися за аристократичною модою. Усе це ставало приводом для зневажливих насмішок старої знаті над новоявленими неотесаними «дворянами».

Комедія *«Міщанин-шляхтич»* була написана у *1670 році*. Вона належить до популярної в літературі класицизму *комедії характерів*, тобто уся дія п'єси відбувається навколо одного героя, який своїм характером і вчинками впливає на розвиток конфлікту у творі, визначає поведінку інших персонажів.

Головний герой п'єси — *пан Журдєн* — багатий буржуа, який маніакально прагне стати аристократом. Для здійснення своєї мети він готовий витратити шалені гроші, навіть зректися предків і віддати доньку за нелюбів.

¹ Рішельє (1585 – 1642) — Арман Жан дю Плессі. З 1622 року кардинал; з 1624 року глава королівської ради при Людовіку XIII, фактичний правитель Франції, видатний державний діяч. Заснував Французьку академію мистецтв, сприяв утвердженню класицизму як державної ідеології.

Журден перетворюється на справжнього сімейного тирана, вимагаючи від своїх рідних аристократичного поведіння і повного підкорення своїм примхам. Крім того, він — поважна людина, успішний комерсант, глава сім'ї — стає загальним посміховиськом, довірливим простаком, засліпленим лестощами усіх, хто хоче пожитися за його рахунок.

Мольєр не просто висміює Журдена, а викриває суспільне явище: недолугі й безглузді намагання буржуазії наслідувати чужі манери та спосіб життя. Водночас комедіограф підводить нас до висновку, що будь-яка людина, прагнучи сліпо наслідувати чужу поведінку, виглядає карикатурно.

Згідно із законами класицизму, характер Журдена визначає одна головна риса — безглузда пиха, і одне бажання — стати дворянином. Образ дивака, свідомість якого повністю заповнила абсурдна ідея, є традиційним у комедіях Мольєра. Цьому образу протиставляються тверезомислячі герої (дружина, діти, слуги), які змушені пристосовуватися до дивацтв домашнього тирана.

У комедії «Міщанин-шляхтич», як і в багатьох інших комедіях Мольєра, присутня юна пара, коханню якої загрожують серйозні перешкоди. Пан Журден мріє будь-що віддати свою дочку Люсіль за маркіза, принца чи ще когось, аби з титулом. Тому він категорично проти її шлюбу з молодим багатим буржуа Клеонтом. Батько байдужий до почуттів доньки і душевних якостей її обранця лише тому, що Клеонт не має шляхетного походження, не носить напудреної перуки і не вміє вклонитися з підстрибом.

Новими образами, введеними Мольєром в комедіографію, стали образи самих аристократів, до кола яких так прагнув увійти наш упертий буржуа. Зокрема, це дуже ввічливий, із вишуканими манерами граф Дорант, аристократ-злидар, ладний на обман і шахрайство заради вигоди. Хоча цей образ великосвітська публіка зустріла обурено, він був цілком типовим для тогочасної Франції.

*Мода часів Людовіка XIV
(ілюстрація невідомого художника XVII століття)*

Мольєр, буржуа за походженням, уважав, що благородство людини не може пов'язуватися лише з її манерами й одягом. Він симпатизує Клеонту, не здатному на підле відступництво від своїх батьків і дідів через їхнє нешляхетне походження. Юнак пишається, що він за званням просто міщанин.

У творах Мольєра часто звучить осуд тиранії: суспільної, майнової, подружньої, батьківської і навіть тиранії моди, тобто усього того, що заважає людині відчувати себе вільною особистістю. У комедії «Міщанин-шляхтич» від моди на дворянство страждає і сам пан Журден. Замість того, щоб спокійно займатися своїми справами, комерцією, насолоджуватися злагодою в родині, він стає причиною сварок і сліз, фактично примушує рідних до обману.

Торкаючись філософських категорій щастя і нещастя, Мольєр протиставляє трагедію і комедію. У трагедії нещастя звалюється на людину зненацька ззовні й не залежить від її волі (війни, смерть, хвороби). У комедії ж, на думку Мольєра, герой сам стає причиною власних негараздів. Тож автор «Міщанина-шляхтича» підводить нас до думки, що щастя і нещастя часто залежать тільки від нас самих.

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ

(уривки)

ДІЙОВІ ОСОБИ

Пан Журдєн — міщанин¹, *Пані Журден* — його дружина, *Люсіль* — дочка Журденів, *Клеонт* — закоханий у Люсіль, *Доріме́на* — маркіза, *Дора́нт* — граф, закоханий у Дорімену, *Ніко́ль* — покоївка в Журденів, *Ков'єль* — слуга Клеонта, учитель музики, учитель танців, учитель фехтування, учитель філософії, кравець та інші. Дія відбувається в Парижі, у господі пана Журдена.

ДІЯ ПЕРША

Ява 1

Учитель музики, учитель танців, співачка, двоє співаків,
двоє скрипалів, чотири танцюристи.

Учитель музики (до співаків). Заходьте до зали і відпочиньте тут, поки він прийде.

Учитель танців (до танцюристів). І ви теж заходьте сюди, на цей бік... Тепер у нас з вами діла з головою.

Учитель музики. Ого, ще б пак! Ми знайшли саме такого чоловіка, якого нам треба! Його фантазія – вдавати з себе галантного кавалера – просто скарб для нас! І вам з вашими танцями, і мені з моєю музикою не завадило б, щоб усі були на нього схожі.

Учитель танців. Ну, не цілком. Мені б хотілося, щоб він краще розумівся на тих речах, які ми для нього komponуємо.

¹ Роль пана Журдена виконував Мольєр.

Учитель музики. Він справді нічогосінько не тямить, зате добре платить, а це тепер найголовніше для нашого мистецтва.

Учитель танців. Щодо мене, то признаюся вам, – мене вабить трохи ще й слава. Для артиста справжня мука – тішити дурнів, марнувати час і сили на те, щоб зворушити якогось йолопа. Що не кажіть, а все-таки дуже приємно працювати для людей, які здатні відчуті всі тонкі нюанси мистецтва, вміють оцінити красу нашої праці. На мою думку, ніщо не може зрівнятися з такою нагородою за працю, а похвала досвідчених людей – найвища насолода.

Учитель музики. Що й казати! Немає нічого приємнішого за оплески, але й найщиріші оплески не нагодують шлунка! Звичайно, панок наш – людина зовсім темна, плеще про все, не тямлячи нічого, і аплодує кожній нісенітниці, та за його гроші можна пробачити йому всяку дурість. І цей міщанин-неук платить нам краще, ніж той високородний вельможа, який нас сюди привів.

Учитель танців. Я де в чому погоджуюся з вами... Та я хотів би, щоб він при своїх достатках хоч трохи виховав свій смак... Ось він іде.

Ява 2

Пан Журден у халаті й нічному ковпаку, учитель музики, учитель танців, учень учителя музики, співачка, двоє співаків, танцюристи, двоє лакеїв.

Пан Журден. Вам довелося трохи почекати; це тому, що я сьогодні вбрався так, як убирається шляхетне панство, а мій кравець прислав мені такі вузькі шовкові панчохи, що я втратив був усяку надію їх натягти...

Учитель музики. Ми тут для того, щоб виконувати всі ваші бажання.

Пан Журден. Прошу вас залишатися тут, доки мені не принесуть нового вбрання: я хочу, щоб ви побачили, яке воно ловке і як мені личить. Ви побачите, який я елегантний з голови до п'ят. Що ви скажете про цей індійський халат¹?

Учитель танців. Він надзвичайно милий.

Пан Журден. Мій кравець запевняє мене, що все вельможне панство вбирається вранці в такі самісінькі халати.

Учитель музики. Він вам дуже до лиця.

Пан Журден. Лакеї, агов! Обидва мої лакеї!

Перший лакей. Чого бажаєте, пане?

Пан Журден. Нічого². Я хотів лише перевірити, чи ви мене добре чуєте. (До вчителя музики й до вчителя танців). Як вам подобаються мої ліврєї³?

Учитель танців. Чудові!

¹ Мається на увазі халат з індійської тканини. Індійською тканиною називали в ті часи ситець, який привозили у XVII столітті з Індії і який коштував дуже дорого.

² Лакеї служили в аристократів. Журден намагається продемонструвати свою належність до вищих кіл. Міщанин гукає їх лише для того, щоб продемонструвати, що вони в нього є.

³ Ліврєя – формений одяг для лакеїв, кучерів і швейцарів. Кожний аристократ вводив особливу форму для своїх слуг.

Пан Журден (розгорнувши халат, показує вузькі червоні оксамитні штани й зелений оксамитний камзол¹). Це моє ранішнє убрання, в ньому я робитиму вправи.

Учитель музики. Пречудово!

Пан Журден. Лакеї! (скидаючи халат). Тримайте! (До вчителя музики й учителя танців) Я вам подобаюсь у цьому костюмі?

Учитель танців. Розкіш! Краще й бути не може.

Пан Журден. То що ж ви мені покажете?

Учитель музики. Я хотів би, щоб ви спочатку прослухали нову арію (показуючи на свого учня), він щойно скомпонував її для серенади², яку ви мені замовили.

Пан Журден. Гарзд, але навіщо було доручати це учневі? Ви могли б самі скомпонувати таку штуку.

Учитель музики. Але є такі учні, що розуміються на музиці незгірше від видатних маестро. Це чудова мелодія! Послухайте-но тільки...

Пан Журден (до лакеїв). Подайте мені мого халата, щоб я міг краще слухати. Стривайте... може, зручніше так, без халата... Ні, давайте його сюди.

Співачка.
Нудьгую день і ніч, нудьгую і страждаю,
Бо став немилий я чудовим цим очам;
Коли так мучите того, хто вас кохає, —
Що ж можете вчинить, Ірісо, ворогам?

Пан Журден. Ой, та й сумна ж яка пісня! Аж спати захотілося... Я волів би, щоб ви зробили з неї трохи веселішу.

Учитель музики. Але ж, пане, треба, щоб мелодія відповідала словам.

Пан Журден. Мене оце недавнечко вивчили співати однієї прехорошої пісеньки. Стривайте-но... Як же її співати? Там щось про овечку... (Співає).

Я гадав, що Жанетон
Ніжна, та гарненька,
І ласкава, мов мала
Овечка біленька.
Дарма! Дарма!
Я ж не відав того,
Що ці білі зубки
І гостріші, й зліші,
Ніж в тигра лісного³.

Правда, гарна?

¹ Вбрання Журдена — вершина несмаку — викликало в залі вибух сміху. В описі театрального костюма Мольєра згадуються: халат у рожеву та зелену смужку, штани із червоного оксамиту, нічний ковпак, зелений камзол, обшитий сріблястим мереживом, пояс, зелені шовкові панчохи, рукавички і капелюх, прикрашений рожевим і зеленим пір'ям.

² Серенада — пісня, яку виконували на честь дами вночі у неї під вікнами.

³ Журден співає народну пісеньку. Ця пісенька «про овечку» є свідченням простоти смаків Журдена і контрастує з вишуканою серенадою, запропонованою вчителем.

Учитель музики. Найкраща в світі.

Пан Журден. Бачите, а ще й не вчився музики.

Учитель музики. А слід було б навчитися, пане, так само, як і танців. Ці два мистецтва тісно поєднані одне з одним...

Пан Журден. Хіба вельможне панство теж вчиться музики?

Учитель музики. Звичайно, пане.

Пан Журден. То й я вчитимусь. Тільки не знаю, як би його знайти час для того, бо, крім учителя фехтування, я запросив ще й учителя філософії.

Учитель музики. Філософія, звичайно, дає дещо, але музика, пане, музика...

Учитель танців. Музика й танці – ось що найбільш потрібне людині.

Учитель музики. Без музики не може існувати жодна держава. Все безладдя, всі війни, що кояться в світі, виникають через те, що ніхто не вчиться музики.

Учитель танців. Всі злигодні, всі фатальні зміни, якими сповнена історія, усі невдачі полководців, – усе це сталося через те, що людство не вміє танцювати.

Пан Журден. Як то?

Учитель танців. Коли людина чинить невірнo – чи то в родинних, чи то в державних справах, чи то командуючи військом, – хіба ж не кажуть завжди: такий-то зробив неправильний крок у такій-то справі?

Пан Журден. Авжеж, так кажуть.

Учитель танців. А неправильний крок роблять чому? Хіба ж не тому, що не вміють добре танцювати?

Пан Журден. Це правда, ви маєте рацію обидва.

Учитель музики. Ви маєте бажання познайомитися з нашими творами?

Пан Журден. Аякже! [...]

ДІЯ ДРУГА

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гарзд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звучать так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: а, е, і, о, у.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук а, треба широко розкрити рота: а.

Пан Журден. А, а. Так.

Учитель філософії. Звук е треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: а, е.

Пан Журден. А, е, а, е. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук о, треба трохи розкрити щелепи і зблизити куточки губ: о. Рот набирає форму кружальця, що нагадує літеру О.

Пан Журден. О, о, о. Ваша правда. О. Як добре, коли дечого навчисься!

Учитель філософії. Завтра ми розглянемо приголосні.

Пан Журден. І вони такі ж цікаві, як і оці?

Учитель філософії. Безперечно. Ось, наприклад, щоб вимовити приголосний д, треба тільки кінчиком язика доторкнутися верхніх зубів: да.

Пан Журден. Да, да. Так. Ах! Дивна річ! Дивна річ!

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму і прошу вас дуже – допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг. Адже ж це буде гечно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами. Все, що не проза, – вірші, а що не вірші – проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, – це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі», – то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені

Картина Вільяма Повелла Фріта, 1840-1850 рр.

смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну якось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати тільки те, що я сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От така штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую і прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Ява 7

Пан Журден, лакей.

Пан Журден (до лакея). Та невже й досі не принесли мого нового вбрання?

Лакей. Ні, пане.

Пан Журден. Той клятий кравець примушує мене чекати, коли в мене стільки діла. Ох, який же я лютий! Щоб його лихоманка замучила, того розбійника кравця! Щоб його чорти вхопили, того кравця! Хай тільки попадеться він мені зараз, цей негідник кравець, собака кравець, пройдисвіт кравець, я йому...

Ява 8

Пан Журден, кравець, учень кравця з убранням для пана Журдена, лакей¹.

Пан Журден. Ага! Ось і ви! А я вже почав був на вас гніватися.

Кравець. Я ніяк не міг прийти раніше, пане. Вже й так довелося засадити аж двадцяттеро хлопців за ваше вбрання.

Пан Журден. Ви мені прислали такі вузькі шовкові панчохи, що я ледве в них вліз. Ось масте: аж дві петельки луснуло. Та ще й черевики, що ви їх замовили для мене, страх як муляють мені ноги.

Кравець. Зовсім не муляють, пане.

Пан Журден. А я вам кажу, що муляють.

Кравець. Це вам тільки так здається.

¹ Ця сцена є пародією на діалоги між кравцями і замовниками.

Пан Журден. Того й здається, бо я таки добре те відчуваю. Не боліло б, то не здавалося б!

Кравець. Гляньте-но: не кожний придворний має таке розкішне вбрання. Дивом дивуюся, як мені пощастило зробити вам такий строгий костюм, хоч і не чорного кольору, – для цього треба бути високим майстром.

Пан Журден. Що ж це таке? Ви пустили квіточки голівками донизу.

Кравець. Аякже. Всі аристократи носять тільки такі.

Пан Журден. Аристократи носять голівками донизу? О! А й справді гарно.

Кравець. Коли хочете, то я можу пустити їх і догори.

Пан Журден. Ні, ні.

Кравець. Ви тільки скажіть.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам, не треба: ви добре зробили. А як ви гадаєте, чи буде мені це вбрання до лиця?

Кравець. Ви ще й питаєте! Та жодний художник не зробив би своїм пензлем краще...

Пан Журден. А перука й пера пристойні?

Кравець. Все як слід.

Пан Журден (придивляючись до кравцевого вбрання). Еге-ге, добродію кравець! А крам оцей дуже мені знайомий, – він же від мого останнього костюма, що ви мені пошили! Я пізнав його відразу.

Кравець. То був такий добрий крам, пане... Я не міг утерпіти, щоб не відкряти й собі клаптик на вбрання.

Пан Журден. Так-то воно так, але навіщо ж було кряти від мого?

Кравець. Чи не хочете поміряти ваше нове вбрання?

Пан Журден. Аякже, давайте.

Кравець. Стривайте! Це так не робиться. Я привів із собою людей, щоб одягнути вас під музику: таке вбрання одягається звичайно з церемонією...

ДІЯ ТРЕТЯ

Ява 3

Пані Журден, пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пані Журден. Горенько! Цього ще бракувало! Що це ти нап'яв на себе, чоловіче? Чи не здумав часом людей посмішити, що вбрався, наче городнє опудало? Чи хочеш, щоб на тебе всі пальцями тицяли?

Пан Журден. Тільки дурні та дурелі, жінко, тицятимуть на мене пальцями.

Пані Журден. Вже й так тицяють. З твого поводження давно всі сміються.

Пан Журден. Хто ж оті всі, дозвольте запитати?

Пані Журден. Всі ті, що мають здоровий глузд і розумніші за тебе. А мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш. З ранку й до смерку на скрипках те-рликають та пісень горлають. Сусіди не мають спокою.

Ніколь. Пані правду кажуть. Я не зможу додержувати в господарстві порядку, якщо тут швендятиме така сила всякого люду. Понаносять сюди на підошвах болота мало не з цілого міста, а бідній Франсуазі – робота!

Пан Журден. Ой Ніколь, гляди! Проста селючка, а така гостра на язик!

Пані Журден. Ніколь має рацію. А розуму в неї більше, ніж у тебе. Ну, скажи, нащо тобі здався вчитель танців у твої роки?

Ніколь. А отой довготелесий фехтувальник? Цілий будинок здригається, коли він гупає ногами... Він усю підлогу нам повертає.

Пан Журден. Цитьте, я вам кажу! Нічого ви не тямите – ні одна, ні друга. Вам і не збагнути, які це дає переваги. [...]

Пані Журден. Та ти зовсім з глузду з'їхав, чоловіче! І всі вигадки почалися в тебе відтоді, як ти з отими аристократами злигався.

Пан Журден. Якщо я вітаю в моїй господі аристократів, то це свідчить про те, що я маю витончений смак. Далеко розумніше знатися з ними, ніж приятелювати з твоїми міщанами.

Пані Журден. Нічого й казати! Велику ти маєш користь від знайомства з шляхетними панами! А особливо від того красунчика графа!

Пан Журден. Цить мені! Це дуже висока особа, далеко значніша, ніж ти собі уявляєш, – справжній вельможа; він розмовляє з самим королем так само, як оце я з тобою. Хіба ж це не велика честь для мене, що така вельможна особа так до мене вчащає, називає мене дорогим другом і вважає мене собі за рівню? При всіх він буває такий ласкавий до мене, що мені аж самому стає незручно.

Пані Журден. Еге ж, він до тебе ласкавий, але за те ж і грошенята в тебе позичає.

Пан Журден. Ну то й що! Хіба ж те не робить мені честі, що я позичаю гроші такий вельможній людині?

Пані Журден. А той вельможний пан, що він робить для тебе?

Пан Журден. Годі! Цього вже я не скажу. Досить з тебе й того, що коли я й позичив йому грошей, – він поверне мені свій борг увесь до останнього су, і то дуже скоро.

Пані Журден. Атож, атож, наставляй кишені.

Пан Журден. Він дав мені шляхетне слово честі.

Пані Журден. Брехня!

Картина Едмонда Джеффроя, 1870 рік

Пан Журден. Замокни! Та ось і він сам.

Пані Журден. Цього ще бракувало! Напевне, знову прийшов позичити в тебе грошей. Дивитися на нього гидко!

Ява 4

Дорант, пан Журден, пані Журден, Ніколь.

Дорант. Мій дорогий друже, як ся маєте? О! Яке ж на вас розкішне вбрання!

Пан Журден. Атож. Ось гляньте.

Дорант. В цьому костюмі ви виглядаєте чудово. В нас при дворі не знайдеться жодного юнака, що мав би таку струнку постать, як ви.

Пані Журден (набік). Знає, як підійти!

Дорант. Ану ж бо, поверніться! Дуже елегантно!

Пані Журден (набік). Еге ж, однаковий дурень – що ззаду, що й спереду.

Дорант. Слово честі, пане Журдене, я страх як скучив за вами! Знаєте, з усіх моїх знайомих ні до кого не почуваю я такої пошани, як до вас: саме сьогодні ранком я говорив про вас у королівській спочивальні.

Пан Журден. Я не вартий такої честі, вельможний пане. (До пані Журден). В королівській спочивальні!

Дорант. Ви ще не забули, звичайно, що я винен вам гроші?

Пані Журден (набік). Ще б пак! Ми пам'ятаємо це дуже добре.

Дорант. Ви були такі ласкаві, що кілька разів позичали мені гроші і робили це вельми делікатно. Я прийшов саме для того, щоб разом з вами звести рахунки.

Пан Журден (стиха до пані Журден). Ну, жінко, що скажеш? Тепер бачиш, як ти набрехала на нього?

Дорант. Отже, ви добре пам'ятаєте, скільки ви мені позичили грошей?

Пан Журден. Здається, пам'ятаю. Ось рахунок. Першого разу видано вам дві сотні луїдорів. Другого разу – сто двадцять. Потім – ще сто сорок. Все те разом становить чотири сотні шістдесят луїдорів, або п'ять тисяч шістдесят ліврів.

Дорант. Рахунок точний. П'ять тисяч шістдесят ліврів.

Пан Журден. Тисячу вісімсот тридцять два ліври заплатив я за ваші плюмажі. Дві тисячі сімсот вісімдесят ліврів – вашому кравцеві.

Дорант. Дійсно.

Пан Журден. Чотири тисячі триста сімдесят дев'ять ліврів дванадцять су і вісім дець – вашому крамареві. І тисячу сімсот сорок вісім ліврів сім су чотири дець – вашому сідляреві.

Дорант. Все правда. Скільки ж виходить разом?

Пан Журден. Разом – п'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів.

Дорант. Підсумок точний. П'ятнадцять тисяч вісімсот ліврів. Додайте до цього рахунка ще дві сотні луїдорів, що ви їх дасте мені сьогодні, – і буде рівно вісімнадцять тисяч франків, які я поверну вам незабаром.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ну що, хіба ж я не вгадала?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Мовчи!

Дорант. Може, це завдасть вам великого клопоту – виконати моє прохання?

Пан Журден. Ба! Зовсім ні...

Пані Журден (стиха до Журдена). Цей панок робить з тебе дійну корову. Він не заспокоїться, поки не пустить тебе з торбами.

Дорант. Скажіть відверто, може, моє прохання для вас обтяжливе?

Пан Журден. Анітрохи, вельможний пане.

Дорант. Звичайно, я маю багато знайомих, які охоче позичили б мені потрібну суму, але ж ви мій найкращий друг, і я просто боявся, що ви образитесь, якщо я позичу в когось іншого.

Пан Журден. Ви мені робите завелику честь. Зараз я принесу гроші.

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Що? Ти йому ще хочеш дати грошей?

Пан Журден (стиха до пані Журден). Хіба ж я можу відмовити такій високій особі, яка ще нині вранці говорила про мене в королівській спочивальні?

Пані Журден (стиха до пана Журдена). Ех! Ти таки справжній йолоп!

Ява 7

Пані Журден, Ніколь.

Ніколь. Справді, пані, здається мені, що там не все чисто. Вони розмовляють про якісь справи, яких вам зовсім не можна знати.

Пані Журден. Вже давно, Ніколь, маю я підозру на мого чоловіка. Я певна, що він мене дуриє, що він упадає коло когось, – от і намагаюся вивідати, коло кого саме. Крім того, час уже й про дочку подбати. Ти ж знаєш, як Клеонт її кохає; він і мені припав до серця, отож я й хочу віддати за нього Люсіль.

Ніколь. Про правді вам скажу, моя пані, я просто в захваті, що ви погоджуєтеся на цей шлюб: вам подобається пан, а мені ще більше – його слуга. Ох, та й добре ж було б, коли б нас повинчали одночасно!

Пані Журден. Біжи ж до Клеонта та перекажи йому, щоб він зараз же сюди з'явився: ми підемо разом до мого чоловіка просити в нього згоди на цей шлюб.

Ніколь. Біжу з радістю! Ще ніколи ви мені не давали приємнішого доручення.

Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'ель, Ніколь.

Клеонт. Добродію, я вирішив обійтися без посередників... Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину в світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше, ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я вважаю, що всякий обман

принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що я сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте, незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження; отже, скажу вам відверто, я – не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте потиснути вашу руку, проте дочка моя – не для вас. Ви не шляхетний – ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Та хіба ж твій батько любі-сінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото клятві баби! Не дадуть і слова сказати! Якщо твій батько і був крамарем, – тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востаннє: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від шляхтянчика – жебрака та потвори.

Пан Журден. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу. Це вже вирішена справа.

Пані Журден. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці ріднею, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею... Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку...

Пан Журден. Отак міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

Ява 14

Клеонт, Ков'ель.

Ков'ель. Та чи ж можна ставитися серйозно до такого чоловіка, як пан Журден! Хіба ж ви не бачите, що він з глузду з'їхав?

Клеонт. Твоя правда. Але ж я й гадки не мав, що треба довести своє шляхетне походження для того, щоб зробитися зятем пана Журдена.

Ков'ель (сміється). Ха-ха-ха! Одна кумедна витівка спала мені на думку: одурити нашого шляхетного пана й добути вам те, чого ви так бажаєте. Це, звичайно, комедією пахне, та з ним можна собі дозволити все, що заманеться. Він і сам зіграє свою роль, чудово й легко повірить кожній нісенітниці, якої б йому не набалакали. Я зараз вам усе поясню. Ходімо лишень звідси.

Ява 18

Дорімена, Дорант.

Дорімена. Я не знаю, Доранте, чи не зробила я часом помилки, дозволивши вам привезти мене в дім, де я ні з ким не знайома.

Дорант. А в якому ж іншому місці, пані, могло б вітати вас моє кохання? Адже ж, боячися поголосу, ви не бажаєте зустрічатися зі мною ні у вас, ані в мене.

Дорімена. Ви все ж не хочете визнати, що я непомітно для себе самої звикла до щоденних і надто великих доказів вашого до мене кохання. Своєю делікатною настійливістю ви доводите мене зрештою до того, що я виконую кожне ваше бажання.

Почалося з ваших частих візитів; за ними полилися освідчення в коханні, освідчення потягли за собою подарунки. Ви такий настійливий і крок за кроком примушуєте мене вам скорятися. Чого доброго, вам пощастить вирвати в мене згоду на шлюб, незважаючи на те, що я всіма способами цього уникаю.

Дорант. Давно вже час, маркізо. Ви – вдова і ні від кого не залежите. Я кохаю вас над життя. Чому б вам не зробити мене найщасливішою людиною в світі?

Дорімена. Доранте, щасливе подружжя – це річ непевна! Часто-густо навіть і найрозсудливішим людям не щастить утворити союз, що міг би їх задовольнити!

Дорант. О пані! Ви надто перебільшуєте труднощі...

Дорімена. Але ж вернімося до нашої розмови... Витрати, що ви на мене робите, турбують мене з двох причин: по-перше, вони зобов'язують мене більше, ніж я того хотіла б, а по-друге, я певна, що вони не можуть вас не обтяжувати, а я зовсім того не бажаю.

Дорант. Ах, пані! То такі дрібниці, і те не повинно вас...

Дорімена. Я знаю, що кажу... Між іншим, діамантовий перстень, якого ви примусили мене прийняти, коштує великих грошей...

Дорант. О пані, благаю вас! Не переоцінюйте речі, що її кохання моє вважає недостойною вас прикрашати, і дозвольте... А ось і сам господар!

Ява 19

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Пан Журден (зробивши два поклони, спиняється занадто близько біля Дорімени). Відступіться трохи далі, пані.

Дорімена. Що таке?

Пан Журден. Відступіться трохи, щоб я міг ще втретє вам уклонитися.

Дорант. Маркізо, пан Журден розуміється на витонченому поведженні.

Пан Журден. Це мені така честь, пані, що ви зробили мене щасливим... Я такий радий, що маю щастя... Ви були такі добрі... що обдарували мене такою ласкою... що вшанували мене своєю високою присутністю. Коли б я був гід-

Картина Вільяма Повелла Фріта, 1860 р.

ним такої гідності, як ваша... коли б само небо... з заздрості до мого щастя... послало мені... дало мені перевагу... так би мовити...

Дорант. Досить, пане Журдене! Пані не любить довгих компліментів. Вона й без них багато вже чула про ваш гострий розум... (Стиха до Дорімени). В цього доброго міщанина, як бачите, вельми кумедні манери.

Дорімена (стиха до Доранта). Так, це відразу впадає в око.

Дорант. Пані, дозвольте відрекомендувати вам мого найкращого друга...

Пан Журден. Це надто багато честі для мене...

Дорімена. Я відчуваю глибоку повагу.

Пан Журден. Я ще нічого не зробив, пані, щоб заслужити такої ласки.

Дорант (стиха до пана Журдена). Глядіть же: ані найменшого натяку на діамант, який ви їй подарували...

Пан Журден (стиха до Доранта). А чи можна хоч поцікавитись, чи припав він їй до вподоби?

Дорант (стиха до пана Журдена). Та що ви! Боронь Боже! Якщо ви бажаєте поводитися так, як годиться у вишуканому товаристві, то вдавайте, ніби то не ви його подарували. (Вголос). Пан Журден, маркізо, каже, що він щасливий вітати вас у своїй господі.

Дорімена. Це для мене велика честь.

Пан Журден (стиха до Доранта). Який я вдячний вам, пане, що ви закинули їй добре слівце за мене!

Дорант. Він каже, пані, що ви – красуня над красунями.

Дорімена. Він дуже ласкавий до мене.

Дорант. А чи не час уже й про обід подумати?

Ява 21

ВИХІД БАЛЕТУ

Третя інтермедія: шість кухарів, що готували пишний бенкет, танцюють разом; потім вони вносять накритего стола, заставленого різноманітними стравами.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ява 5

Пан Журден, Ков'єль переодягнений¹.

Ков'єль. Шановний добродію, не знаю, чи маю я честь бути вам знайомим?

Пан Журден. Ні, добродію.

Ков'єль (показуючи рукою на фут від підлоги). А я вас пам'ятаю, як ви були ще отакенький. Ви були наймиліша дитина в світі, і всі дами брали вас на руки, щоб поцілувати.

Пан Журден. Щоб поцілувати?

¹ Прийом переодягання був надзвичайно популярним у тогочасній драматургії.

Ков'ель. Атож. Я був великим другом вашого покійного батька. То був справжній чесний шляхтич.

Пан Журден. Мій батько? Ви його добре знали? То був шляхтич?

Ков'ель. Звичайно.

Пан Журден. Он як можна вірити людям! Знайшлися такі йолопи, які запевняють мене, що він був крамарем!

Ков'ель. Ваш батько був крамарем?! То все лихі язики плетуть! Та він зроду не крамарював. До речі, він добре розумівся на різному крамі, – батько ваш охоче вибирав той крам по різних місцях, наказував приносити до себе додому, а потім уже роздавав його своїм приятелям за гроші.

Пан Журден. Я в захопленні, що познайомився з вами: ви посвідчите, що мій батько був шляхтичем. А в яких справах довелося вам завітати до наших країв?

Ков'ель. З того часу, як я товаришував з вашим батьком, – а він, як я вже сказав вам, був справжнім шляхтичем, – я встиг об'їздити цілий світ. Всього чотири дні, як я повернувся з довгої мандрівки, мене завжди цікавило все, що стосується вас, а тому я й зараз заїхав сюди, щоб повідомити вам дуже приємну новину.

Пан Журден. Яку ж то?

Ков'ель. Чи знаєте ви, що син турецького султана завітав до нашого міста?

Пан Журден. Я? Ні.

Ков'ель. Найважливіше для вас те, що він закохався у вашу дочку. Син турецького султана хоче стати вашим зятем. Сьогодні заходжу я до нього, розмовляю з ним про те, про се турецькою мовою, коли це він мені й каже: «Акчіам крок солер онш алла мустаф гіделум аманахем карбулат?» – тобто: «Чи не бачив ти молоді вродливої дівчини, дочки пана Журдена, паризького шляхтича?»

Пан Журден. Син турецького султана так і сказав про мене?

Ков'ель. Еге. І коли я відповів йому, що знаю вас дуже добре і бачив вашу дочку, то він мені на це: «Ах, марабаба сахем!» – тобто: «Ах, як я закохався в неї!»

Пан Журден. Дуже вам дякую за те, що сказали. Я сам ізроду не додумався б, що «Марабаба сахем» означає: «Ах, як я закохався в неї!» Яка хороша мова!

Ков'ель. Така прехороша, що важко уявити... Дозвольте ж мені довести справу до кінця. Отож він прибув сюди просити у вас руки вашої донечки, а щоб його майбутній тесть був гідний такого вельможного зятя, він – з ласки своєї – надає вам звання «мамамуші¹», – це в них такий високий сан у їхній країні.

Пан Журден. «Мамамуші»?

Ков'ель. Атож, «мамамуші», тобто по-нашому – паладин. Паладини — це... ну... одне слово, паладин. Це найпочесніший сан у цілому світі.

Пан Журден. Син турецького султана робить мені велику честь. Прошу, проведіть мене, будьте ласкаві, до нього, щоб я міг подякувати особисто.

¹ Мамамуші – слово, вигадане Мольєром.

Ков'ель. Навіщо? Він сам завітає до вас і привезе з собою все, що потрібне для церемонії вашого висвячення.

Пан Журден. Ач, який він прудкий!

Ков'ель. Його кохання не має сил чекати.

Пан Журден. Одне мене бентежить... Дочка моя страх яка вперта: закохалася в такого собі Клеонта, та ще й присягається, що вийде заміж тільки за нього.

Ков'ель. Вона передумає, тільки-но гляне на сина турецького султана. До того ж, уявіть собі, який дивний випадок! Син турецького султана напрочуд схожий на того Клеонта. Я його бачив, мені його показали... Кохання, яке вона відчуває до одного, дуже легко може перескочити на іншого, і... Та я ось і він сам.

Ява 6

Клеонт у турецькому вбранні; три пажі, що несуть поли його каптана;
пан Журден, Ков'ель.

Клеонт. Амбусахім окі бораф, Жордіна, саламалекі!

Ков'ель (до Журдена). Це означає: «Пане Журдене, нехай серце ваше цвіте цілий рік, як трояндовий кущ!» То звичайне привітання в їхній країні.

Пан Журден. Я покірний слуга їхньої турецької високості.

Ков'ель. Карігар камбото устін мораф.

Клеонт. Устін йок катамалекі басум баче алла моран!

Ков'ель. Він каже: «Нехай пошле вам небо силу лева і мудрість гадюки!»

Пан Журден. Їхня турецька високість роблять мені надто велику честь, і я бажаю їм найбільшого щастя та доброї долі!

Клеонт. Бель-мен.

Ков'ель. Він каже, щоб ви мерщій ішли з ним готуватися до церемонії; він бажає швидше побачитися з вашою дочкою й справити весілля.

Пан Журден. І все це він сказав двома словами?

Ков'ель. То вже така турецька мова, що кількома словами можна сказати багато.

ДІЯ П'ЯТА

Ява 1

Пані Журден, пан Журден.

Пані Журден. Ах, Боже мій милосердний! Ой лишенько! На кого ти схожий! Що ти на себе нап'яв? Чи не зібрався ти часом до маскараду? Що це все означає?

Пан Журден. Чи чувано таке зухвальство! Розмовляти так з «мамамуші»!

Пані Журден. Що ти сказав?

Пан Журден. Так, так, мене щойно зроблено «мамамуші». Чула?

Пані Журден. А що це за звір такий?

Пан Журден. От дуреля! Це такий високий сан. Мене щойно висвятили на нього.

Пані Журден. З якою ж то церемонією? [...]

Пан Журден (підводиться й виходить). Цить, нахабо!

Пані Журден (сама). Де він розум свій втратив? Побіжу ж я за ним... Крий Боже, ще на вулицю вискочить! (Побачивши Дорімену й Доранта). Ой лишенько! Вас іще тут бракувало! З усіх боків біда!

Ява 3

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Дорант. Шановний пане, ми з маркізою прийшли висловити вам нашу повагу і привітати вас із новим саном. Ми хочемо потішитися разом з вами з нагоди шлюбу вашої дочки з сином турецького султана.

Пан Журден (вклоняючись по-турецькому). Вельможний пане, зичу вам силу гадюки й мудрість лева.

Дорімена. Я маю приємність, добродію, одна з перших привітати вас із тим високим саном, що його ви досягли собі на славу.

Пан Журден. Шановна пані, зичу вам, щоб ваш трояндовий кущ цвів протягом цілого року. Я вам безмежно вдячний за те, що ви завітали мене вшанувати... Серце моє належить тільки вам, маркізо.

Дорант. А де ж його турецька високість? Ми хотіли б як ваші друзі засвідчити нашу пошану і йому.

Пан Журден. Ось він іде. Я вже послав по дочку, щоб вона віддала йому свою руку.

Ява 4

Пан Журден, Дорімена, Дорант, Клеонт, переодягнений турком.

Дорант (до Клеонта). Ваша високість, ми як друзі вашого шановного тестя завітали сюди, щоб засвідчити вам нашу глибоку пошану та найпокірнішу відданість.

Пан Журден. Де ж отой перекладач, щоб відрекомендувати вас принцові й перекласти йому все, що ви маєте сказати? Ось ви почуєте, як він вам відповідатиме: він чудово розмовляє по-турецькому. Агов! Та де ж це він до дідька подівся? (До Клеонта, показуючи на Доранта). Вельможний пане, він — французький «мамамуші», а ця дама — французька «мамамушка»... Ось і перекладач.

Ява 5

Пан Журден, Дорімена, Дорант, Клеонт, переодягнений Ков'єль.

Пан Журден. Куди це ви зникли? А ми без вас — ні в тин ні в ворота. (Показуючи на Клеонта). Скажіть йому, будьте ласкаві, що цей пан і ця пані — дуже вельможні особи, завітали сюди, щоб засвідчити йому свою відданість та пошану. (До Дорімени й Доранта). Ви зараз почуєте, як він вам відповідатиме.

Ков'єль. Алабала, крочіам акчі борам алабамен.

Клеонт. Каталекі тубаль урін сотер амалушан.

Пан Журден (до Дорімени й Доранта). Чуєте?

Ков'єль. Він каже: «Нехай дощ успіху зрошує садок вашої родини».

Пан Журден: Я ж вам недурно сказав, що він говорить по-турецькому!
Дорант. Надзвичайно!

Ява 6

Люсіль, Клеонт, пан Журден, Дорімена, Дорант, Ков'ель.

Пан Журден. Иди сюди, донечко моя, підійди-но ближче і подай руку цьому панові, який робить тобі честь, обираючи тебе собі за дружину.

Люсіль. Що з вами, тату? Що ви зробили з собою? Чи не комедію ви граєте?

Пан Журден. Ні, ні, яка там комедія! Це дуже серйозна справа і дуже почесна для тебе – кращого й не придумаєш! (Показуючи на Клеонта). Ось твій майбутній чоловік — я даю його тобі. Мерщій подай йому руку і дякуй небові за щастя.

Люсіль. Я зовсім не хочу виходити заміж.

Пан Журден. Що це за вигадки? Ну! Кажу тобі, зараз же подай йому руку!

Люсіль. Ні, тату, я вже вам казала, що нізащо в світі не вийду ні за кого, крім Клеонта, і я радніше зважуся на щось лихе, ніж... (Пізнаючи Клеонта). Звичайно, ви – мій батько, і я повинна вам у всьому коритися...

Пан Журден. Ах, який же я радий, що ти так скоро зрозуміла свій обов'язок!

Ява 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Дорант, Дорімена, Ков'ель.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою в вічі лізеш!

Пані Журден. Що ти надумав і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана. (Показуючи на Ков'еля). Негайно ж вислови йому свою пошану через цього перекладача.

Пані Журден. Навіщо мені той перекладач! Я й сама скажу йому просто в вічі, що дочки моєї він не бачитиме ніколи.

Дорант. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтеся від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?

Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!

Дорімена. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?

Дорант. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.

Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком? Я задушу її власними руками, якщо вона встругне таку штуку!

Люсіль. Мамо...

Пані Журден. Геть від мене, гидке дівчисько!

Ков'ель (до пані Журден). Пані... Одно слово.

Пані Журден. Дуже мені потрібне ваше слово!

Ков'ель (до пана Журдена). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене сам на сам, то я обіцяю, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!

Пан Журден (до пані Журден). Вислухай його!

Пані Журден. Не хочу я, щоб він до мене балакав!

Пан Журден. Сто чортів! Чи тобі що станеться, як ти його вислухаєш?

Ков'ель. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте. (Стиха до пані Журден). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Адже це сам Клеонт – оцей син турецького султана. А я, Ков'ель, перекладач.

Пані Журден (стиха до Ков'еля). Ага! Ну, коли так – я здаюсь.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (До пані Журден). Я знав, що він пояснить тобі, що то значить – син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Дорант. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт з маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (стиха до пана Доранта). Це ви для того, щоб відвести їй очі?

Дорант (стиха до пана Журдена). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (стиха). Гаразд, гаразд! (Уголос). Пошліть по нотаря!

Дорант. А поки він прийде і складе шлюбні контракти, давайте подивимося наш балет і потішимо ним його турецьку високість.

Пан Журден. Блискуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'ель. Дуже вам дякую, пане! (Набік). От йолоп так йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Комедія закінчується балетом.

Переклад із французької Ірини Стешенко

Для тих, хто хоче знати більше

Задум комедії «Міщанин-шляхтич» виник у Мольєра внаслідок дипломатичного скандалу, який стався при дворі короля Людовіка XIV. У 1669 році у Париж, культурний і політичний центр Європи, прибув посол турецького султана.

Посол вирізнявся надзвичайною пихатістю, яку придворні пліткарі пояснювали тим, що на батьківщині при палаці султана він обіймав скромну посаду садівника. Проте французький король, за правління якого країна досяг-

ла небувалою розквіту, готувався до прийому дуже ретельно. Йому хотілося справити враження на посланця далекої могутньої країни.

На прийомі почет Людовіка XIV мав розкішний вигляд: очі сліпили коштовності, ордени, пряжки, дорога зброя придворних, які потопали у хмарі прикрас із пір'я та мережива. Сам король-сонце з'явився в одязі, який просто виблискував у сяйві діамантів. Проте, коли у турецького посла запитали про враження, він гордовито відповів, що кінь його султана має розкішніші прикраси, ніж правитель Франції. Можете собі уявити, яким було обурення Людовіка – монарха наймогутнішої європейської держави XVII століття!

Про недоумкуватість і пихатість посланця говорив увесь Париж; з екзотичних турецьких костюмів і незвичних для європейців манер підсміювався королівський двір. Мольєр, влаштуваючи чергове придворне свято, вирішив написати комедію з турецькими сценами і балетом. Головним героєм п'єси мав стати неотесаний буржуа, який щосили пнеться у вищий світ.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. КОМЕДІЯ ЯК ДРАМАТИЧНИЙ ЖАНР

Як і трагедія, **комедія** бере свої витоки з давньогрецької літератури і належить до драматичних жанрів, тобто призначена для сценічного втілення. Однак на відміну від трагедії, яка закінчується катастрофою і загибеллю героїв, комедія має щасливий фінал.

Грецьке слово **комедія** може перекладатися і як *свято на честь Діоніса*, і *весела процесія*, і *пісня*. У комедії за допомогою засобів комічного висміюють недоліки людської натури. Розрізняють комедію характерів (комізм будується на негативних рисах вдачі персонажів) і комедію ситуацій (комізм пов'язаний зі збігом обставин, несподіваним поворотом подій).

У цьому жанрі поряд із гумором та іронією часто використовується і **сатира** – гостре засудження та осміяння негативних рис характеру людини та негативних явищ у житті суспільства.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з творами

1. Назвіть особливості класицистичної комедії.
2. Доведіть, що Мольєр – творець **високої комедії**. Прокоментуйте його вислів: «*Призначення комедії в тому, щоб розважати людей, виправляючи їх*».
3. Поясніть історичні причини проникнення буржуазії в аристократичні кола. Як, на вашу думку, дворянство ставилося до цього явища? Відповідь обґрунтуйте.
4. Розкажіть, як відбулося становлення Мольєра – актора і драматурга.
5. Порівняйте долі англійського драматурга Вільяма Шекспіра та французького драматурга Мольєра. Поміркуйте, що в них є спільного.

Працюємо над змістом твору

6. Яка подія при дворі Людовіка XIV стала поштовхом до створення комедії «*Мищанин-шляхтич*»?
7. До якого соціального прошарку належить родина **Журденів**? Яким є, на вашу думку, їхнє фінансове становище?
8. Що стало найбільшою мрією пана Журдена?
9. Що в **дії I яві 2** свідчить про бажання пана Журдена наслідувати стиль життя аристократів?
10. Журден каже: «*Я ж страх як хочу зробитися вченим! Така лють мене бере, тільки-но згадаю, що батько з матір'ю не вчили мене різних наук у дитинстві*». Як ви вважаєте, а чи розуміє Журден, у чому полягає сенс навчання? Які науки, на вашу думку, найбільше йому згодилися б?
11. Хто користується довірливістю простака Журдена? З якою метою усі йому лезуть? Як контрастує поведінка домочадців та тих, хто приходить до Журдена?
12. Як в **дії II яві 9** виявляється його марнославство? Як ви гадаєте, що думали про Журдена в ту мить учні кравця?
13. Доведіть, що кравець — нахабний шахрай. Як він зміг переконати Журдена в тому, що йому личить «*строгий костюм, хоч і не чорного кольору*»?
14. Дружина Журдена каже: «*Мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш*». Доведіть, що пані Журден більш розважлива, ніж її чоловік.
15. Спробуйте уявити, яким було життя родини до того, як батько захопився дивною ідеєю. Чи існує реальна загроза благополуччю сім'ї? Відповідь обґрунтуйте.
16. Чому пан Журден відмовляється віддати за Клеонта свою дочку? Чи справді він думає про щастя Люсіль, коли каже: «*Добра для дочки маю чимало, тільки почесней мені бракує, тож і хочу зробити з неї маркізу*»?
17. А як пані Журден ставиться до Клеонта? Прочитайте, які аргументи вона наводить на користь зятя нешляхетного походження (**дія III ява 12**)? Поясніть, чому для неї титул не має значення? Чи погоджуєтеся ви з її поглядами? Чому?
18. Прочитайте відповідь Клеонта на запитання пана Журдена, чи шляхетного він роду. Чому проблема походження має для юнака принципове значення?
19. Поміркуйте, який зміст вкладає Журден в поняття «шляхетство»? А як ви розумієте це поняття? Для вас ближчою є позиція Журдена чи Клеонта? Поясніть чому.
20. Доведіть, що граф Дорант безсовісно обманює Журдена і діє з холодним розрахунком. Як ви гадаєте, чи мають для Журдена значення моральні якості його «шляхетного друга»? Чому?
21. Поміркуйте, де проходить межа між поведінкою дивака і деспота. У чому, на вашу думку, полягає обов'язок Журдена як глави родини?
22. Як домочадці намагаються протистояти безглуздим вимогам глави родини? Як манія Журдена змушує близьких пристосовуватися?

Узагальнюємо та підсумовуємо

23. Схарактеризуйте **образ Журдена**. Поміркуйте, які позитивні риси притаманні характеру цього героя. Доведіть, що характер Журдена зіпсується зовсім, якщо він не відмовиться від своїх «кумедних химер».
24. Поясніть сутність **протиставлення** образів Журдена — Доранта; Журдена — Клеонта.

25. Прокоментуйте назву *комедії* Мольєра.
26. Наведіть приклади *комічних ситуацій*. Які образи цього твору можна назвати комічними?
27. Згадайте особливості *сатири* як виду комічного. У змалюванні яких образів Мольєр удався до сатири? Які риси людської вдачі засуджуються у творі?
28. Чому твір Мольєра «Міщанин-шляхтич» має назву *комедія-балет*?
29. Згадайте особливості мистецтва *класицизму*. Доведіть, що комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич» належить до класицистичного напрямку.
30. Якими *законами* і *правилами* класицизму керувався у своєму творі автор?
31. На прикладі комедії «Міщанин-шляхтич» поясніть особливості мольєрівського принципу *«розважаючи, повчати»*.
32. Поміркуйте, чи змінюється впродовж твору характер хоч одного персонажа. А хто, на думку автора, повинен був змінитися під впливом комедії?
33. Сформулюйте головну повчальну думку цієї комедії. Доведіть, що твір «Міщанин-шляхтич» належить до *високої комедії*.
34. Які мольєрівські нововведення є в комедії «Міщанин-шляхтич»?
35. Які образи твору *символізують* протистояння двох соціальних прошарків: аристократів і буржуа?

 Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

36. Чому про пана Журдена говорять, що він з'їхав із глузду?
37. А через що втратив розум Дон Кіхот?
38. Порівняйте божевілья Журдена і Дон Кіхота. Чому Дон Кіхота називають мудрим безумцем, а Журдена — телепнем?

 Застосовуємо теоретичні поняття

39. Які особливості властиві *комедії* як драматичному жанру?
40. Доведіть, що твір Мольєра «Міщанин-шляхтич» належить до жанру комедії.
41. Поміркуйте, чому цю п'єсу ми називаємо *комедією характерів*?
42. На прикладах вивчених вами драматичних творів поясніть відмінність між *комедією* і *трагедією*.
43. Поясніть відмінність між *гумором*, *іронією* і *сатирою*.
44. Знайдіть приклади *сатиричного* зображення вад людської вдачі в комедії Мольєра.
45. Які явища в житті Франції XVII століття засуджує і висміює автор цього твору?

 Виконуємо творчі завдання

46. Згідно з принципами класицизму людина у своїх вчинках повинна керуватися обов'язком, а не почуттями. Придумайте приклад *класицистичного конфлікту* між почуттями і обов'язком.
47. На користь чого ви розв'яжете придуманий вами конфлікт?

 Радимо прочитати

Мольєр «Тартіוף»,
Бомарше «Севільський цирульник»

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ СТОЛІТТЯ

Антуан де Сент-Екзюпері

(1900 – 1944)

Антуан де Сент-Екзюпері походив із давнього аристократичного роду, і повне його ім'я Антуан Жан-Батист Марі Рожé де Сент-Екзюпері. Народився майбутній письменник 22 червня 1900 року у Франції в місті Ліон.

Мати Антуана, розумна і високоосвічена жінка, рано овдовівши, присвятила все своє життя п'ятьом дітям. Щасливе дитинство Антуана пройшло в старовинних родинних замках материних родичів. Хлопчик ріс розумним і допитливим: із 6 років складав казки й вірші, захоплювався малюванням та музикою.

Цікавився малий Тоніо і технікою: схемами двигунів, різними способами вдосконалення механізмів. Його сестра згадувала про спробу Антуана підняти у небо на власному «літальному апараті», зробленому з велосипеда, до якого він прикрутив раму з натягнутою старою ковдрою.

Світське аристократичне життя не приваблювало талановитого юнака, він прагнув знайти своє справжнє покликання. Після закінчення ліцею Екзюпері вступив на архітектурне відділення Академії мистецтв, але згодом покинув її і пішов за призовом рядовим у полк винищувальної авіації. В армії Антуан, який із дитинства мріяв про польоти, закінчив курси льотчиків та школу офіцерів. Відтоді все його життя пов'язане з авіацією, як військовою, так і цивільною. За заслуги в розвитку авіації Сент-Екзюпері у 1930 році був нагороджений найвищою відзнакою Франції — орденом Почесного легіону.

Але Антуан не лише літав, він і писав. Саме йому належить перший у світі твір на тему авіації. Бурхлива літературна слава також прийшла до нього як до письменника, який пише про героїчні будні льотчиків.

Із початком Другої світової війни Екзюпері рветься на фронт. Попри стан здоров'я (за час своєї льотної кар'єри Екзюпері зазнав 15 аварій, деякі з них закінчилися важкими травмами) та критичний для льотчика вік, він таки домігся призначення в авіагрупу далекої розвідки. Коли ж нацисти зайняли Париж, письменник емігрував до Америки.

Саме в Америці, у Нью-Йорку, Антуан де Сент-Екзюпері працював над казкою-притчею *«Маленький принц»* (написана в 1942, видана в 1943 році). Це був складний час у його житті: відірваний від батьківщини, окупованої німецькими військами, письменник переживав за її долю і страждав, що нічого не може зробити для її визволення.

За спогадами сучасників, де Сент-Екзюпері працював над «Маленьким принцом» надзвичайно легко, відразу ілюструючи твір. Казка вийшла сумною та ліричною, ніжною і зворушливою. Написана на чужині, вона й не могла бути веселою, але, читаючи «Маленького принца», відчуваєш, що і в цей важкий час письменник не втратив оптимізму та віри в людину.

«Маленький принц» став своєрідним заповітом Екзюпері, який у 1944 році таки повернувся на військову службу в складі військово-повітряних сил Америки, щоб продовжити боротьбу за звільнення Франції від нацистів. Він домігся від командування дозволу на 9 бойових вильотів і з останнього, дев'ятого, не повернувся.

Екзюпері в кабіні бойового літака

Як і всі твори Антуана де Сент-Екзюпері, казка «Маленький принц» автобіографічна. У грудні 1935 року під час перельоту Париж – Сайгон його літак зазнав аварії і впав у Лівійській частині пустелі Сахара. Через кілька днів пілота-письменника та механіка літака, які помирили від спраги, врятували араби.

Звернення до жанру казки незвичне для письменника, який писав «дорослі» романи. Та «Маленький принц» — не звичайна казка. Це узагальнення життєвого досвіду людини, яка зберегла *безпосереднє дитяче сприймання світу*, втрачене більшістю дорослих. У наївній, на перший по-

гляд, філософії казки криється бачення того, як складні людські стосунки можна зробити значно зрозумілішими і простішими, якщо відкинути дорослі

упередження, що роблять людей егоїстичними. Засобами дитячої казки передано серйозні проблеми: самотність людини та пошуки щирих взаємин.

Сюжет «Маленького принца» нескладний. Льотчик, потрапивши в аварію у пустелі Сахара, зустрічає там незвичайного хлопчика, який розповідає, що прийшов з іншої планети. Герої твору проводять час у бесідах, які стосуються зовсім недитячих тем. У них викладено кодекс моралі, притаманний самому письменникові: потрібно бути відповідальними, думати не лише про себе, намагатися знайти спільну мову зі своїми близькими, навчитися радіти життю, дбати про світ, про нашу планету, таку маленьку і таку крихку.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(уривки)

II

Так я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би посправжньому поговорити, аж до аварії, якої я зазнав у Сахарі шість років тому. Щось поламалось у моторі мого літака. Зі мною не було ні механіка, ані пасажирів, і я мав усе зробити сам, хоч ремонт був складний. Це для мене було питання життя або смерті. Питної води я мав од сили на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тисячі миль від будь-якого людського житла. Я був ще самотніший, ніж той, хто після корабельної катастрофи опиняється на плоті серед океану. Уявіть же собі, як я здивувався, коли на світанку мене збудив чийсь дивний голосок. Він сказав:

- Будь ласка... намалюй мені баранця.
- Що?
- Намалюй мені баранця...

Я скочив, наче мене грім ударив. Ретельно протер очі. Пильно подивився навколо. І побачив незвичайного хлопчика, що серйозно розглядав мене. [...] Отож я круглими від подиву очима дивився на цю появу. Не забувайте, що я був за тисячі миль від будь-якого місця, де жили люди. А тим часом не схоже було, щоб цей хлопчик заблукав або до смерті стомився чи вмирав від голоду, спраги, а чи від страху. Зовні він не був схожий на дитину, яка загубилася серед пустелі, за тисячі миль від населених місць. Нарешті до мене повернулася мова, і я сказав:

- А... що ти тут робиш?

Тоді він знову попросив тихо і дуже серйозно:

- Будь ласка... намалюй мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не наважився відмовитись... Але в ту ж мить згадав, що вчився головним чином географії, історії, арифметики

та граматики, — і сказав хлопчикові (дещо навіть сердито), що не вмю ма-
лювати. Він одказав:

— Це нічого. Намалюй мені баранця. [...]

IV

Так я узнав ще одну дуже важливу річ: його рідна планета навряд чи бі-
льша, ніж будинок!

Це не дуже мене здивувало. Я добре знав, що, крім таких великих пла-
нет, як Земля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і
серед них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли
якийсь астроном відкрис таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає,
скажімо: астероїд 3251.

У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої прилетів малень-
кий принц, — астероїд В-612. Цей астероїд бачили тільки раз — 1909 року,
його помітив у телескоп турецький астроном. [...]

V

Щодня я щось взнавав про його планету, про те, як він вирушив звідти в
мандри, як подорожував. Він розповідав про це поступово, між іншим. Таким
чином на третій день я дізнався про трагедію з баобабам.

Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби поійнятий
тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

— Скажи, правда ж, баранці їдять куці?

— Так, це правда.

— О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли куці.

Але маленький принц додав:

— Виходить, вони й баобаби їдять?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби — не куці, а величезні, як
дзвіниця, дерева, і якби він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять
і одного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Їх довелося б поставити один на одного... — А тоді розважливо ска-
зав: — Баобаби спочатку бувають маленькі.

— Це правда. Але навіщо тобі, щоб баранець їв маленькі баобаби?

— Ну як же! — відповів він, ніби йшлося про щось очевидне. І мені до-
велося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

На планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, ростуть ко-
рисні трави і бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе
насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки
якійсь насінинці не заманеться прокинутись. Тоді вона спершу несміливо
пускає до сонця паросток — маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска

або троянда — хай собі росте. А коли це бур'ян — треба одразу, як тільки розпізнаєш паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жажливе насіння... То насіння баобабів. Ґрунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб — така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

— Є таке правило, — казав мені згодом маленький принц. — Прибрався сам уранці — ретельно прибери і свою планету. Треба виривати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка.

Якось він порадив мені спробувати намалювати такий малюнок, щоб усе це добре затирили діти і моєї планети.

— Якщо колись вони подорожуватимуть, — казав він, — це стане їм у пригоді. Інколи якусь свою роботу можна й відкласти, од того нічого не трапиться. Але з баобабом зволікати не можна — буде лихо. Я знав одну планету, на якій жив ледар. Він не прополов вчасно три кущики...

З розповіді маленького принца я намалював цю планету. Я не люблю повчати. Але люди так мало знають, якої шкоди завдають баобаби, а небезпека для того, хто попав би на астероїд, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і відходжу од своєї стриманості. «Діти! — кажу я. — Стережіться баобабів!»

VI

О маленький принце, помалу я зрозумів твоє сумне життя. Тривалий час ти мав лише одну розвагу: милувався заходом сонця. Я дізнався про це вранці четвертого дня, коли ти сказав мені:

— Я дуже люблю захід сонця. Ходімо подивимось на захід сонця.

— Але ж треба почекати...

— Що почекати?

— Почекати, коли сонце заходить.

Спочатку ти здивувався, а тоді засміявся сам із себе. І сказав:

— Мені все здається, що я вдома!

І справді. Коли в Америці полудень — у Франції сонце вже заходить, це всі знають. І якщо б за хвилину перенестись у Францію, можна було б поба-

чити, як там заходить сонце. На жаль, до Франції занадто далеко. А на твоїй маленькій планеті тобі досить було пересунути свій стілець на декілька кроків. І ти бачив захід сонця щоразу, коли тільки хотів...

— Яюсь за один день я бачив захід сонця сорок три рази! — І трошки згодом ти додав: — Знаєш... коли стає дуже сумно, приємно подивитись, як заходить сонце...

— Отже, того дня, коли ти бачив захід сонця сорок три рази, тобі було дуже сумно?

Та маленький принц не відповів.

VIII

Невдовзі я навчився розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завжди росли прості квіти — у них був тільки один ряд пелюсток, і вони нікого не турбували. Вранці ті квіти розпускались у траві, а ввечері в'янули. А ця яюсь проросла із зернятка, занесеного невідомо звідки, і маленький принц пильнував той паросток, не схожий на інші росточки. То міг бути якийсь новий вид баобаба. Проте незабаром кущик перестав рости і зібрався цвісти. Маленький принц, який стежив за величезним пуп'янком, відчував, що ось-ось побачить яюсь диво, проте квітка, схована у своїй зеленій кімнатці, ще не була готова — вона все чепурилася. Дбайливо добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряла пелюстку за пелюсткою. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як ото мак-самосій. Вона хотіла постати в усьому сяйві своєї краси. О, то була неабияка кокетка! Отож її таємниче вибирання тривало багато днів. Нарешті, одного ранку, саме коли сходило сонце, пелюстки розкрилися.

Як ретельно вона готувалася, скільки точної праці доклала, а тепер, позіхаючи, мовила:

— Ох, я насилу прокинулась!.. Вибачте... Я ще не зачесана...

Маленький принц не міг стримати свого захоплення:

— Які ви гарні!

— Справді? — тихо мовила квітка у відповідь. — І зауважте, я народилася разом із сонцем...

Маленький принц здогадався, що красуня не занадто скромна, але вона була така зворушливо гарна!

— Здається, пора снідати, — за хвилину додала вона. — Будьте ласкаві, подбайте про мене...

Збентежений маленький принц знайшов поливалку зі свіжою водою і полив квітку. Невдовзі стало зрозуміло, що красуня дуже гордовита й недовірлива, і маленький принц геть замучився з нею. Одного разу, говорячи про свої чотири колючки, вона сказала йому:

— Нехай приходять хоч тигри з пазурами — не страшно!

— На моїй планеті тигрів немає, — заперечив маленький принц. — До того ж тигри не їдять трави.

— Я не трава, — тихо відповіла квітка.

— Вибачте...

— Я не боюся тигрів, а протягів не переносу. У вас є ширма?

«Не переносить протягів... кепсько для рослини, — подумки відзначив маленький принц. — Дуже складно з цією квіткою...»

— Увечері накрийте мене ковпаком. У вас надто холодно. Незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І урвала, її занесло сюди ще зернятком. Вона нічого не могла знати про інші світи. Хотіла так наївно збрехати і викрила себе — знітилася, потім кашлянула два-три рази — хай маленький принц відчує свою вину.

Отож незабаром у маленького принца, хоч він і любив чудову квітку, прокинулися сумніви. Слова, що не мали ніякої ваги, він узяв близько до серця і відчув себе дуже нещасливим.

— Мені не треба було її слухати, — довірливо сказав він мені одного разу. — Ніколи не треба слухати квітів. Треба дивитися на них і дихати їхніми пахощами. Моя квітка сповнила пахощами всю мою планету, а я не вмів тішитися нею. Ота розмова про тигрячі пазурі мала б зворушити мене, а я розсердився... — І ще він признався: — Тоді я ще нічого не розумів! Треба було судити про все по її вчинках, а не словах. Вона дала мені свої пахощі, осяяла мене. Я не повинен був тікати! За тими наївними хитрощами я мав би вгадати ніжність. Але я був надто молодий, щоб уміти любити.

ІХ

Мені здається, що він утік з перелітними птахами. Вранці того дня старанно прибрав свою планету. Турботливо прочистив діючі вулкани. Він мав два діючих вулкани. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. І ще у нього був один згаслий вулкан. Але, як він казав, хто знає, що може трапитись! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять рівно і тихо, без вивержень. Виверження вулкана — це ніби пожежа в димарі, коли там горить сажа. На Землі, ясна річ, вулканів не прочистиш — для цього ми надто малі. Тому вони й завдають нам стільки прикроців.

Пойнятий смутком, маленький принц вирвав також останні паростки баобабів. Він думав, що ніколи більше не повернеться. Але вся ця звична робота того ранку була йому надзвичайно приємна. А коли востаннє полив чудову квітку і зібрався накрити її ковпаком, він мало не заплакав.

— Прощайте, — сказав квітці маленький принц. Та вона не відповіла. — Прощайте, — повторив він.

Вона кашлянула. Але не від застуди.

— Я була дурна, — озвалася нарешті квітка. — Вибач мені. І постарайся бути щасливим.

Маленький принц був дуже здивований, що вона не дорікала йому. Стояв збентежений, зі скляним ковпаком у руках. Не розумів, звідки ця тиха ніжність.

— Ну, звісно, я люблю тебе, — мовила квітка. — Ти не знав цього, то моя вина. Ти був такий же дурненький, як і я. Постарайся бути щасливим... Залиш цей ковпак. Він мені вже не потрібен.

— А вітер...

— Я не так і застуджена... Нічна прохолода буде мені корисна.

— А звірі...

— Треба стерпіти, коли з'явиться дві-три гусениці, — я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони такі гарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти будеш далеко. А великих звірів я не боюсь. У мене теж є пазурі. — І вона простодушно показала свої чотири колючки. Потім додала: — Не зволікай, це мене дратує! Ти ж надумав іти. Вирушай. — Вона не хотіла, щоб маленький принц бачив, як вона плаче. То була така горда квітка...

XX

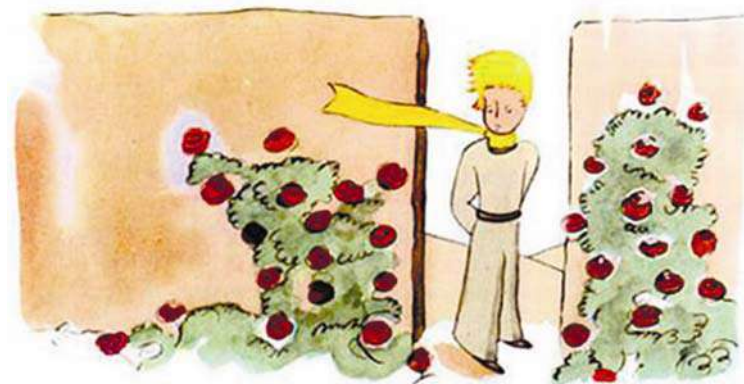
Але трапилося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі і сніги, маленький принц, нарешті, знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

— Доброго дня, — сказав він.

То був сад, повний квітучих троянд.

— Доброго дня, — відповіли троянди. Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.

— Хто ви? — вражений, спитав він.

— Ми — троянди, — сказали квіти.

— А-а!.. — мовив маленький принц.

І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. А ось тут було п'ять тисяч таких самих квіток, в одному

лише саду!

«Їй було б дуже прикро, якби вона побачила це! — подумав маленький принц. — Вона б страшенно розкашлялась і вдала, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатись, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити й мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство — єдину в світі квітку, а то звичайнісінька троянда. Проста троянда і три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди — цього замало, щоб бути великим принцом...» Він ліг на траву і заплакав.

XXI

Отоді й заявився лис.

— Доброго дня, — сказав лис.

— Доброго дня, — чемно відповів маленький принц. — Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний...

— Я — лис, — сказав той.

— Пограйся зі мною. Мені так сумно...

— Я не можу з тобою гратися, — відказав лис. — Я не приручений.

— О! Вибач, — мовив маленький принц. І, подумавши, додав: — А що означає «приручити»?

— Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти шукаєш?

— Я шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає «приручити»?

— Люди, — сказав лис, — мають рушниці і ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь від них. Ти шукаєш курей?

— Ні, — мовив маленький принц. — Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?

— Це давно забуте поняття, — сказав лис. — Воно означає привернути до себе... Ти для мене поки що тільки маленький хлопчик, такий самий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібен. І я тобі не потрібен. Але якщо ти мене приручиш, ми станемо потрібні один одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...

— Я вже трохи розумію, — озвався маленький принц. — Є одна троянда... здається, вона приручила мене...

— Можливо, — сказав лис. — На Землі чого тільки не побачиш...

— О, це не на Землі, — заперечив маленький принц.

Лис, здавалося, страшенно здивувався:

— На іншій планеті? А на тій планеті є мисливці?

— Ні.

— Ну, це цікаво! А кури є?

— Ні!

— Нема нічого досконалого на світі! — зітхнув лис. А потім він знову повернувся до того ж:

— Моє життя одноманітне. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Усі кури однакові. І люди всі однакові. І мені трохи нудно. Але якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу і розрізнятиму її серед усіх інших. Почувши чиїсь кроки, я ховаюся в нору. Твоя же хода, як музика, викличе мене з нори. А потім — дивись! Бачиш, он там, на полях, досягають хліба? Я не їм хліба. Мені зерно ні до чого. Лани хлібів не ваблять мене. І це сумно! Але в тебе волосся, наче золоте. І це буде чудово, якщо ти мене приручиш! Золоті хліба нагадуватимуть мені тебе. І я полюблю шелест хлібів під подихом вітру...

Лис замовк і довго дивився на маленького принца.

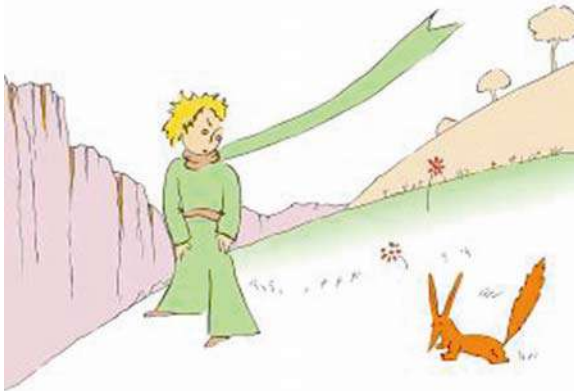
— Будь ласка... приручи мене! — попросив знову.

— Я б з радістю, — відповів маленький принц, — але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і пізнати багато різних речей.

— Пізнати можна лише те, що приручиш, — сказав лис. — У людей вже немає часу пізнавати. Вони купують речі готовими у торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друга — приручи мене!

— А що для цього треба робити? — спитав маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим, — відповів лис. — Спочатку ти сядеш трохи далі від мене на траву, ось так. Я краєм ока поглядатиму на тебе, дивитимусь, а ти нічого не казатимеш. Мова — це джерело непорозуміння. Але кожен день ти сідатимеш трохи ближче...

На другий день маленький принц прийшов знову.

— Краще, якби ти приходив в один і той самий час, — сказав йому лис. — Якщо ти прийдеш, наприклад, о четвертій годині дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. І чим ближче до призначеного часу, тим щасливішим я буду. О четвертій годині я вже почну хвилюватись і непокоїтись; я пізнаю ціну

щастя! А якщо ти приходитимеш коли-будь, то я ніколи не знатиму, на котру годину готувати своє серце... Мають бути обряди.

— А що таке обряди? — поцікавився маленький принц.

— Це теж давно забута річ, — відповів лис. — Це те, що робить один день несхожим на інші дні, одну годину — на всі інші години. Є, наприклад,

такий обряд у моїх мисливців. У четвер вони танцюють із сільськими дівчатами. Це такий чудовий день — четвер! Я йду прогулятись і доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали коли попало, я зовсім не мав би вільного часу.

Так маленький принц приручив лиса. І коли настав час прощатись, лис мовив:

— О! Я плакатиму за тобою...

— Ти сам винен, — сказав маленький принц. — Я не хотів тобі нічого злого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

— Авжеж, — підтвердив лис.

— Але ж ти плакатимеш! — сказав маленький принц.

— Авжеж, — відповів лис.

— Виходить, ти нічого не виграв.

— Виграв, — заперечив лис. — Згадай, що я казав про золоті хліба. — Потім він додав: — Піди ще поглянь на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда — єдина в світі. А коли вернешся попрощатись зо мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов поглянути на троянди.

— Ви зовсім не схожі на мою троянду, — сказав він їм, — ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Таким був раніше мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришував і тепер він став єдиним у цілому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

— Ви гарні, але пусті. Заради вас не захочеться вмерти. Певна річ, звичайний перехожий і про мою троянду подумає, що вона така ж, як і ви. Але вона одна-єдина, дорожча від усіх вас. Бо я полив її. Бо я накрив її скляним ковпаком. Бо я затулив її ширмою. Бо задля неї я знищив гусінь (залишив тільки двох чи трьох, щоб вивелись метелики). Бо я чув її, коли вона скаржилась чи похвалялась і навіть коли замовкала. Бо це моя троянда.

І маленький принц повернувся до лиса.

— Прощай... — сказав він.

— Прощай, — відповів лис. — Ось мій секрет. Він дуже простий: зірко бачить лише серце. Найголовнішого очима не побачиш. Твоя троянда така дорога тобі тому, що ти віддав їй стільки часу.

— Моя троянда дорога мені... — повторив маленький принц.

— Люди забули цю істину, — сказав лис. — Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

— Я відповідаю за свою троянду... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

XXVI

Поблизу криниці була руїна старого кам'яного муру. Наступного дня увечері, закінчивши роботу, я повернувся туди і ще здалеку побачив, що мій маленький принц, спустивши ноги, сидить зверху. І почув, як він казав:

— Виходить, ти не пам'ятаєш? Це було не тут! — Хтось, певно, відповів йому, бо він заперечив: — Ні! Ні! Саме у цей день, лише не в цьому місці.[...]

Я підходив до муру. Нікого більше я там не бачив і не чув. А тим часом маленький принц знову сказав комусь:

— ...А в тебе добра отрута? Ти певна, я не буду довго мучитися?

Я зупинився, серце моє стислося, але я ще нічого не розумів.

— Тепер іди... — сказав принц. — Я хочу зістрибнути.

Тоді я опустил очі і аж підскочив! Під муром, піднявши голову до маленького принца, лежала жовта змія, з тих, від укусу яких людина за тридцять секунд гине. Витягуючи з кишені револьвер, я бігцем кинувся до неї, але, почувши шурхіт моїх кроків, змія тихо, мов помираючий струмочок, поповзла по піску і з ледь чутним металічним шелестом, не дуже поспішаючи, сховалася між каміння... Я підбіг до муру саме вчасно, щоб підхопити на руки маленького принца, білого як сніг.

— Що за вигадки! Ти вже розмовляєш зі зміями!

Я розв'язав золотий шарф, який він завжди носив. Змочив йому скроні і дав випити води. Він серйозно подивився на мене і обійняв мене за шию. Я чув, як у нього б'ється серце, мов у пташки, що, підстрелена, вмирає. Він сказав мені:

— Я радий, що ти знайшов, чого там не вистачало у твоїй машині. Тепер ти можеш повернутися додому...

— Звідки ти знаєш?

Я саме хотів сказати йому, що понад усі сподівання таки полагодив літак! Він нічого не відповів на моє запитання, лише сказав:

— Я теж сьогодні повертаюся додому. Це значно далі... і значно важче...

Я відчував, що відбуваються якісь дивні речі. Я стискав його в обіймах, мов малу дитину, однак мені здавалося, що він вислизає прямо в якусь безодню і я ніяк не можу його втримати...

Я довго ждав. Відчував, що він поволі приходив до тями.

— Ти трохи злякався, хлопчику...

Налякався, певна річ! Але він тихенько засміявся:

— Куди страшніше мені буде сьогодні увечері...

Знову мене обдало крижаним холодом передчуття непоправного. Я не міг змиритися з думкою, що ніколи більше не почую його сміху. Той сміх був для мене, мов джерело в пустелі.

— Сьогодні вночі мине рік. Моя зірка опиниться якраз над тим місцем, де рік тому я впав... Найголовнішого очима не побачиш... Це як із квіткою.

Якщо ти любиш квітку, що росте десь на зірці, — вночі тобі приємно дивитися на небо. Всі зірки розцвітають. Вночі ти подивишся на зірки. Моя зірка маленька, я не можу тобі її показати, де вона. Та це її краще. Вона буде для тебе однією з багатьох зірок. І тобі подобатиметься дивитись на всі зірки... Усі вони стануть твоїми друзями. І потім я тобі щось подарую...

І він засміявся.

— Я житиму на одній із зірок, я там сміятимусь, і коли ти дивитимешся вночі на небо, це буде так, наче сміються усі зірки. У тебе будуть зірки, які вміють сміятись!

І він ще раз засміявся. Потім знову став серйозний: — Знаєш... сьогодні вночі... ти не приходь.

— Я не покину тебе.

Однак він був заклопотаний.

— Я кажу тобі це... і через змію. Не треба, щоб вона тебе вкусила... Змії злі. Можуть вкусити собі на втіху.

— Я не покину тебе.

Тієї ночі я не бачив, як він пішов. Вислизнув нечутно. Коли я наздогнав його, він ішов швидко й рішуче. Мені він тільки й сказав:

— А, це ти...

І взяв мене за руку. Проте щось його ще мучило.

— Ти даремно так зробив. Тобі буде боляче. Я буду наче мертвий, а насправді це буде не так... Розумієш... Це дуже далеко. Я не зможу забрати свого тіла. Це надто важко. Та це все одно, що покинути стару оболонку. За старими оболонками нема чого сумувати...

Я мовчав. Він занепавав духом. А проте зробив ще одне зусилля:

— Це буде гарно. Я теж дивитимусь на зірки. І всі зорі будуть ніби криниці з іржавою корбою. І всі зорі дадуть мені напитися... Це буде так потішно! У тебе буде п'ятсот мільйонів дзвіночків, у мене — п'ятсот мільйонів струмків... — І він замовк: він плакав... — Це тут. Дай мені ступити крок самому.

І він сів, бо йому стало страшно. І ще він сказав:

— Ти знаєш... моя троянда... я за неї відповідаю! А вона така квола! І така наївна. Єдине, чим вона може боронитися, це чотирма нікчемними колючками...

Я теж сів, бо ноги більше не держали мене. Він сказав:

— Ну от... Це все...

Повагався хвильку, потім підвівся. І ступив лише крок. А я не міг поворухнутися.

Мов жовта блискавка мигнула біля його кісточки. Він залишився нерухомий. Не закричав. А тоді впав — повільно, як падає дерево. І нечутно, бо пісок приглушує всі звуки.

XXVII

І ось минуло шість років... Я ще ніколи не розповідав цієї історії. Коли я повернувся, товариші були раді, що знову бачать мене живим. Мені було думно сумно, але я казав їм: «Це просто втома...»

Тепер я трохи заспокоївся. Тобто... не зовсім. Та я добре знаю, що він повернувся на свою планетку, бо, коли розвидніло, я не знайшов на піску його тіла. Воно було не таке вже й важке... А вночі я люблю слухати зорі. Наче п'ятсот мільйонів дзвіночків...

Та буває щось незвичайне. В оброті, яку я намалював маленькому принцові для баранця, я забув намалювати ремінець! Маленький принц не зможе надіти її на баранця. Отож я питаю себе: «Що трапилося там, на його планеті? Може, баранець з'їв троянду...»

Іноді я кажу собі: «Звичайно, що ні! Маленький принц щоночі накриває троянду скляним ковпаком і ретельно наглядає за своїм баранцем...» І тоді я щасливий. І всі зірки тихенько сміються.

А часом я кажу собі: «Трапляється ж іноді, що буваєш неуважним, і цього досить! Може, він колись увечері забув про скляний ковпак або вночі нішком вийшов баранець...» І тоді всі дзвіночки мовби заливаються сльозами!..

Все це дуже загадкове. Для вас, тих, хто теж полюбив маленького принца, як і для мене, світ буде інший, якщо десь, невідомо де, баранець, якого ми ніколи не бачили, можливо, з'їв троянду...

Погляньте на небо. Спитайте себе: «Є ще та квітка чи ні? Що, як баранець її з'їв?» І ви побачите, як усе змінюється...

І жоден дорослий ніколи не зрозуміє, як це важливо!

Це, по-моєму, найкраще і найсумніше місце на світі...

Придивіться уважніше до цього краєвиду, щоб неодмінно пізнати те місце, якщо колись будете в Африці, в пустелі. І коли ви там проїжджатимете, благаю вас, затримайтесь трохи саме під цією зіркою! І якщо до вас підійде маленький хлопчик із золотим волоссям, який сміється і не відповідає на запитання, ви одразу здогадаєтесь, хто він такий. Тоді — будьте ласкаві! — не залишайте мене у великій журбі: мерщій напишіть мені, що він вернувся...

Переклад із французької Анатолія Перепаді, Анатолія Жаловського

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з текстом

1. Розкажіть про життя і творчість *Антуана де Сент-Екзюпері*.
2. Як професія льотчика позначилася на його творчості?
3. Що, на вашу думку, свідчить про силу характеру Антуана де Сент-Екзюпері?

Працюємо над змістом твору

4. Що було дивного в зустрічі пілота та маленького принца?

5. Схарактеризуйте образ маленького принца.
6. Яким було життя маленького принца на його планеті? У чому були його радощі і розчарування?
7. Які відкриття зробив головний герой на планеті Земля?
8. Чого навчився хлопчик у лиса? Як пояснює лис значення слова «приручити»? Як ви розумієте слова лиса: «Якщо ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне»?
9. Як лис просто і логічно доводить маленькому принцу, що «нема нічого досконалого в світі», що «ефемерна» «звичайнісінька» троянда має бути для нього найдорожчою серед 5 тисяч інших квіток?
10. Чому любов і дружба приносять не тільки втіху? Що означають слова лиса: «Зір-ко бачить серце. Найголовнішого очима не побачиш»?
11. Що було спільного в прагненнях і пілота, і хлопчика, які опинилися в пустелі?

Узагальнюємо та підсумовуємо

12. Які **моральні цінності** обстоює автор у казці-притчі «Маленький принц»?
13. Як у творі дитяче світобачення протиставляється дорослому?
14. Якими, на вашу думку, повинні бути дорослі, щоб не втратити здатність подитячому дивитися на світ і радіти його красі?
15. Що, на вашу думку, може **символізувати** образ маленького принца?
16. У чому символічність образів маленької планети-астероїда, троянди, баобабів, насінин, пустелі, криниці тощо?
17. Розкрийте філософський зміст казки-притчі Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц».

Застосовуємо теоретичні поняття

18. Згадайте, які твори називають **притчами**. Назвіть особливості притч.
19. Чому казку Антуана де Сент-Екзюпері називають притчею? Над якими складними проблемами розмірковує автор у своїй казці-притчі?
20. Поміркуйте, чому автор обрав для свого твору жанр притчі.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

21. Згадайте, що таке **алегорія**.
22. Як алегоричні образи твору французького письменника-льотчика перегукуються з жахливою дійсністю Другої світової війни?
23. Згадайте, що таке **мотив**. У яких вивчених вами творах був присутній мотив подорожі?

Виконуємо творчі завдання

24. Випишіть із тексту цитати, які можуть для вас стати **афоризмами**.
25. Яким ви бачите фінал подорожі маленького принца?
26. Сконструуйте власний світ на зразок планети, на якій жив маленький принц.
27. Що подібного, а що є відмінного у вигаданому світі Антуана де Сент-Екзюпері та у вашому світі?

Радимо прочитати

Юстейн Гордер «Світ Софії»

Річард Бах

(народився у 1936 році)

Річард Девід Бах — американський письменник, один із найвідоміших авторів сучасності, світова слава якого розпочалася з повісті-притчі *«Чайка Джонатан Лівінгстон»*.

Народився майбутній письменник у місті Оук-Парк, штат Іллінойс (Сполучені Штати Америки). У родині вважали, що вони далекі нащадки видатного німецького композитора Йоганна Себастьяна Баха.

Утім, захоплення талановитого хлопця стосувалися іншого — з дитинства він захопився авіацією і присвячував свій час виготовленню саморобних моделей літаків. Ще одним,

не менш пристрасним його захопленням було бажання писати, яке яскраво виявилось в старших класах школи.

Юнаком Річард побачив плакат із зображенням літака та підписом «Ти можеш літати на ньому» і вирішив стати льотчиком. Невдовзі ця мрія здійснилася — він почав брати уроки з пілотування і вже в 17 років уперше піднявся у повітря на невеликому любительському біплані. А в 20-річному віці пішов на військову службу льотчиком Військово-повітряних сил США.

Швидко здійснення однієї мрії не відмінило іншої — під час служби в армії Річард закінчує коледж, проте єдиними «літературними творами», які він пише, залишаються льотні інструкції. У 1962 році Баз залишає військову службу в чині капітана й розпочинає цивільне життя, у якому прагне поєднати дві свої пристрасті — бажання літати і писати художні твори.

Після звільнення з армії авіація допомагає йому гідно заробляти на життя — він працює пілотом чартерних рейсів, виступає в повітряних шоу, виконуючи фігури вищого пілотажу. Водночас Річард співпрацює зі спеціалізованими журналами для пілотів як автор публіцистичних творів та технічної авіалітератури. Також багато часу присвячує літературній праці.

У 1963 році виходить його перший (частково автобіографічний) роман, звісно, присвячений льотній професії. До 1970 року виходять ще два романи молодого письменника, однак жоден із них не приносить успіху.

Спочатку така сама історія трапилася і з *повістю-притчею «Чайка Джонатан Лівінгстон»*. Спеціалізований журнал «Політ» опублікував її в *1970 році* частинами. На жаль, цей твір не помітила ні публіка, ні критика. Лише через два роки, коли авторові вдалося знайти видавництво, яке ризикнуло надрукувати повість окремою книгою, ситуація змінилася. «Чайку Джонатан Лівінгстон» не просто помітили, вона стала надзвичайно популярною.

Уже в перший рік було продано понад мільйон примірників. З'явилися переклади іноземними мовами, і повість отримала світове визнання.

Задум написати твір про чайку, яка хоче досягти досконалості в польоті, за словами Річарда Баха, прийшов до нього **в 1959 році**. Одного разу, прогулюючись, він почув загадковий голос, який мовив: «*Чайка Джонатан Лівінгстон*», і після цього в письменника з'явилося видіння про твір. Утілити це видіння в слова йому вдалося лише через багато років.

Після гучної слави повісті Річард Бах дотримувався версії містичної появи у нього і задуму, і самого твору. Усім журналістам і читачам, які просили пояснити, що він мав на увазі, коли писав «*Чайку Джонатан Лівінгстон*», письменник відповідав, що, на відміну від інших творів, він не автор, а лише посередник у появі повісті-притчі.

Звичайно, назва «*Чайка Джонатан Лівінгстон*» звучить загадково, але саме ім'я Джонатан Лівінгстон належить цілком реальній людині, якою Річард Бах захоплювався, — видатному американському льотчику 1920–30-х років. Цей блискучий пілот з 1928 по 1933 рік виборов 79 перших, 49 других і 15 третіх місць в авіаційних змаганнях і став легендою американської авіації. Його неймовірні досягнення і прагнення досконалості польоту, поза сумнівом, стали одним із джерел натхнення для Річарда Баха. Чайка Джонатан Лівінгстон, який тренується, щоб подолати свої природні межі, більше подібний на пілота норвезького літака, ніж на птаха.

Сам автор «*Чайки Джонатан Лівінгстон*» назвав свій твір «*божевільною і дивною історією*» про «*чайку, яка розмовляє*». Джонатан Лівінгстон вправляється в мистецтві польоту і вважає, що літати потрібно не для того, щоб шукати їжу, як це постійно роблять інші чайки, а для того, щоб насолоджуватися польотом, досягаючи нових перемог.

За зневагу до звичного життя чайок згряг вигнання Джонатана Лівінгстона. Згодом він потрапляє в коло таких як він, спраглих досконалості «*розумних чайок*», і після навчання у їхнього старійшини повертається у свою зграю, щоб навчити всіх охочих мистецтву справжнього польоту.

Попри нескладний сюжет цій повісті-притчі притаманний глибокий **аллегоричний зміст**, і читач розуміє, що йдеться в ній не про чайок і не про польоти. «*Чайка Джонатан Лівінгстон*» — це роздуми про призначення людини, про її прагнення до свободи та самореалізації.

У творі присутні **євангельські мотиви** (обраність, вигнання, повернення для проповіді), **буддистські мотиви** пошуку досконалості, а також улюблене гасло Річарда Баха: «*Зрозумій, що ти хочеш зробити найбільше в світі, — і роби це*».

Один із літаків Річарда Баха

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН

(уривки)

Справжньому Джонатану-чайці, що живе в кожному з нас

Частина перша

Був ранок, і золоті промені сонця вигравали на легких хвилях тихого моря. Десь за милю від берега закинув сіті рибальський човен, і звістка про це вмить долетіла до Зграї, що чекала сніданку. Ще мить — і тисячі чайок злетілися до човна, щоб вибороти собі якусь поживу. Новий день приніс нові клопоти.

А далеко від усіх, далеко від рибальського човна і від берега, вправлявся в польоті самотній птах — чайка Джонатан Лівінгстон. Він злетів на сто футів угору, опустив свої перетинчасті лапи, задер дзьоба, випростав уперед зігнуті крила і, хоч як це було боляче, силувався втримати їх у такому положенні. Випростані крила обтяжували рух, і він летів усе повільніше, поки шепіт вітру не стих у його вухах, а океан унизу не застиг на місці. Тоді він примружив очі, затамував подих і весь наструнчився в болісному зусиллі — ще трохи... на один дюйм... зігнути крила... Пір'я в нього стало дибки, він заляк у повітрі і впав.

Ілюстрація українського художника Владислава Єрка

Чайки, як ви знаєте, ніколи не діють нерішуче і не зупиняються в польоті. Спинитися на льоту — це для чайки страшний сором, просто ганьба!

Але Джонатан Лівінгстон — який без тіні сорому знову й знову вигинав напружені крила, щоб летіти все повільніше, а потім спинитися на місці, — був незвичайним птахом.

Більшість чайок не завдають собі клопоту, аби дізнатися щось про політ, — хіба що найнеобхідніше: як долетіти від берега до їжі та повернутися назад. Для більшості чайок головне — їжа, а не політ. А для цієї чайки політ був важливішим за їжу. Джонатан Лівінгстон над усе любив літати.

Проте любов'ю до польотів, як він скоро збагнув, не заживеш доброї слави серед птахів. Навіть його власні батьки дивилися скося на те, як Джонатан з ранку до вечора літає десь сам-один, та ще й по сто разів пугає аж над водою — як то він казав, тренуючись у низькому польоті.

Він ніяк не міг збагнути — чому, літаючи на висоті, меншій за напіврозмах його крил, він може триматися в повітрі довше і без будь-яких зусиль? Його плавна посадка в низькому польоті завершувалася не гучним плюско-том при зануренні лап у воду, як зазвичай, а появою довгого пінного сліду, що тягнувся за тілом Джонатана, щойно він, підібгавши лапи, торкався води. Коли ж він почав сідати з підібганими лапами на берег, а потім міряти кроками довжину сліду, його батькам це вельми не сподобалося.

— Чому, Джоне, чому? — питала мати. — Чому ти не можеш поводитись, як усі? Оті низькі польоти — це забавка для пеліканів та альбатросів! Чому ти нічого не їси? Поглянь, синку, від тебе саме пір'я та кістки лишилися.

— Ну то й що, мамо? Нехай пір'я та кістки. Я хочу знати, що можу робити в повітрі і чого не можу. Я хочу знати, от і все.

— Бачиш, Джонатане, — мовив батько зовсім не сердито, — скоро зима. Рибальські човни будуть виходити в море нечасто, а риба, що зараз плаває мілко, піде вглиб. Коли вже ти хочеш чогось навчатись, то вчися краще, як здобувати їжу. Польоти — це дуже добре, та з них не проживеш. Не забувай, ти літаєш для того, щоб їсти.

Джонатан слухняно кивнув. Кілька днів по тому він намагався поводитись, як інші чайки; так, він справді дуже старався, і галасував щосили, коли бився за їжу біля рибальських човнів, і пірнав за шматками риби та хлібними крихтами... Та все було марно.

«Яка дурість, — подумав він нарешті — і рішуче кинув насилу здобутого анчоуса голодній старій чайці, що летіла слідом. — Весь цей час я міг би вчитися літати! Адже мені ще стільки треба вивчити!»

Невдовзі Джонатан знов опинивсь у морі сам-один — голодний, щасливий, жадібний до знань.

Він хотів знати все про швидкість польоту — і за тиждень дізнався про неї більше, ніж найшвидша чайка у світі.

Злетівши на тисячу футів угору, він щосили замахав крилами, стрімко шугонув униз і зрозумів, чому чайки складають крила, коли йдуть на стрімку посадку. Через шість секунд він уже летів зі швидкістю сімдесят миль за годину, зі швидкістю, при якій крило втрачає рівновагу в русі.

Знову та й знов те саме. Хоч як він пильнував, аби не розслабитись, — на великій швидкості сили полишали його, і він губив рівновагу.

Підйом на тисячу футів. Стрімкий ривок уперед, потім — униз, відчайдушний змах крил, вертикальне падіння. А потім — і так щоразу — його ліве крило завмирало на підйомі, він хилився набік, припиняв махати правим крилом і, безладно перевертаючись у повітрі, кулею мчав униз.

Він ніяк не міг здолати цей підйом на великій швидкості. Він зробив десять спроб — і всі десять разів, коли швидкість перевищувала сімдесят миль за годину, втрачав рівновагу і стрімголов летів у воду.

Річ у тім — зрозумів він нарешті, коли вже був мокрий як хлющ, — річ у тім, що на великій швидкості слід тримати крила непорушно: можна махати крилами лише доти, поки швидкість не перевищує п'ятдесяти миль за годину.

Тоді він злетів на дві тисячі футів угору і спробував іще раз, — стрімко прямуючи вниз, витягнув дзьоба, розпростав крила, а коли швидкість сягнула п'ятдесяти миль за годину, припинив ними рухати. Це було дуже важко, але ж спрацювало! Десять секунд він мчав зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан установив світовий рекорд швидкості для морських: чайок!

Але ця перемога була скороминущою. Щойно він почав виходити з піке та змінив положення крил, невідома і нездоланна сила знову заволоділа ним і помчала його за собою зі швидкістю дев'яносто миль за годину. Джонатан почувався так, наче його тіло от-от вибухне, розлетиться на друзки. Стрімко, наче від вибуху, падаючи вниз, він уже не відчув страшного удару об тверду, мов камінь, воду.

Коли він нарешті опритомнів — а це вже була ніч, — він гойдався на хвилях у місячному сяйві. Понівечені крила були немов налиті свинцем, та ще тяжче тиснув на спину тягар поразки. Він потайки марив, аби цей тягар затягнув його у глибінь, на саме дно, щоб усе було скінчено.

Та коли він уже почав занурюватись у воду, якийсь дивний голос ледь чутно озвався до нього зсередини: «Тут нічого не вдієш. Я чайка. Проти своєї натури не підеш. Якби я справді мусив щось дізнатися про польоти, то мав би більше мозку в голові! Якби я справді міг навчитися швидко літати, то мав би короткі крила, як у сокола, і полював мишей, а не рибу. Батько мав рацію. Мені треба забути цю дурницю. Треба повернутися додому, до Зграї, і вдовольнитися тим, що я такий, як є, — жалюгідна, нікчемна чайка».

Голос умовк, і Джонатан скорився йому. Вночі чайка мусить сидіти на березі, і відтепер — так пообіцяв самому собі — він буде звичайною чайкою. Так буде краще для всіх.

Він насилу відірвався від темної води і полетів до берега, радий, що навчився берегти сили в низькому польоті.

«Та ні, що це я, — схаменувся він. — Це все в минулому. Я мушу забути все, чого навчився. Я просто чайка, я такий, як усі інші чайки, і літатиму, як вони». І він із болісним зусиллям піднявся на сто футів угору та чимдуж замахав крилами, кваплячись до берега.

Тепер, коли він вирішив бути просто звичайною чайкою у Зграї, йому полегшало — адже розірвано пута, якими він сам себе зв'язав. Не буде більше ніякого навчання, не буде боротьби — отже, не буде й поразок. І як хороше ні про що не думати, просто летіти в темряві, летіти до берегових вогнів...

«Темно! — раптом пролунав той самий тривожний голос. — Чайки не літають, коли темно!» Та Джонатан не хотів слухати. «Як хороше, — думав

він. — Ясний місяць, світла стежка на воді, вогники на березі — все таке мирне, спокійне...»

«Спускайся вниз! Чайки не літають у темряві! Якби ти справді міг літати в п'яті, то мав би совині очі! Мав би більше мозку в голові! Мав би короткі крила, як у сокола!»

У нічній темряві, на висоті ста футів, Джонатан Лівінгстон примружив очі. І біль, і роздуми — все зникло безслідно.

Короткі крила. **Короткі крила сокола!**

Ось тобі й відповідь! «Який я був дурний! Усе, що мені треба, — це маленьке, крихітне крило; все, що мені треба, — це скласти крила, так, щоб у польоті ворушити самими кінчиками! **Короткі крила!»**

Він піднявся на дві тисячі футів над чорною безоднею моря і, ані хвили не думаючи про поразку, про загибель, щільно притиснув до тіла широкі частини крил, а самі кінчики, вузькі, мов кинджали, виставив назустріч вітру — і стрімко кинувся вниз.

Вітер грізно ревів у нього над головою. Сімдесят миль за годину, дев'яносто, сто двадцять, іще швидше... Тепер, при ста сорока милях за годину, йому було не так важко долати вітер, як при сімдесяти; один легенький порух кінчиками крил — і він вийшов із піке та промчав над хвилями, мов сіре гарматне ядро в польоті до місяця.

І, дивлячись примруженими очима в лице п'яті та вітру, він відчув шалену радість. «Сто сорок миль за годину! І все під контролем! Якщо я почну піке з п'яти тисяч футів, а не з двох, — цікаво, з якою швидкістю?..»

Недавні роздуми та обіцянки було забуто, ніби їх звів могутній стрімкий вітер. Але він не картав себе за те, що порушив слово. Ці клятви — для чайок, що згодні бути звичайними чайками. А той, хто хоч раз торкнувся вершини пізнання, не може зв'язувати себе такими обітницями.

На світанку Джонатан продовжив тренування. З висоти п'ять тисяч футів рибальські човни в морі здавалися малими трісочками на голубому тарелі, а Згряя за сніданком — хмаркою легких порошинок.

Він лишився живий, був сповнений сили, тремтів від радості — був гордий, що опанував свій страх. І тому він не вагаючись притиснув до тіла передню частину крил, випроставши самі кінчики, і поринув униз, до моря.

Ілюстрація українського художника Владислава Єрка

Спустившись на чотири тисячі футів, він досяг граничної швидкості, і вітер постав проти нього, мов щільна пульсуюча запона, що перешкоджала йому рухатися швидше. Він летів прямо чимдалі вниз, зі швидкістю двісті чотирнадцять миль за годину. Якщо випростати крила зараз, на такій швидкості, то його розірве на мільйон шматків, і він розумів це дуже добре. Але ж швидкість — це могуття, швидкість — це радість, швидкість — це просто краса!

[...] Перше, що він подумав: це тріумф! Гранична швидкість! *Двісті чотирнадцять миль за годину* — для чайки! Це прорив, це велика, вирішальна мить в історії Зграї, а для чайки на ім'я Джонатан — це початок нового життя. І він продовжив своє тренування на самоті, він склав крила і пішов у піке з висоти вісім тисяч футів — і відразу збагнув, як робити поворот!

Тепер він знав, що досить тільки на одну частку дюйма змінити положення однієї пір'їни на кінчику крила — і можна плавно, красиво повернути навіть на граничній швидкості. Та ще до цього він зрозумів, що, коли на такій швидкості змінити положення хоча б двох пір'їн, тебе закрутить, як кулю... Одне слово, Джонатан став першою чайкою на землі, що опанувала фігурні польоти.

Того дня він не захотів гаяти час на балачки з іншими чайками і літав, аж поки посутеніло. Він вивчив мертву петлю, повільну бочку, подвійний переворот через крило, обернений штопор, зворотний імельман, віраж.

Коли Джонатан підлетів до Зграї на березі, вже давно була ніч. Голова в нього йшла обертом, він страшенно втопився. І все-таки із задоволенням зробив іще одну мертву петлю, а потім ще й швидкий переворот — а тоді вже пішов на посадку. «Коли вони про це почують, — думав він про свій Прорив, — вони ж просто очманіють з радощів! Скільки цікавого в нас попереду! Не товктись на місці поміж рибальських човнів — а знати, нащо ти живеш у цім світі! Ми подолаємо свою неміч, ми станемо іншими — сильними, розумними! Ми будемо вільні! Ми навчимося літати!»

І майбутнє постало перед ним, як осяйна далечінь, що вабить і кличе вперед.

Тим часом Зграя збиралася на Велику Раду; та коли він приземлився, то побачив, що всі нібито чогось чекають. Так воно й було — чекали на нього.

— Чайко Джонатане Лівінгстон! Стань у середину!

Слова Старійшини звучали дуже врочисто. Виклик у середину кола означав чи страшну ганьбу, чи то найвищу шану. Коло Пошани — це честь, якої зазнали хіба що найславніші з ватажків. «Так, звісно, — подумав Джонатан, — сьогодні вранці вони бачили мій Прорив! Та мені не треба ніякої пошани. Я не хочу бути ватажком. Я тільки хочу поділитися тим, що відкрив, показати, який простір відкривається перед нами!» Він ступив уперед.

— Джонатане Лівінгстон, — мовив Старійшина, — стань перед очі твоїх товаришів, у Коло Ганьби!

Його наче вдарили дошкою. Коліна в нього ослабли, пір'я обвисло, у вухах зашуміло. У Коло Ганьби? Це неможливо! Прорив! Вони не розуміють! Вони помиляються, вони помиляються!

— ...За своє неподобне легкодумство, — гудів урочистий голос, — за те, що спаплюжив гідність і звичаї Народу Чайок...

Виклик у Коло Ганьби означав, що його виженуть зі Зграї, засудять до самотнього життя на Далеких Скелях.

— ...Настане день, Джонатане Лівінгстон, і ти зрозумієш, що легкодумство тебе занапостило. Життя — це незбагненна таємниця, і нам досить знати одне: ми вкинуті до цього світу, щоб їсти і лишатися живими, поки зможемо.

Чайки ніколи не суперечать Великій Раді, та Джонатан усе-таки насмілився подати голос.

— Легкодумство? Браття мої! — вигукнув він. — Хто думає серйозніше, ніж чайка, що осягає сенс життя, його найвищу ціль? Ми тисячу років животіли заради того, щоб шукати риб'ячі голови, але ж тепер нам справді є для чого жити — щоб учитися, відкривати нове, бути вільними! Дайте мені тільки спробувати, дозвольте показати вам, чого я навчився...

Зграя наче скам'яніла.

— Ти нам більш не брат, — нарешті промовили чайки одна по одній, а потім з поважним виглядом затулили собі вуха і повернулися до нього спинами.

Джонатан Лівінгстон провів рештку свого життя на самоті, але від Далеких Скель він полетів далеко-далеко. І єдине, що його смутило, — це не самотність, а те, що чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було тільки відкрити очі, щоб її побачити. Сам він кожного дня робив усе нові та нові відкриття. Він дізнався, що, пірнаючи у стрімкому піке, може зловити рідкісну та смачну рибу, яка водиться на глибині десять футів; тепер йому були не потрібні рибальські човни і крихти черствого хліба. Він навчився спати в повітрі, навчився тримати курс уночі, коли вітер дме з берега, і долати сотні миль від зорі до зорі. Так само спокійно він долав туманну запону над морем і проривався до світлого чистого неба — у той час як усі чайки лишалися на землі, і гадки не маючи, що в небі над ними існує щось інше, крім туману й дощу. Він навчився мандрувати з сильним вітром у далекі краї і там ловити на обід смачних комашок.

Те знання, яке він колись хотів відкрити всій Зграї, тепер було його єдиною розрадою; він навчився літати й не шкодував, що йому довелося сплатити за це таку ціну. Джонатан зрозумів, що тільки нудьга, страх і злість скорочують життя чайок; а сам він був вільним від цього тягаря й тому прожив довгий щасливий вік.

...Вони прилетіли якимось надвечір, коли Джонатан спокійно ніжився у своємулюбому небі. Дві чайки, що з'явилися біля його крил, осяяли темну небесну височінь, мов дві чисті зорі. Та ще більшим дивом було їхнє мистец-

тво польоту: вони ледь не торкалися Джонатана кінчиками крил, проте весь час лишалися на відстані рівно один дюйм.

Не озвавшись ні словом, Джонатан загадав їм випробування, яке було не під силу жодній чайці. Він зігнув крила і зменшив швидкість до тієї межі, за якою настає неминуче падіння. Два осяйні птахи плавно рушили за ним. Вони знали, що таке повільний політ.

Ілюстрація українського художника Владислава Єрка

— Ми прилетіли, щоб забрати тебе у височінь, щоб забрати тебе додому.

— Ні дому, ні Зграї немає в мене. Я Вигнанець. І ми зараз летимо на вершину Великої Гори Вітрів. На кількасот футів я ще підніму своє старе немічне тіло — та вище злетіти не можу.

— Можеш, Джонатане. Ти ж навчився. Одне навчання скінчено, і настав час починати інше.

І таїна, що неясно світила чайці Джонатану крізь роки всього життя, в цю мить постала перед ним у сліпучому блиску розуміння. Вони мали рацію. Він *може* злетіти вище, і *настав час* повертатися додому.

Він востаннє кинув погляд на обрій, озираючи срібну царину, що відкрила йому свої чари.

— Я готовий, — сказав він.

І Джонатан Лівінгстон, злетівши у височінь із двома зоряними птахами, розтанув у темному просторі небес.

Тоді він склав крила, нахилився вбік і ринув у піке зі швидкістю сто дев'яносто миль за годину. Вони помчали слідом, ні на мить не втративши рівноваги. Насамкінець він на тій самій швидкості зробив довгий вертикальний переворот. Вони, всміхнувшись, зробили те саме.

Він повернувся в горизонтальний політ і довго мовчав, перш ніж заговорити.

— Непогано, — нарешті мовив він. — Хто ви?

— Ми з твоєї Зграї, Джонатане. Ми твої брати.

Сила та спокій вчувалися в кожному слові.

Переклад з англійської Дарії Радієнко

Готуємося до роботи з текстом

1. Що вам відомо про *Річарда Баха*? Що є спільного в долях Антуана де Сент-Екзюпері та Річарда Баха?
2. Що свідчить про надзвичайну цілеспрямованість американського письменника?
3. Розкажіть історію появи повісті-притчі *«Чайка Джонатан Лівінгстон»*.
4. Хто є реальним прототипом образу головного героя?

Працюємо над текстом твору

5. Хто є головним героєм твору Річарда Баха?
6. Що найбільше цікавило Джонатана? Які випробування він проводив?
7. Як чайки ставилися до тренувань Джонатана?
8. Прокоментуйте фразу *«Для більшості чайок головне — їжа, а не політ»*. Прокоментуйте її **алегоричний** зміст.
9. За що Джонатан потрапив у Коло Ганьби і був вигнаний із зграї?
10. Розкажіть про зустріч Джонатана з осяйними птахами.
11. Поясніть, як ви розумієте фінал першої частини твору.

Узагальнюємо і підсумовуємо

12. Чому батьки соромилися Джонатана? Що хотіла сказати мати молодому птаху словами *«Чому ти не можеш поводитись, як усі?»*
13. Поясніть сутність протиставлення Джонатана зграї птахів.
14. Якими стереотипами людського суспільства були наділені чайки?
15. У чому полягала ідея Джонатана щодо самовдосконалення?

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

16. Порівняйте образи *Прометей*, *Дон Кіхота* і чайки *Джонатана Лівінгстона*. Що між ними є спільного?
17. Як у творі відобразилися **євангельські мотиви**?

Застосовуємо теоретичні поняття

18. У чому полягає **алегоризм** образів повісті Річарда Баха *«Чайка Джонатан Лівінгстон»*?
19. Згадайте особливості **притчі**. Доведіть, що прочитаний твір є притчею.
20. На прикладі повісті поясніть відмінність між ліричним, драматичним та епічним родами літератури.

Виконуємо творчі завдання

21. Придумайте свою коротку притчу про молодих людей, які прагнули самостійності.
22. Поміркуйте, які алегоричні образи ви використаєте у своїй притчі.
23. Якою буде головна **повчальна думка** вашої оповіді?

Радимо прочитати

М'яркус Зуз'ак «Книжкова злодюжка»,
С'ю Таунсенд «Т'асмничий щоденник Адріана Моула»

Марина Аромштам
(народилася у 1960 році)

Марина Аромштам — сучасна російська письменниця, журналістка, педагогиня-новаторка і громадська діячка. Народилася вона в Москві 20 березня 1960 року в родині педагогів: її батько був директором школи, мати — вихователькою у дитячому садочку, і навіть бабуся була вчителькою. Тож не дивно, що після отримання атестату про середню освіту Марина швидко визначилася з майбутнім фахом і обрала для вступу відділення початкових класів у педагогічному інституті.

Ще в студентські роки Марина Аромштам зацікавилася ідеями неформальної педагогіки, які більше відповідали її уявленням про розвиток особистості дитини, ніж освітні принципи офіційної радянської школи. Завершивши навчання у вузі й отримавши диплом з відзнакою, Марина почала викладати предмет «Праця» в початкових класах. Молода вчителька прагнула на уроках дати учням творчу свободу і можливість самовираження, зменшити постійний стрес і повернути школярам радість дитинства.

На початку своєї педагогічної діяльності Марина Аромштам багато часу приділяла дослідженню новітніх методик творчого розвитку і виховання дітей, вивчала досвід зарубіжних фахівців, а викладання у школі поєднувала з роботою у дитячому садочку вчителем малювання.

Тож у 1991 році Марина як вчителька-новаторка була запрошена на стажування в Англію, а пізніше відвідала Швецію, звідки привезла чимало вражень і стійке переконання, що в багатьох російських школах доцільно було б увести вільне навчання, спрямоване на розвиток творчих здібностей дітей у комфортних умовах, без використання телевізорів і комп'ютерів, з великою кількістю уроків малювання і музики.

Нові форми роботи Марина запозичила зокрема із *вальдорфської педагогіки*, яку вважають альтернативою традиційній системі шкільного навчання. Молода вчителька вирішила запровадити іноземну методику у звичайнісінькій школі. Упродовж років вона вела уроки на природі, вигадувала з дітьми різні історії, залучала батьків до шкільного життя, організації дитячих вистав і фестивалів, запроваджувала класні і сімейні читання художніх творів.

Опрацьовуючи проблему адаптації зарубіжних освітніх систем до реалій російських шкіл, вже досвідчена Марина Семенівна розробляла власні педагогічні технології, якими ділилася з колегами у фахових статтях і навчальних виданнях. 1997 року вона стала фіналісткою конкурсу «Вчитель року» і була

нагороджена спеціальним призом «Учительської газети», а у 1999 році за статті про виховання отримала престижну російську премію «Срібне перо».

З кінця 1990-х років Марина Семенівна — редактор фахових часописів, куратор громадських проєктів, зокрема із запровадження новаторських методів навчання у закладах для дітей-сиріт. А з 2007 року в неї ще з'явилося одне захоплення — вона пише і публікує художні твори для дітей і батьків.

ПОВІСТЬ «КОЛИ ВІДПОЧИВАЮТЬ ЯНГОЛИ»

За повість «Коли відпочивають янголи» Марина Аромштам була удостоєна високих нагород як письменниця. Особливо значущим для неї стало визнання твору дитячим журі, яке присудило повісті Велику премію «Заповітні мрії». Цей твір отримав і міжнародне визнання — був внесений у щорічний каталог найкращих видань для дітей «Біла ворона-2011».

У повісті письменниця порушує питання виховання та освіти дітей молодшого шкільного віку, проблему їхніх взаємин між собою, а також з батьками і вчителями. Хоча читачі відзначають певну художню недосконалість твору, однак відвертість оповіді, цілковита відмова від солодкавого стилю і від загравання як перед педагогами, так і перед учнями та їхніми батьками робить цей твір безумовно оригінальним і цінним.

Повість без лицемірного кокетування зображує стосунки дорослих і дітей, змальовує явні і приховані від сторонніх очей проблеми існування бурхливого учнівського колективу, «який живе своїм складним, погано керованим життям». Твір також допомагає зрозуміти суть нелегкої вчительської праці і мотиви багатьох «дивних» вчинків школярів та різного роду «вікових криз».

Оповідь у творі «Коли відпочивають янголи» ведеться від двох осіб: дівчинки Аліни та її вчительки початкових класів Маргарити Семенівни, яку діти скорочено називають Марсем. Таким чином ми знайомимося з двома поглядами на одну і ту ж подію, з діаметрально протилежними висновками, які роблять жваві, часто нестримані, школярі й улюблена вчителька, бачимо їхні реакції і прагнення.

Читач відчуває, як авторка намагається донести думку, що виховання дитини — це «комплексна робота» батьків, дідусів і бабусь, школи і дітей. Усі учасники цього цікавого і тривалого процесу повинні піклуватися один про одного, підтримувати один одного — і тоді душа дитини розкриється, маленька людина навчиться дружити, любити і бути відповідальною за себе, своїх друзів та рідних.

Повість не має класичної чіткої сюжетної лінії, вона переривається то Алініними емоційними переказами подій, то щоденниковими записами Марсем, деколи сповнених гумору, а нерідко й відчаю. Однак у кінці повісті взаєморозуміння, що стало головною метою у роботі вчительки і класу, досягнуто. І ми знаємо, що діти, які у творі завжди були далекі від образу «порцеля-

нових пупсиків», і вчителька, яка втомилася здійснювати щодня героїчні вчинки, знову зустрінуться у класі, запам'ятавши на все життя розчарування і радості яскравого шкільного життя.

У повісті відобразилися новаторські ідеї самої Марини Аромштам, її досвід шкільної вчительки, її глибинне переконання, що кожна маленька людина має в середині себе міцну серцевину, яку треба виявити, аби долучити дитину до добрих справ.

Історична енциклопедія

У повісті «Коли відпочивають янголи» Марина Аромштам постійно звертається до реальної постаті **Януша Корчака**, який загинув під час Другої світової війни у газовій камері разом зі своїми вихованцями-сиротами — дітьми, які мали єврейське походження. Сам Корчак теж був євреєм, але міг врятуватися, однак він відмовився покинути своїх підопічних і дорогою до концтабору, усвідомлюючи весь жах невідворотності смерті, розповідав дітям різні історії, аби відволікти їх від страшних подій і якось розважити...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Підготуйте невелику презентацію до біографії **Марини Аромштам**.
2. Прочитайте повість «Коли відпочивають янголи». Розкажіть про головні проблеми у стосунках дітей і дорослих, порушені у творі.
3. Що захоплює вас у стосунках між дітьми і дорослими в повісті Марини Аромштам «Коли відпочивають янголи», а що бентежить?
4. Поясніть значення назви повісті Марини Аромштам «**Коли відпочивають янголи**».
5. Підготуйте повідомлення про **Януша Корчака**. Поясніть, чому **Марсем** з особливою повагою ставилася до цієї людини.
6. Поміркуйте, за що ви любили свою першу вчительку і за що ви зараз вдячні їй найбільше.

Для тих, хто хоче знати більше

У своєму інтерв'ю видавництву «Грані-Т», яке провела головна редакторка Олена Мовчан, Марина Аромштам розповіла, що її пов'язує з Україною:

«Моя бабуся родом з України. Вона знала українську, любила співати українські пісні... Щось я запам'ятала з дитинства — такий легкий доторк до мови. А ще я в дитинстві танцювала «український танець» у хореографічному гуртку в будинку культури. Звісно, танцювала я в костюмі: плахта, віночок... Ну й читала я різне: українські народні казки, ясна річ, Гоголя, пізніше — романи про Богдана Хмельницького, Івана Мазепу... Київ — сакральна точка на земній кулі, де історія згущується до стану матерії. Львів — місто, де повсюди леви і яке якось драматично вписане в наші сімейні легенди...»

Барбара Космовська
(народилася у 1958 році)

Барбара Космовська — відома польська авторка популярних романів для дітей і дорослих, поетеса та літературознавиця.

Народилася Барбара в місті Битів (нині — Поморське воєводство, Польща). Ще під час навчання у ліцеї прокинулися творчі здібності дівчини, і саме в цей час з'явилися її перші публікації в скаутському молодіжному журналі «*Навпростець*», який позиціонував себе як альтернативу нудним дорослим періодичним виданням. Журнал «*Навпростець*» заохочував молодь до творчості, зокрема кожен автор, поезія якого була опублікована, ставав членом Клубу молодих авторів (КМА), а кожен читач

міг приймати участь у редагуванні цього видання. Журнал був щотижневим, його прихильники виявляли значну активність і часто організовували пісенні фестивалі або ж фестивалі альтернативної культури.

Після навчання в Гданському університеті (місто Гданськ — центр Поморського воєводства) повернулася до рідного Битова і працювала вчителькою польської мови. Однак продовжувала писати вірші й упродовж 1980-х років здобула чимало польських поетичних премій. Втім, поступово сфера її інтересів змістилася в наукову площину — Барбара почала досліджувати особливості художньої літератури для молоді на прикладі романів польської письменниці XIX століття Зофії Урбановської, яка свого часу активно обстоювала необхідність розвитку літератури для дітей і юнацтва. Із цієї теми Барбара Космовська у 1999 році захистила дисертацію.

Наукове дослідження прозових творів для дітей та молоді стало поштовхом до нового і не пов'язаного з поезією етапу творчості Барбари Космовської. Уже в 2000 році виходить друком її перший роман «Голодна кицька», а в 2001 році — наступний твір «Приватна територія», який приніс авторці справжній успіх, увійшовши до списку польських бестселерів і отримавши захоплені відгуки літературних критиків. Закріпив статус Барбари Космовської як відомої авторки підлітковий роман «Буба» (2002 рік), який переміг у польському конкурсі книг для дітей і молоді «Повір у силу фантазії».

Зараз Барбара Космовська успішно суміщає наукову і літературну діяльність. Вона — викладач філологічно-історичного факультету Поморської академії у місті Слупськ (50 кілометрів від її рідного Битова), а на польському книжковому ринку практично щороку з'являються її літературні новинки. До речі, в її творчому доробку є роман «Українка», в якому вона порушує про-

блему важкої долі українських заробітчани у Польщі. Авторка зізнається, що упродовж багатьох років літературна праця її настільки захоплювала, що вона забувала про сон і відпочинок. Писала ночами, вихідними, і ніхто не смів її відволікати, навіть улюблений пес. Зараз вона ставиться до писання зваженіше і намагається будувати своє життя таким чином, щоб не забувати про науку, родину та інші обов'язки.

Зокрема, Барбара Космовська — депутат міської ради Битова і ставиться до свого депутатства дуже серйозно, хоча й самокритично. Навіть називала себе «кепським депутатом», бо ж нічого не тямляла в «каналізаційних колекторах». Однак вона, успішна і життєрадісна жінка, відчуває внутрішню потребу дбати про вразливих людей, які не змогли знайти себе в сучасному складному світі. Тож обрала для роботи Комітет вирішення алкогольних проблем. Аби бути корисною своєму місту, відома усій Польщі авторка бестселерів разом з друзями заснувала Центр лікування залежностей.

РОМАН «БУБА»

Барбара Космовська завжди прагнула залучити до читання підлітків, тому розуміла, що юнацька література повинна порушувати актуальні для цієї читацької категорії проблеми. В одному зі своїх інтерв'ю авторка сказала, що намагалася бути максимально щирою, створюючи в романі «Буба» підлітковий світ, і згадувала «власну молодість та власні помилки» і спокуси.

У романі «Буба» немає пафосного моралізаторства і нудних нотацій. Однак головна героїня твору дівчинка Агнешка (всі її називають Буба), досягнувши підліткового віку, отримала й підліткові проблеми. Найпершим її відкриттям стало усвідомлення, що її батькам байдуже до неї. Як пишуть польські критики, історія Буби — це історія дитини, яка заслуговує на любов і увагу, незважаючи на всі її вади і зайнятість батьків.

До речі, дорослих, на противагу підліткам, авторка зображує в доволі іронічному світлі. Сама Барбара Космовська говорить, що всупереч усталеній традиції зображувати «правильних дорослих» і «неправильних підлітків», вирішила ніби перевернути картинку. Серед родичів Буби немає жодного у звичному сенсі позитивного персонажа — всі вони зображені з великою часткою гумору і навіть сарказму та мають дещо карикатурний вигляд. Дорослі надмірно емоційні, піддаються ігро- і шопоманії, марнославству, легко стають жертвами шахраїв і власних недоліків. Складається враження, що в родині Буби єдиною тверезомислячою людиною залишається дівчинка-підліток, яка здатна будь-якої миті взяти на себе відповідальність за сім'ю.

Єдина людина, з якою Буба може поговорити про власні проблеми, — дідусь Генрик, уїдливі спостерігач і коментатор сімейних сцен. Ім'я дівчинки, очевидно, не випадкове, воно нагадує нам слово, яким маленькі дітки називають рану або забій. Але дівчинці-підлітку Бубі доводиться самій лікувати не тільки свої душевні рани, а нерідко й розраджувати рідних.

РОМАН «БУБА: МЕРТВИЙ СЕЗОН»

Цей роман став продовженням попереднього твору про Бубу. Дівчинка подорослішала, і проблеми в її житті теж стали дорослішими. Однак домашній світ школярки мало змінився: мама — авторка другосортних романів, яка мріє про екранізацію своїх творів, вона егоїстично-ексцентрична і далі живе своїм життям; батькова кар'єра телеведучого скотилася до продавця телемагазину, він «втюхує бідним людям каштулі з подвійним дном... Або пояси для схуднення, від яких ніхто не худне»; старша сестра несподівано вирішила стати моделлю і актрисою, поставивши під загрозу свій шлюб; бабуся Рита майже довела всіх до виснаження «правильним харчуванням».

А Буба в цей час переживає муки кохання, підтримує подругу, яка бореться із наркотичною залежністю, і рятує світ від покидьків, які виграють у карти останні гроші в надто довірливих людей. Вона любить слухати класичну музику і не надто цікавиться модою, і, як визнає Барбара Космовська, — чимось подібна до неї самої.

Хоча дівчина доволі самотня в родинному колі, ми не сприймаємо її як жертву, у Буби немає комплексу самотньої і нелюбленої дитини, вона не відчуває потреби бунтувати проти дивних сімейних правил і домагатися більшої уваги. Буба дає раду і своїм проблемам, і проблемам дорослих, вона ніколи нікому не дорікає і живе повноцінним життям самодостатньої особистості, здатної як з гідністю переживати невдачі, так і радіти своїм перемогам.

Барбара Космовська говорить, що вважає підлітків найважчою читацькою аудиторією: з одного боку, батьки вже перестали їм купувати книжки, а з другого — самостійно вони ще не можуть цього робити, тому що не мають власних коштів. Тому письменниця надзвичайно радіє успіху своїх книжок у підлітків, яких, як прийнято вважати, ніхто і ніщо не цікавить. Найбільше Барбарі Космовській хочеться бути не моралізаторкою, а письменницею, чії твори допоможуть порозумітися і підліткам, і дорослим.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Розкажіть, що вас вразило в стосунках батьків і дітей у *романах про Бубу*.
2. Схарактеризуйте образи Буби та її друзів. У чому ви бачите їхню вірогідність, а в чому — ні?
3. Порівняйте родинні стосунки в повісті *Марини Аромштам «Коли відпочивають янголи»* і стосунки в родині Буби в романах Барбари Космовської.
4. Яка з цих моделей сім'ї, на вашу думку, є кращою?
5. Порівняйте «вікові проблеми» Аліни і Буби. У чому полягає складність у стосунках з першачками, а в чому — з підлітками?
6. Порівняйте стосунки дорослих і дітей у романах Барбари Космовської і повісті-притчі *Річарда Баха «Чайка Джонатана Лівінгстона»*.
7. Які спільні риси ви бачите в образах головних героїв цих творів?
8. Простежте розвиток особистості від *Буби* до *чайки Джонатана Лівінгстона*.